

गुजरात
पुरातत्त्व मंदिर
स्थायली

બૌદ્ધસંઘનો પારિચય

લેખક

અધ્યાપક ધર્માનંદ કોસમ્બી

ગુજરાત પુરાતત્ત્વ મંત્રિ

અમદાવાદ

પ્રથમાવૃત્તિ

૦૦૦]

અંવત ૧૯૮૧-સને ૧૯૨૫

[મૂલ્ય રૂ. ૨]

પ્રકાશક
કેઠારી વિકુલદાસ મગનલાલ
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ.

મુદ્રક : દેવીદાસ છગનલાલ પરિખ
ધી ' હાયમંડ ન્યુગિલી ' પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
અમદાવાદ

શ્રી. દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકરને

આ પુસ્તક પ્રેમપૂર્વક

અર્પણ કરું છું.

વ. કે.

વિજ્ઞાપન

ગૂજરાતપુરાતત્ત્વમંદિરની પ્રત્યક્ષસમિતિના સં. ૧૯૮૦ ના આસે
વદ ૧૧ ની બેઠકના ઠરાવ ૮ (પરિશિષ્ટ ૧૧) મુજબ આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ
કરવામાં આવે છે.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ કાર્યાલય }
અમદાવાદ. }
ફાગણ વદ ૧૪ સં. ૧૯૮૧ }

પ્રકાશક

પ્રસ્તાવના

‘નવજીવન’માં લખેલા લેખ માટે અને તે લેખની જામીનગી
ન આપવા માટે મારા મિત્ર શ્રી ૦ કાકા કાલેલકરને તા. ૨૦ ફે
આરી ૧૯૨૩ ના રોજ એક વરસની સાદી કેદની શિક્ષા થ
સાખરમતી જેલમાં જતાં પહેલાં પોતાને માટે વિનયગ્રંથનું અંગ્રે
ભાષાન્તર કોઈ પણ ઠેકાણેથી મેળવી આપવા માટે તેમણે મને ક
Sacred Books of the East માં છપાયેલું આ ભાષાન્
હાલ ઉપલબ્ધ નથી, અને સાર્વજનિક લાયબ્રેરીઓ ખાદ કર
ખીજી કોઈ જગાએ આ પુસ્તક મને મળતું નહોતું. ત્યારે ક
કાકા માટે જ નહિ પરંતુ સર્વસામાન્ય વાચકો માટે વિનયગ્રંથ
સાર તૈયાર કરવાની કલ્પના મારા મનમાં ઉદ્ભવી, અને ગૂંજર
પુરાતત્ત્વમંદિરની પ્રબંધસમિતિને તે પસંદ પડવાથી આ ક
મેં તરત જ હાથમાં લીધું. એકલા વિનયગ્રંથનો જ સાર આપ
કરતાં બુદ્ધસમકાલીન શ્રાવકસંઘની કેટલીક વ્યક્તિઓનાં સંક્ષિ
ચરિત્રો આપવાથી આ ગ્રંથ વધારે લોકપ્રિય થશે એવું લાગવા
તે ચરિત્રોનો પણ ત્રીજા ભાગમાં સંગ્રહ કર્યો, અને આ ગ્રંથ
‘વિનયગ્રંથનો પરિચય’ એ નામ ન આપતાં ‘બૌદ્ધસંઘનો પરિચય
એ નામ આપ્યું.

વિનયગ્રંથના પારાજિકા, પાચિત્તિયાદિ, મહાવગ્ગ, સુલ્લવગ્ગ
અને પરિવાર એવા પાંચ વિભાગ છે. તેમાંના પહેલા બે વિભાગ
આ પુસ્તકના ખીજા ભાગમાં આપેલા નિયમ, તેમની પૂર્વગીઠિકા
અને તે ઉપરની ટીકા છે. મહાવગ્ગ અને સુલ્લવગ્ગમાં ઉપસમ્પદ
કેવી રીતે આપવી તે, આચાર્ય અને શિષ્યનાં કર્તવ્યો, વગે
હકીકતોનું વિસ્તૃત વર્ણન છે, અને પ્રસંગોપાત્ત ઝીણા ઝીણા નિયમો
પણ આપ્યા છે. પરિવારમાં પારાજિકાદિ નિયમોની સંક્ષિપ્ત યાદ
અને વિનયની શુરુપરંપરાનું વર્ણન છે. આ પાંચમાં પણ પહેલા બે

વિભાગમાં આવેલા લિક્ષુઓના અને લિક્ષુણીઓના નિયમો ધણુ પ્રાચીન હોવા જોઈએ એમ તેમની ભાષા ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. તે નિયમોની અને વિનયગ્રંથની ભાષા ભિન્ન છે, કિંબહુના વિનયગ્રંથને તે નિયમો ઉપરની વિસ્તૃત ટીકા જ કહીએ તો એ અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય.

હવે આ નિયમો કયારે અસ્તિત્વમાં આવ્યા, અને તેમને હાંલતું સ્વરૂપ કયે વખતે પ્રાપ્ત થયું એનો ખરાબર ઉકેલ થવો કઠણ છે. આમાંના કેટલાએક મહત્ત્વના નિયમો ખુદ ભગવાન ખુદે લિક્ષુઓને માટે ધડયા હોવા જોઈએ, અને પાછળથી પ્રસંગોપાત્ત લિક્ષુસંઘે તેમાં ફરક કર્યો હશે. ઉદાહરણાર્થ, ખપોરે ખાર વાગ્યા પછી લિક્ષુએ અન્નગ્રહણ ન કરવું એ નિયમ^૧ લ્યો. આની પૂર્વ-પીઠિકા મન્નિઝમનિકાપના કીટાગિરિસુત્તમાં (અંક ૭૦) મળી આવે છે. તે આ પ્રમાણે:—

એક વાર ભગવાન કાશીરાષ્ટ્રમાં મોટા લિક્ષુસંઘ સહિત ઉપદેશ કરતા ફરતા હતા. ત્યાં ભગવાન લિક્ષુઓને ઉદ્દેશીને બોલ્યા:—“હે લિક્ષુઓ, મેં રાત્રિભોજન છોડી દીધું છે, એથી મારા શરીરમાંથી વ્યાધિ ઓછી થઈ છે, જાડય ઓછું થયું છે, શરીરમાં બળ આવ્યું છે અને ચિત્તને સ્વાસ્થ્ય મળે છે. હે લિક્ષુઓ, તમે પણ આ પ્રમાણે વર્તો. તમે જો રાત્રિભોજન છોડશો તો તમારા શરીરમાંથી વ્યાધિ ઓછી થશે, જાડય ઓછું થશે, શરીરમાં બળ આવશે અને તમારા ચિત્તને સ્વાસ્થ્ય મળશે.” “બહુ સારું, ભદ્રાન્ત, ” એમ તે લિક્ષુઓએ ભગવાનને જવાબ આપ્યો.

તે પછી ભગવાન પ્રવાસ કરતા કરતા કીટાગિરિ નામના શહેરમાં આવ્યા. ત્યાં અસ્સજિ (અશ્વજિત) અને પુનબ્બસુક (પુનર્વસુક) નામના બે લિક્ષુઓ રહેતા હતા. કેટલાક લિક્ષુઓએ તેમની પાસે જઈ

તેમને કહ્યું:-“લગવાન રાત્રે જમતા નથી અને લિશ્તુમંધે પણ રાત્રિ-
ભોજન લઈ દીધું છે. તમે આ પ્રમાણે રાતનું ભોજન છોડશો તો તમને
પણ ઠીક લાગશે.” આના જવાબમાં અસ્સજિ અને પુનખખસુક
ઓહ્યા:-“બંધુઓ, અમે સાંજે જમીએ છીએ, સવારે જમીએ
છીએ, બપોરે જમીએ છીએ અને બપોર નમી ગયા પછી પણ
જમીએ છીએ. આથી અમારા શરીરમાંથી વ્યાધિ ઓછી થાય છે,
જડતા ઓછી થાય છે, શરીરમાં બળ આવે છે અને ચિત્ત સ્વસ્થ
થાય છે, તો પછી આજનું સુખ છોડીને ભવિષ્યના સુખની આશા
પાછળ શા માટે અમારે પડવું જોઈએ ?”

આ વાત જ્યારે લગવાને જાણી ત્યારે તેમણે તે બંનેને
ઓલાવીને તપાસ કરી...ઈત્યાદિ.

આ ઉપરથી એવું દેખાઈ આવે છે કે લગવાને શરૂઆતમાં
ફક્ત રાત્રિભોજનનો જ નિષેધ કર્યો હશે અને સંઘના ધણાખરા
લિશ્તુઓને આ વાત પસંદ પડવાથી આ નિયમ સર્વસંમત થયો
હશે. લટુકિકાપમસુત્તમાં [મજ્ઞિમનિકાય અંક ૬૬] ઉદાહી
લગવાનને કહે છે:-“લદ્દન્ત, હું એકાન્તમાં હતો ત્યારે મારા મનમાં
એવો વિચાર આવ્યો કે, લગવાને ઘણી દુઃખકારક વાતો અમારાથી
દૂર કરી અને ઘણી સુખકારક વાતો અમને પ્રાપ્ત કરાવી આપી...
લદ્દન્ત, અમે પહેલાં સાંજે, સવારે, બપોરે અને બપોર નમી ગયા
પછી પણ જમતા હતા. એવો એક વખત હતો કે જ્યારે લગવાને
દિવસે કવેળાએ જમવાની લિશ્તુઓને મનાઈ કરી, તે વખતે મને
બહુ માહું લાગ્યું. શ્રદ્ધાળુ ગૃહસ્થો દિવસે વિકાળે અમને ખાવા
પીવાની જાણસો આપે છે તેની પણ લગવાન મનાઈ કરે છે, એ
મને ગમ્યું નહિ. પરંતુ લગવાન ઉપરના પ્રેમને લીધે, લગવાનના
ગૌરવને લીધે અને લજ્જા અને લોકાપવાદભયને લીધે દિવસે
વિકાળે જમવાનું અમે છોડી દીધું. પણ અમે સવારે અને સાંજે
જમતા હતા. તે પછી રાત્રે કવેળાએ ખાવાની લગવાને મનાઈ

કરી ત્યારે પણ મને માહું લાગ્યું. આ જે ભોજનમાં જે ઉત્તમ ભોજન છે તે પણ છોડી દેવા ભગવાન કહે છે, એ મને ગમ્યું નહિ...પરંતુ ભગવાન ઉપરના પ્રેમને લીધે, ભગવંતના ગૌરવને લીધે અને લક્ષ્મણ તથા લોકાપવાદભયને લીધે અમે રાતે કવેળાએ ખાવાનું પણ છોડી દીધું. આ નિયમ કરતાં પહેલાં ભિક્ષુઓ અંધારી રાતે ભિક્ષાટન કરતાં કરતાં ગટરમાં અથવા તો ગંદવાડવાળા ખાડામાં પડતા, કાંટામાં પડતા, સૂતેલી ગાય ઉપર પડતા, ચોરી કરીને આવતા અથવા ચોરી કરવા જતા ચોરોના સપાટામાં સપડાઈ જતા... હું પણ એક વાર આમ જ ભિક્ષાટન કરવા માટે ગયો હતો. ત્યાં એક સ્ત્રી પોતાના ઘરની બહારની બાજુએ વાસણ ઉટકતી હતી. મને જોઈને ‘ભૂત રે ભૂત, પિશાચ રે પિશાચ’ એવી તેણે ખૂમ પાડી. ત્યારે મેં તેને કહ્યું, ‘બહેન, હું પિશાચ નથી; હું ભિક્ષુ છું અને અહીં ભિક્ષા માટે ઉભો રહ્યો છું!’ તે બોલી:—‘અરે ભિક્ષુ, તારી ફાઈ ભરે, તારી મા ભરે, આવી અંધારી રાત્રે ભિક્ષાટન કરવા કરતાં કસાઈની તીક્ષણ છરીથી તારું પેટ કપાય એ વધારે સાફ છે.’ ભદ્રંત, આ બીના જ્યારે મને સાંભરે છે ત્યારે ભગવાને ઘણી દુઃખકારક વાતો અમારાથી દૂર કરી અને ઘણી સુખકારક વાતો અમને પ્રાપ્ત કરાવી આપી એમ મને લાગે છે.”

આ વાત ઉપરથી એવું દેખાશે કે પ્રથમતઃ ભગવાને કવેળાએ ખાવાનો નિષેધ કર્યો; તો પણ રાત્રિભોજનનો નિષેધ કર્યો નહિ. પછી સવારે ખાર વાગ્યા પહેલાં એક વાર અને સાંજે સૂર્યાસ્ત પહેલાં એક વાર એમ બે જ ભોજન લેવાનો નિયમ કર્યો હશે. ખુદ ભગવાન પોતે સવારનું એકજ ભોજન લેતા હતા અને ભિક્ષુઓને પણ એ પ્રમાણે કરવા ઉપદેશ આપતા હતા. એનો ઉલ્લેખ કકચૂપમ-સુતમાં [મન્નિઝમં અંક. ૨૧] આવ્યો છે. પરંતુ હાલની રીત એવી છે કે અરુણોદયથી મધ્યાહ્નકાળ સુધીમાં ભિક્ષુ ગમે તેટલી વાર ખાઈ શકે છે. ખાર વાગ્યાથી બીજા દિવસના અરુણોદય સુધીના

સમય વિકાલ ગણાય છે. સમ્રટશવર્ગીય લિક્ષુઓ ખાર વાગ્યા પછી ખાવાના પદાર્થો ખાતા, તેથી આ નિયમ કરવો પડ્યો એવું વિનય-ગ્રંથમાં બતાવેલું છે. પરંતુ વિનયનો અને સુત્તપિટકમાંના ઉપર આપેલા ઉતારાઓનો ચોક્કસ વિરોધ નજરે પડે છે. અને વિનયની આવી જાતની કથાઓ પાછળથી રચાએલી હોવી જોઈએ એ સ્પષ્ટ થાય છે.

વર્ણપુત્તક નામનો એક લિક્ષુ હતો. તે ભગવાન પાસે આવ્યો અને બોલ્યો:—“ આ દોઢસો શિક્ષાપદો (નિયમો) દર પખવાડીયે બોલવામાં આવે છે. તે શીખવાં મારે માટે શક્ય નથી.” ભગવાને કહ્યું:—“ તું અધિશીલશિક્ષા, અધિચિત્તશિક્ષા અને અધિપ્રજ્ઞાશિક્ષા આ ત્રણ શિક્ષાઓ (નિયમો) શીખીશ ? ” વર્ણપુત્તક બોલ્યો:—“ આ ત્રણ શિક્ષા શીખવી મારે માટે શક્ય છે.” ભગવાન બોલ્યો:—“ જો તું આ ત્રણ શિક્ષા શીખીશ તો તારા રાગ, દ્વેષ અને મોહ નષ્ટ થશે, અને તારા હાથે પાપકર્મ થશે નહિ,^૧”

આ સુત્તમાં દોઢસો શિક્ષાપદોનો ઉલ્લેખ આવેલો છે. તે ઉપર મનોરથપૂરણીકાર-બુદ્ધોપાચાર્યનું કહેવું એવું છે કે, તે વખતે ભગવાને દોઢસો જ નિયમો કર્યા હતા; બાકીના પાછળથી કર્યા. પરંતુ આ સ્પષ્ટીકરણની કશી જરૂર જણાતી નથી. બે અનિયતને સ્વતંત્ર નિયમ કહી શકાય નહિ. અને જો ૭૫ સેખિય પળાય નહિ તો તેથી પાચિત્તિય જેવી આપત્તિ થતી નથી. એટલે તે બાદ કરતાં બાકી દોઢસો જ રહે છે; અને અંગુત્તરનિકાય લખાયો તે વખતે

૧. આ ત્રણ શિક્ષાઓની સવિસ્તર માહિતી ‘બુદ્ધ, ધર્મ’ અને સંઘ’ નામના પુસ્તકના બીજા આખ્યાનમાં ‘ધર્મ’ના મથાળા નીચે આપેલી છે. ઉપરનું સુત્ત અંગુત્તરનિકાયના તિક્કનિપાતના બીજા પછણાસકના ચોથા વગ્ગનું ચોથું છે. Pali Text Society ના મુદ્રણમાં આ સુત્તનો અંક ૮૩ માં આપ્યો છે. તે ખોટો છે. ૮૧ અને ૮૨ બે સુત્તોનો સમાવેશ એક ૮૧ માં સુત્તમાં જ કરાયેલો હોવાથી આ ગોટાળો બિલો થયો છે.

આટલા જ નિયમોને પાતિમોક્ષ કહેતા હતા. તે સમય પછી અને શુદ્ધોપના સમય પહેલાં મૂળના પાતિમોક્ષમાં ૭૫ સેખિયનો ઉમેરો થયો એટલું જ નહિ પરંતુ તે દોહસો નિયમોના પાયા ઉપર વિનય ગ્રંથની પ્રચંડ ઈમારત બાંધવામાં આવી. અર્થાત્ આ નિયમોની પૂર્વપીઠિકા જે વિનયગ્રંથમાં વર્ણવેલી છે તે સર્વથેવ ઐતહાસિક છે, એમ માનીને ચાલવું નકામું છે. પારાજિકા જેવા નિયમોની પૂર્વપીઠિકાઓ આચાર્યપરંપરાએ ચાલતી આવી હોય એ શક્ય છે, પરંતુ ખીજા નિયમોની પૂર્વપીઠિકા વિનયગ્રંથ લખાયો ત્યારે લેખકને કે લેખકોને ખબર નહિ હોય અને તે તેમણે નવી જ રચેલી હશે.

લગભગ ખ્રિસ્તી શતકની શરૂઆતથી બૌદ્ધવાદમયની વિલક્ષણ ક્રાંતિ થયાનું જણાય છે. મૂળના સુત્તમાં ઘણાં ખરાં સુત્તો આનંદે, સારિપુત્તે અથવા એવા જ ખીજા પ્રસિદ્ધ મહાશ્રાવકે ઉપદેશોનાં દેખાય છે. પરંતુ ઇ. સ. પછીના ગ્રંથોમાં બધાં પ્રકરણોનો સંબંધ શુદ્ધ શુદ્ધની સાથે જોડવાનો પ્રયત્ન થયેલો દેખાય છે. દાખલા તરીકે જાતકની વાતો લ્યો. દરેક વાત શુદ્ધે જ કહી અને તે તેના પૂર્વજન્મની હતી, એવું વર્ણન જાતક-અટ્ટકથામાં મળી આવે છે. અલિધર્મનાં સાત પ્રકરણો પણ લગવાન શુદ્ધે જ ઉપદેશોનાં છે, એમ સિદ્ધ કરવાનો વિચિત્ર પ્રયત્ન અટ્ટકથાકારે કર્યો છે. આ બધી બાબતોનો વિચાર કરતાં વિનયગ્રંથ બધી અટ્ટકથાઓનો પૂર્વગામી છે, એવી મારી માન્યતા બંધાઈ છે. અને તેમાંની વાતોનો ઇતિહાસ તરીકે ઉપયોગ કરતાં ખૂબ સાવધાનતા રાખવી જોઈએ એમ મને લાગે છે.

અહીં એ પ્રશ્ન ઉભો થશે કે, જો આ વાતોનું ઐતિહાસિક મહત્ત્વ નથી તો તેમનો આ ગ્રંથમાં સંગ્રહ શા માટે કર્યો? આનો જવાબ એ કે પૂર્વપીઠિકા સિવાય ઘણા નિયમોનું સ્પષ્ટીકરણ થવું હોય છે. કેટલાક નિયમોની પૂર્વપીઠિકા આપીને કેટલાકની પૂર્વ-

પીઠિકા આપી ન હોત તો તે પણ યોગ્ય ન ગણાત. એટલે એખિય સિવાય બાકીના બધા નિયમોની સંક્ષિપ્ત પૂર્વપીઠિકાએ આપેલી છે. વાચકોએ તે પૂર્વપીઠિકાએને ઐતિહાસિક મહત્ત્વ ન આપતાં ફક્ત નિયમ સમજવા માટે જ તેમનો ઉપયોગ કરવો. લગભગ ઈ. સ. ના આરંભમાં બૌદ્ધસંઘની ઘટના કેવી હતી, તે સંઘમાં કંઈ વસ્તુએને મહત્ત્વ આપવામાં આવતું હતું, અને સંઘશક્તિ વધારવાનો કેવો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો હતો, એ સમજવા પૂરતો જ પહેલાં એ ભાગોનો ઉપયોગ વાચકોને થશે. ત્રીજા ભાગમાં જે મહાત્રાવકોનાં ચરિત્રો આપેલાં છે તેમાં દંતકથાઓનો ઘણો ભેગ છે. તો પણ શુદ્ધ ભગવાનની હયાતીમાં ભિક્ષુ અને ગૃહસ્થો કેવી રીતે રહેતા હતા, એની ઠીક ઠીક કલ્પના આ ચરિત્રો ઉપરથી આવશે. જ્યાં શક્ય હતું ત્યાં મૂળ સુતોનો આધાર લઈને તે દ્વારા તે તે વ્યક્તિઓના ચરિત્રનું વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. કાર્લી, વેરુન વગેરે ગુપ્તાઓમાં (લેર્ણી) અને સાંચી વગેરે સ્તૂપોની આસપાસ જડી આવતાં બૌદ્ધસંઘની વ્યક્તિઓનાં કોતરેલાં ચિત્રો જાણવા માટે, તે ચિત્રકલાનો અર્થ સમજવા માટે, અને કાલાન, હુએન-ત્સાંગ વગેરે ચિની પ્રવાસીઓનાં પ્રવાસવર્ણનો વાંચતાં આ ભાગની વાચકોને સારી મદદ થશે એવી હું આશા રાખું છું.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના સ્નાતક શ્રી૦ પાંડુરંગ વિદ્યુલ વળાએએ આ પુસ્તકનું ગૂજરાતી ભાષાંતર કરી આપી મહાય કરી છે તે માટે હું એમનો આભારી છું.

ધર્માનંદ કોસંબી

અનુક્રમણિકા

ભાગ ૧ લો

રચનાત્મક નિયમો

૧ થી ૫૬

શિષ્યોના ધર્મ	૧
ઉપાધ્યાયના ધર્મ	૮
આચાર્ય તથા અન્તેવાસીના ધર્મ	૮
લિશ્તુ-પ્રવ્રજ્યા	૯
આમણેર-પ્રવ્રજ્યા	૧૭
ઉપોસથ	૧૯
વષાંવાસ (ચાતુર્માસ્ય)	૨૨
પ્રવારણા	૨૩
પગરખાં	૨૫
ઝોસડ	૩૨
કઠિન	૩૪
ચીવર	૩૪
સંઘસામગ્રી	૩૯
તર્જનીયકર્મ	૪૮
નિયશઃકર્મ	૪૯
પ્રવ્રાજનીયકર્મ	૪૯
પ્રતિસ્મારણીયકર્મ	૫૧
ઉત્ક્ષેપણીયકર્મ	૫૨
પરિવાસકર્મ	૫૨
માનત	૫૩
પૂર્વસ્થિતિએ લાવી મૂકવું	૫૩
અખલાન	૫૩

અગ્નિશાળા તથા ચંક્રમણ	૫૪
બુદ્ધોપદેશ ચાલુ ભાષામાં લખવો	૫૪
વિહારમાં આવનારા, રહેનારા તથા વિહારમાંથી જનારા				
ભિક્ષુઓનું કર્તવ્ય	૫૫
ભિક્ષુણી-પ્રવ્રજ્યા	૫૭

ભાગ ૨ નો

નિષેધાત્મક નિયમો			૬૧ થી ૧૮૦
ચાર પારાજિકાઓ	૬૧
તેર સંધાદિશેષ	૭૩
બે અનિયત આપત્તિઓ	૮૮
નિરસગ્ગિય પાચિત્તિ...	૮૯
બાણું પાચિત્તિ	૧૧૬
ચાર પાટિદેસનિય	૧૬૭
પંચોતેર સેખિય	૬૭૦
સાત અધિકરણસમય	૧૭૬

ભાગ ૩ નો

મહાશ્રાવકોનો પરિચય			૧૮૧ થી ૩૨૨
ભિક્ષુઓ—			
૧. આજ્ઞાત કૌણ્ડિન્ય	૧૮૪
૨-૩. સારિપુત્ર અને મોગ્ગલ્લાન	૧૮૫
૪. મહાકારયપ	૧૯૦
૫. અનુરુદ્ધ	૧૯૫
૬. કલિગોધાનો પુત્ર ભદ્રિય	૧૯૭
૭. લકુણ્ડક ભદ્રિય	૧૯૮
૮. પિંડોલ ભારદ્વાજ	૧૯૯

૯. પુણ્ય મન્તાનિપુત્ર	૨૦૫
૧૦. મહાકાલ્યાન	૨૦૮
૧૧-૧૨. ચૂળપંથક અને મહાપંથક	૨૧૨
૧૩. સુભૂતિ	૨૧૭
૧૪. ખદિરવનિય રેવત...	૨૧૭
૧૫. કાંક્ષા રેવત	૨૨૧
૧૬. સોણ કોળિવિસ	૨૨૧
૧૭. સોણ કુટિકર્ણ	૨૨૨
૧૮. સીવલિ	૨૨૨
૧૯. વક્ત્રિ	૨૨૪
૨૦. રાહુલ	૨૨૬
૨૧. રાષ્ટ્રપાલ	૨૩૦
૨૨. કુણ્ડધાન	૨૩૬
૨૩. વંગીસ	૨૩૭
૨૪. ઉપસેન વંગંતપુત્ર...	૨૩૯
૨૫. દબ્બ મદલપુત્ર	૨૪૦
૨૬. પિલિંદવચ્છ	૨૪૧
૨૭. બાહિય દારુચીરિય...	૨૪૨
૨૮. કુમાર કાશ્યપ	૨૪૪
૨૯. મહાકોટિ	૨૪૫
૩૦. આનંદ	૨૪૫
૩૧. ઉરુવેલ કાશ્યપ	૨૪૭
૩૨. કાળુદાયી	૨૪૭
૩૩. બકુલ	૨૪૯
૩૪. સોભિત	૨૫૧
૩૫. ઉપાલિ	૨૫૨
૩૬. નંદક	૨૫૨

૬૨. ઉગ્ગત ગૃહપતિ હસ્તિગ્રામક...	૨૯૦
૬૩. શૂર અંબદૃ	૨૯૨
૬૪. જીવક કૌમારભૂત્ય	૨૯૩
૬૫. નકુલપિતા ગૃહપતિ...	૨૯૩

ઉપાસિકાઓ—

૬૬. સુભતા સેનાનીદુહિતા	૨૯૭
૬૭. વિશાખા મિગારમાતા	૨૯૮
૬૮-૬૯. ખુન્નુત્તરા અને સામાવતી	૨૯૮
૭૦. ઉત્તરા નંદમાતા	૩૦૯
૭૧. સુપ્પવાસા કૌલિયદુહિતા	૩૧૪
૭૨. સુપ્પિયા ઉપાસિકા...	૩૧૪
૭૩. કાતિયાની	૩૧૫
૭૪. નકુલમાતા ગૃહપત્ની	૩૧૭
૭૫. કાળી ઉપાસિકા કુરરધરિકા	૩૧૭

અંત્યજ લિધુઓ—

૭૬. સોપાક	૩૧૮
૭૭. સુનીત	૩૨૦

સૂચના

ક = કલમ પ્ર = પ્રકરણ

આ ગ્રંથના પહેલા બે ભાગમાં ઉલ્લેખ માટે આવતા આંકડા કલમ સૂચવે છે, અને ત્રીજામાં પ્રકરણ સૂચવે છે.

બૌદ્ધસંઘનો પારિચય

ભાગ ૧ દો

રચનાત્મક નિયમો

શિષ્યોના ધર્મ

૧. બુદ્ધમયાની આજીવ્યાજીવના પ્રદેશને અઢી હજાર વરસ પૂર્વે ઉરુવેલા કહેતા હતા અને હાલની લીલંગન નદી તે વખતે નેરંગના નામથી ઓળખાતી. આ પ્રદેશમાં અને આ નદીને કાંઠે શાક્યમુનિ ગૌતમે ૭ વરસ સુધી ખડતર તપશ્ચર્યા કરી પોતાનું શરીર કૃશ કર્યું અને છેવટે ઔધિવૃક્ષ નીચે બેસીને જગતના તારણહાર ધર્મભાર્ગવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. વૈશાખ સુદી પુનમને દિવસે એને આ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થઇ, અને ત્યાર પછી કાશી જઈ આપાદ સુદી પુનમને દિવસે એણે પોતાના પહેલાના પાંચ સાથીઓને આ નવા ધર્મભાર્ગવો ઉપદેશ કર્યો. એટલે બૌદ્ધસંઘની પ્રથમ સ્થાપના એ દિવસે થઇ એમ કહેવાને વાંધો નથી. એ વખતે બુદ્ધભગવાન પોતાના શિષ્યને “મહિ મિશ્સુ” (ભિક્ષુ આમ આવ) એમ કહેતા, અને એ જ એમનો પ્રવ્રજ્યા-વિધિ થતો.

૨. એ ચોમાસામાં બીજા પંચાવન માણસો બુદ્ધભગવાનના શિષ્ય થયા અને ચોમાસું પૂરું થતાં જ્યારે એમને જૂદે જૂદે ઠેકાણે ધર્મોપદેશ કરવા માટે મોકલવામાં આવ્યા ત્યારે બુદ્ધે એમને નીચેનાં ત્રણ શરણુ-ગમનોથી પ્રવ્રજ્યા આપવાની પરવાનગી આપી:—

બુદ્ધં સરણં ગચ્છામિ

ધમ્મં સરણં ગચ્છામિ

સંઘં સરણં ગચ્છામિ

પરંતુ બુદ્ધભગવાન પોતે તો ‘પહિ મિશ્સુ’ એ શબ્દોથી જ પ્રવ્રજ્યા આપતા.

૩. એ ચોમાસું પૂરું થયું ત્યારે બુદ્ધભગવાન ફરીથી ઉરુવેલા આવ્યા અને ત્યાં એમણે ઉરુવેલકાશ્યપ વગેરે ત્રણ ભાઈઓ તથા એમના શિષ્યોને પોતાના અનુયાયી બનાવ્યા. એમને સાથે લઈ એ રાજગૃહ પધાર્યા. ત્યાં સંજય નામના પરિવાજકના સારિપુત્ર અને મોગ્ગલ્લાન નામના બે અગ્રશિષ્યો પોતાના ૨૫૦ સહાધ્યાયીઓ સાથે એમના અનુયાયી થયા. એથી ફરીને સંઘનો વિસ્તાર અતિશય વધી પડ્યો અને જુવાન ભિક્ષુઓ પર દેખરેખ ન રહી શકવાથી તેઓ અવ્યવસ્થિત રીતે વર્તવા લાગ્યા. સવારે ગામમાં ભિક્ષા માટે જતા હોય ત્યારે તેઓ પોતાનાં ચીવર વ્યવસ્થિત રીતે રાખતા નહિ; લોકો જમતા કરતા હોય ત્યારે પોતાનું ભિક્ષાપાત્ર એમની આગળ ધરતા; લોકોને કહીને પોતાને માટે દાળભાત તૈયાર કરાવતા; જમતી વખતે મોટે અવાજે બોલતા. આથી લોકોમાં એમની નિંદા થવા લાગી. લોકો કહેતા કે આ શ્રમણ લોકોમાં આવી અવ્યવસ્થા કેમ અને આ લોકો બ્રાહ્મણોની માફક જમતાં જમતાં મોટે મોટેથી બોલે છે એ શું ?

૪. આ વાત ભિક્ષુઓએ બુદ્ધને કહી ત્યારે એમણે એ જુવાન ભિક્ષુઓનો નિષેધ કર્યો, તથા ચેતનાજીની, ખાઉધરાપણાની, અસંતોષની, ગપ્પાં મારવાની અને આળસુપણાની નિંદા કરી, અનેક રીતે સાદાઈ, નિસ્પૃહતા, સંતોષ, ઉત્સાહ વગેરેની સ્તુતિ કરી ભિક્ષુઓને કહ્યું, “ભિક્ષુઓ, આજથી ઉપાધ્યાય સ્વીકારવાની હું તમને રજા આપું છું. ઉપાધ્યાયે પોતાના શિષ્યો ઉપર પત્રની માફક પ્રેમ રાખવો

તરફ પ્રેમ રાખવાથી મારા આ ધર્મવિનયમાં એ અનેની ઉત્તમ રીતે અભિવૃદ્ધિ થશે. ઉપાધ્યાયનો સ્વીકાર આ પ્રમાણે કરવો:—

“ઉત્તરાસંગ^૧ એક ખલાપર કરી એને નમન કરવું; તથા ઉભડક એસી, હાથ નેડી કહેવું ‘ભદંત, મારા ઉપાધ્યાય થાઓ; ભદંત મારા ઉપાધ્યાય થાઓ; ભદંત, મારા ઉપાધ્યાય થાઓ.’ ‘વારૂ, ફીક છે’ અથવા આવી બીજી કોઇ પણ કાયિક કે વાચિક સંજ્ઞાથી એ પોતાની વિનંતીનો સ્વીકાર કરે એટલે એ પોતાનો ઉપાધ્યાય થયો એમ સમજવું.

૫. “શિષ્યે ઉપાધ્યાયની સાથે સારી રીતે વર્તવું:—સવારે વહેલાં ઉઠી, નેડા ઉતારી નાખી (ખુલ્લે પગે) પોતાનું ઉત્તરાસંગ એક ખલા ઉપર કરી ઉપાધ્યાયને દાતણ આપવું; મ્હોં ધોવા માટે પાણી આપવું અને એને ખેસવા માટે આસન પાથરવું. જો ભાતનું ઓસામણ હાજર હોય તો એનું પાત્ર ઘોઘ એમાં ઓસામણ ભરી એ એની આગળ મૂકવું. એ ઓસામણ પી રહે ત્યારે હાથમ્હોં ધોવા એને પાણી આપવું અને એનું પાત્ર ઘોઘ વ્યવસ્થિત રીતે પોતાની જગ્યાએ મૂકી દેવું. ઉપાધ્યાય ઉઠે કે આસન મૂકી દેવું અને એ જગ્યા ગંદી થઇ હોય તો સાવરણીથી વાળી નાખવી.

૬. “ઉપાધ્યાયની (લિક્ષા માટે) ગામમાં જવાની ઇચ્છા હોય તો એને ગામમાં જતી વખતે પહેરવાનું ચીવર આપવું અને પહેલાં પહેરેલું ચીવર એ કાઢી નાખે ત્યારે લઇ લેવું. એને કમ્મરપટો આપવો. સંઘાટી અને ઉત્તરાસંગ એ બે ચીવરો એક બીજા સાથે નેડી આપવાં અને લિક્ષાપાત્ર ઘોઘ આપવું. ઉપાધ્યાયને સાથીની જરૂર હોય તો પોતે વ્યવસ્થિત રીતે ચીવર પહેરી, કાયબંધ બાંધી, સારી રીતે શરીર આચ્છાદિત કરી, પોતાનું લિક્ષાપાત્ર ઘોઘ લઈ ઉપાધ્યાયની પાછળ પાછળ જવું; ઉપાધ્યાયથી ઘણું દૂર કે ઘણું પાસે

૧ પહેરવાના ચીવરને અંતરવાસક, ઓઢવાના ચીવરને ઉત્તરાસંગ, અને ડંડીને માટે વાપરવાના ચીવરને સંઘાટી કહે છે.

ચાલવું નહિ. પોતાના પાત્રમાં લોકો જે નાંખે તેનો સ્વીકાર કરવો. ઉપાધ્યાય બોલતો હોય ત્યારે વચ્ચેમાં પોતે બોલવું નહિ; પરંતુ નિયમનો લંગ થાય એવું કંઈ બોલતો હોય તો એનું નમ્રતાથી નિવારણ કરવું.

૭. “ગામમાંથી પાછા ફરતી વખતે પોતે પહેલા આવી ઉપાધ્યાયનું આસન તૈયાર કરવું. પગ ધોવા માટે પાણી તથા પાટલો તૈયાર રાખવાં. આગળ જઈ એનું પાત્ર તથા સંધારી લઈ લેવાં. વિહારમાં પહેરવાનું ચીવર આપવું તથા પહેરેલું ચીવર એ કાઢી નાંખે ત્યારે લઈ લેવું. જે એ પસીનાથી લિંબઈ ગયું હોય તો એને થોડી વાર તડકામાં સૂકવવું; પણ એને ત્યાં જ રહેવા દેવું નહિ. એને ભેગું કરી લઈ લેવું અને ભેગું કરતાં ફાટે નહિ એની કાળજી રાખવી. કાચખંધન (કમ્મરપટ્ટો) ચીવરની ગડી પર મૂકવું. જે પાત્રમાં લિક્ષાન્ન વધ્યું હોય અને ઉપાધ્યાયની જમવાની ઇચ્છા હોય તો પાણી આપી એ અન્ન ઉપાધ્યાયની આગળ મૂકવું. પીવાને માટે પાણી નેંધવું હોય તો પૂછી નેવું. જમ્યા પછી એને હાથમ્હોં ધોવા પાણી આપવું અને પાત્ર સારી રીતે ધોઈ નાંખી તડકામાં મૂકવું. પણ એને ત્યાં જ પડી રહેવા ન દેવું. પાત્ર અને ચીવર વ્યવસ્થિત રીતે મૂકવાં. પાટ કે બાજનની નીચે જગ્યા સાફ કરી પાત્રને ત્યાં મૂકવું; પરંતુ એ નરી ભોંય પર મૂકવું નહિ. ચીવર મૂકવાની વળગણી કે દોરી સાફ કરી એના પર ચીવરોની ગડી વ્યવસ્થિત રીતે મૂકવી. ઉપાધ્યાય જમી ઉઠ્યા પછી આસન પગ ધોવાનું પાણી, પાટલો વગેરે બધી ચીજો તે તે ચીજની જગ્યાએ વ્યવસ્થિત રીતે મૂકવી. એ જગ્યા અસ્વચ્છ થઈ હોય તો સાફ કરી નાંખવી.

૮. “જે ઉપાધ્યાયને નહાવું હોય તો નહાવાની વ્યવસ્થા કરવી; એને ઠંડું પાણી નેંધવું હોય તો ઠંડું આપવું, ઉતું નેંધવું હોય તો ઉતું આપવું. ઉપાધ્યાયને અગ્નિશાળામાં જવાની ઇચ્છા

૧. અગ્નિશાળા એટલે તાપથી શરીરમાંથી પરસેવો કાઢવા માટે તૈયાર કરેલી ઓરડી. વધારે માહિતી માટે આજ ભાગની ક્લેમ દર જુઓ.

હોય તો મર્દનદ્રવ્ય તૈયાર કરી આપવું; અને શકે તો પોતે પણ અગ્નિશાળામાં પ્રવેશ કરવો. પ્રવેશ કરતી વખતે મોઢે માટી લગાડવી અને શરીરને સારી રીતે આચ્છાદિત કરી પ્રવેશ કરવો. વૃદ્ધ લિશ્તુઓની લગોલગ બેસવું નહિ. નવા લિશ્તુઓને આસન પરથી ઉઠાડી મૂકવા નહિ. ત્યાંથી બહાર નીકળતી વખતે બેસવાનો પાટલો સાથે લઈ શરીરને બરાબર આચ્છાદિત કરી નીકળવું. જલાશય પાસે પણ ઉપાધ્યાયની સેવા કરવી. પાણીમાંથી પોતે બહાર નીકળી શરીર લોઘ તથા સૂકું ચીવર પહેરી, ઉપાધ્યાયનું શરીર લોવું. એને સૂકું ચીવર આપવું તથા સંઘાટી આપવી. અગ્નિશાળામાંથી પાટલો લઈ પહેલાં વિહારમાં આવવું અને ઉપાધ્યાયનું આસન તૈયાર કરવું તથા પગ ધોવાનું પાણી તથા પાટલો તૈયાર રાખવાં. ઉપાધ્યાયને પીવા માટે પાણી નોંધતું હોય તો પૂછવું. ઉપાધ્યાય પાસેથી નવો પાક લેવાનો હોય તો લેવો; એને પ્રશ્ન પૂછવા હોય તો પૂછવા.

૯. “ જે વિહારમાં ઉપાધ્યાય રહેતો હોય તેમાં કચરો થયો હોય તો અને શકે તો સાફ કરી નાંખવો. વિહાર સાફ કરતી વખતે પ્રથમ પાત્રો અને ચીવરો બહાર કાઢી એક બાજુએ મૂકવાં. શેતરંજીઓ, પ્રથારીઓ, ઓશીકાં વગેરે બહાર કાઢી એક બાજુએ મૂકવાં. ખાટલો બહાર કાઢતી વખતે, બારણા સાથે ભટકાય નહિ એવી રીતે કાળજીથી બહાર કાઢી, એક બાજુએ મૂકવો. ખાટલાના પ્રતિપાદક^૧ બહાર કાઢી એક બાજુએ મૂકવા. પિકદાની તથા બેસવાનું આસન બહાર કાઢી એક બાજુએ મૂકવાં, આસ્તરણ કેવી રીતે પાથર્યું છે તે ધ્યાનમાં રાખી પછી બહાર કાઢવું. જે વિહારમાં જળાં બાઝ્યાં હોય તો પ્રથમ છત સાફ કરવી. પછીથી બારીઓ, કમાડ તથા ખૂણાઓ સાફ કરવા. ગેરથી રંગેલી લિંતો બરાબર યંત્ર હોય તો, પાણીમાં કપડું બોળી એને નિચોવી નાંખી પછીથી એનાંથી એ સાફ કરવી. કાળા છોથી તૈયાર કરેલી જમીન પણ આ પ્રમાણે જ લિને લુગરે

લૂંછી સાફ કરવી. સાદી જમીન, ધૂળ ઉડે નહિ તે માટે, પ્રથમ પાણી છાંટી પછી સાફ કરવી. કચરો ભેગો કરી એક બાજુએ નાંખી દેવો.

“શેતરંજીઓ, ખાટલો, પાટ, ઝોશીકાં, પિકદાની વગેરે બધી ચીજો તડકામાં સૂકવી, સાફ કરી, યોગ્ય સ્થાને મૂકી દેવી. એવી જ રીતે પાત્રો તથા ચીવરો પણ યથાસ્થાને મૂકી દેવાં.

“પૂર્વ દિશામાંથી પવનને લીધે ધૂળ ઉડતી હોય તો પૂર્વ તરફની બારીઓ બંધ કરવી. પશ્ચિમ દિશામાંથી ધૂળ ઉડતી હોય તો પશ્ચિમ તરફની, ઉત્તર દિશામાંથી ઉડતી હોય તો ઉત્તર તરફની તથા દક્ષિણ દિશામાંથી ઉડતી હોય તો દક્ષિણ તરફની બારીઓ બંધ કરવી. ટાઢના દિવસોમાં દિવસે બારીઓ ઉઘાડી રાખવી અને રાત્રે બંધ કરવી તથા ઉન્હાળાના દિવસોમાં દિવસે બંધ રાખવી તથા રાત્રે ઉઘાડવી. રહેવાની ઝોરડી, ખેસવાની કાટડી, ભેગા મળવાનું દિવાન-ખાનું, અગ્નિશાળા તથા પાયખાનું સાફ ન હોય તો સાફ કરવાં. પીવાનું પાણી ન હોય તો તે ભરી રાખવું. પગ ધોવાનું પાણી ન હોય તો તે પણ લાવી મૂકવું. પાયખાનામાં રાખેલી કાઠીમાં પાણી થઈ રહ્યું હોય તો એ પણ ભરી રાખવું.

૧૧. “ઉપાધ્યાયમાં ‘અનભિરતિ ઉત્પન્ન થઈ હોય, તો શિષ્યે બીજા મારફત એ શાંત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો; અથવા જાતે ધર્મોપદેશ કરવો. ઉપાધ્યાયના મનમાં શંકા ઉદ્ભવી હોય તો શિષ્યે એ દૂર કરવી, કરાવવી અથવા ધર્મોપદેશ કરવો. ઉપાધ્યાયને મિથ્યાદષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો શિષ્યે એ દૂર કરવી, અન્ય પાસે દૂર કરાવવી અથવા ધર્મોપદેશ કરવો.

૧૨. “ઉપાધ્યાયને હાથે ‘સંઘાદિશેષ નામનો અપરાધ થયો હોય અને એ ઉપરિવાસથી દૂર થઈ શકે તેમ હોય તો શિષ્યે, સંઘ

૧. ધર્માચરણમાં અસંતોષ.

૨. ભાગ ૨ નો, કલમ ૫ થી ૧૭ નજીક.

૩. ભાગ ૧ લો, કલમ ૭૮ નજીક.

તરફથી ઉપાધ્યાયને પરિવાસ મળે એવી ગોઠવણ કરવી. ઉપાધ્યાય પૂર્વસ્થિતિમાં આવવાને યોગ્ય હોય તો સંઘ એને પૂર્વસ્થિતિમાં લાવી મૂકે એવી ગોઠવણ કરવી. માનત^૧ કે અખલાન આવવાને લાયક હોય તો સંઘ માનત કે અખલાન આપે એવી ગોઠવણ કરવી.

૧૩. “ સંઘે ઉપાધ્યાયને ઋતુર્જનીયકર્મ, નિયશકર્મ, પ્રવાજનીયકર્મ, પ્રતિસ્મારણીયકર્મ અથવા ઉત્સેપણીયકર્મ કરવાનો વિચાર કર્યો હોય તો તે ન થવા દેવા માટે; અથવા થોડાક દંડમાત્રથી ઉપાધ્યાયને ક્ષમા કરવામાં આવે એવી ગોઠવણ કરવી. જો આમાંથી એકાદ કર્મ કરી દીધું હોય તો ઉપાધ્યાય નમ્રતાથી વર્તે તથા સંઘ એને માફી આપે એવી ગોઠવણ કરવી.

૧૪ “ ઉપાધ્યાયનું ચીવર ધોવાનું હોય તો શિષ્યે જાતે ધોવું અથવા ખીજા પાસેથી ધોવડાવી લેવાની કોશીશ કરવી. જો ઉપાધ્યાયનું ચીવર બનાવવાનું હોય તો શિષ્યે બનાવવું અથવા અન્ય પાસેથી બનાવી લેવાનો પ્રયાસ કરવો. ઉપાધ્યાય માટે રજન (રંગ) તૈયાર કરવું હોય તો જાતે તૈયાર કરવું અથવા ખીજા પાસે કરાવવું; ચીવર રંગવાનું હોય તો જાતે રંગવું કે ખીજા પાસે રંગાવી લેવું. ચીવર રંગતી વખતે કાળજીથી રંગવું.

૧૫. “ ઉપાધ્યાયને પૂછ્યા વગર કોઈને પોતાનું પાત્ર આપવું નહિ કે ખીજાનું પાત્ર પોતે લેવું નહિ; ખીજાને ચીવર આપવું નહિ કે ખીજાનું પોતે લેવું નહિ; ખીજાને કોઈ ચીજ આપવી નહિ કે ખીજાની કોઈ ચીજ લેવી નહિ; પોતે ખીજાની હજમત^૪ કરવી નહિ કે ખીજા પાસેથી પોતાની હજમત કરાવી લેવી નહિ; ખીજાનું કામ કરવું નહિ કે ખીજા પાસે પોતાનું કામ કરાવવું નહિ.

૧. ભાગ ૧ લો, કલમ ૭૯ નજીક.

૨. ભાગ ૧ લો, કલમ ૮૬ નજીક.

૩. ભાગ ૧ લો, કલમ ૭૨ થી ૭૬ નજીક.

૪ સિક્કુઆ એક ખીજાની હજમત કરે છે.

ખીજની વ્યવસ્થા રાખવી નહિ કે ખીજને પોતાની વ્યવસ્થા રાખવા કહેવું નહિ; ખીજના સાથીદાર થવું નહિ કે ખીજને પોતાનો સાથીદાર બનાવવો નહિ; ખીજની ભિક્ષા લેવી નહિ કે પોતાની ભિક્ષા ખીજને આપવી નહિ. ઉપાધ્યાયને પૂછ્યા વગર ગામમાં, સ્મશાનમાં કે મુસાફરીએ જવું નહિ. ઉપાધ્યાય માંદો હોય તો મરતાં સુધી કે માંદગીમાંથી ઉઠતાં સુધી એની સેવા કરવી. ”

ઉપાધ્યાયના ધર્મ

૧૬. ઉપાધ્યાયે શિષ્યની સાથે સારી રીતે વર્તવું:—ઉપાધ્યાયે શિષ્યને પાઠ શિખવી, ધાર્મિક પ્રશ્નોના જવાબ આપી, ઉપદેશ કરી તથા રીતરિવાજની માહિતી આપી એને મદદ કરવી તથા એના પર અનુગ્રહ કરવો. ઉપાધ્યાય પાસે પાત્ર હોય એને શિષ્યની પાસે ન હોય તો એણે પોતાનું પાત્ર શિષ્યને આપવું અથવા એને ખીજેથી પાત્ર મેળવી આપવાની તજવીજ કરવી. શિષ્યની પાસે ચીવર તથા ભિક્ષુને જોઈતી બીજી વસ્તુઓ ન હોય તો પણ ઉપાધ્યાયે આવી રીતે જ વર્તવું. શિષ્ય જો માંદો હોય તો કલમ ૫ થી ૧૦ સુધીમાં શિષ્યની જે ફરજો વર્ણવી તે જ ઉપાધ્યાયની પણ છે એમ સમજી વર્તવું. કલમ ૧૧, ૧૨ અને ૧૩ માં શિષ્યોનાં જે જે કર્તવ્યો વર્ણવ્યાં છે તે એવે પ્રસંગે ઉપાધ્યાયે પણ પાળવાં.

૧૭. શિષ્યનું ચીવર ધોવાનું હોય તો એ કેવી રીતે ધોવું તે ઉપાધ્યાયે એને બતાવવું, અથવા ખીજ કોઈ એને મદદ કરે એવી વ્યવસ્થા કરવી. ચીવર બનાવવાનું હોય, રજન તૈયાર કરવાનું હોય એને ચીવર રંગવાનું હોય ત્યારે પણ ઉપાધ્યાયે આ જ પ્રમાણે કરવું. શિષ્ય માંદો હોય તો એ મરે ત્યાં સુધી અથવા સાજો થાય ત્યાં સુધી ઉપાધ્યાયે એની ચાકરી કરવી.

આચાર્ય તથા અન્તેવાસીના ધર્મ

૧૮. તે વખતે ઉપાધ્યાય પ્રવાસે ગયા છે, ભિક્ષુભાવ છોડી દઈ ગૃહસ્થાશ્રમી થયા છે કે મરણ પ્રાપ્ત છે એવું જોઈ જુવાન

લિક્ષુઓ અવ્યવસ્થિત રીતે વર્તવા લાગ્યા. ત્યારે એની તપાસ કરી લિક્ષુઓને ઉદ્દેશી યુદ્ધલગવાને કહ્યું: “ હે લિક્ષુઓ, આચાર્ય કરવાની હું તમને રજા આપું છું. આચાર્ય અન્તેવાસી ઉપર પુત્રની જેમ પ્રેમ રાખશે તથા અન્તેવાસી આચાર્યને પિતાતુલ્ય માન આપશે. આમ એક બીજા તરફ પ્રેમભાવ રાખવાથી આ ધર્મવિનયમાં એમની અભિવૃદ્ધિ થશે. ” આચાર્ય ગ્રહણ કરવાનો વિધિ કલમ ચારમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે જોઈ લેવો. આચાર્ય તથા અન્તેવાસીના ધર્મ અનુક્રમે ઉપાધ્યાય તથા શિષ્યોના ધર્મ જેવા જ છે એમ સમજવું.

૧૯. આગળ જતાં જૂદે જૂદે પ્રસંગે યુદ્ધ એવા નિયમ કર્યા કે ઉપાધ્યાય તથા આચાર્ય ઓછામાં ઓછાં દસ વરસ સુધી સંઘમાં લિક્ષુ તરીકે રહેલા હોવા જોઈએ તથા શિષ્યો અને અન્તેવાસીઓ ઉપર દેખરેખ રાખવાની એમનામાં શક્તિ હોવી જોઈએ.

લિક્ષુ-પ્રવ્રજ્યા

૨૦. તે અરસામાં એક બ્રાહ્મણ લિક્ષુઓ પાસે જઈ પ્રવ્રજ્યા માગવા લાગ્યો; પણ લિક્ષુઓએ એને પ્રવ્રજ્યા આપી નહિ. એથી એ અત્યંત દીક્ષો થઈ ગયો. યુદ્ધે એ જોઈ લિક્ષુઓને એનું કારણ પૂછ્યું અને એમણે એ કહ્યું. ત્યારે યુદ્ધલગવાને કહ્યું, “ આનો અધિકાર કોઈને યાદ છે કે ? ” ત્યારે સારિપુત્રે કહ્યું: “ ભદ્રંત, એનો અધિકાર મને યાદ છે. એક દિવસ હું રાજગૃહ નગરમાં લિક્ષા માટે ગયો હતો ત્યારે આણે મને એક કડછી ભરી લિક્ષા આપી હતી. ” આ કૃતજ્ઞતા માટે યુદ્ધે સારિપુત્રની સ્તુતિ કરી અને સારિપુત્રને જ એ બ્રાહ્મણને પ્રવ્રજ્યા આપવાને કહ્યું.

૨૧. પણ જ્યારે સારિપુત્રે પૂછ્યું કે “ ભદ્રંત, બ્રાહ્મણને કેવી જાતની પ્રવ્રજ્યા આપવી ? ” ત્યારે એ માટે લિક્ષુઓને બોલાવી યુદ્ધે કહ્યું, “ જે ત્રણ શરણુ-ગમનોથી ઉપસંપદા આપવાની પરવાનગી મેં આપી હતી તે હું આજથી રદ કરું છું અને નીચે પ્રમાણે વિરૂપિ તથા ત્રણ વાર ઉલ્લેખ કરી ઉપસંપદા આપવાની રજા આપું છું:—

જે હોંશિયાર અને લાયક લિક્ષુ હોય એણે સંધને વિરૂપિ કરવી કે ‘લદંતસંધ, હું જે કહું છું તે તરફ ધ્યાન આપો. આ ફલાણા નામનો માણસ ફલાણા ઉપાધ્યાય તરફથી ઉપસંપદા માટે રજુ કરવામાં આવે છે. જે સંધને યોગ્ય લાગતું હોય તો ફલાણા ઉપાધ્યાયના હાથ નીચે એને ઉપસંપદા આપો.’ આ વિરૂપિ થઈ રહ્યા પછી એણે ફરીથી કહેવું: ‘લદંતસંધ, હું શું કહું છું તે સાંભળો. આ અમુક માણસ ફલાણા તરફથી ઉપસંપદા માટે રજુ કરવામાં આવે છે. એને એ ઉપાધ્યાયના હાથ નીચે સંધ ઉપસંપદા આપે છે. આપણા જે ભાષ્યોને આ વાત પસંદ હોય તેમણે મૌન રહેવું અને જેને એ નાપસંદ હોય તેણે એમ જણાવવું.’ બીજી વાર અને ફરીથી ત્રીજી વાર પણ આ જ વાત એ લિક્ષુએ કહી સંભળાવવી અને જો કોઈ વાંધો ન ઉઠાવે તો કહેવું કે ‘આ અમુક માણસને ફલાણા ઉપાધ્યાયના હાથ તળે સંધે ઉપસંપદા આપી છે. સંધને આ વાત માન્ય છે તેથી સંધ મૂક છે તેથી આ વાત નક્કી થઈ એમ હું માની લઉં છું.’ ”

૨૨. એ વખતે કોઈ એક લિક્ષુ ઉપસંપદાનો વિધિ થઈ રહ્યા પછી વ્યવસ્થાની વિરુદ્ધ વર્તવા લાગ્યો. સારે ‘એવી રીતે વર્તવું’ એ યોગ્ય નથી’ એવું લિક્ષુઓએ એને કહ્યું. એણે કહ્યું: “મને ઉપસંપદા આપો એવું મેં આપને ક્યારે કહેલું?” આ વાત યુક્તને કાને ગઈ; ત્યારે એમણે લિક્ષુઓને કહ્યું, “વગર માગ્યે કોઈ પણ માણસને ઉપસંપદા આપવી નહિ.” ઉમેદવારે નીચે મુજબ માગણી કરવી:—

ઉમેદવારે સંધની પાસે આવવું અને ઉત્તરાસંગ એક ખલા પર કરી ઉભડક એસી, હાથ જોડી કહેવું, ‘લદંત, સંધ પાસે હું ઉપસંપદાની યાચના કરું છું. મારા પર કૃપા કરી સંધ મારો ઉદ્ધાર કરે.’ બીજી વાર અને ત્રીજી વાર પણ એણે આમ જ કહેવું. પછીથી કોઈ હોંશિયાર અને વજનદાર લિક્ષુએ સંધને વિરૂપિ કરવી, ‘લદંત-સંધ, હું શું બોલું છું તે તરફ ધ્યાન આપો. લદંતસંધ, આ

અમુક માણસ ફલાણા ઉપાધ્યાય તરફથી ઉપસંપદા માટે રજુ કરવામાં આવે છે. એ એ ઉપાધ્યાયના હાથ નીચે ઉપસંપદાની યાચના કરે છે. સંઘને યોગ્ય લાગે તો સંઘ એને એ ઉપાધ્યાયના હાથ તળે ઉપસંપદા આપે. પછીથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ વાર ઉપસંપદાની માગણીનો ઉચ્ચાર થયા છતાં કાઈ વાંધો ન ઉઠાવે તો એ માણસ લિક્ષુ થયો એમ સમજવું.

૨૩. એ વખતે રાજગૃહમાં લિક્ષુઓને લિક્ષા માટે એક પછી એક નિમંત્રણ આવ્યા જ જતાં. તેથી એક બ્રાહ્મણના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે આ શામ્યપુત્રીય શ્રમણો મોજમઝામાં દિવસ પસાર કરે છે. સાઈ સાઈ અન્ન ખાય છે અને સારા વિહારોમાં રહે છે. એમના સંઘમાં મને પ્રવ્રજ્યા મળે તો સાઈ. એણે લિક્ષુઓ પાસે પ્રવ્રજ્યાની માગણી કરી અને લિક્ષુઓએ એને પ્રવ્રજ્યા આપી. એ લિક્ષુ થયા પછી આમંત્રણપરંપરા પૂરી થઈ. લિક્ષુઓએ એને પોતાની સાથે લિક્ષાટન માટે બોલાવ્યો. ત્યારે એણે કહ્યું: “હું લિક્ષા માગવા માટે લિક્ષુ નથી થયો. મને જો ભોજન આપશો તો હું તમારા સંઘમાં રહીશ અને નહિ આપો તો ચાલ્યો જઈશ.” “તું ત્યારે માત્ર પેટ માટે લિક્ષુ થયો છું કેમ ?” એવું લિક્ષુઓએ એને પૂછ્યું, ત્યારે એણે “હા” એવો જવાબ આપ્યો. આ વાત યુદ્ધ લગવાને જાણી ત્યારે એમણે એને વખોડી કાઢી કહ્યું: “હે મોઘ પુરુષ (નકામો માણસ), આવા આ ઉત્તમ ધર્મવિનયમાં તું કેવળ પેટ માટે પ્રવ્રજ્યા લે છે એ શું ?” પછીથી યુદ્ધે લિક્ષુઓને કહ્યું: “પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી લિક્ષુના ચાર આશ્રય કહી સંભળાવવા. (૧) લિક્ષાટન પર અવલંબે છે તારી પ્રવ્રજ્યા. એ માટે આજન્મ તારે ઉત્સાહ રાખવો. સંઘામંત્રણાદિ આમંત્રણ મળે તો એ વિશેષ લાલ છે એમ માન. (૨) રસ્તામાંથી ભેગાં કરેલાં ચીથરાંથી બનાવેલા ચીવર પર અવલંબે છે તારી પ્રવ્રજ્યા. એ માટે જ આજન્મ ઉત્સાહ રાખ, કાર્પાસાદિનાં ચીવર મળે તો એ વિશેષ લાલ છે એમ સમજ (૩) ઝાડ નીચેના

શયનાસન પર અવલંબે છે તારી પ્રવ્રજ્યા. ત્યાં પડી રહેવા માટે આજન્મ ઉત્સાહ રાખવો તારે. વિહારાદિ મળે તો એ વિશેષ લાભ છે એમ સમજ. (૪) ગાયના મૂતરના ઓસડ પર અવલંબે છે તારી પ્રવ્રજ્યા. એ માટે તારે આજન્મ ઉત્સાહ રાખવો. ઘી, માખણ વગેરે વસ્તુઓ ઓસડ દાખલ મળે તો એ વિશેષ લાભ થયો એમ સમજ.”

૨૪. ત્યાર પછી ઉપસંપદા સંબંધી નીચે પ્રમાણે કેટલાક નિયમો કરવામાં આવ્યા:—

આ ચાર આશ્રય પ્રવ્રજ્યાની પૂર્વે ન કહેતાં પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી તરત જ કહી સંલગાવવા. ઉપસંપદાના વિધિ વખતે ઓછામાં ઓછા દસ લિક્ષુઓ હાજર હોવા જોઈએ. ઉપાધ્યાય ઓછામાં ઓછાં દસ વરસ સંઘમાં લિક્ષુ તરીકે રહેલો હોવો જોઈએ અને સમર્થ હોવો જોઈએ.

૨૫. એ અરસામાં અન્ય પંથનો એક પરિવ્રાજક સંઘમાં દાખલ થયો, અને પોતાના ઉપાધ્યાયને વાદવિવાદમાં હરાવી ફરીથી પોતાના મૂળ પંથમાં ચાલ્યો ગયો; તથા કેટલાક વખત પછી ફરીથી પાછો આવી ઉપસંપદા માગવા લાગ્યો. આવી જાતના માણસને ઉપસંપદા આપવાની છુદ્દે મનાઈ કરી; અને લિક્ષુઓને કહ્યું: “ખીજ પંથમાંથી કોઈ માણસની આ પંથમાં આવવાની ઇચ્છા હોય તો એને ચાર મહિના પરિવાસ આપવો (ઉમેદવાર તરીકે રાખવો).” પરિવાસ નીચે પ્રમાણે આપવો:—

પ્રથમ એનું ક્ષૌર કરવું અને કાષાય વસ્ત્રો પહેરવા આપવાં. ઉત્તરાસંગ એક ખલા પર કરવાનું કહી, લિક્ષુઓને નમન કરાવવું; તથા હાથ જોડાવી, ઉભડક ખેસવાનું કહી, ત્રણ વાર નીચેનાં વચનોનો ઉચ્ચાર કરવા કહેવું:—

‘બુદ્ધં સરણં ગચ્છામિ’

‘ધર્મં સરણં ગચ્છામિ’

‘સંઘં સરણં ગચ્છામિ’

પછીથી એણે આ પ્રમાણે કહેવું: “લદંત, હું બીજા પંથમાંથી આવેલો ફલાણા નામનો માણસ આ સંઘમાં ઉપસંપદાની ઇચ્છા રાખું છું. લદંતસંઘ, મને ચાર મહિના પરિવાસ આપો.” આ પ્રમાણે ત્રણ વાર યાચના કરવી. પછીથી કોઈ હોંશિયાર અને સમર્થ લિક્ષુએ સંઘને વિજ્ઞપ્તિ કરવી: ‘લદંતસંઘ, હું જે કહું છું તે તરફ ધ્યાન આપો. આ અન્ય પંથમાંથી આવેલો અમુક નામનો માણસ, આ સંઘમાં ઉપસંપદાની ઇચ્છા રાખે છે. એ ચાર મહિના પરિવાસ માગે છે. જે સંઘને યોગ્ય લાગે તો સંઘ આને ચાર મહિના પરિવાસ આપે.’ આ પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ થઈ રહ્યા પછી એ માણસને પરિવાસ આપવામાં આવ્યો છે એવું એ લિક્ષુએ ત્રણ વાર જાહેર કરવું; અને કોઈ વાંધો ન ઉઠાવે તો એને પરિવાસ મળી ચૂક્યો છે એમ સમજવું.

૨૬. જે ચાર મહિના સુધી એ સારી રીતે વર્તે તો સંઘે એને આગળ જણાવેલા વિધિ પ્રમાણે ઉપસંપદા આપવી. જે એની પાસે ચીવર ન હોય તો ઉપાધ્યાયે આપવું. જટિલ આવક ૧ કર્મવાદી છે. તેથી તેમને પરિવાસ ન આપતાં ઉપસંપદા આપવી, શાક્યકુલમાં જન્મેલો માણસ અન્ય પંથમાંથી આ સંઘમાં આવવાને ઇચ્છે તો એને પણ પરિવાસ ન આપતાં ઉપસંપદા આપવી.

૨૭. એ વખતે મગધ દેશમાં કુદ, ગંડ, કિલાસ, ક્ષય અને અપરમાર એ પાંચ રોગ ફાટી નિકળ્યા. લોકો જીવક કૌમારભૂત્ય પાસે જઈ એાસડ માગતા; પણ એ આપી શકતો નહિ. એ કહેતો: “મારે ધિંધિસાર રાજની પ્રકૃતિની કાળજી રાખવી પડે છે, એના અંતઃપુરની સ્ત્રીઓને એાસડ આપવું પડે છે, તથા યુદ્ધના લિક્ષુ-સંઘની પણ સંભાળ રાખવી પડે છે, તેથી બીજાઓની ચિકિત્સા કરવાનું મારાથી બની શકતું નથી.” તેથી પોતાને એાસડ મળે એ હેતુથી લોકો ધૌદ્ધસંઘમાં દાખલ થવા લાગ્યાં. આથી લિક્ષુઓને

૧. કર્મ પ્રમાણે ફળ મળે છે એવું માનનારા, એટલે કે નાસ્તિક નહિ.

અસંત મહેનત હઠાવવી પડતી; અને જીવક કૌમારભૂત્યનો પણ ખર્ચો વખત આ રોગી, નવા લિક્ષુઓની તપાસ રાખવામાં નીકળી જતો અને પોતાનાં અન્ય કામ કરવાને એને ખિલકુલ વખત મળતો નહિ. આવો જ એક રોગી માણસ સંઘમાં દાખલ થયો; અને જીવકે એને પૂર્વસ્થિતિ ઉપર આણી મૂક્યો ત્યારે એ સંઘનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો ગયો. એક દિવસ જીવકે એને પૂછ્યું: ‘પહેલાં તમે સંઘમાં હતા કે નહિ?’ ત્યારે એણે ‘હા, હતા’ એવો જવાબ આપ્યો. ‘ત્યારે સંઘ છોડી દેવાનું કારણ શું?’ એમ પૂછવામાં આવતાં એ માણસે કહ્યું: ‘મને આપની તરફથી ઓસડ મળે અને હું સાબો થાઉં; એ જ હેતુથી હું સંઘમાં દાખલ થયો હતો; અને રોગમુક્ત થતાં જ સંઘ છોડી ચાલ્યો ગયો.’ એ માણસનું એ કૃત્ય જીવકને ગમ્યું નહિ. એણે યુદ્ધની પાસે જઈ ‘આવા રોગીઓને સંઘમાં દાખલ કરવા જોઈએ નહિ’ એવી વિનંતી કરી. યુદ્ધે એને ધર્મોપદેશ કર્યો એટલે એ યુદ્ધને વંદન કરી ચાલ્યો ગયો. પછીથી યુદ્ધે લિક્ષુઓને કહ્યું: “આજથી આવા રોગીઓને સંઘમાં દાખલ કરવાની હું મનાઈ કરું છું.”

૨૮. એ વખતે બિંબિસાર રાજ્યના રાજ્યની સરહદ ઉપરના લોકોએ ખંડ કર્યું હતું. તેથી બિંબિસાર રાજ્યે પોતાના સેનાપતિ મહામાત્રને એ શમાવવાની આજ્ઞા કરી. એણે લડાઈની તૈયારીઓ કરવા માંડી. પરંતુ કેટલાક સિપાઈઓના મનમાં વિચાર થયો કે આપણે લડાઈને કદે ફસાઈ પુષ્કળ પાપ કરીએ છીએ. એમાંથી મુક્ત થઈ કલ્યાણનો માર્ગ આપણને શી રીતે મળે? શાક્યપુત્રીય શ્રમણપંથમાં દાખલ થવાથી આપણે યુદ્ધમાંથી છૂટી શકીશું એમ લાગવાથી એમણે સંઘમાં પ્રવેશ કર્યો. આ તરફ મહામાત્રે એમની શોધ કરવા માંડી ત્યારે તેઓ જોઈ લિક્ષુ થયા છે એમ એને માલમ પડ્યું. એણે બિંબિસાર રાજ્ય પાસે ફરિયાદ કરી. બિંબિસાર રાજ્યે ન્યાયાધીશોને (વોહારિકાને) બોલાવીને પૂછ્યું:

“લરકરના સૈનિકોને જે પ્રવ્રજ્યા આપે તેને શી શિક્ષા કરવી જોઈએ?”
 ન્યાયાધીશાએ કહ્યું: “રાજના સૈનિકો જે ઉપાધ્યાય થાય તેનું
 માથું કાપી નાંખવું; સંઘમાં જાહેર કરનારની જીભ કાપી નાંખવી.
 અને હાજર રહેલા લિક્ષુઓની અડધી પાંસળીઓ-લાંગી નાંખવી.”
 ત્યારે ધિંધિસાર ભગવાન યુદ્ધ પાસે ગયો અને નમન કરી બોલ્યો:
 “ભદ્રંત, એવા ધણા રાજાઓ છે કે જેમની ભગવાન પર શ્રદ્ધા
 નથી; તથા તેઓ થોડા લાલની ખાતર લિક્ષુઓને ત્રાસ આપવા માટે
 તૈયાર હોય છે. તેથી લિક્ષુઓ રાજસૈનિકોને પ્રવ્રજ્યા ન આપે તો
 સાઈ.” યુદ્ધે ધિંધિસાર રાજને ધર્મોપદેશ કર્યો; ત્યારે એ યુદ્ધને
 વંદન કરી ચાલ્યો ગયો. પછી યુદ્ધે લિક્ષુઓને કહ્યું: “આજથી
 રાજસૈનિકોને પ્રવ્રજ્યા આપવી નહિ.”

૨૯. ખીજા પણ જૂદા જૂદા પ્રસંગે, જૂદી જૂદી જાતના
 માણસોને સંઘમાં દાખલ કરવાની નીચે પ્રમાણે યુદ્ધે મનાઈ કરી:—

કોઈ પણ જાતની ચોરી કરનારને સંઘમાં દાખલ કરવો નહિ.
 દેવાદારને સંઘમાં દાખલ કરવો નહિ. કોઈ પણ ગુલામને જ્યાં સુધી
 એ દાસત્વમાં હોય ત્યાં સુધી સંઘમાં દાખલ કરવો નહિ. જેને વીસ
 વરસ પૂરાં ન થયાં હોય એવા જુવાન માણસને સંઘમાં લેવો
 નહિ. જે સંઘની રજા વગર, જાતે જ સંઘમાં દાખલ થયો હોય
 તેને સંઘમાંથી હાંકી મૂકવો, અને ફરીથી સંઘમાં લેવો નહિ. જે
 લિક્ષુ થયા છતાં, લિક્ષુના વેષમાં જ અન્ય પરિવ્રાજક-પંથમાં જાય
 તેને ફરીથી સંઘમાં દાખલ કરવો નહિ. માં, બાપ તથા અર્હન્તનો
 વંધ કરનાર, લિક્ષુણી પર જીલમ ગુજારનાર, સંઘમાં અંદર અંદર
 ભેદ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર તથા યુદ્ધને જખમ કરનારને
 સંઘમાં દાખલ કરવા નહિ; તથા ભૂલથી દાખલ કરવામાં આવ્યા
 હોય તો એમને સંઘમાંથી કાઢી મૂકવા. નપુંસકને સંઘમાં દાખલ
 કરવો નહિ; તથા દાખલ કરવામાં આવ્યો હોય તો કાઢી મૂકવો.
 જેને ઉપાધ્યાય ન હોય તેવાને ઉપસંપદા આપવી નહિ. એ
 ઉપાધ્યાય પણ લાયક હોવો જોઈએ.

૩૦. ઉપસંપદા આપતાં પહેલાં ઉમેદવારને બાબતે લઈ જવો અને સંઘે જેને રજા આપી હોય એવા લિસ્ટુએ સંઘની સમક્ષ એને જે જે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવનાર હોય તે વિષે સમજુતી આપવી. ત્યાર પછી એ ઉમેદવારને સંઘની આગળ લઈ જઈ નીચેના પ્રશ્નો પૂછવા:—

કુળ, ગંડ, કિલાસ, ક્ષય તથા અપસ્માર—એ રોગોથી તું પીડાતો તો નથી ને? તું માણસ છું ને? તું પુરુષ છું ને? સ્વતંત્ર છું ને? (દાસ તો નથી ને?) તારે માથે દેવું તો નથી ને? માબાપે તને રજા તો આપી છે ને? તને વીસ વરસ પૂરાં થયાં છે ને? તારી પાસે પાત્ર તથા ચીવર છે ને? તારું નામ શું? તારા ઉપાધ્યાયનું નામ શું? આ પ્રશ્નોના એ ચથાચોગ્ય જવાબ આપે ત્યાર પછી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વિરૂપિ કરવી તથા ત્રણ વાર સંઘમાં જાહેર કરવું અને કોઈ પણ વાંધો ન ઉઠાવે તો એને સંઘમાં ઉપસંપદા મળી છે એમ સમજવું.

૩૧. ત્યાર પછી પગલાં ગણી એના પડછાયાનું માપ કાઢવું. એ કદ ઋતુ છે તથા દિવસનો ક્યો ભાગ છે તે જણાવવું. કલમ ૨૩ માં જણાવેલા ચાર આશ્રય એને કહી સંભળાવવા. ત્યાર પછી એને ચાર અકાર્ય (કરવી ન જોઈએ એવી) વાતો કહેવી:—(૧) સંઘમાં દાખલ થએલા લિસ્ટુએ પશુઓ સાથે પણ મૈથુન-વ્યવહાર કરવો નહિ. જે લિસ્ટુ મૈથુન-વ્યવહાર કરશે તે અશ્રમણ થશે, અશાક્યપુત્રીય થશે. જેવી રીતે માથું કાપી નાખેલો માણસ એકલા ઘડથી જીવી શકતો નથી તેમ જોણે મૈથુન-વ્યવહાર કર્યો હોય તે લિસ્ટુ શ્રમણ તરીકે રહી શકતો નથી. તેથી આ કૃત્ય તારે આમરણ કરવું નહિ. (૨) સંઘમાં દાખલ થયેલા માણસે ઘાસની સળી પણ ચોરવી જોઈએ નહિ. જે માણસ ચાર આના કે એથી વધારે કિંમતની ચીજ ચોરે છે તે અશ્રમણ થાય છે, અશાક્યપુત્રીય થાય છે.

૧. તે વખતે પગલાંથી પડછાયા માપીને સમય જણવાનો રિવાજ હતો.

જેની રીતે પાકીને ખરી પડેલું પાંદડું ફરીથી લીલું થઇ શકે નહિ તેવી જ રીતે આવો લિશ્તુ શ્રમણ તરીકે રહી શકે નહિ, શાક્યપુત્રીય રહી શકે નહિ. તેથી આ કૃત્ય તારે આમરણ કરવું ઘટે નહિ. (૩) સંઘમાં દાખલ થએલા લિશ્તુએ જાણીને કાઠીમંકાઠી જેવાં પ્રાણીએને પણ મારી નાખવાં નહિ. જે માણસ જાણી જોઇને-ગર્ભમાં રહેલા પણ-મનુષ્યપ્રાણીને મારી નાખશે તે અશ્રમણ થશે, અશાક્યપુત્રીય થશે. લાંગી ગએલો પથર જેમ ફરીથી સાંધી શકતો નથી તેમ આવો લિશ્તુ શ્રમણ રહી શકતો નથી, શાક્યપુત્રીય રહી શકતો નથી. તેથી આ કૃત્ય તારે આમરણ કરવું નહિ. (૪) સંઘમાં દાખલ થએલા લિશ્તુએ ‘મને એકાંત પ્રિય છે’ એવી પણ ખડાશ હાંકવી નહિ. જે લિશ્તુ અસદ્વિચારી, પોતાને પ્રાપ્ત ન થઇ હોય એવી સમાધિ પ્રાપ્ત થઈ છે એવું લોકોને કહે છે, પોતાને પ્રાપ્ત ન થયો હોય એવો માર્ગ કે ફળ પ્રાપ્ત થયું છે એમ કહે છે તે અશ્રમણ થાય છે, અશાક્યપુત્રીય થાય છે. ટોચ કાપી નાખેલું તાંડનું ઝાડ જેમ ફરીથી વધતું નથી તેવી રીતે આવો લિશ્તુ શ્રમણ રહી શકતો નથી, શાક્યપુત્રીય રહી શકતો નથી. તેથી તારે આમરણ આ વાત કરવી નહિ.

આમણેર પ્રવચ્ચા

૩૨. બુદ્ધ ભગવાન ઘણા વખત સુધી રાજગૃહમાં રહ્યા અને પછીથી કપિલવસ્તુ પધાર્યા. ત્યાં એ નિગ્રોધઆરામમાં રહેતા હતા. એક દિવસ શુદ્ધેદનના ઘર તરફ થઇને એ લિક્ષા માટે જતા હતા. રાહુલની માએ એને જોઈ કુમાર રાહુલને કહ્યું, “બેટા રાહુલ, આ તારો પિતા થાય. એમની પાસે જઈ પોતાનો વારસો માગ.” ત્યારે રાહુલ બુદ્ધ પાસે જઈ ઉભો રહ્યો, અને એને કહ્યું, “હું શ્રમણ, તારો છાંયો સુખકારક છે.” ભગવાને આસન પરથી ઉઠી ચાલવા માંડ્યું અને રાહુલ “મને વારસો આપો, વારસો આપો” એમ ખૂંમો પાડતો એમની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. અને જણા

વિહારમાં પહોંચ્યા ત્યારે ભગવાને રાહુલને વારસો આપવાના હેતુથી સારિપુત્તને બોલાવી એને પ્રવ્રજ્યા આપવાને કહ્યું.

૩૩. ‘કુમાર રાહુલને હું કેવી રીતે પ્રવ્રજ્યા આપું?’ એવું સારિ-પુત્તે પૂછ્યું; ત્યારે એ માટે ભિક્ષુએને ભેગા કરી ભગવાને કહ્યું, “ભિક્ષુઓ, નીચે પ્રમાણે ત્રણ શરણુ-ગમનોથી આમણેર-પ્રવ્રજ્યા આપવી. પ્રથમ એ છોકરાનું દ્વાર કરવું, એને કાષાય વસ્ત્રો પહેરાવવાં તથા ભિક્ષુએને પગે લાગવા કહેવું. ત્યાર પછી હાથ જોડી તથા ઉભડક બેસી નીચેનાં વચનોનો ત્રણવાર ઉચ્ચાર કરવા કહેવું:—

બુદ્ધં સરણં ગચ્છામિ

ધમ્મં સરણં ગચ્છામિ

સંઘં સરણં ગચ્છામિ

આ ત્રણ વચનોથી આમણેરને પ્રવ્રજ્યા આપવી. ” ત્યાર પછી સારિપુત્તે કુમાર રાહુલને પ્રવ્રજ્યા આપી.

૩૪. ત્યારે શુદ્ધોદન શાક્યે ભગવાન યુદ્ધ પાસે આવીને કહ્યું, “હું ભગવાન પાસે એક વરદાન માગું છું.” યુદ્ધે કહ્યું, “તથાગત વરદાન આપતા નથી.” શુ૦—“યોગ્ય અને દોષરહિત હોય એવું વરદાન ભગવાન આપશે કે નહિ?” ભ૦—“એમ હોય તો કહો.” શુ૦—“ભગવાને પ્રવ્રજ્યા લીધી ત્યારે મને અત્યંત દુઃખ થયું; ત્યાર પછી નંદ ભિક્ષુ થયો ત્યારે થયું; અને હવે તો રાહુલ આમણેર થયો એટલે અવાધ થઈ. પુત્રપ્રેમ એવો છે કે શરીરની ચામડી, માંસ, સ્નાયુ અને હાડકાંને ભેદીને પણ એ પાર જાય છે. તેથી આજથી માળાપની રજા વગર કોઈને પણ આમણેર કે ભિક્ષુ બનાવવો નહિ.” શુદ્ધોદન શાક્ય ચાલ્યા ગયા પછી યુદ્ધે કહ્યું, “આજથી માળાપની રજા વગર છોકરાને પ્રવ્રજ્યા આપવી નહિ.”

૩૫. કપિલવસ્તુથી યુદ્ધ ભગવાન આવસ્તી આવ્યા. ત્યાં ઘણા આમણેર ભેગા થયા હતા. આપણે કયા નિયમો પાળવા જોઈએ એવી

એમને શંકા થઇ; ત્યારે નીચેના દસ નિયમ પાળતાં શીખવું એવી ભગવાને એમને રજા આપી. (૧) પ્રાણધાતથી વિરતિ (૨) અદત્તા-દાનથી વિરતિ (૩) અબ્રહ્મચર્યથી વિરતિ (૪) અસત્ય ભાષણથી વિરતિ (૫) મદ્યપાન વગેરે માદક પદાર્થોથી વિરતિ (૬) વિકાલ ભોજનથી વિરતિ (૭) ગ્રામ્ય નૃત્યગીત વાદ્ય વગેરેથી વિરતિ (૮) પુષ્પમાળા, ચંદનવિદેપન, ધૂરેણાં વગેરેથી વિરતિ (૯) ઉંચી (પલંગ વગેરે) અને કિંમતી શય્યાથી વિરતિ અને (૧૦) સોનું રૂપું ગ્રહણ કરવાથી વિરતિ. આમણેરોએ પાળવા યોગ્ય આ દસ નિયમો છે. એમણે એ પાળતાં શીખવું.

૩૬. એ વખતે કેટલાક આમણેર ભિક્ષુઓને માન આપતા નહિ. તેથી એમને નીચે પ્રમાણે શિક્ષા કરવાની યુદ્ધે રજા આપી:- એમને પોતાની ઉઠવા બેસવાની ચોરડીમાંથી બહાર ચાલ્યા જવા કહેવું. પરંતુ યોગાનની બહાર કાઢી મૂકવા નહિ. એમને ખાવાપીવાની મનાઇ કરવી નહિ. જે આમણેર પ્રાણીહિંસા, ચોરી, અબ્રહ્મચર્યભંગ, અસત્ય ભાષણ કે મદ્યપાન કરે અથવા યુદ્ધની, ધર્મની કે સંઘની નિંદા કરે, મિથ્યા દષ્ટિ રાખી બેસે, અથવા-ભિક્ષુણી સાથે અસભ્ય રીતે વર્તે તેને આમણેર તરીકે કાયમ રાખવો નહિ; એને સંઘમાંથી કાઢી મૂકવો.

ઉપોસથ

૩૭. એ વખતે યુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં ગૃધ્રકૂટ પર્વતપર રહેતા હતા. બિંબિસાર રાજા એમની પાસે આવ્યો, તથા એમને નમન કરી એક બાળૂએ બેઠો અને બોલ્યો, “ભદ્રંત, હું એકલોજ બેઠો હતો ત્યારે મારા મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે ખીન્ન પંથના પરિવ્રાજકો ઔદશ પુનમ અથવા અમાસ અને આઠમે એકઠાં થઇ ધર્મોપદેશ કરે છે. લોકો ધર્મોપદેશ સાંભળવા માટે એમની પાસે જાય છે અને એમનાપર પ્રસન્ન થાય છે, તેથી આપણા ભિક્ષુઓ પણ જો દર પખવાડિયે ભેગા મળ્યા હોય તો ફીક થાય.” યુદ્ધે બિંબિસારને

ધર્મોપદેશ કર્યો, ત્યારે યુદ્ધને નમસ્કાર કરી એ ચાલ્યો ગયો. ત્યાર પછી યુદ્ધે લિક્ષુઓને બોલાવી કહ્યું, “લિક્ષુઓ, દર પખવાડિયે ચૌદશ, પુનમ કે અમાસ તથા આઠમે ભેગા મળવાની હું તમને રજા આપું છું.”

૩૮. એ વખતે યુદ્ધે રજા આપી છે એમ કહી આ ત્રણ દિવસ લિક્ષુઓ ભેગા થઈ ચૂપચાપ બેસી રહેતા. લોકો ધર્મોપદેશ સાંભળવાની ઇચ્છાથી એમની પાસે જતા; પણ એમને ચૂપકીથી બેઠેલા બેઠેલો લોકોને આશ્ચર્ય થતું અને તેઓ એમને ઠપકો આપતા. આ વાત યુદ્ધના કાનપર ગઈ; ત્યારે લિક્ષુઓને બોલાવી એમણે કહ્યું, “લિક્ષુઓ, દર પખવાડિયે ચૌદશ, પુનમ કે અમાસ તથા આઠમે ભેગા થઈ લોકોને ધર્મોપદેશ કરવાની હું તમને રજા આપું છું.”

૩૯. એ પછી યુદ્ધના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે લિક્ષુઓને માટે મેં જે નિયમો કરી આપ્યા છે. તે પ્રાતિભોક્ષના રૂપમાં એમણે ઉપોસથને દિવસે બોલી જવા એટલે એજ એમનું ઉપોસથ-કર્મ થશે. તેથી એ માટે લિક્ષુઓને બોલાવી પોતાનો વિચાર જણાવી એમણે કહ્યું “લિક્ષુઓ, આજથી પ્રાતિભોક્ષ બોલી જવાની હું રજા આપું છું.” એ બોલી જવાનો વિધિ નીચે પ્રમાણે:—

કાંઈ સમર્થ લિક્ષુએ સંધને વિરૂપિ કરવી. “ભદ્રંત સંધ, હું જે કહું છું તે તરફ ધ્યાન આપો. આજે પંચદશી (પુનમ કે અમાસ) નો ઉપોસથ છે. જો સંધને ઠીક લાગે તો સંધ ઉપોસથ કરે, પ્રાતિભોક્ષ બોલી જાય. સંધની પહેલી ફરજ કંઈ છે? ભાઈઓ, તમે આપત્તિ (દોષ) માંથી શુદ્ધ થયા છો કે નહિ તે કહો; એટલે હું પ્રાતિભોક્ષ બોલું. એ આપણે બધા ધ્યાન દઈ સાંભળીએ. (પ્રાતિભોક્ષમાંથી) જોને હાથે જે આપત્તિ (દોષ) થઈ હોય તે એ કહી સંભળાવે. આપત્તિ ન થઈ હોય તો ચૂપ બેસે. ભાઈઓ,

૧ બીજા ભાગમાં જતાવેલી પ્રતિબંધક નિયમોના સંગ્રહને પ્રાતિભોક્ષ કહે છે.

તમારા ચૂપ રહેવાથી તમે શુદ્ધ છો એમ હું માનીશ. આવી સલામાં ત્રણ વખત આવી રીતે બહાર કરવું એટલે દરેક જણને જૂદું જૂદું પૂછી ખુલાસો કરી લીધા જેવું થશે. ત્રણ વખત આમ બહાર કરવા છતાં જે બિલ્લુ, યાદ હોવા છતાં પોતાનો દોષ ખુલ્લે ખુલ્લો કહેશે નહિ, તે બાણી જોઈને ખોટું બોલવાના આરોપને પાત્ર થશે. બાણી જોઈને ખોટું બોલવું (ધર્મભાગમાં) અંતરાયરૂપ છે એમ ભગવાને કહ્યું છે. તેથી જે બિલ્લુને પરિશુદ્ધ થવાની ઈચ્છા હોય તેણે પોતાને યાદ હોય તે આપત્તિ સંઘમાં ખુલ્લી રીતે કહી સંભળાવવી; કારણકે આમ કરવાથી એને સુખ થશે. ” એમ કહી એ બિલ્લુએ પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવેા.

૪૦ બુદ્ધ ભગવાને પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવવાની રજા આપી છે, એમ કહી બિલ્લુએ દરેકજ પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવવા લાગ્યા. તેથી તેમ કરવાની બુદ્ધે મનાઈ કરી; અને દર પખવાડિયે, ચતુર્દશી કે પંચદશી એ બેમાંથી કાવે તે એક દિવસે એક વખત પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવવાની રજા આપી. કેટલાક બિલ્લુઓ પોતપોતાના મંડળોમાં પ્રાતિભોક્ષ કહેવા લાગ્યા; પણ તેમ ન કરતાં બધાએ એકઠા મળી ઉપોસથ કરવો એવો બુદ્ધે નિયમ કર્યો. પણ ‘બધાએ’ એટલે શું એનો અર્થ બિલ્લુઓ સમજી શક્યા નહિ; ત્યારે ‘બધાએ’ એટલે ‘એક જગ્યાએ રહેતા સર્વ બિલ્લુઓએ’ એવો અર્થ બુદ્ધે કરી બતાવ્યો. આગળ જતાં એક જગ્યાએ રહેનારા કોને કહી ‘શંકાય’ એવી શંકા ઉત્પન્ન થવા લાગી; કારણકે એક ગામમાં કેટલાક બિલ્લુઓ રહેતા હોય તો એની પાસેના ગામમાં પણ કેટલાક રહેતા હોય. તેથી ‘એક જગ્યાએ’ની મર્યાદા ક્યાં સુધી આંકવી તે સમજી શકાતું નહિ. બુદ્ધ ભગવાનને આ વાત જણાવવામાં આવી ત્યારે એમણે કહ્યું, “ બિલ્લુઓ, નીચે કહ્યા પ્રમાણે સીમા નક્કી કરવાની હું રજા આપું છું:—પર્વત, પાષાણ, જંગલ, ઝાડ, રસ્તા, રાફડો, નદી અને જલાશયના ચિહ્નથી એક જગ્યાની સીમા નક્કી કરવી. પછીથી કોઈ

વળનદાર લિક્ષુએ સંધને વિસ્ત્રિપ્તિ કરવી કે ‘આવા આવા ચિન્હથી અમુક સીમા નક્કી કરવામાં આવી છે. જે સંધને યોગ્ય લાગે તો આ સીમાની અંદર રહેનારા લિક્ષુઓએ સાથે મળી ઉપોસથ કરવો. એવું સંધ નક્કી કરે.’ આવી રીતે વિસ્ત્રિપ્તિ થઈ રહ્યા પછી આ વાત ત્રણ વાર સંધમાં જાહેર કરવી, અને કોઈ પણ વાંધો ન ઉઠાવે તો એ સીમા સંધને કબૂલ છે એમ સમજવું. સીમા ત્રણ યોજન કરતાં વધારે વિસ્તીર્ણ હોવી જોઈએ નહિ, તથા એ નદીની પાર પણ ન હોવી જોઈએ.”

૪૧. એ વખતે એકજ સીમામાં લિક્ષુઓ વારાફરતી જૂદા જૂદા વિહારોમાં પ્રાતિમોક્ષ કહી સંભળાવતા. પણ ખીજે ઠેકાણેથી જે લિક્ષુઓ આવતા તેમને ઉપોસથ ક્યાં થનાર છે, એ જાણવાની મુશ્કેલી પડતી. તેથી બુદ્ધે સંધની અનુમતિથી કોઈ પણ એક જગ્યા મુકરર કરી ત્યાં પ્રાતિમોક્ષ કહેવો એવો નિયમ કર્યો. ઉપોસથની જગ્યા સાંકઠી હોય અને તેથી એની બહાર બેસીને પણ જે પ્રાતિમોક્ષ સાંભળવામાં આવે તો એમાં દોષ નથી. ઉપોસથનો દિવસ કયો છે તે લિક્ષુઓએ અગાઉથી જાણી લેવું. જે વૃદ્ધ અને આગળ પડતો લિક્ષુ હોય તેણે અગાઉથી દિવસ જાહેર કરવો. એ વૃદ્ધ લિક્ષુએ જીવાન લિક્ષુઓ પાસે ઉપોસથનું સ્થાન સાફ કરાવી લેવું; તથા આસનો, વગેરે તૈયાર રખાવવાં. દીવો કરવા કહેવું. પીવાનું તથા હાથપગ ધોવાનું પાણી તૈયાર રખાવવું. જ્યાં લિક્ષુઓએ બેઠેલી હોય ત્યાં પ્રાતિમોક્ષ કહેવો નહિ.

વર્ષાવાસ (ચાતુર્માસ્ય)

૪૨. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વૈજળવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાને ચોમસામાં લિક્ષુઓએ એક ઠેકાણે રહેવું એવો નિયમ કર્યો ન હતો. લિક્ષુઓ શિયાળામાં પણ, ઉન્હાળામાં પણ અને ચોમાસામાં પણ ધર્મોપદેશ કરતા ક્યાં કરતા. પણ લોકો એમના એ વર્તનપર ટીકા કરવા લાગ્યા. ચોમાસામાં આમ તૈમ ભટકી આ લિક્ષુઓ લીલું ઘાસ

ચગદી નાંખે છે અને તેથી પુષ્કળ ઝીણા જંતુઓનો નાશ થાય છે, એવું એ લોકો કહેતા. આ વાત જ્યારે યુદ્ધ ભગવાનને કાને ગઈ ત્યારે ચોમાસામાં લિશ્તુઓએ એક જગ્યાએજ રહેવું એવો એમણે નિયમ કર્યો. વર્ષાવાસ (ચોમાસાનું રહેઠાણ)ની ક્યે દિવસે શરુઆત કરવી એવી લિશ્તુઓને શંકા થઈ. ત્યારે ભગવાને અષાઢ માસની પુનમને દિવસે પહેલા વર્ષાવાની, તથા અષાઢ માસની પુનમ પછી એક મહિને બીજા વર્ષાવાસની શરુઆત કરવી, એવો નિયમ કર્યો. વર્ષાવાસ શરુ થયા પછી લિશ્તુએ ત્રણ માસ સુધી એક જગ્યાએ રહેવું જોઈએ; પણ એને નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે કેટલાક અપવાદ છે:—કોઈ શ્રદ્ધાળુ ઉપાસક કે ઉપાસિકા કંઈ દાનધર્મ કરતી હોય તો એના નિમંત્રણથી સાત દિવસની મુદત માટે ત્યાં જવું. કોઈ લિશ્તુ, લિશ્તુણી, માખાપ વગેરે માંદાં હોય તોપણ સાત દિવસની મુદત માટે એમને મળવા માટે જવું.

પ્રવારણા

૪૩. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક લિશ્તુઓ કોસલદેશમાં એક જગ્યાએ વર્ષાવાસ માટે રહ્યા. અંદરઅંદર વાદવિવાદ ઉપસ્થિત થયા વગર એકમતિથી વર્ષાવાસ કેવી રીતે પૂરો થશે અને આપણને લિક્ષા વગેરેની મુશ્કેલી કેવી રીતે નહિ પડે, તેનો તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. છેવટે એમણે એવો નિયમ કર્યો કે, આ વર્ષાવાસ દરમિયાન કોઈએ સાથે ખોલવું નહિ. લિક્ષાટન કરીને જે પ્રથમ વિહારમાં આવે તેણે આસન ગોઠવવાં; પગ ધોવાનું પાણી તથા પાટલો તૈયાર રાખવાં; વધેલું અન્ન કાઢી મૂકવાની થાળી ઘોઈ મૂકવી; પીવાનું તથા હાથમ્હોં ધોવાનું પાણી તૈયાર રાખવું; જે સૌથી છેલ્લો લિક્ષા માગી આવે તેણે વધેલા અન્નમાંથી ખોતાને જોઈતું હોય તો લેવું; ન જોઈતું હોય તો જ્યાં લીલું ઘાસ ન હોય ત્યાં અથવા પાણીના પ્રવાહમાં નાંખી દેવું. એણે આસન પાછાં એમની જગ્યાએ મૂકી દેવાં; પગધોવાનું પાણી, પાટલો

વગેરે બાજુએ મૂકી દેવાં; વધેલું અન્ન સંઘરી રાખવાની થાળી ધોધને મૂકી દેવી; પીવાનું તથા હાથમ્હોં ધોવાનું પાણી જગ્યાએ મૂકી દેવું, અને જમવાની જગ્યા સાફ કરી નાખવી. જે કોઈ પીવાના પાણીનો, વાપરવાના પાણીનો કે પાયખાનામાં રાખવાના પાણીનો ઘડો ખાલી જીવે તેણે તે ભરી મૂકવો. એકલાથી એ ઉચકી શકાય તેમ ન હોય તો ઇસારાથી બીજને મદદ માટે બોલાવવો; પણ મોઢેથી બોલવું નહિ. આ પ્રમાણે વાદવિવાદ કર્યા વગર આપણે સંપત્તી રહી શકીશું અને આપણને ભિક્ષાની તંગી નહિ પડે એમ એમને લાગ્યું.

૪૪. ચોમાસું પૂરું થયા પછી ભિક્ષુઓ યુદ્ધ ભગવાનના દર્શન માટે જતા. તે પ્રમાણે આ ભિક્ષુઓ પણ શ્રાવસ્તીમાં યુદ્ધના દર્શન માટે આવ્યા. પોતાના દર્શન માટે આવેલા ભિક્ષુઓને કુશલપ્રશ્ન પૂછવાનો યુદ્ધનો નિયમ હતો. તેથી એમણે ભિક્ષુઓને કહ્યું, “ ભિક્ષુઓ, તમારું કેમ ચાલે છે ? તમે સંપત્તી એક બીજ પ્રત્યે પ્રેમભાવ રાખી અને વિવાદ વગર સુખેથી ચોમાસું પસાર કર્યું છેને ? ખાવાપીવાની તમને મુશ્કેલી તો પડી નથી ને ? ” ભિક્ષુઓએ, ‘ અમે અતિશય આનંદથી વર્ષાઋતુ પસાર કરી છે ’ એવો જવાબ આપ્યો. પરંતુ તથાગતોનો એવો નિયમ હોય છે કે તેઓ કોઈ વાત જાણતા હોય તે છતાં પ્રશ્ન પૂછે છે, જાણવા છતાં નથી પણ પૂછતા; સમય જોઈને પૂછે છે, સમય જોઈને નથી પણ પૂછતા; લાભદાયક પ્રશ્ન પૂછે છે, હાનિકારક પૂછતા નથી; કારણકે હાનિકારક વાતોથી તથાગત ઘણા દુઃખ રહે છે. તેઓ બે ઉદ્દેશથી પ્રશ્ન પૂછે છે: ધર્મોપદેશ કરવાના ઉદ્દેશથી અથવા તો શ્રાવકોને નવા નિયમ કરી આપવાના હેતુથી. તેથી ભગવાને એ ભિક્ષુઓને કહ્યું, “ તમે અનુકૂળતા અને આનંદથી કેવી રીતે વર્ષાકાલ વ્યતીત કર્યો તે કહો. ”

૪૫. ભિક્ષુઓએ, પોતે એક બીજ સાથે ન બોલવાનો નિયમ કરીને કેવી રીતે વર્ષાકાલ પસાર કર્યો, તે બધી હકીકત યુદ્ધને કહી સંભળાવી. ત્યારે ભગવાને બધા ભિક્ષુઓને સંબોધી કહ્યું, “ આ

નકામા માણસો ધણા દુઃખમાં વર્ષાકાલ વ્યતીત કરી, અમે ધણા આનંદમાં ચોમાસું પસાર કર્યું, એવું કહે છે. પશુઓની માફક જીવન ગાળી, અમે ધણા સુખમાં રહ્યા છીએ એવું કહે છે. ઘેટાંની માફક દિન પસાર કરી, ધણા આનંદમાં દિન ગુમ્મર્યા છે એમ કહે છે. પ્રમત્તભાવે રહી સુખેથી કાળ પસાર કર્યો છે એમ કહે છે. આ નિરુપયોગી માણસો અન્ય પંથના પરિવ્રાજકોની માફક મૂકવત ધારણ કરે એ કેવું ? લિક્ષુઓ, તમારે અન્ય પરિવ્રાજકોની માફક મૂકવત ધારણ કરવું નહિ. વર્ષાકાલ પૂરો થતાં, નેએલા, સાંભળેલા કે પરિશંકિત દોષોની, નીચે કહેલી રીતે, પ્રવારણા કરવી; એજ તમારે માટે યોગ્ય છે:—

“ વળનદાર લિક્ષુએ સંધને વિગ્નિ કરવી, ‘ ભદંત સંધ, હું ને કહું છું તે તરફ ધ્યાન આપો. આજે પ્રવારણાનો દિવસ છે. ને સંધને યોગ્ય લાગે તો સંધ પ્રવારણા કરે. ’ ત્યાર પછી બધા લિક્ષુઓમાં ને વૃદ્ધ લિક્ષુ હોય તેણે ઉત્તરાસંગ એક ખલા પર કરી, તથા ઉભડક એસી કહેવું કે, ‘ મારા ને દોષ આયુષ્માન સંધની નજરે આવ્યા હોય, સંધે સાંભળ્યા હોય અથવા ને દોષ વિષે સંધને શંકા આવી હોય તે દોષ મને બતાવવાની હું વિનંતિ (પ્રવારણા) કરું છું; મારા પર કૃપા કરી સંધ એ દોષ તરફ માફ ધ્યાન ખેંચે; માફ મન એ દોષ કબૂલ કરે તો હું એનું યથા યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત કરીશ. ’ આવી વિનંતિ એણે ત્રણ વાર કરવી. જીવતા લિક્ષુઓએ ‘ આયુષ્માન સંધ ’ ને બદલે ‘ ભદંત સંધ ’ કહેવું. તે વખતે કાઠ કાઠના દોષ બતાવે તો એણે સીધી રીતે એનો સ્વીકાર કરવો અને સંધની માફી માગવી. આ રીતે ચોમાસું પૂરું થતાં સંધમાં એકતા સ્થાપન કરવી. ”

પગરખાં

૪૬. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં ગૃધ્રકૂટ પર્વત ઉપર રહેતા હતા. તે વખતે બિંબિસાર રાજા એંશી હજાર ગામ પર રાજ કરતો હતો. કાઈ રાજકીય કામપ્રસંગે બિંબિસાર રાજાએ એ એંશી હજાર

ગામના એંશી હજાર આગેવાનોને એકઠા કરી રાજગૃહમાં મોટી સભા ભરી હતી. સોણુ કોળિવિસ નામનો એક જુવાન વેપારી એ વખતે ચંપાનગરીમાં રહેતો હતો. એનું શરીર એટલું બધું નાજુક હતું કે એના પગને તળીયે વાળ ઉગ્યા હતા. રાજગૃહમાં આ મોટી સભા ભરાઈ હતી. ત્યારે બિંબિસારને સોણુને જોવાની ઈચ્છા થઈ; અને એને ચંપાનગરીથી તેડાવી આણ્યો. પોતાના રાજ્યની ઉન્નતિ માટે શું કરવું જોઈએ તે બધું, એંશી હજાર આગેવાનોને સમજાવી બિંબિસાર રાજ્યએ કહ્યું, “ઐહિક સંપત્તિ કેવી રીતે મેળવવી તેના રસ્તા મેં તમને બતાવ્યો છે. હવે તમે બુદ્ધભગવાન પાસે જાઓ. એ તમને પારમાર્થિક સંપત્તિનો માર્ગ બતાવશે.” એ વખતે સાગત નામનો લિશ્તુ બુદ્ધનો ‘ઉપસ્થાયક’ હતો. જ્યારે આ એંશી હજાર ગામના આગેવાનો બુદ્ધદર્શન માટે ગૃધ્રકૂટ પર્વતપર આવ્યા, ત્યારે સાગત લિશ્તુએ બુદ્ધના કહેવા પ્રમાણે ખુલ્લી જગ્યામાં વિહારની છાંયામાં એમને બેસાડવાની ગોઠવણ કરી; તથા ત્યાં બુદ્ધે એમને ઉપદેશ કર્યો, અને એ બધા બુદ્ધના ઉપાસક થયા.

૪૭. એ સભામાં સોણુ કોળિવિસ પણ હાજર હતો. એને લાગ્યું કે, બુદ્ધ ભગવાનના ઉપદેશ પ્રમાણે ગૃહસ્થથી અત્યંત શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન થઈ શકે નહિ, તેથી ‘મારે લિશ્તુ થવું’ એ ઠીક છે. તે એંશી હજાર ગામના આગેવાનો બુદ્ધને નમન કરી ચાલ્યા ગયા પછી સોણુ ભગવાન પાસે આવ્યો, અને વંદન કરી એક બાજુએ બેઠો; અને બોલ્યો, “ભગવન, મને લાગે છે કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી આપના ધર્મોપદેશ પ્રમાણે અત્યંત પરિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકાય નહિ; તેથી આપ મને પ્રવ્રજ્યા આપો.” ભગવાને એને પ્રવ્રજ્યા આપી અને એ શીત વનમાં રહેવા લાગ્યો. ત્યાં રાત્રે આમથી તેમ ફરતાં એના પગમાંથી લોહી નિકળી બધી જગ્યા લોહીથી ખરડાઈ જતી. ત્યારે એના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, ભગવાનના

શ્રાવકોમાં જે કોઈ અત્યંત ઉત્સાહી હોય તેમાંનો એક હું છું; અને તેમ છતાં માફ ચિત્ત ^૧આત્મવોથી મુક્ત થતું નથી. મારા કુળમાં ઘણી સંપત્તિ છે. હું એનો ઉપભોગ કરી શકીશ અને ઘણો દાનધર્મ પણ કરી શકીશ. તેથી ફરીથી ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર કરી સંપત્તિનો ઉપભોગ કરવો તથા દાનધર્મ કરવો એ ઠીક.

૪૮. સોણુનો આ વિચાર ભગવાને જાણ્યો અને યુવકદેવ પર્વત પરથી એકદમ શીતલનમાં આવી, કેટલાક લિક્ષુઓને સાથે લઈ, લિક્ષુઓનાં નિવાસસ્થાન જોતા જોતા ભગવાન સોણુના ચંક્રમ તરફ ગયા; તથા એ ચંક્રમ લોહીથી ખરડાએલો જોઈ એમણે લિક્ષુઓને કહ્યું, “ આ ચંક્રમ આમ લોહીથી ભરેલો કેમ દેખાય છે ? ” સોણુ અતિશય ઉત્સાહથી રાત્રે આ ચંક્રમપર ફરે છે, અને તેથી એના પગ જખમી થઈ એમાંથી લોહી નિકળે છે, અને તેથી આ ચંક્રમ આમ રુધિરવ્યાપ્ત દેખાય છે, ” એવું લિક્ષુઓએ ભગવાનને કહ્યું; ત્યારે ભગવાન સોણુના આશ્રમમાં ગયા અને ત્યાં પાથરેલા આસન પર બેઠા. સોણુ પણ ભગવાનને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠો. ત્યારે ભગવાને એને કહ્યું, “ સોણુ, ફરીથી ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર કરી સંપત્તિનો ઉપભોગ કરવો અને પુણ્યકર્મ કરવાં, એવો વિચાર તને થયાં કરે છે કેમ ? ” સોણુ:—“ હા ભદ્રંત. ” “ સોણુ, તું પહેલાં ગૃહસ્થાશ્રમી હતો ત્યારે વીણા વગાડવામાં હોંશિયાર હતો, નહિ વાઈ ? ” સોણુ:—“ હા ભદ્રંત. ” “ પણ જ્યારે તું તાર અતિશય તાણુતો ત્યારે તારી વીણામાંથી ખરાબર અવાજ નિકળતો હતો કે ? તથા તું એ સારી રીતે વગાડી શકતો હતો કે ? ” સોણુ:—“ ના ભદ્રંત. ” “ પણ સોણુ, જ્યારે તારી વીણાના તાર અત્યંત શિથિલ થઈ જતા, ત્યારે શું એમાંથી અવાજ ખરાબર નિકળતો હતો ? તથા તું એ સારી રીતે વગાડી શકતો હતો ? ” સોણુ:—“ ના ભદ્રંત. ” “ પણ સોણુ, જ્યારે વીણાના તાર અતિશય

તાણુવામાં નહોતા આવતા અથવા અત્યંત ઢીલા પણ નહોતા કરવામાં આવતા, પણ સમપ્રમાણમાં રહેતા, ત્યારે તારી વીણામાંથી બરાબર અવાજ નિકળતો હતો કે નહિ, અને તું એ સારી રીતે વગાડી શકતો હતો કે નહિ ?” સોણુ:-“હા ભદ્રંત.” “એજ પ્રમાણે સોણુ, અત્યંત ઉત્સાહથી ચિત્ત ભમવા લાગે છે અને ઉત્સાહ શિથિલ થતાં આળસ આવે છે. તેથી સોણુ, તું વીર્યસમતા સંપાદન કર. ઇદ્રિય સમત્વ ૧કેમ પ્રાપ્ત કરવું તે શીખ.” આવો ઉપદેશ કરી ભગવાન ગૃધ્રકૂટ પર્વત પર પાછા આવ્યા.

૪૯. ત્યાર પછી સોણુ વીર્યસમતા પ્રાપ્ત કરી અને ઇદ્રિયસમત્વ સંપાદન કર્યું; અને એકાન્તમાં રહીને થોડા વખતમાંજ એ અર્હ-ન્તપદ સુધી જઈ પહોંચ્યો. ત્યાર પછી એ યુદ્ધ ભગવાન પાસે આવ્યો, અને એમને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠો અને બોલ્યો, “ભદ્રંત, જે ભિક્ષુએ અર્હન્તપદ પ્રાપ્ત કર્યું હોય તેને નૈષ્કર્મ્ય એકાન્ત, મૈત્રી, બંધનનો નાશ, તૃણાનો ક્ષય તથા જ્ઞાન, એ છ ચીજો ગમે છે. ક્રોધ પણ માણસ એમ ધારી લે કે કેવળ શ્રદ્ધાને લીધેજ એને નૈષ્કર્મ્ય પસંદ પડે છે; પણ એ માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. રાગ, દ્વેષ તથા મોહનો નાશ થવાથી એ વીતરાગ, વીતદ્વેષ તથા વીતમોહ થાય છે, અને તેથીજ એને નૈષ્કર્મ્ય પસંદ પડે છે. ક્રોધને એમ પણ લાગે કે લાલ, સત્કાર અને કીર્તિની લાલચથી એને એકાન્ત ગમે છે. પણ એમ નથી. એ વીતરાગ, વીતદ્વેષ તથા વીતમોહ હોવાને લીધેજ એને એકાન્ત પ્રિય હોય છે. બીજા ક્રોધને એમ પણ લાગવાનો સંભવ છે કે, વ્રત અને ઉપવાસ પર એની શ્રદ્ધા ચોટેલી હોવાથીજ એને મૈત્રીલાવના પસંદ પડે છે. પણ એમ ન માનવું જોઈએ. એ વીતરાગ, વીતદ્વેષ તથા વીતમોહ હોવાને લીધેજ એને મૈત્રી લાવના પ્રિય હોય છે, બંધન તથા તૃણાનો ક્ષય

૧. ઇદ્રિયસમત્વ વિષે વિશેષ માહિતી માટે યુદ્ધલીલાસારસંચલ.

૨. ૧૫૦-૧૫૨ જુઓ.

અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિની ઇચ્છા પણ એ વીતરાગ, વીતદ્વેષ તથા વીતમોહ હોવાને લીધેજ ઉત્પન્ન થાય છે. એવીજ રીતે જે પૂર્ણ રીતે મુક્ત થાય છે તેને રૂપ, રસ વગેરે પંચવિષયો તથા મનોવૃત્તિ બંધનકર્તા થઈ શકતાં નથી. એનું ચિત્ત સ્થિર તથા અપ્રકંપ્ય થાય છે; તથા એ વિષયોની અનિત્યતા સારી રીતે સમજે છે. ચારે બાજુથી પવન અને વરસાદનાં ઝાપટાંનો મારો ચાલૂ હોય તોપણ જેવી રીતે પર્વત જરા પણ કંપતો નથી, તેવીજ રીતે પંચેન્દ્રિયોના પંચવિષયો તથા મનોવૃત્તિનું અહંતની આગળ કંઈ પણ ચાલતું નથી.”

૫૦. સોણનું આ ભાષણ સાંભળીને ભગવાને ભિક્ષુઓને કહ્યું, “કુલપુત્રો આવી રીતે નિર્વાણ પ્રાપ્તિ પ્રગટ કરે છે. અહંભાવ વગર સોણે શારાંશ કહી સંભળાવ્યો. પણ બીજા કેટલાક નકામા માણસો, જાણે કે મશકરી કરતા હોય, તેવી રીતે નિર્વાણ પ્રાપ્તિ પ્રગટ કરે છે. આગળ જતાં એવા લોકોને પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે.” ત્યાર પછી ભગવાને સોણને કહ્યું, “સોણ, તારું શરીર ધણું નાબુક છે. તેથી એક પટ્ટીનાં ચંપલ વાપરવાની હું તને રજા આપું છું.” સોણે કહ્યું, “ભદ્રંત, એંશી ગાડાં ભરાય એટલું દ્રવ્ય તથા જેમાં એતાળાસ હાથણો તથા સાત હાથીઓ છે એવા મોટા વૈભવનો ત્યાગ કરી હું ભિક્ષુ થયો. તેથી જો હું પગરખાં વાપરું તો લોકો કહેશે કે આટલી બધી ધનદોલતનો ત્યાગ કરી હવે આને એક પટ્ટીનાં ચંપલનો લોભ થયો છે. તેથી જો ભગવાન બધા ભિક્ષુઓને પગરખાં વાપરવાની છૂટ આપે તો હું પણ એનો ઉપયોગ કરીશ.” ત્યારે ભગવાને ભિક્ષુઓને બોલાવી બધાને ચંપલ વાપરવાની રજા આપી. પરંતુ એ ચંપલ એક પટ્ટીનાંજ હોવાં જોઈએ, તથા સાદા ચામડાનાં જોઈએ. તાડપત્ર વગેરેનાં પગરખાં નિષિદ્ધ છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય વગેરે ખુદ્દે પગે ચંક્રમણ કરતા હોય ત્યારે અન્તેવાસીઓએ પગરખાં પહેરી ચાલવું નહિ. જેના પગે જખમ થયો હોય તેને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી. કેટલાક ભિક્ષુઓ સહવારમાં ચાંખડીઓ પહેરીને

ફરતા; તેથી ખીજા લિશ્તુઓની સમાધિનો ભંગ થતો. તેથી ભગવાને ચાંખડીઓ વાપરવાની મનાઇ કરી. લિશ્તો માટે જતી વખતે ચંપલ પણ વાપરવાં નહિ. પણ જે લિશ્તો માંદો હોય તેને આ નિયમ અંધનકર્તા નથી.

૫૧. એ વખતે આયુષ્માન્ મહાકાત્યાયન અવંતી દેશમાં કુરુધર શહેર પાસે પ્રપાતપર્વત ઉપર રહેતો હતો. સોણ કુટિકર્ણ નામે કોઇ ઉપાસક એનો ઉપસ્થાયક હતો. એણે મહાકાત્યાયનને કહ્યું, “ ભદ્રંત, આપના ધર્મોપદેશથી મને એમ લાગે છે કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી અત્યંત પરિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન અશક્ય છે. તેથી આપ મને પ્રવ્રજ્યા આપો.” મહાકાત્યાયનને કહ્યું, “આજીવન એકલા સૂવું તથા દિવસમાં એક વખત ખાવું, એવી રીતે આ બ્રહ્મચર્યપાલન ઘણું કઠણ છે. તું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જ યુદ્ધધર્મનું પાલન કર. ઉપોસથને દિવસે એકલા સૂવું તથા એક વખત જમવું એવું વ્રત રાખ.” સોણે જે ત્રણ વખત આવીજ યાચના કરી; સારે મહાકાત્યાયનને એને શ્રામણેર-પ્રવ્રજ્યા આપી. પરંતુ અવંતી દેશમાં ઘણાજ થોડા લિશ્તુઓ હોવાથી સોણને ઉપસંપદા આપવા માટે દસ લિશ્તુઓ મળી શક્યા નહિ. ત્રણ વરસ પછી આમતેમથી મહા મુશ્કેલીએ દસ લિશ્તુઓ લેગા કરી મહાકાત્યાયનને સોણને ઉપસંપદા આપી.

૫૨. એ ચોમાસું પૂરું થતાં સોણે મહાકાત્યાયનને કહ્યું, “ યુદ્ધ ભગવાનની કીર્તિ મેં સાંભળી છે ખરી, પણ મેં એમને નજરે જોયા નથી. એમને મળવા જવાની મને રજા આપો.” મહાકાત્યાયનને કહ્યું, “ હીક. તું ભગવાનના દર્શન માટે જા; તથા મારી વતી પણ ભગવાનને નમસ્કાર કરી કહેજે; (૧) ભદ્રંત, અવંતીદક્ષિણાપથમાં ઘણા થોડા લિશ્તુઓ છે. ત્રણ વરસ પછી, મહા મુશ્કેલીએ દસ લિશ્તુઓ લેગા કરી મને ઉપસંપદા આપવામાં આવી. તેથી એ પ્રદેશમાં એથી પણ થોડા લિશ્તુઓ ઉપસંપદા આપી શકે એવી રજા હોવી જોઈએ. (૨) અવંતીદક્ષિણાપથમાં

ભોંય કહણ હોય છે, તથા કાંટાઓ ઘણા હોય છે. તેથી એ મુલકમાં ચાર કે એથી વધારે પટ્ટીનાં ચંપલ વાપરવાની રજા આપવી જોઈએ. (૩) આ મુલકના લોકને ન્હાવાનું ઘણુંજ ગમે છે, તેથી હંમેશાં ન્હાવાની રજા મળવી જોઈએ. (૪) અહીંના લોકો ખેસવા કરવા માટે જૂદી જૂદી જાતનાં ચામડાં બહુ વાપરે છે. મધ્યદેશમાં જેવી રીતે સાદડીઓ તેવી રીતે અહીંનાં ચામડાં. તેથી એડકચર્મ (ઘેટાનું ચામડું), અજચર્મ અને મૃગચર્મ વાપરવાની રજા મળવી જોઈએ.”

૫૩. સોણ કુટિકર્ણ મહાકાત્યાયનને નમન કરી, પોતાનું પાત્ર તથા ચીવર સાથે લઈ ધીમે ધીમે પ્રવાસ કરતો શ્રાવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં આવી પહોંચ્યો; અને ત્યાં ભગવાનને નમન કરી એક બાજુએ બેઠો. ભગવાને એની સૂવાની વ્યવસ્થા પોતાનાજ વિહારમાં કરાવી; તથા મોડી રાત સુધી ખુલ્લી હવામાં ચંક્રમણ કરી વિહારમાં પ્રવેશ કર્યો. મોડે સુધી ચંક્રમણ કરી સોણ પણ સૂવા માટે ગયો. પશોઢિયે ઉઠી ભગવાને સોણને કહ્યું, “કંઈક ધર્મવાતાં કહે.” સોણે સુતતનિપાતમાંથી અર્ધકવર્ગમાંના સૂત્રો સારે અવાજે ગાઈ સંભળાવ્યાં. ભગવાને એની પ્રશંસા કરી અને પૂછ્યું, “સંઘમાં દાખલ થયે તને કેટલાં વરસ થયાં?” “એકજ વરસ, લદંત,” સોણે જવાબ આપ્યો. “તે આટલો બધો મોડો સંઘમાં પ્રવેશ કર્યો એનું શું કારણ?” એમ ભગવાને પૂછ્યું; ત્યારે એ બોલ્યો, “લદંત, વિષયોપભોગમાં દોષ રહેલા છે એ વાતની મને જાણ થયાને ઘણો વખત થયો; પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમમાં એવી કેટલીક મુશ્કેલીઓ અને એવાં કેટલાંક કાર્યો હોય છે કે માણસ બદ્ધ થઈ જાય છે.” તે સાંભળી ભગવાને ઉદ્દગાર કાઢ્યા:—“જગતમાં દોષ છે એ જોઈ તથા નિષ્પ્રપંચ ધર્મ જાણી લઈ પવિત્ર આર્ય, પાપમાં આનંદ માનતો નથી; પણ બુદ્ધશાસનમાં આનંદ માને છે.”

૫૪. બુદ્ધ ભગવાન પોતાને ઉત્તેજન આપે છે; તથા મહાકાત્યાયનને કરેલી માગણીઓ રજૂ કરવાનો આજ સમય છે, એમ જાણી

સોણે નમસ્કાર કરી એ માગણીઓ યુદ્ધ આગળ રજૂ કરી. આ કારણથી લિશ્તુઓને ભેગા કરી ભગવાને કહ્યું, “આજથી અખિલ પ્રત્યંતજનપદમાં પાંચ લિશ્તુઓ મળીને (એમાંથી એક વિનયધર હોવો જોઈએ) ઉપસંપદા આપી શકે એવી હું રજા આપું છું. પ્રત્યંતજનપદ નીચે પ્રમાણે જાણવો:—પૂર્વે કુજંગલ નામનું નગર; ત્યાર પછી મહાશાલ અને ત્યાર બાદ પ્રત્યંતજનપદ. દક્ષિણે વૈતકલિંક નામનું નગર; એથી આગળ પ્રત્યંતજનપદ. પશ્ચિમમાં સ્થૂણ (થૂણ) નામનું બ્રાહ્મણોનું ગામ; ત્યાર પછી પ્રત્યંતજનપદ. ઉત્તરમાં ઉશીરધ્વજ નામનો પર્વત; એની આગળનો મુલક તે પ્રત્યંતજનપદ.” એજ રીતે ભગવાને મહાકાત્યાયનની બીજી માગણીઓ પણ સર્વ પ્રત્યંતજનપદમાં રહેતા લિશ્તુઓ માટે માન્ય કરી.^૧

ઓસડ

૫૫. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. એ વખતે શરદ્ઋતુમાં તંદુરસ્તી બગડવાથી લિશ્તુઓને અજીર્ણ થતું. તેથી બુદ્ધે ઘી, માખણ, તેલ, મધ, તથા ગોળનો રસ (મ. કાકવી), એ પાંચ ચીજો ઓસડ તરીકે વાપરવાની પરવાનગી આપી. ત્યાર પછી જૂદે જૂદે વખતે જૂદાં જૂદાં મૂળીયાં, પાંદડાં તથા ફળનો પણ ઓસડ તરીકે ઉપયોગ કરવાની છૂટ આપી. પરંતુ ઘી તેલ વગેરે ચીજો સાત કરતાં વધારે દિવસ માટે સંગ્રહ કરી રાખવી નહિ એવો નિયમ કર્યો.

૫૬. એક વખત યુદ્ધ ભગવાન મગધદેશમાં અંધકવિંદ નામના ગામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક બ્રાહ્મણના મનમાં એમને તથા લિશ્તુસંઘને દાન આપવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ. પરંતુ લોકોની માગણી એટલી ઉપરાછાપરી હતી કે એ મહિના સુધી આનો બિચારોનો

૧. આ ચાર માગણીઓમાંથી બીજી અને ચોથીનોજ આ પ્રકરણ સાથે સંબંધ છે. તો પણ મૂળ ગ્રંથમાંની પાંચમાંથી ચાર વધારે મહત્વની લાગવાથી એ ચારે અમે આપી છે.

વારો જ આવ્યો નહિ. છેવટે, યવાગૂ (ભાતનું ઓસામણ) તથા મધુગોળક નામનું ખાદ્ય તૈયાર કરીને આપવામાં આવે તો ભગવાન એનો સ્વીકાર કરશે કે કેમ એમ એણે આનંદને પૂછ્યું. સારે આનંદે બુદ્ધ ભગવાનની રજાથી બ્રાહ્મણને યવાગૂ તૈયાર કરી લાવવાનું કહ્યું. એ પ્રસંગે બુદ્ધે લિક્ષુઓને સવારમાં યવાગૂ પીવાની પરવાનગી આપી; અને સંધને યવાગૂ આપવા માટે એ બ્રાહ્મણની ખૂબ સ્તુતિ કરી. ત્યારથી સવારમાં યવાગૂ પીવાની શરૂઆત થઈ.

૫૭. એક વખતે બુદ્ધભગવાન ભદ્રિયનગરમાંથી નીકળી અંગુત્તરાપ પ્રદેશમાં ફરતા હતા. એમની સાથે ૧૨૫૦ લિક્ષુઓ હતા. આ વાત ભદ્રિયાના મેંડક નામે એક શાહુકારના જાણવામાં આવી; સારે સંધને જોઈતું સીધુંસામાન પોતાના નોકરો દ્વારા ગાડાઓમાં ભરાવી, ગાડાઓ સાથે લઈ, એ લિક્ષુઓના સંઘની પાછળ પાછળ ચાલ્યો. એક જંગલી મુલકમાં એ બુદ્ધને મળી ગયો અને સંઘ સાથે એમને લિક્ષા માટે નિમંત્રણ આપ્યું. બુદ્ધભગવાન તથા લિક્ષુઓ જમી રહ્યા ત્યારે મેંડકે ભગવાનને કહ્યું, “ ભદ્રંત, ઘણે ઠેકાણે રસ્તો જંગલી પ્રદેશમાં થઈને જાય છે. ત્યાં અનાજપાણી મળતાં મુંશકલી પડે છે. તેથી એવા પ્રદેશમાં ફરવાનું હોય ત્યારે સીધુંસામાન સાથે રાખવાની આપે લિક્ષુઓને રજા આપવી જોઈએ.” ત્યારે ભગવાને ચોખ્ખા, મંગ, અડદ, મીઠું, ગોળ, તેલ, ઘી વગેરે સામાન પાથેય માટે (માર્ગમાં ભોજન માટે) સાથે રાખવાની રજા આપી.

૫૮. ધીમે ધીમે પ્રવાસ કરતાં ભગવાન આપણ નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં કેણિય નામનો એક જટિલ રહેતો હતો. એણે ઉત્તમ પેય તૈયાર કરાવ્યું અને એ સાથે લઈ બુદ્ધના દર્શન માટે આવ્યો; તથા બોલ્યો, “ હે ગોતમ આ પેયનો આપ સ્વીકાર કરો. ” ભગવાને લિક્ષુઓને એ આપવાનું કહ્યું. અને જ્યારે લિક્ષુઓ એ લેતાં સંકેત કરવા લાગ્યા ત્યારે ભગવાને એમને એ

પીવાની રજા આપી. અનાજના રસ વગર ખીજા કોઈ પણ ફળનો રસ, તેમ જ ફલ, પાન તથા શેરડીનો રસ, બપોરે બાર વાગ્યા પછી પીવામાં વાંધો નથી એવો ભગવાને નિયમ કર્યો.

કઠિન

૫૯. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. એ વખતે પાવાના ત્રીસ ભિક્ષુઓ-બધાએ જંગલમાં રહેનારા, બધાએ ભિક્ષાપર જ નિર્વાહ કરનારા, બધાએ ચીથરાનાં જ વસ્ત્ર ધારણ કરનારા, બધાએ ત્રણ જ ચીવર પાસે રાખનારા-શ્રાવસ્તીમાં ભગવાનના દર્શન માટે આવવા નીકળ્યા. પરંતુ વર્ષાકાળ પાસે હોવાને લીધે એમને માર્ગમાં સ્પષ્ટિત નગરમાં રહેવું પડ્યું. ભગવાનના દર્શનની ઉત્કંઠામાં તેમણે એ ગોમાસું પસાર કર્યું. તથા આસો સુદ પુનમે પ્રવારણા કરી તેઓ ભગવાનના દર્શન માટે આવ્યા. માર્ગમાં વરસાદે એમને ઘણા હેરાન કર્યા, અને એમનાં ચીવર ખરાબ થઈ ગયાં. જ્યારે તેઓ ભગવાનને મળ્યા ત્યારે ભગવાનના પૂછવાથી એમણે પોતાની બધી હડીકત કહી સંભળાવી. ત્યારે ભિક્ષુઓને બોલાવી કઠિન પાથરવાની બુદ્ધે પરવાનગી આપી. કઠિન એટલે નમુનાનું ચીવર. સંઘની અનુમતિથી વિહારમાં એ પાથરવામાં આવે તો એ ત્યાંથી દૂર કરવામાં આવે ત્યાં સુધી ભિક્ષુઓ ત્રણથી વધારે ચીવર વાપરી શકે છે. ચીથરાં ન મળે તો પોતાના દાતાઓ પાસેથી વસ્ત્ર ભેગાં કરી એનાં ચીવર બનાવી શકે છે. આ કઠિન આસો સુદ પુનમે પાથરી કાર્તિક સુદ પુનમે ખસેડવું જોઈએ.

ચીવર

૬૦. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે રાજધાનીનું શહેર વૈશાલી અતિશય સમૃદ્ધ હતું. ત્યાં આત્રપાલિકા નામની એક ખુબસુરત ગણિકા રહેતી હતી. તે ગાનતાનને નાચ વગેરેમાં હોંશિયાર હતી. રાજગૃહના નાગરિકો કોઈ

કારણસર વૈશાલી આવેલા. તેમણે ત્યાં એ ગણિકાને જોય. ત્યાંથી પાછા ફર્યા પછી પોતાની રાજધાનીમાં પણ એવી ગણિકા હોવી જોઈએ એવી તેમણે ખિન્નિસાર રાજાને વિનંતિ કરી. રાજાએ એવી કોઈ કુમારિકા પસંદ કરી એને ગણિકા બનાવવાની નાગરિકાને રજા આપી. તેમણે એ પ્રમાણે શાલવતી નામની કોઈ કુમારિકાને પસંદ કરી ગણિકા બનાવી; થોડા જ વખતમાં એ નૃત્ય, ગીત, વાદ્ય વગેરેમાં ચાલાક થઈ. વખત જતાં એને ગર્ભ રહ્યો અને છોકરો થયો. પણ એ વાત જાહેર ન થાય તે માટે એણે પોતાની દાસીને એ બાળકને સૂપડામાં મૂકી ઉકરડા પર મૂકી આવવા કહ્યું. એ છોકરો અભય નામના રાજકુમારને જડ્યો. ઉકરડામાં ફેંકી દેવા છતાં એ બાળક જીવતો રહ્યો તેથી એનું નામ જીવક પડ્યું; તથા રાજકુમારે એનું પાલન કર્યું તેથી એ લોકો એને કૌમારભૃત્ય કહેવા લાગ્યા.

૬૧. કૌમારભૃત્ય મોટા થયો ત્યારે અભય રાજકુમારની પરવાનગીથી તક્ષશિલા જઈ ગુરુકુલમાં રહી આયુર્વેદમાં અત્યંત પ્રવીણ થયો. એની પરીક્ષા લેતી વખતે આચાર્યે એને 'તક્ષશિલાની આસપાસ ત્રણ યોજન સુધીમાં ઓસડના કામમાં ન આવે એવું કોઈ મૂળીયું લઈ આવ.' એવું કહ્યું. જીવકે સર્વ પ્રદેશમાં ફરી વળ્યો અને ખાલી હાથે જ પાછા ફરી તેણે આચાર્યને કહ્યું, "ઓસડના કામમાં ન આવે એવું એક પણ મૂળીયું મને જડ્યું નહિ." એ ઉપરથી જીવકે આયુર્વેદમાં પારંગત થયો છે એમ જાણી વાટમાં વાપરવા માટે થોડાક પૈસા આપી આચાર્યે તેને રવાના કર્યો. વાટમાં જીવકે ઓસડ તથા શસ્ત્રક્રિયાથી અનેક રોગી સાજા કર્યા તથા ઘણી ખ્યાતિ મેળવી. એથી જ્યારે તે રાજગૃહ આવ્યો ત્યારે ખિન્નિસાર રાજાના મુખ્ય વૈદ્યનું સ્થાન તેને પ્રાપ્ત થયું.

૬૨. એ વખતે અવંતીદેશમાં પ્રધાત નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એનો મિત્રજ અતિશય ગરમ હોવાને લીધે એને અડ-

પ્રદોત કહેતા. એક વખત એને પાંડુરોગ થયો. જીવકની કીર્તિ સાંભળી તેણે બિંબિસાર રાજા પાસે એને થોડા દિવસ માટે ઉજ્જયિની મોકલવાની માગણી કરી. એ પ્રમાણે જીવક ઉજ્જયિની ગયો. પ્રદોતની પ્રકૃતિ તપાસી જોતાં એને માલમ પડ્યું કે અત્યંત ઉગ્ર ઔષધ વગર એ સુધરશે નહિ; પ્રદોતની ભદ્રવતિકા નામની એક અતિશય ઝડપથી ચાલનારી હાથણ હતી. ‘મારે જંગલમાંથી ડાઈ ઔષધિ લાવવી છે’ એમ કહી જીવકે એ હાથણ પોતાના તાબામાં લીધી; અને પછી તૈયાર કરેલું ઉગ્ર ઔષધ પ્રદોતને પાઈ, હાથણ પર બેસી ત્યાંથી નાડો. ઓસડની અસર થવા માંડતાં જ ચંડપ્રદોતને જીવક પર અત્યંત રીસ ચઢી. પણ જીવક પહેલેથી જ નાસી છૂટ્યો હતો. વખત જતાં રાજા ચંડપ્રદોત એ ઓસડને પ્રતાપે તદ્દન સાંજે થયો. ત્યારે ઘણા માનથી તેણે જીવકને મળવા બોલાવ્યો. પણ જીવક ગયો નહિ. તેથી પ્રદોતે એને શિવેચ્ચક નામનાં વસ્ત્રને એક જોટો મોકલ્યો.

૬૩. એ વખતે ભગવાનનું શરીર રોગથી પીડાતું હતું. જીવકને એ વાતની ખબર પડી એટલે વિરેચન આપી તેણે ભગવાનના શરીરમાંથી રોગ તદ્દન નાબૂદ કર્યો; તથા પ્રદોતે મોકલાવેલાં વસ્ત્ર ભગવાનને ચરણે અર્પણ કર્યાં. અત્યાર સુધી લિક્ષુઓ ચીથરાં ભેગાં કરી એનાં ચીવર બનાવતા, પરંતુ આ પ્રસંગે જીવકની વિનંતીથી ભગવાને ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ અર્પણ કરેલાં વસ્ત્રના ચીવર બનાવવાની લિક્ષુઓને પરવાનગી આપી; અને આગળ જતાં ક્ષૌભ, કોર્પસ, કૌંશય, કંબલ, શાણુ તથા ભંગનાં વસ્ત્રો લઈ એમાંથી ચીવર બનાવવાની રજા આપી. લિક્ષુઓનાં ચીવર મેલાં થતાં. તેથી એ રંગાવવા માટે ઝાડનાં મૂળીયાં, લાકડું, છાલ, પાંદડાં, ફૂલ તથા ફળમાંથી રંગ તૈયાર કરવાની છુદ્દે રજા આપી; તથા એ ચીજો બાફવા માટે વાસણ તથા ચીવર રંગાવવા માટે લાકડાંની કથરોટ રાખવાની પરવાનગી આપી. આખું વસ્ત્ર મળે તોખણ એના કકડા કરી તથા એમને

ફરીથી એકદાં સાંધી એતું ચીવર બનાવવું જોઈએ. લિશ્તુએ અખંડ વસ્ત્ર વાપરવું નહિ એવો પણ બુદ્ધે નિયમ કર્યો.

૬૪. ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે વિશાખા મિગારમાતા નામની પ્રસિદ્ધ ઉપાસિકાએ બુદ્ધને તથા લિશ્તુસંઘને નિમંત્રણ આપ્યું. બીજે દિવસે ભોજન સમયે લિશ્તુઓ તૈયાર છે કે નહિ તે જોઈ આવવા માટે તેણે પોતાની દાસીને વિહારમાં મોકલી. તે વખતે વરસાદનું સખત ઝાપડું આવતું હતું; તથા લિશ્તુઓ ચીવર વિહારમાં મૂકી પર્જન્યસ્નાન માટે યોગાનમાં ઉભા હતા. તેમને જોઈ દાસી પાછી ફરી અને વિશાખાને કહ્યું, “હે આર્યા, વિહારમાં લિશ્તુઓ નથી; પણ અધા આજીવક^૧ છે.” પણ એ ચતુર ઉપાસિકાએ લિશ્તુઓ પર્જન્યસ્નાન કરતા હશે એવું અનુમાન તરત જ કર્યું બુદ્ધ ભગવાન લિશ્તુઓના સંઘ સાથે પોતાને ઘેર આવ્યા ત્યારે એમનો યોગ્ય આદરસત્કાર કરી તેણે એમને જમાડ્યા તથા અધા જમી રહ્યા ત્યારે ભગવાનને કહ્યું, “હું આપની પાસે આઠ વર માગું છું.” ભગવાને કહ્યું, “તથાગત કોઈને વર આપતા નથી.” વિશાખા બોલી, “પણ ભદ્રંત, હું જે વર માગવાની છું તે યોગ્ય અને દોષરહિત છે.” બુદ્ધે એને વરદાન કહી સંભળાવવાનું કહ્યું. ત્યારે તે બોલી: “(૧) હું જીવતાં સુધી સંઘને ચોમાસામાં જોઈતાં પંચીયાં પૂરાં પાડું એવી મારી ઇચ્છા છે; (૨) આગંતુક લિશ્તુઓને લિક્ષા આપું એમ ઇચ્છું છું; (૩) પ્રવાસે નિકળેલા લિશ્તુઓને લિક્ષા આપું એવી ઇચ્છા છે; (૪) રોગથી પીડાતા લિશ્તુઓને લિક્ષા આપવાની ઇચ્છા છે; (૫) રોગીના ઉપસ્થાયકને^૨ લિક્ષા આપું એમ ઇચ્છું છું; (૬) રોગીએને દવા પૂરી પાડવાની ઇચ્છા છે; (૭) સંઘને રોજ યવાગૂ આપું એવી ઇચ્છા છે; (૮) લિશ્તુણીઓને નહાતી વખતે વાપરવાનાં વસ્ત્ર આપું એવી ઇચ્છા છે.” બુદ્ધે કહ્યું, “વિશાખા, આ વર

માગવાનો હેતુ શો ?” વિશાખા બોલી: “(૧) આજે લિક્ષુએ તૈયાર છે કે નહિ તે જોઈ આવવા માટે મેં દાસીને મોકલેલી. આરામમાં લિક્ષુઓ નથી પણ આજીવક છે એમ ધારી એ પાછી આવી. ભદ્રંત, નમ્રત્વ શિષ્ટાચારની વિરુદ્ધ છે તેથી હું સંધને ચોમાસામાં પહેરવા માટે પંચીયાં પૂરાં પાડું એમ ઈચ્છું છું. (૨) આગંતુક લિક્ષુઓને શહેરના રસ્તાઓની માહિતી નથી હોતી તેથી ભિક્ષાટનમાં એમને મુશીબત પડે છે. તેથી હું યાવજીવ આગંતુક લિક્ષુઓને ભિક્ષા આપવા ઈચ્છું છું. (૩) પ્રવાસે નિકળેલો લિક્ષુ ભિક્ષા માગવા જાય તો તે સાથેનાં માણસોથી પાછળ પડી જાય છે; અને તેથી તેને ત્રાસ થાય છે. તેથી હું આવા લિક્ષુઓને યાવજીવ ભિક્ષા આપવા ઈચ્છું છું. (૪) માંદા લિક્ષુને પથ્યકારક અન્ન ન મળે તો એની માંદગી લાંબાય છે અથવા એ મરી જાય છે. તેથી માંદગીમાંથી ઉઠે ત્યાં સુધી આવા લિક્ષુને અન્ન આપવાની મારી ઇચ્છા છે. (૫) માંદા લિક્ષુના ઉપસ્થાયકને જો ભિક્ષા માગવા જવું પડે તો એનાથી માંદાનું ઉપસ્થાન (માવજત) સારી રીતે થઈ શકે નહિ. તેથી જ્યાં સુધી એ માંદા લિક્ષુનો ઉપસ્થાયક હોય ત્યાં સુધી હું એને ભિક્ષા આપવા ઈચ્છું છું. (૭) અધકવિંદમાં બ્રાહ્મણે સંધને યવાગૂનું પાન કરાવ્યું ત્યારે આપે એની પ્રશંસા કરી. તેથી લિક્ષુસંધને હું રોજ યવાગૂ આપવા ઈચ્છું છું. (૮) એક વખત અચિરવતી નદીમાં, સ્ત્રીઓની નહાવાની જગ્યાએ લિક્ષુણીઓ વસ્ત્ર વગર જ સ્નાન કરતી હતી. ત્યાં જ નહાવા માટે આવેલી વેશ્યાઓ એમની મશકરીઓ કરવા લાગી. સ્ત્રીઓનું નગ્નત્વ શિષ્ટાચારથી વિરુદ્ધ છે તેથી હું લિક્ષુણીઓને નહાતી વખતે વાપરવાનાં વસ્ત્ર આપવા ઈચ્છું છું.” ભગવાને વિશાખાની આ આઠે માગણીઓ માન્ય રાખી તથા એ પ્રમાણે લિક્ષુ તથા લિક્ષુણીસંધને તે તે વસ્તુઓ સ્વીકારવાની રજા આપીઃ

* આ પ્રકરણ સાથે આ માગણીઓમાંથી માત્ર પહેલીનો જ સંબંધ છે. પરંતુ મૂળ ગ્રંથમાં એ જેવી છે તેવી જ અત્રે આપવામાં આવી છે.

૬૫. એ વખતે કોસલદેશમાં એ લિશ્તુઓ પ્રવાસ કરતા હતા. તેઓ એક વિહારમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં એક લિશ્તુ માંદો હતો. બુદ્ધ ભગવાને ‘માંદા માણસનું ઉપસ્થાન (ભાવજત) કરવાનું કામ સાફ છે’ એવું કહ્યું છે એમ વિચારી તે બંનેએ એ માંદા લિશ્તુની સારવાર કરી. પણ એ સાબો ન થતાં મરણ પામ્યો. એટલે એના અંત્યસંસ્કાર કરી તથા એનાં પાત્ર તથા ચીવર લઈ એ બંને શ્રાવસ્તીમાં આવ્યા, અને બનેલી હડીકત ભગવાનને કહી સંભળાવી. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “મરણ પામેલા લિશ્તુનાં પાત્ર તથા ચીવરનો માલિક સંઘ છે. તથાપિ ઉપસ્થાયક લિશ્તુઓ માંદા લિશ્તુનું ઘણું કામ કરે છે તેથી એમને મૃત લિશ્તુનાં ત્રણ ચીવર તથા પાત્ર આપવાની હું સંઘને રજા આપું છું.” એ આપવાની ક્રિયા નીચે પ્રમાણે કરવી:—માંદાના ઉપસ્થાયક સંઘને કહેવું, ‘લદંત સંઘ, અમુક લિશ્તુ મરણ પામ્યો છે. આ ત્રણ ચીવર અને પાત્ર એનાં છે.’ પછીથી વજનદાર લિશ્તુએ સંઘને વિનંતી કરવી, ‘લદંત સંઘ હું જે કહું છું તે તરફ ધ્યાન આપે. અમુક લિશ્તુ મરણ પામ્યો છે; એનાં આ ત્રણ ચીવર તથા પાત્ર જો સંઘને દીક લાગે તો સંઘ એના ઉપસ્થાયકને એ આપે.’ આ પ્રમાણે વિરુદ્ધિ થઈ રહ્યા પછી ત્રણ વાર બહાર કરવું; અને કોઈ વાંધો ન ઉઠાવે તો એ ચીવર તથા પાત્ર ઉપસ્થાયકને આપવામાં આવ્યાં છે એમ સમજવું. શ્રામણે મરણ પામે તોપણ આજ રીતે એનાં ચીવર તથા પાત્ર એના ઉપસ્થાયકને આપવાં.

સંઘસામગ્રી

૬૬. બુદ્ધ ભગવાન કૌશાંબીમાં રહેતા હતા. ત્યાં એક વિદ્વાન લિશ્તુને હાથે એક દોષ થયો અને તેણે એ વાત બીજાં લિશ્તુઓને કહી સંભળાવી. એમણે અભિપ્રાય આપ્યો કે એ દોષ નથી. ત્યારે પોતાને હાથે કંઈ પણ દોષ થયો નથી એવી એ લિશ્તુની પણ ખાતરી થઈ. પણ બીજા કેટલાક લિશ્તુઓને એ દોષ છે તથા એ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ એમ લાગ્યું; તથા એમણે બહુમતે એ

લિશ્કુનો બહિષ્કાર કર્યો. આ રીતે સંઘમાં જે તડ પડ્યાં તથા લદવાડો શરૂ થઈ. ત્યારે ભગવાને એ લિશ્કુઓને કહ્યું, “લિશ્કુઓ, આવી રીતે લડો મા.” ત્યારે એક અન્યાયવાદી લિશ્કુએ કહ્યું, “લદંત, આપ શાંત રહો; અમે અમારી લદવાડોનો વિચાર કરી લઈશું.”

ભગવાને કહ્યું: “લિશ્કુઓ, વારાણસીમાં અહલદત્ત નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એણે કૌસલરાજા દીધીતિ પર ચઢાઈ કરી એનો દેશ પાદાકાંત કર્યો. ત્યારે દીધીતિ પોતાની રાણીને લંઘ ગુપ્તવેશે નાસી ગયો અને વારાણસી જઈ રહ્યો. ત્યાં એની રાણીને ગર્ભ રહ્યો. ત્યારે એને ચતુરંગ સૈન્ય જોવાનો લાવ થયો. અહલદત્તનો પુરોહિત દીધીતિનો મિત્ર હતો. એણે એક શુભ ચોધડિયે, ચતુરંગ સેના તૈયાર કરવામાં આવે તો વારાણસીના રાજાને લાભ થાય એવું કહી સેના તૈયાર કરાવી અને કૌસલદેશના રાજાની રાણીને ખતાવી. વખત જતાં એ રાણીને દીર્ઘાયુ નામનો એક ખુબસુરત છોકરો જન્મ્યો. એ ઉમરલાયક થવા લાગ્યો તેમ, પોતે કાણ છે તેની અહલદત્તને જાણ થશે એવી કૌસલરાજાને ખીક લાગવા લાગી. તેથી એણે દીર્ઘાયુ કુમારને નગર બહાર મોકલી દીધો. કૌસલરાજાનો હજમ અહલદત્તની નોકરીમાં રહ્યો હતો. એણે પોતાનો પહેલાનો રાજા, રાણી સાથે ગુપ્તવેશે વારાણસીમાં રહે છે એવી ખબર પોતાના નવા માલિકને આપી. અહલદત્તે દીધીતિ તથા એની રાણીને કેદ પકડ્યાં તથા એમને ગામમાં ફેરવી શહેરની દક્ષિણ તરફના દરવાજાની બહાર એમનો શિરચ્છેદ કરવો એવો હુકમ કર્યો.

“માર્ગમાં ઠેકઠેકાણે અપમાન કરતા એમને લઈ જતા હતા ત્યારે કુમાર દીર્ઘાયુ એમની પાછળ પાછળ ચાલતો હતો. એને જોઈ દીધીતિએ કહ્યું ‘એટા દીર્ઘાયુ, તું ધણે દૂર જોઈશ નહિ કે દૂંડી નજર પણ કરીશ નહિ. વેર વેરથી નથી શમતું. વેર પ્રેમથી જ શમે છે.’ લોકોને લાગ્યું કે દીધીતિનું ભેળું ઠેકાણે નથી, તેથી

એ કાલે તેમ બધાં કરે છે. છેવટે દક્ષિણ તરફના દરવાજાની બહાર લઈ જઈ એનો તથા એની રાણીનો વધ કરવામાં આવ્યો; તથા એમના શબના કંકડા કરી નાંખી ચારે દિશામાં ફેંકવામાં આવ્યા અને એ પર પહેરો મૂકવામાં આવ્યો. એ જોઈ દીર્ઘાયુએ વારાણસીમાંથી દારૂ લઈ જઈ પહેરેગીરને પાચો, તથા એ નિશ્ચેષ્ટ થઈ ગયા ત્યારે માળાપના શરીરના કંકડા ભેગા કરી એમને અગ્નિદાહ કર્યો. તથા ચિતા સળગતી હતી ત્યારે ત્રણ વાર એની પ્રદક્ષિણા કરી. અહ્મદત્ત રાજાએ પોતાના મહેલની અગાસી પરથી એને જોયો; અને આ માળસ કોસલરાજાનો કાઈ સંબંધી હોવો જોઈએ એવી એની ખાતરી થઈ.

“ દીર્ઘાયુ કુમાર જંગલમાં જઈ ખૂબ રડ્યો; અને પોતાનાં આંસુઓ લૂછી નાંખી રાજમહેલની પાસેની હાથીશાળામાં આવ્યો. ત્યાંના મુખ્ય માવતની રજાથી રાત ત્યાં પસાર કરી અને મોટે પેરાલિયે ઉઠી મધુર અવાજે ગાવાની શરૂઆત કરી. એ સાંભળી અહ્મદત્ત ખૂબ ખૂશ થયો; અને એણે દીર્ઘાયુને બોલાવી પોતાની હજૂરમાં રાખ્યો. થોડા સમયમાં જ દીર્ઘાયુ વગર અહ્મદત્તને એન ન પડે એવી સ્થિતિ થઈ પડી. એક દિવસ અહ્મદત્ત દીર્ઘાયુને સાથે લઈ શિકાર માટે ગયો. થોડે દૂર ગયા પછી કાશીરાજા ઘણો ચાકી ગયો; તેથી રથમાંથી નીચે ઉતરી દીર્ઘાયુના બોળામાં માથું મૂકી સૂઈ ગયો. દીર્ઘાયુના મનમાં એને મારી નાંખવાનો વિચાર આવ્યો; પણ બાપના વચન એને યાદ આવ્યાં અને એણે પોતાનું મન રોક્યું. એટલામાં અહ્મદત્ત એકદમ જાગૃત થયો અને બોલ્યો, ‘ છોકરા, મને એવું દુષ્ટ સ્વપ્ન આવ્યું કે કોસલરાજાના પુત્રે મારા પર તરવાનો ધા કરી મને નીચે પાડ્યો. તેથી હું ગભરાઈને એકદમ જાગી ઉઠ્યો.’ એ જ ક્ષણે મ્યાનમાંથી તરવાર બહાર કાઢી, કાશીરાજાના વાળ પકડી દીર્ઘાયુ બોલ્યો, ‘ મહારાજ, કોસલરાજાનો પુત્ર દીર્ઘાયુ તે હું જ. આપે અમારું ઘણું ઘણું અકલ્યાણ કર્યું છે. અમારું રાજ્ય હરણ કરી, મારાં માળાપને પણ મારી નાંખ્યાં. એમનું વેર વાળવાની આ જ તક છે.’

અહલદત્તે દીર્ઘાયુનાં પગ પર મસ્તક મૂક્યું અને કહ્યું, ‘ બેટા દીર્ઘાયુ, મને જીવતદાન આપ, મને જીવતદાન આપ. ’ દીર્ઘાયુ બોલ્યો, ‘ હું આપને જીવતદાન આપનાર કોણ? આપ જ મને જીવતદાન આપો. ’ અહલદત્ત બોલ્યો, ‘ ત્યારે આપણે એકબીજાને જીવતદાન આપીએ. ’ બંને જણા એક બીજા પર પ્રેમભાવ રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરી વારાણસી પાછા આવ્યા.

“ કાશીરાજ્યએ સલાહરાવી અમાત્યને પૂછ્યું કે કોસલરાજ્યનો પુત્ર દીર્ઘાયુ આપણા હાથમાં આવે તો એને શી શિક્ષા કરવી? બધાએ અભિપ્રાય આપ્યો કે એનો જૂદો જૂદો રીતે વધ કરવો. પણ અહલદત્તે કહ્યું, ‘ એ દીર્ઘાયુ કુમાર તે આ જ છે. અમે એકબીજાને જીવતદાન આપેલું હોવાથી એને કોઈ પણ જાતની શિક્ષા કરી શકાય નહિ. ’ એણે દીર્ઘાયુને પૂછ્યું, ‘ તારા બાપે, તું ઘણે દૂર જોઈશ નહિ કે ટૂંકી નજર કરીશ નહિ; વેર વેરથી નથી શમતું પણ વેર પ્રેમથી જ શમે છે એવું જે કહ્યું એનો અર્થ શો? ’ દીર્ઘાયુ બોલ્યો, ‘ દૂર જોઈશ નહિ એટલે બીજાનું વેર લાંબો વખત સુધી મનમાં રાખીશ નહિ. ટૂંકી નજર રાખીશ નહિ એટલે મિત્રતા એકદમ તોડીશ નહિ. બીજા વાક્યોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. મેં જે આપને મારી નાંખ્યા હોત તો આપના પક્ષના લોકોએ મને પણ મારી નાંખ્યો હોત, તથા મારા પક્ષના માણસોએ વળી એમને મારી નાંખ્યા હોત. એ રીતે વેરથી વેર શમવાને બદલે ઉલટું વધ્યું હોત. પણ આપણે એ વેર આજે પ્રેમથી શમાવી દીધું છે. ’ આ સાંભળી અહલદત્ત રાજ્યને અત્યંત સંતોષ થયો; અને તેણે પોતાની કન્યા દીર્ઘાયુને પરણાવી, કોસલદેશનું રાજ એને પાછું સોંપ્યું. એના આપની લૂંટી લીધેલી સર્વ સંપત્તિ પણ એવી જ રીતે એને પાછી આપવામાં આવી. ”

આ વાત કહી બુદ્ધે ભિક્ષુઓને લલવાડ ન કરવાનો ઉપદેશ કર્યો. પરંતુ એ અન્યાયવાદી ભિક્ષુએ ફરીથી કહ્યું, “ લલંત, આપ શાંત રહો. આ લલવાડનું શું થાય છે તે અમે જોઈ લઈશું. ” આ

લોકોનાં મન કલુષિત થએલાં છે; તેથી એમને સમજાવવા મુશ્કેલ છે, એમ જાણી યુદ્ધ લગવાન એ સલા છોડી ચાલ્યા ગયા.

૬૭. કૌશામ્બીમાં ભિક્ષાટન કરી ભોજન થઇ રહ્યા પછી પાત્ર તથા ચીવર સાથે લઇ સંઘમાં ઉભા રહી યુદ્ધે નીચેના અર્થની ગાથાઓ કહી સંભળાવી:—

(૧) બધા જ મોટે અવાજે બરાડા પાડી રહ્યા છે. એમાંથી પોતે મૂર્ખ છે એવું કોઇ જ માનતું નથી. સંઘમાં તડ પડી રહ્યાં હોય ત્યારે બીજાને માટે કોઇને માન રહેતું નથી.

(૨) આ બેપરવા પંડિતમાની (પોતાને પંડિત માનનાર) ભિક્ષુઓ જેમ ફાવે તેમ બોલી રહ્યા છે. પરંતુ પોતે મર્યાદા છોડી રહ્યા છે એનું એમને ભાન નથી.

(૩) ‘મને અમુકે ગાળો દીધી, મને માર માર્યો, મારો પરાલવ કર્યો, મારી વસ્તુઓનું હરણ કર્યું.’ એમ કહી જે માણસ વેર લેવા ઇચ્છે છે તેનું વેર શાંત થતું નથી.

(૪) પણ કોઇ ગાળો દે, માર મારે, પરાલવ કરે, પોતાની વસ્તુઓનું હરણ કરે તોપણ જેઓ વેર લેવાને ઇચ્છતાં નથી તેમનું વેર શાંત થાય છે.

(૫) વેરથી વેર કદી પણ શમતું નથી; વેર પ્રેમથી જ શમે છે. આ સનાતન ધર્મ છે.

(૬) ‘બીજાઓ લલ્લે ન સમજે પણ અમે પોતે તો આ લલ્લાડથી દૂર થઈશું.’ એવું જેઓ સમજે છે તેમની લલ્લાડો મટે છે.

(૭) લોકોનાં હાડકાં લાંગી નાંખનારા, લોકોને જાનથી મારી નાખનારા, ગાય, ઘેડા, ધન વગેરેનું હરણ કરનારા, તથા દેશમાં લૂંટ ચલાવનારાઓ—આવા લોકોનો પણ સંઘ બને છે; ત્યારે તમારો ક્રમ ન બને ?

(૮) જે સાથે રહેવા માટે કોઇ ડાહ્યા અને મુશીલ સાથી મળે તો વિવેકી માણસે વિદ્વાની પરવા ન કરતાં એની સાથે રહેવું.

(૯) જો સાથે રહેવા માટે કોઈ કાલો ને સુશીલ સાથી ન મળે તો રાજા જેમ શત્રુએ જીતેલું રાજ છોડી ચાલ્યો જાય છે, તથા જેવી રીતે નાગહાથી માતંગારણ્યમાં એકલો રહે છે, તેવી રીતે એકલા રહેવું.

(૧૦) એકલા રહેવું દીક પણ મૂર્ખાઓનો સહવાસ સારો નહિ. માતંગારણ્યમાં જેવી રીતે નાગહાથી એકલો રહે છે તેવી રીતે એકલા રહેવું અને પાપાચરણથી દૂર રહેવું.

આટલું બોલી ખુદ ભગવાન બાલકલોણકાર ગામ તરફ ગયા. ત્યાં ભૃગુ નામના લિક્ષુએ એમનું સ્વાગત કર્યું. ત્યાર પછી ભગવાન પ્રાચીન વંશદાવ નામના ઉપવન તરફ ગયા.

૬૮. તે વખતે પ્રાચીન વંશદાવ ઉપવનમાં અનુરુદ્ધ, નન્દિય તથા કિમ્બિલ નામના ત્રણ લિક્ષુઓ રહેતા હતા. વનપાલે (વનનું રક્ષણ કરનાર) ભગવાનને એ તરફ જતાં જોયા, અને તેણે કહ્યું, “હે શ્રમણ, આ ઉપવનમાં પરમાર્થ ચિંતન કરનારા ત્રણ લિક્ષુઓ રહે છે. ત્યાં જઈ તેમને તું ઉપદ્રવ કરીશ નહિ.” વનપાલનું એ બોલવું સાંભળી અનુરુદ્ધ એકદમ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને એને કહ્યું, “ભાઈ વનપાલ, ભગવાનને અટકાવીશ નહિ. એ અમારા શાસ્ત્રા અત્રે પધાર્યા છે.” ત્યાર પછી અનુરુદ્ધ પોતાના બીજા સાથીઓની સાથે ભગવાનનું સ્વાગત કર્યું. ત્યારે ભગવાને અનુરુદ્ધને કહ્યું, “અનુરુદ્ધ, તમારું દીક ચાલે છે ને? તમને લિક્ષાની તકલીફ તો નથી પડતી ને?” “અમારું દીક ચાલે છે” એમ અનુરુદ્ધ બોલ્યો. “તમે આનંદથી, પાણી અને દુધની માફક એક બીજા સાથે હળીમળી પ્રેમપૂર્વક રહો છો ને?” એમ ભગવાને પૂછ્યું. એનો પણ અનુરુદ્ધે હકારમાં જવાબ આપ્યો. “એ કેવી રીતે?” ભગવાને ફરીથી પ્રશ્ન કર્યો. ત્યારે અનુરુદ્ધે કહ્યું: “ભદ્રંત, મને એમ લાગે છે કે આવા સપ્તહચારીઓ (સાથે રહેનાર અપ્તહચારીઓ) મને મળ્યા છે એ માટે પરમ ભાગ્ય છે. એમની સાથે કાયા, વાચા અને મનથી

હોવાથી હું મુખે રહી શકું છું. તે વખતે કોઈ એક નાગહાથી પોતાના ટોળાથી કંટાળી એકલો જ રહેવાની ઇચ્છાથી એ વનમાં આવી ચઢ્યો; અને એણે પોતાની સૂઢથી યુદ્ધનું સ્વાગત કર્યું. ત્યારે ભગવાને નીચે પ્રમાણે ઉદ્દગાર કાઢ્યા:—

“હજના દાંડના જેવા જેના દાંત છે એવા નાગહાથીનું ચિત્ત નાગના (પાપરહિત યુદ્ધના) ચિત્તને મળતું છે કેમકે એ પણ વનમાં એકલો આનંદથી રહે છે.”

૭૦. યથાભિરુચિ પારિલેટચક વનમાં રહી, ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં આવ્યા. ત્યાં એ જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. બીજી બાજુ કૌશામ્બીમાં રહેનારા ઉપાસકોએ વિચાર કર્યો કે આ લઢવાડ કરનારા ભિક્ષુઓ આપણા નુકસાનનું કારણ થયા; એમની લઢવાડને લીધે ભગવાન અહિંથી ચાલ્યા ગયા. તેથી નમસ્કાર વગેરે કરી આપણે એમને માન ન આપવું જોઈએ; અને ધેર આવે તો એમને ભિક્ષા પણ ન આપવી જોઈએ. એમ કરવાથી તેઓ અહિંથી ચાલ્યા જશે, ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારી પેટ ભરશે, અથવા માફી માગી ભગવાનનું સમાધાન કરશે. આમ થવાથી કૌશામ્બીના ભિક્ષુઓને ખાવાની તાણ પડવા લાગી ત્યારે તેઓ ઠેકાણે આવ્યા; અને તેમણે ભગવાનની પાસે જઈ પોતાનો કજીયો પતાવવાનો વિચાર કર્યો. ભિક્ષુણીસંઘની પ્રમુખ મહાપ્રજ્ઞપતી ગૌતમીને, આ કજીઆખેર ભિક્ષુઓ શ્રાવસ્તીમાં આવે છે એવી ખબર પડી; અને પોતે એમની સાથે કેવી રીતે વર્તવું એ ભગવાનને પૂછ્યું. ભગવાને કહ્યું, “તું અને પક્ષના ભિક્ષુઓ પાસેથી ધર્મશ્રવણ કર. પણ જેઓ ધર્મવાદી હોય તેમનું જ કહેવું માન.” ગૃહપતિ અનાથપિંડિક તથા ઉપાસિકા વિશાખાએ પણ એ ભિક્ષુઓ સાથે કેવી રીતે વર્તવું એ સંબંધમાં

૧. મૂળ ગાથા નીચે પ્રમાણે છે:—

एवं नागस्स नागेन ईसादन्तस्स हत्थिनो ।

समेति चित्तं चित्तेन यदेको रमति वनेति ॥

ભગવાનને પૂછ્યું. ભગવાને એમને કહ્યું, “તમે જાને પક્ષના લિક્ષુઓને દાન આપો. બધા પાસેથી ધર્મોદ્દેશ સાંભળો. પણ જેઓ ધર્મવાદી હોય તેમનું કહેવું માન્ય કરો.”

એ લિક્ષુઓ અનાથપિંડિકના આરામમાં આવી પહોંચ્યા ત્યાર સારિપુત્રે ભગવાનને કહ્યું, “આ કૌશામ્બીના લિક્ષુઓ અહીં આવી પહોંચ્યા છે. એમની સાથે કેવી રીતે વર્તવું?” ભગવાને જવાબ આપ્યો, “એમને રહેવા માટે જૂદી વ્યવસ્થા કરી આપ; તથા બધાને સમાનતાથી ખાંધા પીવાનું મળે એવી વ્યવસ્થા કર.”

૭૧. જે લિક્ષુનો બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો તેને પોતાના દોષ માલમ પડી આવ્યો, અને પોતાને કરવામાં આવેલી શિક્ષા યોગ્ય હતી એવું લાગ્યું. એની તરફના લિક્ષુઓએ આ વાત ભગવાનને કહી. ત્યારે તેમણે એ લિક્ષુને પોતાના દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા કહ્યું. એણે એ પ્રમાણે કર્યું પણ ત્યાર પછી એના પક્ષના લિક્ષુઓએ બહિષ્કાર કરનારા લિક્ષુઓને કહ્યું, “જે દોષ માટે તમે આ લિક્ષુનો બહિષ્કાર કર્યો છે તેનું એણે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું છે. તેથી હવે આપણે સંઘસામગ્રી કરીએ.” બુદ્ધને આ વાતની ખબર આપી ત્યારે એમણે કહ્યું, “આવે પ્રસંગે સંઘસામગ્રી નીચે પ્રમાણે કરવી:—

“બધાએ ભેગા થવું. કોઈ લિક્ષુ માંદો હોય તો એણે પણ આ પ્રસંગે હાજર રહેવું. ત્યાર પછી કોઈ પ્રતિષ્ઠિત લિક્ષુએ સંઘને વિરૂપિ કરવી: ‘ભદ્રંત સંઘ, હું જે કહું છું તે તરફ ધ્યાન આપો. જે વાત માટે સંઘમાં કળયો ઉભો થયો તે વાત આ લિક્ષુ કબૂલ કરે છે; તથા એણે પોતાના દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કરી લીધું છે. જે સંઘને હીક લાગે તો સંઘ આ વાત અહીંથી જ અટકાવી સંઘસામગ્રી (એકતા) કરે.’ આની રીતે વિરૂપિ થઈ રહ્યા પછી, ત્રણ વાર એ વાત જાહેર કરવી; અને કોઈ વાંધો ન ઉઠાવે તો સંઘસામગ્રી થઈ એમ સમજવું.”

ઉપાલિએ પૂછ્યું, “સંઘસામગ્રી કેટલી જાતની હોય છે ?”
ભગવાને કહ્યું: “સંઘસામગ્રી બે પ્રકારની હોય છે—અર્થરહિત અને અર્થયુક્ત. જે વાતને લીધે કશ્ચેા ઉપસ્થિત થયો હોય તે વાતનું મૂળ કારણ શોધી કાઢ્યા વગર જે સામગ્રી (સલાહ) કરવામાં આવે છે તે અર્થરહિત કહેવાય છે; તથા જે વાત માટે લઢવાડ ઉભી થઈ હોય તેનું મૂળ કારણ જોળી કાઢીને જે સામગ્રી કરવામાં આવે છે તે અર્થયુક્ત કહેવાય છે.”

તર્જનીય કર્મ (દહેશત ખતાવવી)

૭૨. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પશ્ચુક તથા લોહિતક નામના બે ભિક્ષુઓ જાતે સંઘમાં લઢવાડ ઉભી કરતા; અને બીજા ભિક્ષુઓને પણ લઢવાડ ઉભી કરવામાં મદદ કરતા.

ભગવાને આ વાત જાણી, ત્યારે ભિક્ષુઓને ભેગા કરી એમણે કહ્યું: “ભિક્ષુઓ, પશ્ચુક અને લોહિતક એ બે ભિક્ષુઓને સંઘે નીચે પ્રમાણે તર્જનીય કર્મ કરવું:—એ બંનેને બોલાવી એમને એમની આપત્તિઓ (દોષ)નું સ્મરણ કરાવવું; અને આપત્તિ લાગુ કરી પ્રતિષ્ઠિત ભિક્ષુએ સંઘને વિજ્ઞપ્તિ કરવી, ‘લદંત સંઘ મારા બોલવા તરફ ધ્યાન આપે. પશ્ચુક તથા લોહિતક એ બે ભિક્ષુઓ જાતે કશ્ચાખેાર છે અને બીજાઓને કશ્ચેા કરવામાં મદદ કરે છે. જે સંઘને યોગ્ય લાગે તો સંઘ એમને તર્જનીય કર્મ કરે.’ આવી રીતે વિજ્ઞાપના થઈ રહ્યા પછી ત્રણ વાર એ વાત જાહેર કરવી; અને કોઈ વાંધો ન ઉઠાવે તો સંઘે એમને તર્જનીય કર્મ કર્યું છે એમ માનવું.

“જેમને તર્જનીય કર્મ કરવામાં આવ્યું હોય એવા ભિક્ષુઓ જો સારી રીતે વર્તવા માંડે તો સંઘે એમને માફી આપવી; માફીમાં પણ પ્રથમ વિજ્ઞપ્તિ કરવી. પછીથી ત્રણ વાર જાહેર કરવું અને ત્યારે

પછી કોઇને વાંધો છે કે કેમ તે પૂછવું. અને કોઇ વાંધો ન હોય તો જ માશી મળી ચૂકી છે એમ સમજવું.”

નિયશઃકર્મ^૧ (ગાંડપણ જાહેર કરવું)

૭૩. તે વખતે આયુષ્માન સૈન્યસક લિક્ષુ ઘણીજ આપત્તિઓ કરતો. ગૃહસ્થાશ્રમીઓ સાથે ઘણો સંબંધ રાખતો. એને પરિવાસ આપવામાં, મૂળસ્થિતિએ લાવવામાં, માનત આપવામાં તથા અજ્ઞાન કર્મ કરવામાં લિક્ષુઓનો ઘણો વખત ચાલ્યો જતો. આ વાતની ભગવાનને ખબર પડી ત્યારે એમણે કહ્યું, “ આવા લિક્ષુને સંઘે નિયશઃકર્મ કરવું એટલે કે બીજા કોઈ પણ લિક્ષુના આશ્રય વગર એને એકલો રહેવા દેવો નહિ. (અહીં પણ વિસૃતિ, ત્રણ વાર જાહેર કરવું વગેરે પહેલાંની માફક જ સમજ લેવું.)

“ એ લિક્ષુ સારી રીતે વર્તવા લાગે તથા સારા લિક્ષુઓની સોબતમાં રહેવા માંડે એટલે સંઘે એને માશી આપવી (વિસૃતિ, ત્રણ વાર જાહેર કરવું વગેરે આગળની માફક જ).”

પ્રવ્રાજનીયકર્મ (કાઠી મૂકવું)

૭૪. એ વખતે અસ્સજી (અશ્વજિત) તથા પુનઃપ્રસુક (પુનર્વસુક) નામના બે લિક્ષુઓ કીટાગિરિમાં રહેતા હતા. તેઓ બગીચામાં ફૂલઝાડ ઉછેરી, ફૂલની માળાઓ વગેરે કરી સ્ત્રી અથવા કુમારિકાઓને આપતા. પોતે તૃલ્ય કરતા, ગાતા તથા વાંદો વગાડતા; તથા બીજાઓ પાસે તૃલ્ય કરાવતા, ગવડાવતા, તથા વાંદો વગડાવતા; જૂદી જૂદી જાતની રમત ગમત કરતા, તથા અનેક અસંખ્ય લીલા આવરતા. એક લિક્ષુ ચોમાસા પછી કાશીમાંથી આવેલી જતાં માર્ગમાં કીટાગિરિમાં થોભ્યો તથા ગામમાં લિક્ષા મારે ગયો. એની શાંત

૧. મૂળ પાલિ શબ્દ ‘ નિયસકમ્મ ’ એવો છે. પણ ઓલ્ડનબર્ગ (Oldenberg) ‘ નિસસયકમ્મ ’ એવો પાઠ બધે સ્વીકાર્યો છે. આ એમની ભૂલ હોવી ભ્રમએ એમ માંડે માતવું છે.

સુદ્રા જોઈ ત્યાંના લોકોએ કહ્યું, “આ આવો બાધા જેવો, મંદ, દાંભિક લિક્ષુ ક્યાંતો? આવા લિક્ષુને લિક્ષા કોણ આપે? આપણા અસ્સજી અને પુનઃપ્રસુક કેવા સુશીલ, સાદા અને ખુલા દીલથી વાતચીત કરનારા છે. તેઓ જ લિક્ષા માટે યોગ્ય છે.” એ ગામમાં એક ઉપાસક રહેતો હતો. તેણે આ નવા આવેલા લિક્ષુને ‘લિક્ષા મળી કે નહિ’ એવો પ્રશ્ન કર્યો; અને એને બિલકુલ જ લિક્ષા મળી નથી એમ જાણી, પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને ભોજન કરાવ્યું. એ લિક્ષુ શ્રાવસ્તી જતો હતો એવું સાંભળી તે ઉપાસકે એને કહ્યું, “લદંત, ભગવાનને મારા સાષ્ટાંગ દંડવત્ કહેજો અને કહેજો કે અસ્સજી અને પુનઃપ્રસુકે અસમ્યાચાર ચલાવી અમારા ગામનું અતિશય નુકસાન કર્યું છે તેથી ભગવાને અહિયાં સારા લિક્ષુઓ મોકલવા જોઈએ.” તે લિક્ષુએ આ વાત કબુલ કરી તથા શ્રાવસ્તી જઈ ભગવાનને આ બધી હકીકત કહી સંભળાવી. ત્યારે ભગવાને સારિપુત્ર તથા મોગ્ગલ્લાનને કહ્યું, “તમે જે જણ જઈ એ બંને લિક્ષુઓને કીટાગિરિમાંથી હાંકી મૂકો.” સારિપુત્ર તથા મોગ્ગલ્લાને કહ્યું, “લદંત, એ બંને લિક્ષુઓ ઘણા ક્રોધી તથા કર્કશ છે.” ભગવાને કહ્યું, “ત્યારે તો તમે ઘણા લિક્ષુઓને સાથે લઈ જાઓ, અને આ પ્રમાણે પ્રવ્રાજનીયકર્મ કરો:—અસ્સજી તથા પુનઃપ્રસુક એ બંનેને એમની આપત્તિઓ યાદ દેવડાવવી. ત્યાર પછી પ્રતિષ્ઠિત લિક્ષુએ સંધને વિજ્ઞાપના કરવી કે ‘આ લિક્ષુઓ પાપચારી છે તથા ઉપાસકોની બેઆબરુ કરે છે, તેથી જો સંધને યોગ્ય લાગે તો સંધે એમને પ્રવ્રાજનીયકર્મ કરવું. આ લિક્ષુઓએ કીટાગિરિમાં રહેવું જોઈએ નહિ.’ આવી રીતે વિજ્ઞપ્તિ થઈ રહ્યા પછી કોઈ વાંધો ન ઉઠાવે તો પ્રવ્રાજનીયકર્મ થઈ ગયું એમ સમજવું.

“પ્રવ્રાજનીયકર્મ કર્યા પછી જે લિક્ષુ એ સ્થાનમાંથી ચાલ્યો જાય તથા પોતાનું આચરણ સુધારે તેને સંધ યોગ્ય ધારે તો મારી આપે (વિજ્ઞપ્તિ વગેરે આગળની માફક જ).”

પ્રતિસ્મારણીયકર્મ (માફી મગાવવી)

૭૫. તે વખતે સુધર્મ નામનો લિક્ષુ મક્ષિકાપંડમાં રહેતો હતો. ચિત્રગૃહપતિ ખીજ લિક્ષુઓને એની મારફતે જ નિમંત્રણ આપતો. એક વખતે સારિપુત્ર મહામોઝલ્લાન વગેરે નામાંકિત લિક્ષુઓ મક્ષિકાપંડમાં આવી પહોંચ્યા. ચિત્રગૃહપતિએ સુધર્મને પૂછ્યા વગર એમને પોતાને ત્યાં લિક્ષા માટે નિમંત્રણ કર્યું; અને ત્યાર પછી સુધર્મ લિક્ષુને પણ નોતર્યો. પોતાને ખબર આપ્યા વગર ખીજ લિક્ષુઓને બોલાવવાથી એને રીસ ચઢી અને એણે આમંત્રણ સ્વીકાર્યું નહિ. ખીજે દિવસે ભોજન સમયે સુધર્મ લિક્ષુ ચિત્રગૃહપતિને ઘેર ગયો; અને એના બાપદાદાઓને અપશબ્દ કહી એને લાગી જાય એવું બખાળી આવ્યો. યુદ્ધોપદેશ કરવાનું છોડી દઈ કાળજમાં ધા કરે એવું બોલી જવા માટે ચિત્રગૃહપતિએ એને ઠપકો આપ્યો. આગળ પર સુધર્મ લિક્ષુ શ્રાવસ્તી ગયો; અને એણે બનેલી ખીજા ભગવાનને કહી સંભળાવી. ભગવાને કાળજમાં ધા કરે એવું બોલવા માટે સુધર્મને દૂષિત ઠરાવ્યો; અને ચિત્રગૃહપતિની માફી માગવાનું કહ્યું. એ સંબંધમાં ભગવાને લિક્ષુઓને કહ્યું, “જે લિક્ષુ ગૃહસ્થોને નુકસાન થાય એવો પ્રયત્ન કરે, વિદ્વેષ આપી પડે એવી ખટપટ કરે, એ ગામમાંથી તેઓ ચાલ્યા જાય એવો યત્ન આદરે, એમને ગાળો દે અને એમનામાં કશુંયે ઉભા કરે, તેની પાસે સંઘે તે ગૃહસ્થોની માફી મગાવવી.”

એ રીતે સંઘે વિજ્ઞપ્તિ કરી તથા ત્રણ વાર જાહેર કરી સુધર્મ લિક્ષુએ ચિત્રની માફી માગવી એવો ઠરાવ કર્યો. પણ સુધર્મને ચિત્રને ત્યાં જતાં શરમ આવવા લાગી. તેથી એવે પ્રસંગે એક ખીજ લિક્ષુને સાથે મોકલવાની ભગવાને સંઘને રજા આપી.

“જે ગૃહસ્થનો અપરાધ કર્યો હોય તેની એ (અપરાધી) લિક્ષુ માફી માગે અને ત્યાર પછી પોતાનું વર્તન સુધારે એટલે સંઘે એનો અપરાધ માફ કરવો.”

ઉત્ક્રેષ્ટપણીયકર્મ (બહિષ્કાર)

૭૬. બુદ્ધ ભગવાન કૌશામ્બીની પાસેના ઘોષિતારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે છત્ર લિશ્તુએ ક્રોધ આપત્તિ કરી અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની અનિચ્છા બતાવી. આવે પ્રસંગે ભગવાને એવા લિશ્તુને બહિષ્કાર કરવાની સંધને રજા આપી. “જો એ બહિષ્કૃત લિશ્તુ સારી રીતે વર્તવાને તૈયાર હોય અને પોતાના દોષ કબૂલ કરી એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતો હોય તો એનો બહિષ્કાર સંધે કાઢી નાખવો.”

૭૭. ભગવાન શ્રાવસ્તીની પાસેના જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે અરિષ્ટ નામના લિશ્તુને એમ લાગવા માંડેલું કે બુદ્ધના ઉપદેશ પ્રમાણે, વિચાર કરતાં, જે ધર્મે અંતરાય (વિઘ્ન) કરનારા કહ્યા છે તેથી વિઘ્ન થતું નથી. આ વાત લિશ્તુઓએ જાણી ત્યારે તેમણે એને કહ્યું, “હે અરિષ્ટ, તું ભગવાનના ઉપદેશનો ઉંઘો અર્થ કર મા. વિષયસુખમાં ઘણું દુઃખ તથા મહાન દોષ રહેલો છે એવું ભગવાને વારંવાર કહ્યું છે. તેમ છતાં વિષયોપભોગ ધર્મમાર્ગમાં અંતરાયરૂપ નથી એમ તું કેવી રીતે કહે છે ?” લિશ્તુઓએ પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો; પણ અરિષ્ટ પોતાનો દુરાગ્રહ છોડવાને તૈયાર ન હતો. ત્યારે ભગવાને એને બોલાવીને અસહ દષ્ટિનો ત્યાગ કરવા કહ્યું. તો પણ એણે માન્યું નહિ. ત્યારે ભગવાને એવે પ્રસંગે, જે લિશ્તુ અસહ દષ્ટિનો સ્વીકાર કરી ઉપદેશ કર્યા છતાં પણ એનો ત્યાગ ન કરે તેનો બહિષ્કાર કરવાની સંધને પરવાનગી આપી. “એ લિશ્તુ સારી રીતે વર્તે અને એ દષ્ટિનો ત્યાગ કરે તો સંધે એનો બહિષ્કાર રદ કરવો.”

પરિવાસકર્મ

૭૮. “જે લિશ્તુને હાથે સંઘાદિશેષ નામની આપત્તિ થઈ હોય તેને સંધે પરિવાસ આપવો. આ આપત્તિ એક જ હોય એક દિવસ સુધી જ છુપાવી રાખી હોય તો એક જ દિવસનો પરિવાસ આપવો; બે દિવસ છુપાવી રાખી હોય તો બે દિવસનો; અને ઘણા

દિવસ છુપાવી રાખી હોય તો પરિવાસના દિવસની સંખ્યા સંધે નક્કી કરવી. જે ઘણી સંઘાદિશેષ આપત્તિઓ થઈ હોય અને ઘણા દિવસ સુધી એ છુપાવવામાં આવી હોય તો પણ પરિવાસની મુદત સંધે જ નક્કી કરવી. જેને પરિવાસ આપવામાં આવ્યો હોય તેણે તેટલા દિવસ સુધી છેવટે અરુણોદય વખતે તો સંધમાં નંજ રહેવું જોઈએ. અરુણોદય પહેલાં ઉઠી વિહારથી દૂર જઈ રહેવું જોઈએ, અને સહવારે પાછા આવી, પોતે પરિવાસની એક રાત પસાર કરી છે એવી ભિક્ષુઓને ખખર આપવી જોઈએ.”

માનત્ત (સંધનો સંતોષ)

૭૯. આવી રીતે પરિવાસ પૂરો થયા પછીએ ભિક્ષુએ સંધને પોતે પરિવાસ પૂરો કર્યાની ખખર આપવી જોઈએ. ત્યાર પછી સંધ એને ૭ રાત માનત્ત આપે છે; એટલે કે, એ ભિક્ષુએ સંધને સંતુષ્ટ કરવા માટે પરિવાસની રાત્રીઓ માફક ખીજી ૭ રાતો (છેવટે અરુણોદય વખતે) વિહારની બહાર પસાર કરવી જોઈએ.

પૂર્વસ્થિતિએ લાવી મૂકવું (મૂલાયપટિકસ્સના)

૮૦. જે ભિક્ષુને પરિવાસ કે માનત્ત આપવામાં આવેલ હોય તેનાથી એ સ્થિતિ દરમિયાન જે સંઘાદિશેષ આપત્તિ થાય તો સંધે એને પૂર્વસ્થિતિએ લાવી મૂકવો. એટલે પરિવાસ તથા માનત્તની જે રાત્રીઓ એણે વિહારની બહાર વ્યતીત કરી હોય તે બધી નકામી જાય છે અને એને ફરીથી પરિવાસ શરૂ કરવો પડે છે, તથા એ પૂરો થયા પછી ફરીથી સંધ દ્વારા માનત્ત લેવું પડે છે.

અખલાન (સંધમાં ફરીથી દાખલ કરવું તે)

૮૧. એ ભિક્ષુએ પરિવાસ તથા માનત્ત પૂરાં કર્યા પછી જ્યાં ત્રીસ ભિક્ષુઓનો સંધ હોય ત્યાં જઈ એ સંધ આગળ પોતે પરિવાસ તથા માનત્ત પૂરાં કર્યા છે એવું કહી સંભળાવવું; તથા સંધે નિયમ પ્રમાણે વિવ્રમિ કરી તથા ત્રણ વાર જાહેર કરી એને ફરીથી સંધમાં દાખલ કરવો. આને અખલાન કર્મ કહે છે.

અગ્નિશાળા તથા ચંક્રમણ

૮૨. એ વખતે વૈશાલીમાં ભિક્ષુઓને ઉત્તમ ભોજન માટે સતત નિમંત્રણ આપ્યા કરતાં હતાં. ઉત્તમ ખોરાક ખાવાને લીધે ભિક્ષુઓનાં શરીર બગડતાં હતાં. જીવક કૌમારભૂત્ય કાર્યવશાત્ વૈશાલી ગયો હતો. ત્યાં એણે ભિક્ષુઓની આ દશા જોઈ. તેથી એણે ભગવાનને વિનંતિ કરી કે ભિક્ષુઓને અગ્નિશાળા તથા ચંક્રમ ખનાવવાની પરવાનગી આપવી. એ પ્રમાણે ભગવાને ભિક્ષુઓને ચંક્રમ તથા અગ્નિશાળા ખનાવવાની રજા આપી.

“ચંક્રમ જમીનથી થોડો ઉંચો હોવો જોઈએ. એમાં વિષમતા હોવી જોઈએ નહિ. ચંક્રમ પર છાપડું બંધાવવું, જેથી તાપ તથા વરસાદમાં સહેલાઈથી ચંક્રમણ કરી શકાય.”

“અગ્નિશાળાનો ઓટલો જમીનથી ઉંચો ખનાવવો. જમીનને લાકડાની કે પથર અથવા ઘોટાની ફરસ જડવી. જે અગ્નિશાળા નહાની હોય તો અગ્નિકુંડ એક બાજુએ કરવો, અને જે મોટી હોય તે બંધમાં કરવો. ધુમાડો નીકળી જવા માટે ઉપર ધુમાડિયું બાંધવું. અંદર એક પાણીની કુંડી તથા ગૂંદીને તૈયાર કરેલી મટોડીની કાઠી રાખવી. જે મટોડી ચોકખી ન હોય તો સુગંધી પદાર્થોથી એને સુવાસિત કરવી. ભિક્ષુએ પોતાનો પાટલો લઈ અગ્નિશાળામાં જવું, તથા મોઢાને દેવતાથી ત્રાસ ન થાય તે માટે મોઢે મટોડી ચોપડવી; તથા પાટકામાં પાણી લઈ વારંવાર શરીરને ચોપડવું. અગ્નિશાળામાંથી બહાર આવ્યા પછી સ્નાન કરી શરીર સ્વચ્છ કરવું.”

બુદ્ધોપદેશ ચાલુ ભાષામાં લખવો

૮૩. યમેળ તથા તેકુલ નામના એ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ ભાઈએ ભિક્ષુ થયા હતા. તેમણે એકવાર ભગવાનને નમન કરી કહ્યું. “હાલમાં જૂદા જૂદા ભિક્ષુઓ લોકોને પોતપોતાની ભાષામાં બુદ્ધોપદેશ કરે છે. તેથી એને વૈદિક ભાષામાં ઉતારવાની અમને રજા આપો.”

ભગવાને એમને એ માટે ઠપકો આપ્યો અને લિક્ષુઓને કહ્યું,
“ બુદ્ધોપદેશનું વૈદિકભાષામાં ભાષાન્તર કરવું નહીં પણ પોતપોતાની
ભાષામાં બુદ્ધોપદેશ શીખવવાની હું રજા આપું છું.”

વિહારમાં આવનારા, રહેનારા તથા વિહાર- માંથી જનારા લિક્ષુઓનું કર્તવ્ય

૮૪. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીની પાસેના જૈતવનમાં અનાથ-
પિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આરામમાં આવનારા
(આગંતુક) લિક્ષુઓ અવ્યવસ્થિત રીતે વર્તતા હતા. તેથી
ભગવાને એમને માટે નીચે પ્રમાણે નિયમો કર્યા:

આગંતુક લિક્ષુઓએ આરામમાં પેસતી વખતે ચંપલ કાઢી,
ખંખેરીને હાથમાં લેવા. છત્રી નીચે નમાવવી, માથા પરથી ચીવર
ઓઢેલું હોય તો તે ખભા પર ખસેડવું; અને ધીમેથી આરામમાં પ્રવેશ
કરવો. અંદર દાખલ થયા પછી લિક્ષુઓને એકઠા થવાની જગ્યા
ક્યાં છે તેની તપાસ કરવી. ત્યાં જઈ પોતાનું લિક્ષાપાત્ર તથા ચીવર
એક બાજુએ મૂકવું, અને યોગ્ય આસન જોઈ તે પર બેસવું. પીવાનું
તથા વાપરવાનું પાણી ક્યાં હોય છે તે એ લિક્ષુઓને પૂછવું. પાણી
પીવું હોય તો પીવું અને વાપરવાના પાણીથી પગ ધોવા. પગ ધોતી
વખતે એક હાથે પાણી રેડી બીજા હાથથી પગ યોળવા. ચંપલ
લૂંછવાનું લૂગડું ક્યાં છે તે પૂછી લઈ એનાથી ચંપલ લૂછી નાંખવા.
પહેલાં એ કોરા લૂગડાથી લૂછી નાંખી પછીથી લીના કકડાથી લૂછવા.
ત્યાં રહેતો લિક્ષુ પોતાનાથી ઉંમરે મોટો હોય તો તેને પ્રણામ કરવા;
ઉંમરે નહાનો હોય તો એના પ્રણામનો સ્વીકાર કરવો. પોતાને રહે-
વાની જગ્યા કઈ તથા ત્યાં કાંઈ રહેતું હતું કે નહિ તે પૂછી જોવું.
લિક્ષા માટે જવાનું સ્થાન કયું અને ન જવાનું કયું તથા સંધને
મદદ કરતાં ઘર ક્યાં ક્યાં છે તે જાણી લેવું. પાંચબાનાની તથા
પેસાળ કરવાની જગ્યા કઈ, તથા હાથમાં ઝાલવાની લોકડી કઈ તે

પૂછી જોવું. આરામમાં જવા આવવાનો તથા સંઘટ્ટન કરવાનો વખત કયો તે પૂછી લેવું.

વિહારમાં લિક્ષુઓ ન હોય તો બારણું ખખડાવી થોડો વખત અહાર ઉભાં રહેવું. પછીથી સાંકળ ઉઘાડી અંદર દાખલ થવું. એ વિહારમાં કચરો પડ્યો હોય તો, એ સાફ કરી નાંખવો બની શકે તો કલમ ૯ થી ૧૧ માં બતાવેલા નિયમોનું પાલન કરવું.

૮૫. તે વખતે આશ્રમમાં રહેનારા લિક્ષુઓ આગંતુક લિક્ષુઓ સાથે સારી રીતે વર્તતા નહોતા. તેથી ભગવાને એમને માટે નીચે પ્રમાણે નિયમો કર્યા:—

આગંતુક લિક્ષુ પોતાનાથી ઉંમરે મોટો હોય તો એને જોતાં વેંત આવાસિક (આશ્રમમાં રહેનાર) લિક્ષુએ એના માટે આસન તૈયાર કરવું. પગ ધોવાનું પાણી તથા પાટલો તૈયાર રાખવાં. સ્થાના જમ એનું પાત્ર તથા ચીવર લઈ લેવું. પાણી પીવા જોઈતું હોય તો પૂછી જોવું. બની શકે તો (ઉપર કહેલી રીતે) એના અંપલ સાફ કરવા; અને સાફ કરવાનું લૂગડું ઘોઈ નાંખવું. આગંતુક લિક્ષુને પ્રણામ કરવા. રહેવાની જગ્યા બતાવવી. ત્યાં કોઈ રહેતું હતું કે નહિ તે કહેવું. લિક્ષા માટે ક્યાં જવું અને ક્યાં ન જવું તથા સંઘતે મદદ કરનારાં ધર ક્યાં તેની માહિતી આપવી. પાચખાનું, પેસાબખાનું, હાથમાં પકડવાની લાકડી વગેરે બતાવવાં. આવવા જવાનો વગેરે સંઘે નક્કી કરેલો વખત કહેવો. જો આગંતુક લિક્ષુ ઉંમરે નહોતો હોય તો આવાસિક લિક્ષુએ આસનસ્થ રહીને જ ‘અમુક જગ્યાએ પાત્ર મૂક, અમુક જગ્યાએ ચીવર મૂક, અમુક આસન પર બેસ’ વગેરે કહેવું. આગંતુક લિક્ષુએ એને નમસ્કાર કરવા.

૮૬. એ વખતે આરામમાંથી જનારા લિક્ષુઓ (ગમિક) સારી રીતે વર્તતા નહિ. એમને માટે ભગવાને નીચેના નિયમો કર્યા:—

ગમિક લિક્ષુએ પોતાની રહેવાની જગ્યાનાં લાકડાનાં તથા

માટીનાં વાસણો વ્યવસ્થિત રીતે એમને મૂળ ઠેકાણે પાછાં મૂકી દેવાં; તથા બારીબારણાં બંધ કરી બીજા લિક્ષુણીએ બંધ આપ્યા પછી જવું. જો કોઈ લિક્ષુ હાજર ન હોય તો આમણેરને કહીને જવું. આમણેર પણ ન હોય તો આરામના રખેવાળને બંધ આપવી. જો કોઈ પણ હાજર ન હોય તો ચાર પથરનાં હડીગંણ પર ખાટલો મૂકી તથા એના પર બાજઠ વગેરે મૂકી, લાકડાનાં તથા માટીનાં વાસણો એમની જગ્યાએ મૂકી દેવાં અને બારીબારણાં બંધ કરી આપ્યા જવું. વિહારમાં વરસાદનું પાણી ચૂતું હોય તો, બની શકે તો છાપરાનો એ લાગ સંચારવો અથવા બીજા પાસે સંચારાવી લેવાની કોશીશ કરવી. પરંતુ સંચારવાનું બની શકે તેમ ન હોય તો જ્યાં ચૂતું ન હોય ત્યાં ખાટલો, બાજઠ વગેરે મૂકવાં. પણ જો બધે જ ચૂતું હોય તો, બની શકે તો ખાટલો વગેરે ગામમાં લઈ જવાં, અથવા અન્ય દ્વારા મોકલાવવા પ્રયત્ન કરવો. જો એમ કરવાનું બની શકે તેમ ન હોય તો ખુલ્લી જગ્યામાં, નીચે પથરા મૂકી એ ઉપર ખાટલો વગેરે ગોઠવવાં; કારણ કે એમ કરવાથી છેવટે એમના પાયા વગેરેને નુકસાન ન થાય.

લિક્ષુણી-પ્રવ્રજ્યા.

૮૭. બુદ્ધ ભગવાન કપિલવસ્તુમાં નિગ્રોધારામમાં રહેતા હતા. ત્યાં મહાપ્રજ્ઞપતિ ગૌતમીએ આવી ભગવાનને કહ્યું, “ ભદ્રંત, આપના ધર્મપથમાં સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા લેવાની પરવાનગી આપો. ” બુદ્ધે એ વાતની ત્રણ વખત ના પાઠી અને તેઓ ત્યાંથી વૈશાલી આવી પહોંચ્યા. પાછળથી મહાપ્રજ્ઞપતિ ગૌતમી પોતાનું કેશવપન કરાવી અને બીજા ઘણી શાક્ય સ્ત્રીઓ સાથે લઈ વૈશાલી આવી. પ્રવાસથી એના પગને સોજો ચઢ્યો હતો અને શરીર પર ધૂળ ચોંટી ગઈ હતી. એ ઉદાસ દેખાતી હતી. આવી સ્થિતિમાં આનંદે એને જોઈ; અને ખિન્નતાનું કારણ પૂછ્યું. ‘ સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા લેવાની ભગવાન રજા આપતા નથી તેથી હું ઉદાસ છું ’ એમ ગૌતમીએ

કહ્યું. ત્યારે એને ત્યાં જ રહેવાનું કહી, સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા લેવાની રજા આપવી એવી વિનંતિ કરવા આનંદ ભગવાન પાસે ગયો. પણ ભગવાને એ વાત કબૂલ કરી નહિ. ત્યારે આનંદે કહ્યું, “ ભદ્રંત, તથાગતે નિવેદન કરેલા ધર્મપંથમાં પ્રવ્રજ્યા લઈ કોઈ સ્ત્રી સ્ત્રોતા-પત્તિક્ષલ, સકૃદાગામિક્ષલ, અનાગામિક્ષલ અથવા અર્હત્ક્ષલ પ્રાપ્ત કરી શકે કે નહિ? ” ભગવાને હકારમાં જવાબ આપ્યો. આનંદ બોલ્યો, “ જો એમ હોય તો જે માશીએ માને અલાવે, ભગવાનને દૂધ પાઈ નહાનાના મોટા કર્યા તેની વિનંતિ માન્ય કરી ભગવાને સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા આપવી જોઈએ. ”

ભગવાન બોલ્યા, “ જો મહાપ્રજ્ઞપતી ગૌતમી નીચેની આઠ જવાબદારીની વાતો માથે લેવાને કબૂલ હોય તો સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા લેવાની હું પરવાનગી આપું:- (૧) લિક્ષુણી સંઘમાં ગમે તેટલાં વરસ રહેલી હોય તો પણ એણે નહાના મોટા સર્વ લિક્ષુઓને વંદન કરવું જોઈએ. (૨) જે ગામમાં લિક્ષુઓ ન હોય તે ગામમાં લિક્ષુણીએ રહેવું જોઈએ નહિ. (૩) દર પખવાડિયે ઉપોસથ કયે દિવસે છે તથા ઉપદેશશ્રવણ કરવા માટે ક્યારે આવવાનું છે એ બે વાતો લિક્ષુણીએ લિક્ષુસંઘને પૂછવી જોઈએ. (૪) ચોમાસા પછી લિક્ષુણીએ બંને સંઘની (લિક્ષુસંઘની તથા લિક્ષુણીસંઘની) પ્રવારણ કરવી જોઈએ. (૫) જેનાથી સંઘાદિશેષ આપત્તિ થઈ હોય તેણે બંને સંઘ પાસેથી પંદર દિવસનું માનત્ત લેવું જોઈએ. (૬) જેણે બે વરસ સુધી શિક્ષણ લીધું હોય એવી શ્રામણેરીને બંને સંઘ પાસેથી ઉપસંપદા મળવી જોઈએ. (૭) કોઈ પણ કારણસર લિક્ષુણીએ લિક્ષુને ગાળ લાંડવી નહિ. (૮) આજથી લિક્ષુણીએ લિક્ષુને ઉપદેશ કરવો નહિ; લિક્ષુએ લિક્ષુણીને ઉપદેશ કરવો. ”

આનંદે એ આઠ વાતો મહાપ્રજ્ઞપતી ગૌતમીને કહી સંલગાવી અને એને એ પસંદ પડી. એને માટે એ જ ઉપસંપદા થઈ એમ

લગવાને કહ્યું. ત્યારથી લિક્ષુણીસંઘની સ્થાપના થઇ. લિક્ષુણીસંઘમાં દાખલ થવાના નિયમો લગભગ લિક્ષુસંઘના જેવા જ છે. ઉપસંપદા આપતી વખતે જ્યાં લિક્ષુને ‘તું પુરુષ છું ને?’ એવું પૂછવામાં આવે છે; ત્યાં લિક્ષુણીને ‘તું સ્ત્રી છું ને?’ એવું પૂછવામાં આવે છે; અને જ્યાં લિક્ષુને ‘તારો ઉપાધ્યાય કાણ?’ એવું પૂછવામાં આવે છે ત્યાં લિક્ષુણીને ‘તારી પ્રવર્તની કાણ?’ એવું પૂછવામાં આવે છે. કોઇ સ્ત્રી માર્ગમાં અડચણો હોવાને લીધે સંઘ પાસે આવી ઉપસંપદા ન લઈ શકે, તો એને કોઇ લિક્ષુણી દ્વારા ઉપસંપદા આપવાનો સંઘને અધિકાર છે. લિક્ષુણીએ ‘જંગલમાં રહેવું જોઈએ નહિ’ વગેરે લિક્ષુઓને લાગુ ન પડતા કેટલાક નિયમો પાળવા જોઈએ.

ભાગ ૨ જે

નિષેધાત્મક નિયમો

ચાર પારાજિકાઓ

૧. બુદ્ધ ભગવાન વૈરંજમાં પાંચસો લિક્ષુઓના મહાન સંઘ સાથે નજેરુપિયુમંદ ઝાડ નીચે રહેતા હતા. એમની કીર્તિ સાંભળી વૈરંજ નામનો બ્રાહ્મણ ત્યાં આવ્યો અને કુશલપ્રશ્નાદિ પૂછી બોલ્યો, “હે જૌતમ; તમે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને નમસ્કાર વગેરે કરી માન આપતા નથી એમ હું સાંભળું છું. આ તમારું વર્તન મને યોગ્ય લાગતું નથી.” બુદ્ધે કહ્યું, “આ લોકમાં જેને નમસ્કાર કરી તથાગતે માન આપવું જોઈએ એવો માણસ મારો જોવામાં નથી.” થોડોક સંવાદ થયા પછી બુદ્ધે પોતાનું વડીલપણું બતાવવા એક ઉપમા કહી સંભળાવી—“એક મરઘીએ દસ બાર ઇંડાં મૂક્યાં હોય અને તેમાંથી જે બચ્યાં નીકળે તેમાં જે પોતાનો પ્રયત્નથી પહેલું બહાર નીકળે તેને સૌથી મોટું કહી શકાય કે નહિ?” બ્રાહ્મણે ‘હા’ એવો જવાબ આપ્યો; ત્યારે બુદ્ધે કહ્યું, “અવિદ્યાના અંડકોશમાં જકડાઈ ગએલા લોકોમાંથી હું પ્રથમ બહાર નીકળ્યો છું; અને તેથી જ હું સૌનો વડીલ છું.” બુદ્ધના આ સંભાષણથી વૈરંજ બ્રાહ્મણ ખુશ થયો અને વર્ષાકાળ વૈરંજમાં ગાળવાની એણે બુદ્ધને વિનંતી કરી.

તે વખતે વૈરંજમાં દુકાળ પડ્યો હતો. ઉત્તરદેશમાંથી ઘોડાનો વેપાર કરનારા વેપારીઓ પાંચસો ઘોડા સાથે ચોમાસામાં વૈરંજમાં પડાવ નાખી પડ્યા હતા. એમણે પોતાની મંડળી તરફથી લિક્ષુ દીઠ ઉકાળીને ઊડેલા અડધો શેર જવ આપવાનો નિયમ કર્યો હતો. લિક્ષુઓ એ જવ લાવી ખાંડણીમાં ખાંડીને ખાતા. ભગવાનને માટે

જે જવ મળતા તે પથર પર વાટીને આનંદ ભગવાનને આપતો. ભગવાને સાંભેલાનો અવાજ સાંભળી આનંદને પૂછ્યું, “આનંદ આ શું છે?” આનંદે લિક્ષુઓ જવ ખાંડીને ખાય છે એવું કહ્યું. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “આનંદ શાંખાસં! તમે સત્પુરુષ છો, પણ આગળ પર એવા લિક્ષુકો થવાનાં છે કે જેઓ ઉત્તમ અન્નની પણ પરવા નહિ કરે.”

એક દિવસ આયુષ્માન સારિપુત્ત ભગવાન પાસે આવ્યો અને હાથ જોડી બોલ્યો, “ભદ્રંત, હવે લિક્ષુઓ માટે નિષેધાત્મક નિયમો કરવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. તેથી એમનું અહમચર્ય ચિરસ્થાયી રહેશે.” ભગવાન બોલ્યા, “સારિપુત્ત, તું ધીરજ રાખ. નિષેધાત્મક નિયમો કરવાનો વખત ક્યો તે તથાગત જ જાણે છે. જ્યાં સુધી સંઘમાં પાપનો પગપેસારો થયો નથી ત્યાં સુધી તથાગત એનું નિવારણ કરવા માટે નિયમો ઘડતા નથી. સંઘની સ્થાપનાને ઘણો વખત થઈ ગયા વગર, સંઘનો વિસ્તાર ઘણો વધી ગયા વગર, સંઘને મળતું દાન વિસ્તાર પામ્યા વગર, સંઘમાં પાંડિત્યનો પ્રચાર થયા વગર એમાં પાપધર્મનો પ્રવેશ થતો નથી: હાલમાં સંઘ પાપ ધર્મથી મુક્ત છે, અને શુદ્ધ છે.”

એ ચોમાસું પૂરું થયું ત્યારે ભગવાને આનંદને કહ્યું, “હું આનંદ, તથાગતોનો એવો રિવાજ છે કે જેણે વર્ષાકાલ માટે આમંત્રણ કર્યું હોય તેને મળ્યા વગર અન્ય સ્થળે જવું નહિ. તેથી ચાલ, આપણે વેરંજ બ્રાહ્મણને મળવા જઈએ;” તેઓ બંને વેરંજ બ્રાહ્મણને ઘેર ગયા. ભગવાનને નિમંત્રણ આપી આપ્યું ચોમાસું એમની ખબર સરખી પણ પૂછી નહિ તે માટે વેરંજ બ્રાહ્મણને પશ્ચાત્તાપ થયો. એણે ભગવાનને લિક્ષુસંઘ સાથે નોતરે આપી ઉત્તમ ભોજન આપ્યું. ત્યાંથી ભગવાન અનુક્રમે સોરેચ્છ, સંકરસ, કણ્ણકુન્જ વગેરે સ્થળે જઈ પયાગપતિદાન આગળ ગંગાનદી ઊતરી વારાણસી આવ્યા; તથા કેટલોક કાળ ત્યાં રહી વૈશાલી આવ્યા.

વૈશાલીની પાસે જ ક્લંદક નામનું ગામ હતું. ત્યાં સુદિન્ન નામનો શ્રેષ્ઠપુત્ર રહેતો હતો. કાંઈ કારણસર પોતાના મિત્રો સાથે એ વૈશાલી આવ્યો; તથા ત્યાં એક સલામાં યુદ્ધનો ધર્મ સાંભળી એને સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. પણ માયાપત્ની પરવાનગી વગર એનાથી લિશ્તુ થઈ શકાય નહિ એમ યુદ્ધે કહ્યું. તેથી ઘેર જઈ સુદિન્ને માયાપત્ની પરવાનગી માગી. પણ એમણે એ આપી નહિ. સુદિન્ન ખુદી જમીન પર ભૂખ્યો પડી રહ્યો. એણે કહ્યું, “ મને પરવાનગી મળશે તો જ અહીંથી ઉડીશ; નહિ તો અહીં પડ્યો પડ્યો જ મરી જઈશ. ” એવી રીતે એ સાત ટંક ભૂખ્યો રહ્યો. ત્યારે નિરુપાય થઈ માયાપે એને લિશ્તુ થવાની રજા આપી; એને એ વૈશાલી આવી લિશ્તુ થયો તથા અતિ ઉત્સાહથી વતવા લાગ્યો.

એક વખત વજ્રહ્રદેશમાં દુકળ પડ્યો હતો. તે વખતે સુદિન્ન પોતાને ગામ પાછો આવ્યો, ત્યાં પોતાને ઘેર એક દાસી વાશી અન્ન બહાર નાંખી દેતી હતી. એને જોઈ એણે કહ્યું, “ જો એ બહાર નાંખી દેવું હોય તો આ મારા પાત્રમાં જ નાંખ. ” એ દાસીએ એને આજખ્યો અને એની માને એ વાત કહી. આ તરફ સુદિન્ન એક લીંતની પાછળ ખેસી એ વાશી અન્ન ખાતો હતો. એના બાપે એ જોયું અને ‘ઘેર ન જતાં આ વાશી અન્ન કેમ ખાય છે ?’ એવું પૂછ્યું. સુદિન્ને એ અન્ન એને ત્યાં જ મળ્યું હતું એમ કહ્યું. ત્યારે બાપ એનો હાથ પકડી એને ઘેર લઈ ગયો, અને ફરીથી જમવા માટે આગ્રહ કરવા લાગ્યો. પરંતુ ભોજન થઈ ગયેલું હોવાથી સુદિન્ને ફરીથી જમવાની ના પાડી. તેથી બાપે એને બીજો દિવસે જમવા બોલાવ્યો.

બીજો દિવસે એ ઘેર ગયો. ત્યાં એના માયાપે ધનના બે મોટા ઢગલા ફરી રાખ્યા હતા તથા એની સ્ત્રીને શણગારીને તૈયાર રાખી હતી. સુદિન્ન ત્યાં જઈ પહોંચ્યો ત્યારે ધનના ઢગલા એને બતાવી બાપે કહ્યું, “ આ બધું તારા પૂર્વજોનું દ્રવ્ય છે. એનો ઉપભોગ ફરી તું અહીં સુખેથી રહે. ”

સુદિન બોલ્યો, “તમને માહું ન લાગે તો એક વાત કહું.”

“કહે, કહેવું હોય તે” એમ પિતાએ જવાબ આપ્યો.

સુદિન બોલ્યો, “મોટા કાચળાઓ તૈયાર કરી એમાં આ દ્રવ્ય ભરી, અને ગંગાના મધ્યભાગમાં પાણીમાં એ નાંખી દો; કારણ કે આ ધનને લીધે તમને જે ખીક લાગે છે તથા એનું રક્ષણ કરવામાં જે ત્રાસ પડે છે તે ખીક અને ત્રાસનો, આમ કરવાથી નાશ થશે.”

એના બાપને આ બોલવું કેમ ગમે? એણે પોતાની પુત્રવધૂ દ્વારા પણ સુદિનનું મન મનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ત્યારે સુદિન બોલ્યો, “મને જે તમારે જમાડવો હોય તો જમાડો. આમ નકામો ત્રાસ શા માટે આપો છો?”

એને સારી રીતે જમાડ્યા પછી મા બોલી, “બેટા સુદિન, આ અમારું કુટુંબ ધણું મોટું છે. અમારા કુળમાં ધણું દ્રવ્ય છે. તેથી અમને છેવટે એક બીજક (વંશચલાવનાર પુત્ર) તો આપ જ. જે અમારા કુળમાં છોકરો નહીં હોય તો બધું દ્રવ્ય લિચ્છવી રાજાઓ લઈ જશે.”

સુદિનને એ વાત પસંદ પડી; તથા એણે ત્રણ વાર સ્ત્રીસંગ કર્યો. એથી એની સ્ત્રીને છોકરો થયો. એનું નામ બીજક પાડવામાં આવ્યું; અને સુદિનને લોકો બીજક-પિતા કહેવા લાગ્યા. તેથી સુદિનને મનમાં ઘણો સંતાપ થવા લાગ્યો. લિષ્ઠુઓને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે એમણે એની ઘણી નિંદા કરી. છુદ્દે આ વાત જાણી ત્યારે એમણે પણ એની નિંદા કરી; તથા લિષ્ઠુઓ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો:—“જે લિષ્ઠુ મૈથુન કરે તેને પારાજિક માનવો. એ લિષ્ઠુનો સહવાસ કરવો નહિ.” આ નિયમ કર્યા પછી એક લિષ્ઠુએ એક વાંદરી સાથે સંગ કર્યો. તેથી એ નિયમમાં વધારો કરવો પડ્યો. છેવટે નીચે પ્રમાણે પૂર્ણ નિયમ કરવામાં આવ્યો:—

જે લિષ્ઠુ લિષ્ઠુના નિયમોનો ત્યાગ કર્યો વગર અને

પોતાની નબળાઇ અગાઉ જાહેર કરી વગર માણસ સાથે કે પશુ સાથે મૈથુન-વ્યવહાર કરે તે પારાજિક છે તથા સહવાસ માટે લાયક નથી એમ માનવું. ॥૧॥

૨. યુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં શૃંગ્ગૃહ પર્વત પર રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક નામાંકિત લિક્ષુઓ ધસિંગિલિ પર્વતની તળેટીમાં ધાસની ઝૂંપડીઓમાં ચોમાસું પસાર કરેવા રહ્યા. ધનિય નામે લિક્ષુ જે એક કુંભારનો છોકરો હતો તે પણ એક ધાસની ઝૂંપડીમાં ચોમાસું માટે રહેલો. ચોમાસું પૂરું થયું ત્યારે ધાસનાં ઝૂંપડાં લાંગી નાંખી ધાસ તથા લાકડાં એમની મૂળ જગ્યાએ મૂકી એ લિક્ષુઓ પ્રવાસે નીકળી પડ્યા. પણ ધનિય આખું વરસ ત્યાં જ પડી રહ્યો. તે જ્યારે લિક્ષા માટે ગામમાં જતો ત્યારે લાકડાં વીણુંનારી ખેરીઓ એનું ઝૂંપડું લાંગી નાંખી લાકડાં તથા ધાસ તાણી જતી. ધનિય પોતાનું ઝૂંપડું ફરીથી બાંધતો અને સ્ત્રીઓ એ ફરીથી લાંગી નાંખી લાકડાં વગેરે લઇ જતી. ત્રણ વખત આની આ જ વાત બની. ધનિય કુંભારનું કામ જાણતો જ હતો. એટલે લાકડાંની ઝૂંપડીથી કંટાળી એણે માટીની ઝૂંપડી બનાવી; તથા લાકડાં તથા ધાસથી એને પકવી નાંખી. એ કુટિકા ધણી જ સુંદર થઈ. એનો રંગ મેઘધનુષ્ય જેવો હતો તથા એમાંથી ઘંટડી જેવો અવાજ નીકળતો. ભગવાને આ વાત જાણી; ત્યારે લિક્ષુઓએ આવી રીતે બધી ઝૂંપડી માટીની બનાવવી એ ચોખ્ખું નથી એમ કહી એમણે લિક્ષુઓ પાસે એ લાંગી નાંખાવી. ત્યાર પછી ધનિયના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે હવે મારે સરકારી વખારના અધિકારી પાસે જવું. એ મારો મિત્ર છે. તેથી એની પાસેથી લાકડાં માગી આણવાં અને લાકડાંની કુટિકા બનાવવી. એ પ્રમાણે તે અધિકારી પાસે ગયો અને એને બધી હકીકત નિવેદન કરી લાકડાંની માગણી કરી. પણ એ અધિકારીએ કહ્યું, “આ સરકારી લાકડાં એવી જ કોઈ ખાસ જરૂરિયાત ઉભી થાય તો તેવે પ્રસંગે વાપરવા માટે સંઘરી રાખેલાં છે. જો રાજ

સાહેબ આપવાની હા પાડે તો લલે લઈ જાઓ. ” ધનિયે કહ્યું, “ રાજાએ તો એ આપેલાં જ છે. ” એ અધિકારીએ વિચાર કર્યો કે આ શાક્યપુત્રીય શ્રમણો ધર્મચારી, સમચારી, બ્રહ્મચારી, સત્યવાદી, શીલવંત તથા કલ્યાણ કરનારા હોય છે; તથા રાજાની પણ એમના પર કૃપા છે. તેથી રાજાએ ન આપ્યાં હોય તો આપેલાં છે એવું આ ન કહે. તેથી એણે ધનિયને કહ્યું, “ એમ હોય તો લઈ જાઓ. ” ધનિયે કુટિકાને માટે એ લોકડાંના જોષએ તેવા કડકા કરાવી એમની કુટિકા બનાવી.

મગધમહામાત્ર વસ્સકાર બ્રાહ્મણ રાજગૃહનાં જૂદાં જૂદાં કામોનું નિરીક્ષણ કરવા માટે ફરતો હતો. ફરતાં ફરતાં એ સરકારી વખારમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાંનાં સરકારી લોકડાં રાજહૂકમથી ધનિયને આપવામાં આવ્યાનું એણે જાણ્યું; અને રાજાના આ બેહુદા આચરણ માટે એને દિલગીરી થઈ. બિંબિસાર રાજા પાસે જઈ આ બાબતની એણે તપાસ કરી. રાજાએ વખારના અધિકારીને બાંધી આણવાનો હુકમ કર્યો. એને બાંધીને લઈ જતા હતા ત્યારે વાટમાં ધનિય મળ્યો. એણે પૂછ્યું, “ તમને બાંધીને શા માટે લઈ જવામાં આવે છે ? ” અધિકારીએ જવાબ આપ્યો, “ ભદ્રંત, તમને લોકડાં આપવાને કારણે મને બાંધીને લઈ જાય છે. ” ધનિય બોલ્યો, “ તમે આગળ થાઓ; હું પણ તમારી પાછળ પાછળ આવું છું. ” અધિકારીએ કહ્યું, “ રાજા મારો શિરચ્છેદ કરે ત્યાર પહેલાં આવો એટલે થયું ! ”

ધનિય બિંબિસાર રાજાના મહેલમાં ગયો અને ત્યાં એને માટે ગોઠવેલા આસન પર બેઠો, બિંબિસાર રાજા એને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠો અને બોલ્યો, “ ભદ્રંત, મેં તમને સરકારી લોકડાં આપેલાં એ વાત શું ખરી છે ? ” “ હા, મહારાજ ” ધનિયે જવાબ આપ્યો. રાજાએ કહ્યું, “ અમે રાજલોક એટલે અમારે અનેક કામ રહ્યાં. તેથી આપેલાં હોવા છતાં એ દાનનું વિસ્મરણ

થાય એ બનવાબેગ છે. તેથી મેં લોકડાં ક્યારે આપેલાં તે યાદ દેવડાવો તો હીક.” ધનિય જોલ્યો, “બ્યારે તમારો રાજ્યભિષેક થયો ત્યારે ‘મેં શ્રમણ તથા બ્રાહ્મણને પાણી, લોકડાં તથા ધાસ આપેલાં છે’ એવું તમે જોલ્યા હતા તે યાદ છે કે ?” રાજાએ કહ્યું “હા, મને એ યાદ છે. સાધુવૃત્તિવાળા તથા સબળન શ્રમણ-બ્રાહ્મણો ધણા છે. નાનીસૂતી બાબતમાં પણ એમને શંકા ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી એમને ઉદ્દેશીને હું આવું જોલ્યો હતો; અને મારા આ ઉદ્દગાર પણ જેનો કોઈ ધણી નથી એવાં જંગલમાંના ધાસ અને લોકડાં વિષે હતા. પણ તમે એટલા શબ્દો પકડી લઈ મેં ન આપેલાં લોકડાં પણ લઈ બન્યા છો એ કેવું ? મારા જેવો રાજા દેશમાં રહેનાર કોઈ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણનો શિરચ્છેદ કરાવે, કોઈને કેદખાનામાં નાંખે કે દેશનિકાલ કરે એ શોભે નહિ. તમે અહીંથી હવે ચાલ્યા બન્યો. મરતાં મરતાં બન્યા છો એમ સમજો; ને ફરીથી આવું કામ કરશો નહિ.”

આ વાત લોકડાંએ જાણી, ત્યારે તેઓ લિક્ષુઓની નિંદા કરવા લાગ્યા. લિક્ષુઓએ આ વાત જાણી ત્યારે તેઓ ધનિયને દોષ દેવા લાગ્યા. એમણે એ વાત ભગવાનને કહી. ભગવાને પણ ધનિયને ટપકો આપ્યો અને લિક્ષુઓ માટે, આવી પરિસ્થિતિમાં નીચેનો નિયમ કર્યો:—

“જે લિક્ષુ ન આપેલો, ચોરીનો માલ—જેને માટે રાજાએ ચોરને પકડી, તું ચોર છું; મૂરખ છું, મૂઠ છું, સ્તેન છું એમ કહી માર મારે, કેદમાં પૂરે કે હલપાર કરે તેવો માલ—લે તે પણ પારાજિક થાય છે; સહવાસ માટે નાલાયક બને છે.”

આ નિયમ કરવામાં આવ્યો ત્યાર પછી પશ્વર્ગથી લિક્ષુઓએ જંગલમાં એક ધોખીનું લૂગડાંનું પોટલું ચોર્યું; અને બીજા લિક્ષુ-ઓએ ‘તમે આ કેમ કર્યું ?’ એમ પૂછ્યું ત્યારે ‘ભગવાને કરેલો નિયમ માત્ર ગામ પૂરતો જ છે, જંગલ માટે નથી’ એવો જવાબ આપ્યો. તેથી પહેલાંના નિયમમાં ભગવાને નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ ગામમાંથી કે જંગલમાંથી ન આવેલો, ચોરીનો માલ—જેને માટે રાજઓ ચોરને પકડી, તું ચોર છું મૂર્ખ છું, મૂઠ છું, સ્તેન છું એમ કહી માર મારે, કેદમાં પૂરે કે હાલપાર કરે તેવો માલ—લે તે પણ પારાજિક થાય છે, સહવાસ માટે નાલાયક બને છે. ॥ ૨ ॥

૩. બુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે એ લિશ્તુઓને શરીર અશુભ છે એવી ભાવના કરવાનો ઉપદેશ કરતા; અને શરીરની અશુભતાનું ચિંતન કરવાની સ્તુતિ કરતા. એક વખતે ભગવાને લિશ્તુઓને કહ્યું,— “એક પખવાડીયા સુધી હું એકાંતવાસ કરવા ઇચ્છું છું. એ મુદત દરમિયાન લિક્ષા લઇને આવનાર લિશ્તુ વગર ખીજા કોઇએ મારી પાસે આવવું નહિ. ” એ પ્રમાણે ભગવાન એકાંતમાં રહ્યા. આ તરફ લિશ્તુઓ શરીરની અશુભતાનો વિચાર કરવા લાગ્યા; અને તેથી એમને શરીર ઉપર કંટાળો આવવા લાગ્યો. એમાંથી કેટલાકે આત્મ-હત્યા હરી; કેટલાકે એકખીજાને મારી નાંખ્યા; કેટલાકે મિગલડિક નામનો એક વેષધારી શ્રમણ હતો તેની પાસે જઈ કહ્યું, “જે તું અમને મારી નાંખે તો અમારાં પાત્ર તથા ચીવર તને આપીશું. ” મિગલડિકે મહેનતાણામાં પાત્ર ચીવરોનો સ્વીકાર કરી એમને મારી નાંખ્યા; અને લોહીથી ખરડાએલી તરવાર લઇ એ વગ્ગુસુદા નદી પર ગયો. ત્યાં તરવાર ધોતાં ધોતાં એના મનમાં પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. મેં આ કેટલું બધું ખરાબ કૃત્ય કર્યું એવું એને લાગવા માંડ્યું. એટલામાં મારલોકની એક દેવતા ત્યાં પાણી પર પ્રગટ થઇ, અને બોલી, “હે સત્પુરુષ, તેં ઘણું સારું કૃત્ય કર્યું છે. જેઓ મોક્ષ મેળવી શક્યા નહિ તેમને મોક્ષ મેળવી આપી તેં પુષ્કળ પુણ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે. ” દેવતાનું એ ભાષણ સાંભળી મિગલડિકને ઘણો આનંદ થયો; અને હાથમાં તીક્ષ્ણ તરવાર લઇ, દરેક વિહારમાં જઈ એ કહેવા લાગ્યો કે ‘મોક્ષ ન મળ્યો હોય એવો કોણ છે? હું કોને મુક્તિ આપું?’

એનું એ લાપણુ સાંભળી જેમના રાગદ્રેષ નષ્ટ ન થયા હોય તેમને ખીક લાગતી; પણુ જેઓ વીતરાગ હતા તેમના પર કંઈ જ અસર થતી નહિ. ભિગલ ડિક દરેરોજ એકથી સાદે ભિક્ષુઓને સ્વધામ પહોંચાડતો.

એ પખવાડિયું પૂરું થયું ત્યારે ભગવાન એકાંતમાંથી બહાર આવ્યા અને આનંદને કહ્યું, “ભિક્ષુઓની સંખ્યા આમ ઓછી કેમ દેખાય છે?” આનંદે બનેલી વાત કહી સંભળાવી; ત્યારે આનંદને મોકલી વૈશાલીની આસપાસ રહેતા ભિક્ષુઓને ભગવાને દ્વટાગારશાલામાં લેગા કર્યા અને કહ્યું, “ભિક્ષુઓ, જો આ પ્રાણાપાન સ્મૃતિસમાધનું ચિંતન કરવામાં આવે તો મુંદર ને મધુર સુખ પ્રાપ્ત થાય છે; અને મનમાં ઉત્પન્ન થએલા પાપવિચારો એકદમ નાશ પામે છે. ઉન્હાળાના અંતમાં વંટોળીયાને લીધે ઉડતી ધૂળ જેમ વરસાદ થોડો વખત પડવાથી ત્યાની ત્યાં જ શાંત થાય છે, તેવી રીતે આ સમાધિ ઉત્પન્ન થએલા પાપવિચારોને ત્યાંને ત્યાં જ શાંત કરે છે. ભિક્ષુઓ, આ સમાધિનો અભ્યાસ કેવી રીતે થાય છે? કેઠાં એક ભિક્ષુ જંગલમાં ઝાડ નીચે કે એકાંતસ્થલે જઈ, શરીર સીધું રાખી ઘણી સાવધાનતાથી બેસે છે. તે સાવધાનતાથી શ્વાસ લે છે અને સાવધાનતાથી ઉચ્છ્વાસ મૂકે છે. ઉડો શ્વાસ લેતો હોય તો ઉડો શ્વાસ લઉં છું એવી ભાવના કરે છે, અને ઉચ્છ્વાસ ઉડો મૂકતી વખતે ઉડો ઉચ્છ્વાસ મૂકું છું એવી ભાવના કરે છે. ટૂંકો શ્વાસ લેતો હોય તો ટૂંકો શ્વાસ લઉં છું એવી ભાવના કરે છે; અને ટૂંકો ઉચ્છ્વાસ મૂકતો હોય ત્યારે ટૂંકો ઉચ્છ્વાસ મૂકું છું એવી વિચાર કરે છે. સર્વ દેહની સ્મૃતિ કાયમ રાખી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરે છે. કાયસંસ્કાર શાંત કરી શ્વાસ ને ઉચ્છ્વાસની ક્રિયા કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. આનંદનો અનુભવ કરતો કરતો શ્વાસપ્રશ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. સુખનો અનુભવ કરતો શ્વાસોચ્છ્વાસ કરે છે. ચિત્તસંસ્કારો તરફ ધ્યાન રાખી શ્વાસપ્રશ્વાસનો અભ્યાસ કરે છે. ચિત્તસંસ્કાર શાંત કરીને આશ્વાસ-પ્રશ્વાસની ક્રિયા કરે છે. ચિત્તના જ્ઞાનથી શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરે

છે. ચિત્તને આનંદિત કરી શ્વાસપ્રશ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. ચિત્તનું સમાધાન કરીને આશ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરે છે. ચિત્તને મુક્ત કરી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. ક્ષણભંગુરતાનું ભાન રાખી શ્વાસપ્રશ્વાસ કરે છે. વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ જાણી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. તૃષ્ણાનો નિરોધ કેવી રીતે કરવો તે જાણી શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. ત્યાગનું સ્વરૂપ જાણી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરે છે. આવી રીતે પ્રાણાપાનસ્મૃતિસમાધિની લાવના કરવામાં આવે તો ઉત્પન્ન થએલા પાપસંસ્કારો એકદમ શાંત થાય છે.”

ત્યાર પછી ભગવાને લિક્ષુઓને ભેગા કરી, તેઓ આત્મહત્યા કરે છે કે મિંગલંડિકે પાસે જઈ પોતાનો વધ કરવા કહે છે તેની તપાસ કરી; અને એ વાતનો નિષેધ કરી, લિક્ષુઓ માટે નીચેનો નિયમ કયો:—

“જે લિક્ષુ જાણી જોઈને માણસને મારી નાંખે અથવા એ માટે શસ્ત્ર જોળે તે પણ પારાજિક થાય છે; સહવાસ માટે નાલાયક બને છે.”

એ વખતે એક ઉપાસક માંદગી ભોગવતો હતો. એની સ્ત્રી અત્યંત દેખાવડી હતી. એને જોઈ ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓની નજર ખગડી. એમણે વિચાર્યું કે આ ઉપાસક મરી જાય તો આ સ્ત્રી આપણા હાથમાં આવે. તેઓએ એ ઉપાસક પાસે જઈ કહ્યું, “હે ઉપાસક, તું સાધુપુરુષ છે. તેં ઘણું પુણ્યકર્મ કર્યું છે. લયભીત માણસોનું સંરક્ષણ કર્યું છે. દુષ્ટ પાપકર્મ કર્યું નથી. હવે તારે આ દુઃખી જીવનનું શું પ્રયોજન છે? જીવવા કરતાં મરવામાં જ તારું વધારે શ્રેય છે. જે આવી સ્થિતિમાં તારું મરણ થાય તો તારો સ્વર્ગમાં જન્મ થઈ તું ખૂબ મોજમજ ભોગવી શકીશ.” એ ઉપાસકને ષડ્વર્ગીયોનું આ લાપણ પસંદ પડ્યું; અને ખાવાપીવામાં દુપથ્ય સેવન કરી એણે દેહત્યાગ કર્યો. ત્યારે એની સ્ત્રીએ ષડ્વર્ગીયોને ઘણો કપકો આપ્યો. આ લોકોએ મરણનાં ખૂબ વખાણ કરી

મારા પતિને મારી નાંખ્યો એવું એ કહેવા લાગી. એણે કરેલો આક્ષેપ સાંભળી બીજા લોકો પણ ભિક્ષુઓને દોષ દેવા લાગ્યા. ભગવાને જ્યારે આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે ભિક્ષુ જાણી જોઈને માણસને મારી નાંખે અથવા એ માટે શસ્ત્ર ખોળે અથવા મરણની સ્તુતિ કરી મરવાને ઉત્તેજન આપે—‘હે માણસ, તારે આ દુઃખી જીવનનું શું પ્રયોજન છે? જીવવા કરતાં મરવામાં જ તારું વંધારે શ્રેય છે,’ આમ અનેક રીતે મરણની સ્તુતિ કરે, મરવાને ઉત્તેજન આપે—તે પણ પારાજિક થાય છે, સહવાસ માટે નાલાયક બને છે. ॥ ૩ ॥

૪. બુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાળામાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક નામાંકિત ભિક્ષુઓ ચોમાસા માટે વલ્લુમુદા નદીને કાંઠે રહેતા હતા. તે વરસે વનજીવેશમાં દુકાળ પડ્યો હતો. તેથી એ ભિક્ષુઓને ગુજરાન કેમ ચલાવવું એની મોટી ચિંતા પેડી. કેટલાકે કહ્યું, “આપણે ગૃહસ્થલોકના કામ પર દેખરેખ રાખી નિર્વાહ કરીશું.” કેટલાકે કહ્યું, “આપણે ગૃહસ્થ લોકોનું દૂતકર્મ કરીશું અને ગુજરાન ચલાવીશું.” પણ બીજા કેટલાકે કહ્યું, “એમ કરવામાં કંઈ લાભ નથી. આપણે તો ગૃહસ્થો આગળ અમુક ભિક્ષુને પ્રથમ ધ્યાન પ્રાપ્ત થયું છે, કોષ્ટને દ્વિતીય ધ્યાન, તૃતીય ધ્યાન, ચતુર્થ ધ્યાન પ્રાપ્ત થયું છે, અમુક સ્રોતઆપત છે, સફાગામી, અનાગામી, અર્હત, ત્રૈવિદ્ય, પડભિર છે એમ એકબીજાની સ્તુતિ કરીશું. એથી તેઓ અમને ભિક્ષા આપશે, અને અમે સુખશાંતિથી વર્ષાઋતુ પસાર કરીશું.” આ વાત બધાને જ ગમી ગઈ. એમણે ગૃહસ્થલોકો આગળ એક બીજાની સ્તુતિ કરવા માંડી; અને ગૃહસ્થોનો એમના પર વિશ્વાસ એકો અને તેઓ જાતે હાડમારી વેડીને પણ એમને જોઈએ તેટલી ભિક્ષા આપવા લાગ્યા. ખાવાપીવાની

ખિલકુલ કચાશ ન હોવાથી એ ભિક્ષુઓ સારી રીતે હૃષ્ટપુષ્ટ થયા.

દેશમાં બધે દુકાળ હોવાથી ઘણાખરા ભિક્ષુઓ કૃશ અને દુર્બળ દેખાતા હતા. પણ વલ્ગુમુદા નદીને તીરે રહેનારા ભિક્ષુઓ જ્યારે ભગવાનની નજરે પડ્યા ત્યારે તેઓ સારી રીતે હૃષ્ટપુષ્ટ માલમ પડ્યા. એમણે વર્ષાકાળ કેવી રીતે પસાર કર્યો, તેની ભગવાને તપાસ કરી; અને ગૃહસ્થો આગળ એક ખીજની સ્તુતિ કરી એમણે યથેચ્છ ભિક્ષા મેળવવાની કેવી રીતે જોગવાઈ કરી હતી તે વાત જ્યારે એમણે જાણી ત્યારે એમણે એમની નિંદા કરી; તથા સર્વ ભિક્ષુઓને ભેગા કરી કહ્યું, “ ભિક્ષુઓ, આ પાંચ જાતના ચોર આ લોકમાં નજરે પડે છે. (૧) કોઈ મોટા ચોરને એવો વિચાર થાય છે કે સેંકડો કે હજારો લોકોને સાથે લઈ, મારઝૂડ ને લૂટફાટ કરતો, ગામ, નગર અને રાજધાનીમાં હું ક્યારે ફર્યા કરીશ? કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ પોતાના વિચાર પ્રમાણે સો કે હજાર માણસો સાથે લઈ ગામ, નગર અને રાજધાનીમાં ચઢ મારપીટ અને લૂટફાટ કરતો એ ફરવા માંડે છે. તેવી જ રીતે કોઈ પાપી ભિક્ષુને એવો વિચાર થાય છે કે સો કે હજાર ભિક્ષુઓ સાથે લઈ લોકો તરફથી માનને સત્કારનો સ્વીકાર કરતો કરતો ગામ, નગર અને રાજધાનીમાં હું ક્યારે ફર્યા કરીશ? કેટલાક વખત પછી એ સો કે હજાર ભિક્ષુઓ સાથે લઈ, આવી રીતે ગામ, નગર અને રાજધાનીમાં ધામધૂમથી ફર્યા કરે છે. આ પહેલો મહાચોર છે એમ જાણવું. (૨) ખીજે એક પાપભિક્ષુ તથાગતે ઉપદેશો દર્શન શીખે છે, અને એ ધર્મ મેળવે જ જાણ્યો છે એમ કહેતો ફરે છે. આ ખીજે મહાચોર. (૩) ત્રીજે કોઈ પાપભિક્ષુ શ્રદ્ધાવાન સપ્તહત્યારી શુદ્ધ પ્રહ્લયર્થનું પાલન કરતો હોય તેને ખોટો આરોપ કરી પ્રહ્લયર્થથી બ્રષ્ટ કરવાની દાનત રાખે છે. આ ત્રીજે મહાચોર. (૪) ચોથો કોઈ પાપભિક્ષુ, આરામ, આરામની જગ્યા, વિહાર, વિહારની જગ્યા; પલંગ, આસન, આશીકું; લોઢાની કઢાઈ તથા અન્ય વાસણો, કોહાડી; કોદાળી વગેરે ઓળંગે, વાંસ, ઘાસ, માટી,

લાકડાનાં કે માટીનાં વાસણો વગેરે સંઘની વસ્તુઓ ગૃહસ્થોને આપી તેમને લલચાવે છે. આ એથો મહાચોર: (૫) પણ જે પોતાના-ઓમાં ન હોય એવો અલૌકિક ધર્મ (ધ્યાન, સમાધિ વગેરે) પ્રસિદ્ધ કરે છે તે આખી દુનિયામાં મોટામાં મોટો ચોર છે.”

આ પ્રમાણે ભગવાને અનેક રીતે વલ્ગુમુદાનદીને કોઠેથી આવેલા લિશ્તુઓની નિંદા કરી અને લિશ્તુઓ માટે નિચેનો નિયમ કયો:—

“જે લિશ્તુ ન જાણવા છતાં આર્યજ્ઞાનદર્શનમાં ઉપયોગી થઇ પડે એવો અલૌકિક ધર્મ પોતાને પ્રાપ્ત થયો છે એવું જતાવવાનો ડાળ કરે, અને આગળ જતાં કોઈ તપાસ કરે કે ન કરે તો પણ પોતે દૂષિત થઇ શુદ્ધ થવાની ઇચ્છાથી કહે કે હું અજાણતાં જ, જોયા વગર જ જૂઠું બોલ્યો તે પણ પારાજિક થાય છે; સહવાસ માટે નાલાયક બને છે.”

એ વખતે કેટલાક લિશ્તુઓને પોતાને અર્હત્વ પ્રાપ્ત થયું છે એવી ભ્રાંતિ થઇ હતી. એમણે એ વાત જાહેર કરી. પરંતુ આગળ જતાં એ ભ્રમ હતો એવું એમને માલમ પડ્યું. આ વાત ભગવાનને કાને આવી. ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કયો:—

જે લિશ્તુ ન જાણવા છતાં આર્યજ્ઞાનદર્શનમાં ઉપયોગી થઇ પડે એવો અલૌકિક ધર્મ પોતાને પ્રાપ્ત થયો છે એવું જતાવવાનો ડાળ કરે, અને આગળ જતાં કોઈ તપાસ કરે કે ન કરે તો પણ પોતે દૂષિત થઇ શુદ્ધ થવાની ઇચ્છાથી કહે કે હું અજાણતાં જ, જોયા વગર જ જૂઠું બોલ્યો—જે એને ભ્રમ ન થયો હોય તો—તે પણ પારાજિક થાય છે, સહવાસ માટે નાલાયક બને છે. ॥ ૪ ॥

તેર સંઘાદિશેષ

૫. ખુદ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્માન સેત્થસકને અહ્યર્થ-

પાલનમાં અસંતોષ રહેતો; અને તેથી તે અત્યંત કૃશ તથા કદરૂપો દેખાતો હતો. એને જોઇ ઉદાથીએ પૂછ્યું, “તું આમ કૃશ અને પીકા કેમ દેખાય છે ? તને બ્રહ્મચર્ય પાલનથી અસંતોષ તો નથી થતો ને ?” સ્નેહ્યસકે ‘ મને અસંતોષ થાય છે ’ એવો જવાબ આપ્યો. ત્યારે ઉદાથીએ કહ્યું, “જો એમ હોય તો તું યથેચ્છ જમ, યથેચ્છ ઉંઘ લે અને યથેચ્છ સ્નાન કર; અને જ્યારે તારા મનમાં કામવિકાર ઉત્પન્ન થાય ત્યારે હાથથી વીર્યપાત કર.” સ્નેહ્યસકે કહ્યું, “ પણ એમ કરવું ઉચિત છે શું ? ” ઉદાથી બોલ્યો, “ હા, હું પણ એમ જ કરું છું.” ત્યારથી સ્નેહ્યસક યથેચ્છ જમવા લાગ્યો, યથેચ્છ ઉંઘવા લાગ્યો તથા યથેચ્છ નહાવા લાગ્યો; અને જ્યારે જ્યારે કામવિકારથી પીડિત થાય ત્યારે ત્યારે હાથથી વીર્યપાત કરવા લાગ્યો. એથી એ ફરીથી હૃષ્ટપુષ્ટ દેખાવા લાગ્યો. લિશ્તુઓએ એ કયા ઓસડથી સાંજે થયો તથા પૂર્વ સ્થિતિએ આવી પહોંચ્યો તે એને પૂછ્યું. ત્યારે એણે ‘ હું ઓસડથી નથી સાંજે થયો; પણ અમુક ઉપાયથી સાંજે થયો છું ’ એ વાત એમને કહી. તેઓએ કહ્યું, “ હે સ્નેહ્યસક, જે હાથથી શ્રદ્ધાથી આપેલા અન્નનું તું સેવન કરે છે, તે જ હાથથી વીર્યપાત કરે છે શું ? ” તેમણે એ કૃત્ય માટે સ્નેહ્યસકની ઘણી નિંદા કરી. ભગવાને પણ એની નિંદા કરી; અને લિશ્તુઓ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો,

“ ધરાદાપૂર્વક કરેલો વીર્યપાત સંઘાદિશેષ થાય છે. ”

તે વખતે લિશ્તુઓ ઉત્તમ જમણુ જમી નિશ્ચિંતતાથી ઊંઘતા હતા; અને તેથી સ્વપ્નમાં વીર્યપાત થતો. તેથી પોતાને હાથે સંઘાદિશેષ આપત્તિ થઇ એથી એમને શંકા થઇ. પરંતુ સ્વપ્નમાં બનેલી ક્રિયા પૂર્ણ રીતે ચેતનાયુક્ત કહી શકાય નહિ એમ કહી ભગવાને ઉપરના નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

સ્વપ્નાવસ્થામાં થએલા વીર્યપાત વગરનો ધરાદાપૂર્વક કરેલો વીર્યપાત સંઘાદિશેષ થાય છે. ॥ ૧ ॥

૬. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉદાચી જંગલમાં રહેતો હતો. એનો વિહાર દર્શનીય તથા સુંદર હતો. વચમાં એસવાની જગ્યા તથા ચારે બાજુ એસરી. આસનો વગેરે વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવેલાં. પીવાનું પાણી તથા વાપરવાનું પાણી યોગ્ય જગ્યાએ મૂકેલું તથા જગ્યા બધી સાફ, એવી સુંદર વ્યવસ્થા ત્યાં હતી. ઉદાચીનો વિહાર જોવા માટે ઘણા લોકો આવતા હતા. એક દિવસ એક બ્રાહ્મણ પણ પોતાની સ્ત્રી સાથે ઉદાચીનો વિહાર જોવા માટે આવ્યો. બ્રાહ્મણ આમતેમ વિહાર જોવામાં ગૂંથાએલો હતો ત્યારે એની સ્ત્રી પાછળ રહી ગઈ હતી. ઉદાચીએ એને પકડી. વિહાર જોઈ રહ્યા પછી આનંદિત થઈ બ્રાહ્મણે કહ્યું, “ખરેખર, શાક્યપુત્રીય શ્રમણ ધન્ય છે, જેઓ આવા સુંદર જંગલમાં રહે છે તેને. આપ ઉદાચી પણ ધન્ય છો, જે આવા સુંદર સ્થાનમાં રહે છે.” એ બ્રાહ્મણી બોલી, “આ ધન્ય શાનો? આણે તમારી નજર ચૂકાવી મને પકડી.” ત્યારે એ બ્રાહ્મણે ભિક્ષુઓની અતિ નિંદા કરવા માંડી. એમ કરતાં કરતાં ભગવાનને કાને ઉદાચીની વાત ગઈ; ત્યારે એમણે એને વખોડી કાઢ્યો. અને ભિક્ષુઓ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો:—

જે કામાસક્ત ભિક્ષુ વિકારમય ચિત્તથી સ્ત્રીના હાથ, ચાટલો કે બીજા કોઈ પણ ભાગ પકડે તેને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨ ॥

૭. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉદાચી જંગલમાં રહેતો હતો. એક વખત એનો સુંદર વિહાર જોવા માટે ઘણી સ્ત્રીઓ ત્યાં આવી. એમને પોતાનો વિહાર બતાવી ઉદાચી એમની સાથે અશ્લીલ ભાષણ કરવા લાગ્યો. એ સ્ત્રીઓમાં જે સ્ત્રીઓ નિર્લજ્જ હતી તેઓ સહામી ઉદાચીની મશકરી કરવા લાગી; પણ જેઓ સારી હતી, તેઓ એની નિંદા કરવા લાગી. આ વાત ભિક્ષુઓએ જાણી, અને એમણે એ

ભગવાનને સંભળાવી. ભગવાને ઉદાધીનું વર્તન વખોડી કાઢ્યું અને ભિક્ષુઓ માટે નીચેના નિયમ કર્યો:—

જેવી રીતે કોઈ જુવાન પુરુષ કોઈ જુવાન સ્ત્રી સાથે મૈથુનગોષ્ઠી કરે તેવી રીતે જે કામાસક્ત ભિક્ષુ વિકારયુક્ત ચિત્તથી સ્ત્રીઓ સાથે અંશલીલ ભાષણ કરે તેને સંઘાદિશેષ આપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩ ॥

૮. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉદાધી શ્રાવસ્તીના ઘણા ગૃહસ્થ લોકોને ત્યાં જતો આવતો હતો. તેમાંના એક ઘરમાં એક અત્યંત રૂપવતી વિધવા રહેતી હતી. ઉદાધી એને ઘેર ગયો અને એને સારી રીતે ધર્મોપદેશ કર્યો. ત્યારે તે વિધવા ખોલી, “ભદ્રંત, તમારે શું જોધએ છીએ તે મને કહો. ચીવર, ભિક્ષા વગેરે સર્વ પદાર્થો અમે તમને પૂરા પાડીશું.” ઉદાધી ખોલ્યો, “ખહેન, આ પદાર્થો અમને દુર્લભ નથી. અમારે માટે જે દુર્લભ હોય તે તું આપ.” વિધવા— “એ કંઈ ચીજ ?” ઉદાધી—“મૈથુન.” વિધવા:—“તમારે એની જરૂર છે ?” ઉદાધી:—“હા, ખહેન.” “આવો ત્યારે” એમ કહી એરડાનું ખારણું ઉઘાડી એ અંદર પેડી, અને સાલ્સો કાઢી નાંખી પલંગ પર સૂઈ ગઈ. ઉદાધી પણ એની પાછળ પાછળ અંદર ગયો; અને આવી આ ગંદી ચીજને કાણુ સ્પર્શ કરે એમ કહી જમીન પર થૂંક્યો અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેથી એ સ્ત્રીએ શાક્યપુત્રીય અમણેની અતિશય નિંદા કરવા માંડી. જેતજેતામાં એ વાત ભગવાનને કાને ગઈ; ત્યારે એમણે ઉદાધીનું વર્તન વખોડી કાઢ્યું અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે કામાસક્ત ભિક્ષુ વિકારયુક્ત ચિત્તથી સ્ત્રી આગળ પોતાની સેવા કરવાનાં વખાણ કરે, મારા જેવા શીલવાન સાધુ બ્રહ્મચારીની મૈથુનપ્રદાનથી કરેલી સેવા સૌથી શ્રેષ્ઠ છે એમ કહે તેને સંઘાદિશેષ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪ ॥

૯. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જ્ઞેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉદાચી આવસ્તીમાં ઘણા લોકોને ત્યાં જતો આવતો. કોઈ અવિવાહિત સ્ત્રી અને પુરુષ એના જ્ઞેવામાં આવે કે એ એમનો વિવાહ નક્કી કરવાની ખટપટ કરતો. પહેલાં જ્ઞેનો પતિ ગણુક (કારકુન) હતો એવી એક સ્ત્રીને એક અતિ સુંદર દીકરી હતી. ખીન્ન ગામમાંથી આજીવકોના આવકો આવસ્તીમાં આવી એ ગણુકી (કારકુન સ્ત્રી) પાસે પોતાના કુળમાંના એક છોકરા માટે એ છોકરીનું માથું કરવા લાગ્યા. પણ એમની આજીવણ ન પડવાથી ગણુકીએ દીકરી આપવાની ના પાડી. આવસ્તીના કેટલાક લોકોને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેમણે એ આજીવક આવકોને કહ્યું, “તમે જાતે જ પહેલાં જઈ એ ગણુકી પાસે છોકરીની માગણી કેમ કરી? જો તમે આર્થ ઉદાચીને એ વાત કહી હોત તો એણે એ છોકરી તમારા છોકરા માટે ક્યારની અપાવી હોત.” એ સાંભળી એ આજીવક આવકોએ ઉદાચીની મારફતે એ ગણુકી સાથે વાત કરવી શરૂ કરી અને એ છોકરીનું લગ્ન પોતાના છોકરા સાથે નક્કી કરાવ્યું. લગ્ન થઈ ગયા પછી તેઓ એક મહિના સુધી એ છોકરી સાથે સારી રીતે વર્ત્યા, અને પછીથી એની સાથે દાસી પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા. છોકરીએ પોતાને પિયર લઈ જવા માટે સંદેશો કહેવડાવ્યો. એની માએ સાસરે જઈ છોકરીની સાથે સારી રીતે વર્તવા માટે સાસરીયાંને વિનંતી કરી. ત્યારે તેમણે કહ્યું, “તું અમને પૂછનાર કોણ? અમારી બધી કબૂલાત ઉદાચી મારફતે થએલી છે.” ગણુકીએ આ વાત ઉદાચીને કહી. ત્યારે તેણે ત્યાં જઈ છોકરીની સાથે સારી રીતે વર્તવાનો ઉપદેશ કરવા માંડ્યો. ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો, “તું પૂછનાર કોણ? અમારો બધો કોલકરાર ગણુકી સાથે થએલો છે.” ગણુકીએ ઉદાચીને ફરીથી ત્યાં જવા માટે વિનંતી કરી; ત્યારે તેણે જવાની ના પાડી. એટલે એ ઉદાચીની નિંદા કરવા લાગી અને એને ગાળો ભાંડવા લાગી. ઉદાચીએ નક્કી

કરી આપેલા લગ્નસંબંધને લીધે દુઃખ ભોગવતી અન્ય સ્ત્રીઓ પણ ઉદાસીને ગાળો લાંડવા લાગી. આ વાત લિશ્તુએને કાને ગઈ અને એમની મારફતે ભગવાને જાણી. ત્યારે એમણે ઉદાસીનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ જે લિશ્તુ સ્ત્રીપુરુષોમાં મધ્યસ્થી કરે, લગ્નસંબંધમાં કે જનસંબંધમાં સ્ત્રીને પુરુષ માટે કે પુરુષને સ્ત્રી માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે, તેને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે.”

એ વખતે કેટલાક ધૂર્ત લોકો બગીચામાં મોજ માણવા ગયા હતા. તેમણે એક વેશ્યાને ત્યાં બોલાવી. પણ તે ત્યાં જવા માટે કબૂલ થાય નહિ. ત્યારે તેમાંના એકે કહ્યું, “ આ કામ ઉદાસી કરશે.” ત્યાં એક યુદ્ધોપાસક હતો; તે બોલ્યો, “શાક્યપુત્રીય શ્રમણ આવાં કામ કદી પણ કરે નહિ. ઉદાસી પણ આ કામ નહિ કરે.” ખૂબ ચર્ચા થયા પછી એમણે હોડ બંધી; અને એકને ઉદાસી પાસે મોકલ્યો. ઉદાસીએ એ વેશ્યાનું મન મનાવી અને ત્યાં મોકલી. ત્યારે એ ઉપાસકે એની ખૂબ નિંદા કરી. એણે આ વાત લિશ્તુએને કહી અને એમણે એ ભગવાનને જાણાવી. ત્યારે ભગવાને ઉદાસીનો નિષેધ કર્યો અને ઉપરના નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ સ્ત્રીપુરુષોમાં મધ્યસ્થી કરે, લગ્નસંબંધમાં કે જનસંબંધમાં સ્ત્રીને પુરુષ માટે કે પુરુષને સ્ત્રી માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે—કેવળ તેટલા વખત પૂરતી વેશ્યા સાથે પણ મધ્યસ્થી કરે—તેને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫ ॥

૧૦. યુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે આળવીમાં રહેતા લિશ્તુઓ ગૃહસ્થો પાસે યાચના કરી પોતાને માટે જેના પર ક્રોધની પણ માલિકી ન હોય એવી હદ ઉપરાંતની વધારે મોટી ઝુંપડીઓ બાંધતા અને એ પૂરી થતી નહિ. તેથી એમને ઘણી યાચના કરવી પડતી. માણસ આપો, બળદ આપો, ગાડું આપો, કાહારી આપો, કાદાળી આપો, વાંસ આપો, ઘાંસ

આપો એમ તેઓ લોકોને કહેતા. તેથી કંટાળી જઈ, લિશ્તુઓને જુવે કે ગૃહસ્થો આમ તેમ નાસી જતા, મ્હોં બીજી બાજુ ફેરવતા અથવા બારણાં બંધ કરી અંદર ભરાઈ બેસતા. દૂરથી ગાયને જુએ તોપણ એને લિશ્તુ માની લોકો નાસી જતા. આયુષ્માન મહાકાશ્યપ રાજગૃહમાં વર્ષાકાળ પસાર કરી ફરતો ફરતો આગવીમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં લિક્ષા માગવા માટે આગવીમાં ગયો ત્યારે લોકો એને જોઈ મોહું ફેરવવા લાગ્યા અથવા ત્યાંથી નાસી જવા લાગ્યા. પહેલાં આગવીમાં મહેલાઈથી લિક્ષા મળી શકતી; પણ હવે આમ કેમ બધું બદલાઈ ગયું છે એની મહાકાશ્યપે જ્યારે તપાસ કરી ત્યારે એને ઉપરનું કારણ જણાઈ આવ્યું.

ચોમાસું પૂરું થયું ત્યારે યુદ્ધ ભગવાન પણ રાજગૃહથી આગવી પહોંચ્યા. ત્યારે મહાકાશ્યપે બનેલી બીના ભગવાનને કહી સંભળાવી. એમણે એ લિશ્તુઓનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ગૃહસ્થો પાસે યાચના કરી, જે લિશ્તુને પોતાને માટે, જેના ઉપર કોઈની પણ માલિકી ન હોય એવી ઝૂંપડી બનાવવાની ઇચ્છા હોય તેણે તે નીચેના પ્રમાણમાં બનાવવી. લંબાઈ ૧૨ સુગતવિતરિત અને પહોળાઈ સાત સુગતવિતરિત, જગ્યા બતાવવા માટે લિશ્તુઓને લઈ જવા, એમણે અનારભ અને સપરિક્રમણ હોય એવી જગ્યા બતાવવી. ગૃહસ્થો પાસે યાચના કરી સારંભ અને અપરિક્રમણ જગ્યામાં જો કુટ્ટી બનાવવામાં આવે, અથવા જગ્યા બતાવવા માટે લિશ્તુઓને લઈ જવામાં ન આવે, અથવા પ્રમાણથી વધારે માટી કુટ્ટી બાંધવામાં આવે તો સંઘાદિશેષ થાય છે. ॥ ૬ ॥

જગ્યા બતાવવા માટે લિશ્તુઓને આ પ્રમાણે લઈ જવા:— કુટ્ટી બતાવનાર લિશ્તુએ જગ્યા સાફ કરી સંઘ પાસે જઈ લિશ્તુઓને

૧. એક સુગતવિતરિત એટલે દોઢ હાથ એક ટીકાકારનું કહેવું છે.

ત્યાં મોકલવા માટે યાચના કરવી. બધો સંઘ જોવા જઈ શકે એવું હોય તો આખા સંઘે જગ્યા જોવી. એમ ન થઈ શકે તેમ હોય તો જગ્યા જોવા માટે લાયક લિક્ષુઓની પસંદગી કરવી. સંઘના દરેક પ્રમાણે એ જગ્યા જો અનારંભ અને સપરિક્રમણ હોય તો લિક્ષુઓએ જો જોવી. જો તેવી ન હોય તો ત્યાં કુટી બાંધીશ નહિ એવું એ લિક્ષુને કહેવું. જગ્યા લાયક છે એમ નક્કી થાય તો સંઘની પરવાનગીથી ત્યાં કુટી બાંધવી.

સારંભ એટલે જ્યાં કીડીયોનો કે ઉધછનો રાફડો હોય; જ્યાં ઉંદર, સાપ, કે વીંછી કે કાનખજૂરાનાં દર હોય; જ્યાં હાથી, ઘોડા, સિંહ, વાઘ, રીંછ, તરસ કે બીજા પ્રાણીઓની રહેવાની જગ્યા હોય; જે સ્થાન ખેતરની નજીક હોય, અપરાધીઓને શિક્ષા કરવાના સ્થાનની નજીક હોય કે રાજની જગ્યા, હાથીશાળા, ઘોડાની પાયગા, કેદખાતું, દારૂનું પીકું, કસાઈખાતું, ગલ્લી, મલાસ્થાન કે ઘોવાના ઘાટની પાસે હોય.

અપરિક્રમણ એટલે જ્યાં ગાડું જઈ શકે નહિ અને જ્યાં ઝૂંપડાની આસપાસ છાપડું સંચારનારો માણસ નીસરણી લઈ જઈ શકે નહિ એવું.

૧૧. બુદ્ધ ભગવાન કૌશામ્બીમાં ઘોષિતારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે લિક્ષુના ઉપસ્થાયક ગૃહસ્થે એને માટે એક વિહાર બાંધવાનું નક્કી કર્યું, છન્ને વિહારની જગ્યા સાફ કરાવતી વખતે ત્યાં બધા લોકો જેને પૂજ્ય માનતા હતા એવું એક ઝાડ હતું તે તોડાવી નાંખ્યું. તેથી લોકો એની નિંદા કરવા લાગ્યા. ભગવાનને આ વાતની ખબર પડી. સારે તેમણે છન્ન લિક્ષુનો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

પોતાને માટે ગૃહસ્થની માલિકીના મોટા વિહાર બંધાવનારા લિક્ષુએ જગ્યા બતાવવા માટે લિક્ષુઓને લઈ જવા. એણે અનારંભ તથા સપરિક્રમણ એવી જગ્યા બતાવવી.

સારભ અને અપરિક્રમણ જગ્યામાં જે લિશ્તુ મોટા વિહાર તૈયાર કરાવે, અથવા જગ્યા ખતાવવા માટે લિશ્તુઓને લઈ ન જાય, તેને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ૥૭૭

૧૨. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે દુગ્ધ મધપુત્ર લિશ્તુએ સાત વરસની ઉંમરે અર્હતપદ મેળવ્યું હતું. આગળ જતાં એ ઉંમરલાયક થયો ત્યારે એને સંઘના શયનાસનની તથા ભોજનની વ્યવસ્થા પોતાના હાથમાં લેવાનો વિચાર થયો. એણે ભગવાનને એ વિચાર જણાવ્યો. ભગવાને સંઘને કહી એ કામ પર એને નીમ્યો. એ દરેક લિશ્તુની યોગ્યતા પ્રમાણે એની સુવાની વ્યવસ્થા કરતો; અને ગૃહસ્થોએ લિશ્તુઓને નિયમિત ભોજન માટે નિમંત્રણ આપ્યું હોય તો વારાફરતી લિશ્તુઓને ત્યાં મોકલતો.

તે વખતે કલ્યાણભક્તિક નામનો એક માણસ સંઘને નિત્ય દાન આપતો હતો. એક દિવસ વિહારમાં આવી, આવતી કાલે મારે ત્યાં કયા લિશ્તુઓ આવવાના છે એવું એણે પૂછ્યું. એ દિવસે મેત્તિય તથા ભુમ્મજક એ બે લિશ્તુઓનો વારો હતો. તે પ્રમાણે એ બે આવવાના છે એવું દુગ્ધે કહ્યું. પણ આ લિશ્તુઓ સંજ્ઞન નહોતા. તેથી એ ઉપાસકને ઘણું ખાટું લાગ્યું. ઘેર જઈ એણે પોતાની દાસીને કહ્યું કે જો એ લિશ્તુઓ આવે તો ઓરડીમાં એમનાં આસનો ગોઠવી એમને કણકીનો ભાત ને ખટાઈ પીરસજે. દાસીએ એ પ્રમાણે કર્યું. તેથી એ બે લિશ્તુઓને અત્યંત ક્રોધ ચડ્યો; એમને લાગ્યું કે દુગ્ધ મધપુત્ર જ એ ઉપાસકને એવું કરવા કહ્યું હશે. એમણે મેત્તિયા નામની લિશ્તુણીને દુગ્ધ મધપુત્ર પર પોતાના પર ભુલમ ગુન્ધર્થોનું આળ મૂકવાને ઉત્કેરી. એણે ભગવાન પાસે જઈ દુગ્ધ મધપુત્રે મારા પર ભુલમ ગુન્ધર્થો એવી દરિયાદ કરી. પરંતુ આગળ તપાસ કરતાં આ આરોપ ખોટો હતો એવું માલમ પડ્યું. ત્યારે એ લિશ્તુણીને સંઘમાંથી કાઢી મૂકી અને ભગવાને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ દ્વેષબુદ્ધિથી બ્રહ્મચર્યથી (સંધમાંથી) બ્રષ્ટ કરવાના હેતુથી લિક્ષુને પારાજિકા આપત્તિ લાગુ પાડે પણ આગળ તપાસ કરતાં કે તપાસ ન કરતાં એમને એમ પણ એ વાત નિરાધાર છે અને તેથી એ લિક્ષુ (ખોટા આરોપ કરનાર) ગુન્હેગાર છે એમ નક્કી થાય તો તેને સંધાદિશેષ કોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮ ॥

૧૩. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે મેત્તિય તથા ભુમ્મજક એ બે લિક્ષુઓએ ગૃધ્રકૂટ પર્વત પરથી નીચે ઉતરતાં એક બકરાનો બકરીની સાથે સંગ થતો જોયો એમ એ બકરાનું નામ દુગ્ધ મલ્લપુત્ર પાડયું; તથા બકરીનું મેત્તિયા લિક્ષુણી પાડયું; અને દુગ્ધે પારાજિક આપત્તિ કર્યાનું અમે જાતે જોયું એમ કહેવા લાગ્યા. આગળ તપાસ કરતાં ખરી હકીકત બહાર પડી. ત્યારે ભગવાને એમનો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચેલો તેમણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ દ્વેષબુદ્ધિથી બીજી કોઈ વાતનો લેશ માત્ર આધાર લઈ બ્રહ્મચર્યથી (સંધમાંથી) બ્રષ્ટ કરવાના હેતુથી કોઈ લિક્ષુને પારાજિકા આપત્તિ લાગુ પાડે—આગળ પર તપાસ કરતાં કે તપાસ ન કરતાં પણ એ પ્રકરણ કંઈ બીજું જ છે એમ સિદ્ધ થાય, અને એનો લેશમાત્ર સંબંધ અહિં જોડી દેવામાં આવ્યો છે એવું માલમ પડે અને એ લિક્ષુ ગુન્હેગાર છે એમ સિદ્ધ થાય—તેને સંધાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૯ ॥

૧૪. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે દેવદત્તે, કોકાલિક^૧ તથા સમુદ્રત્ત એ લિક્ષુઓ પાસે જઈ એમને

૧. મૂળ વાક્ય ‘કોકાલિકો કોટમારકતિસ્સકો ચણ્ડદેવિયા પુત્તો સમુદ્દત્તો’ એવું છે. ૨૯ મા પાચિત્તિયમાં ‘અય્યો કોકાલિકો, અય્યો કોટમારકતિસ્સકો, અય્યો ચણ્ડદેવિયા પુત્તો, અય્યો સમુદ્દત્તો’

કહ્યું, “ચાલો આપણે શ્રમણ ગોતમના સંઘમાં તડ પાડીએ.” કોકા-
લિકે બોલ્યો, “પણ શ્રમણ ગોતમ મહાનુભાવ છે, એના સંઘમાં
ભેદ કેવી રીતે પાડી શકાશે ?” દેવદત્તે કહ્યું, “આપણે એમની પાસે
જઈ આ પાંચ ચીજોની યાચના કરીશું. આપણે કહીશું, ‘ભદ્રંત,
આપ અનેક રીતે સંતોષ અને સાદાઈની સ્તુતિ કરો છો અને આ
પાંચ વાતો સંતોષ અને સાદાઈની પોષક છે—(૧) લિક્ષુઓએ આ-
શ્રવન જંગલમાં રહેવું. જે ગામ પાસે રહે તેને દોષ પ્રાપ્ત થાય છે
એમ જાણવું. (૨) આશ્રવન લિક્ષા ભાગી ગુજરાન ચલાવવું.
જમવાનું આમંત્રણ સ્વીકારે તેને અપરાધી ગણવો. (૩) આશ્રવન
ચીથરાનાં જ ચીવરો વાપરવાં. જે ગૃહસ્થોએ આપેલાં ચીવરો સ્વી-
કાર કરે તેને અપરાધી ગણવો. (૪) આશ્રવન ઝાડ નીચે રહેવું.
જે છાંપર નીચે રહે તેને અપરાધી ગણવો. (૫) આશ્રવન માંસ-
મચ્છનું ભક્ષણ કરવું નહિ. જે માંસમચ્છનું ભક્ષણ કરે તેને અપ-

એવું વાક્ય જોવામાં આવેછે, અને એ ઉપરથી આ ચાર જુદા જુદા
લિક્ષુઓ હોવા જોઈએ એવું પ્રથમ દર્શને લાગેછે. પરંતુ વિચાર કરતાં,
આ બીજા વાક્યમાં કંઈ ગોટાળો થએલો હોવો જોઈએ એવું જણાય
છે. કારણ કે આગળના (૧૧ મા) સંઘાદિ શેષમાં ‘તસ્સેવ ચો
પન મિચ્છુસ્સ મિચ્છુ હોન્તિ અનુવત્તકા વગ્ગવાદકા, ઈકો વા દ્વે વા
તયો વા’ આ વાક્ય છે. દેવદત્તના મિત્રો ચાર લિક્ષુઓ હોત તો
અહીંયાં ‘તત્તારો વા’ એવું હોવું જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ ચાર
સાથીઓ હોય તો તો એમનો સંઘ બને છે અને મોટા સંઘને એ
ચારના સંઘનો બહિષ્કાર કરવાનો અધિકાર નથી. છુદ્ધોપાચાર્ય
કહે છે:—“યસ્મા પન તિણ્ણં ઉપરિ કમ્મારહા ન હોન્તિ, ન હિ સંઘો
સંઘસ્સ કમ્મં કરોતિ, તસ્મા ઈકો વા દ્વે વા તયો વા તિ વુત્તં.” સારાંશ
એ કે અહીંયાં કૌકાલિક કોટમારકતિસ્સક એ એક, તથા ખંડેવીનો
પુત્ર સમુદ્ધત્ત એ બીજો એવા બે જ દેવદત્તના સાથીઓ હતા
એમ માનવું ઈષ્ટ છે.

રાધી જાણવો.’ આ પાંચ વાતો શ્રમણ ગોતમ કબૂલ કરશે નહિ; અને આપણે એમની મદદથી લોકોને આપણા તરફ વાળીશું, અને શ્રમણ ગોતમના સંઘમાં તડ પાડીશું, કારણ કે કડક આચરણ પર લોકોની ભક્તિ થાય છે.” એ પ્રમાણે બુદ્ધ પાસે જઈ એણે આ પાંચ ચીજો અમલમાં આણવાની પરવાનગી માગી. અર્થાત્ બુદ્ધે એ ન આપી; અને એને લીધે દેવદત્તે સંઘમાં ભેદ ઉત્પન્ન કર્યો. સારે બુદ્ધે એનો નિષેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ સલાહસંપત્તી ચાલતા સંઘમાં ભેદ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે, અથવા ભેદ ઉત્પન્ન થાય એક પ્રકરણ ઉપરિચિત કરી હઠ ઝાલી બેસે તેને ભિક્ષુઓએ કહેવું કે આયુષ્મન્, સલાહસંપત્તી ચાલતા સંઘમાં ફૂટ પાડવાનો પ્રયત્ન કરીશ નહિ, અથવા જેથી કરીને ફૂટ પડે એવું પ્રકરણ ઉપરિચિત કરી હઠ લઈ બેસીશ નહિ. સંઘની સાથે તું એકતાથી વર્ત, કારણ કે એકતાથી ચાલતો સંઘ આનંદથી, લઠવાડ વગર, એક ધ્યેય નજર આગળ રાખી સુખી રહે છે. ભિક્ષુઓ એમ કહેતા હોય તે છતાંજે ભિક્ષુ પોતાનો દુરાચર કાયમ રાખે તો ભિક્ષુઓએ દુરાચર છોડી દેવા માટે એને ત્રણ વાર સમજાવવો. ત્રણ વાર સમજાવવાથી જો એ દુરાચર છોડી દે તો ઠીક છે, અને ન છોડે તો એને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

૧૫. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે દેવદત્ત સંઘમાં ફૂટ પાડવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. ભિક્ષુઓએ કહ્યું કે ‘દેવદત્ત અધર્મવાદી અને અવિનયવાદી થઈને સંઘમાં ભેદ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે એનું શું?’ એ સાંભળી કેકાલિક અને સમુદ્રદત્તે એમને કહ્યું, “તમે એમ મા કહો. દેવદત્ત ધર્મવાદી તથા વિનયવાદી છે. તે અમારા વિચાર પ્રમાણે વર્તે છે. અમારા વિચાર એ જાણે છે અને એ પ્રમાણે એ બોલે છે. અમને એનું કહેવું પસંદ

છે.” ભગવાને જ્યારે આ વાત જાણી ત્યારે એમણે એ ભિક્ષુઓનો નિમેષ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

એ જ (સંઘમાં ફટ પાડવાનો પ્રયત્ન કરનાર) ભિક્ષુના મત પ્રમાણે વર્તનારા, ટટો ઉપસ્થિત કરનારા એક, એ કે ત્રણ ભિક્ષુઓ કહે છે કે આયુષ્મન, તમે એ ભિક્ષુને કંઈ ન કહો. એ ધર્મવાદી અને વિનયવાદી છે. એ અમારા વિચાર પ્રમાણે વર્તે છે, એ અમારો અભિપ્રાય જાણે છે અને એ પ્રમાણે બોલે છે. અમને એ પસંદ છે; તે ભિક્ષુઓને બીજા ભિક્ષુઓએ કહેવું કે આયુષ્મન તમે એમ મા કહો. એ ભિક્ષુ ધર્મવાદી નથી અને વિનયવાદી પણ નથી. તમે પણ સંઘ-ભેદને પસંદ ન કરો. સંઘની સાથે એકતાથી રહો; કારણ કે એકતાથી ચાલનારો સંઘ આનંદથી, કલહ વગર અને એક ધ્યેય આગળ રાખી સુખથી રહે છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે તે છતાં એ ભિક્ષુઓ દુરાચરને વળગી જ રહે તો બીજા ભિક્ષુઓ ત્રણ વાર એમને દુરાચર છોડી દેવા માટે સમજાવવા, ત્રણ વાર સમજાવવાથી તેઓ પોતાનો દુરાચર છોડી દે તો ઠીક; ન છોડી દે તો એમને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

૧૬. યુદ્ધ ભગવાન કૌશાંબીમાં શ્રાપિતારામમાં રહેતા હતા. એ વખતે છત્ર ભિક્ષુનું વર્તન સાંઝે નહોતું. બીજા ભિક્ષુઓ એને કહેતા કે આયુષ્મન છન્ન, તું આવી રીતે ના વર્ત; આમ બર્તવું ઠીક નથી. એ કહેતો, “ તમે મને કેમ ઉપદેશ કરી શકો? હું જ તમને ઉપદેશ કરવાને લાયક છું. યુદ્ધ અમારો છે અને ધર્મ પણ અમારો છે. અમારા માલિકે ધર્મ શોધી કાઢ્યો છે. જેવી રીતે વટો-બાણો ઘાસ, લાકડાં, પાંદડાં, કચરો વગેરેને એકત્ર કરે છે, અથવા જેવી રીતે ડુંગરમાંથી વહેતી કાંઈ નદી છીપો, શેવાળ વગેરેને ભેગાં કરે છે, તેવી રીતે તમે જૂદાં જૂદાં નામના, જૂદાં જૂદાં ગોત્રના,

જૂદી જૂદી જાતિઓના અને જૂદા જૂદા કૃષ્ણના લોકો પ્રવ્રજ્યા લઇ ભેગા મળ્યા હો. તમે અમને ઠપકો કેમ આપી શકો? હું જ તમને ઠપકો આપવાને લાયક છું.” આથી ભિક્ષુઓએ છન્નની નિંદા કરી; અને આ હકીકત ભગવાનને નિવેદન કરી. ભગવાને એનો નિષેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ભિક્ષુ સ્વાભાવિક રીતે કંઠવું બોલે છે. ભિક્ષુઓના નિયમોને અનુલક્ષી બ્યારે બીજા ભિક્ષુઓ એને હંમેશની માફક ઠપકો આપે છે ત્યારે એ પોતાને અવચનીય (બોલવાને માટે નાલાયક) કરી મૂકે છે; એ કહે છે કે મને તમે સારું કે નરસું કશું જ ન કહો. મારી સાથે બોલવાનું છોડી દો. ભિક્ષુઓએ આવા ભિક્ષુને કહેવું કે આયુષ્મન, તું તારી જાતને અવચનીય ન કરી મૂક; વચનીય જ રાખ, તું પણ ભિક્ષુઓને નિયમાનુસાર કહેવા જેવું હોય તે કહે; અને ભિક્ષુઓ પણ તને કહેવા જેવું હશે તે કહેશે. કારણ કે એક બીજાને કહેવા જેવું હોય તે કહેવાથી અને એક બીજાની ભૂલ સુધારીને જ ભગવાન આ સંઘની અભિવૃદ્ધિ થએલી છે. આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે તેમ છતાં પણ જો એ ભિક્ષુ પોતાનો દુરાચાર ન છોડે તો તેને દુરાચાર છોડી દેવા માટે ત્રણ વાર સમજાવવો. ત્રણ વાર સમજાવ્યાથી એ હઠ મૂકી દેતો હોય, અને ન મૂકે તો એને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

૧૭. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૈતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે અસ્સજી અને પુનગ્ગ્યસુક એ બે ભિક્ષુઓ કીટાગિરીમાં રહેતા હતા. તે પહેલા ભાગની ૭૪ મી કલમમાં

કહ્યા પ્રમાણે જૂદી જૂદી જાતના અનાયાર કરતા હતા. એ જ કલમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એમને સારિપુત્ર તથા મોગ્ગલ્લાનની મારફતે ત્યાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા. આવી રીતે પ્રવાજનીયકર્મ કરવામાં આવ્યા છતાં તેઓ સારી રીતે વર્તતા નહિ; ભિક્ષુઓની મારી

ન માગતાં એમને ગાળો ભાંડતા; કહેતા કે લિશ્તુઓ છંદગામી (ચંદગામી), દ્વેષગામી, મોહગામી અને ભયગામી છે. એ સાંભળી લિશ્તુઓએ એમનો નિષેધ કર્યો, અને એ હકીકત ભગવાનને જણાવી; ત્યારે ભગવાને લિશ્તુઓ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો:—

કોઈ લિશ્તુ કોઈક ગામ કે શહેરની નજીક રહેતો હોય, એ કુટુંબોની (લોકોની) શ્રદ્ધા બગાડતો હોય અને ખરાબ આચરણ કરતો હોય, એના પાપાચરણની વાતો સંભળાતી હોય અને એ નજરે પણ પડતાં હોય, લોકોની શ્રદ્ધા બગાડ્યાની વાતો પણ સંભળાતી હોય અને એવા દાખલા નજરે પડતા હોય તો એવા લિશ્તુને ણીજ લિશ્તુઓએ કહેવું કે આયુષ્મન તું લોકોની શ્રદ્ધા બગાડનારો અને પાપાચારી છે. તારાં પાપાચરણની વાતો સંભળાય છે અને એ નજરે પણ પડે છે. તે લોકોની શ્રદ્ધા બગાડી નાંખી છે એવું નજરે પડે છે અને સંભળાય છે પણ ખરું. તેથી તું અહિંથી ચાલ્યો જ. તું અહિં રહી શકીશ નહિ. લિશ્તુઓ આમ કહે ત્યારે એ જો કહે કે લિશ્તુઓ છંદગામી, દ્વેષગામી, મોહગામી અને ભયગામી છે; તેઓ આવી આપત્તિ માટે કોઈને કાઢી મૂકે છે ને કોઈને કાઢી નથી પણ મૂકતા, તો લિશ્તુઓએ એને કહેવું કે આયુષ્મન, તું આમ મા બોલ. લિશ્તુઓ છંદગામી, દ્વેષગામી, મોહગામી અને ભયગામી નથી. તું લોકોની શ્રદ્ધા બગાડનારો અને દુરાચારી છે. તારાં પાપાચરણ સાંભળવામાં અને જોવામાં આવે છે. તે લોકોની શ્રદ્ધા બગાડી નાંખ્યાની વાતો પણ સાંભળવામાં અને જોવામાં આવે છે. તેથી તું અહિંથી ચાલ્યો જ. તું અહિં આં રહી શકીશ નહિ. એમ કહ્યા છતાં પણ જો એનો દુરાચાર કાયમ જ રહે તો લિશ્તુઓએ એને ત્રણ વાર એ મૂકી દેવા સમજાવવું. ત્રણ વાર સમજાવવાથી જો એ હજી મૂકી દે તો ઠીક છે; ન મૂકે તો એને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

બે અનિયત આપત્તિઓ

૧૮. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૈતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. એ વખતે આયુષ્માન્ ઉદાયી શ્રાવસ્તીનાં ઘણાં કુટુંબોમાં જતો આવતો હતો. એની ઓળખીતી એક જુવાન કુમારિકાનું લગ્ન ખીન્ન કોઈ ઘરના માણસ સાથે થયું હતું. એક દિવસ ઉદાયી એ કુમારિકાને સાસરે જઈ એકાંતમાં એ બાળા સાથે વાતો કરતો બેઠો. એ વખતે વિશાખાને ઘણા નિરોગી પુત્ર અને પૌત્રો હતા. લોકો એને યજ્ઞમાં, મંગલકાર્યમાં અને ઉત્સવમાં આમંત્રણ કરી અગ્રભોજનનું માન આપતા. આમંત્રણ આવવાથી વિશાખા એ કુટુંબમાં ગઈ હતી. ઉદાયીને એકાંતમાં એ જુવાન સ્ત્રી સાથે વાતો કરતો જોઈ એ બોલી, “ભદ્રંત, આવી રીતે એકાંતમાં સ્ત્રી સાથે બેસવું ઠીક નથી. તમે કામવિકારથી મુક્ત હો તો પણ ઘણા લોકો એ વાત નહિ માને.” એણે આમ કહ્યું છતાં ઉદાયીએ માન્યું નહિ. ત્યારે વિશાખાએ એ હકીકત લિક્ષુએને કહી. લિક્ષુઓએ એની નિંદા કરી અને એ વાત ભગવાનને જણાવી. ભગવાને ઉદાયીનો નિષેધ કર્યો; અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ કોઈ સ્ત્રી સાથે એકલો, સ્ત્રીસંગ માટે યોગ્ય એવી એકાંત પ્રચ્છન્ન જગ્યામાં બેસે; અને જો કોઈ વિદ્યાસુ ઉપાસિકા એને જોઈ, એને પારાજિકા, સંઘાદિશેષ અથવા પાત્રિત્તિય એ ત્રણમાંથી કોઈ આપત્તિ લાગુ કરે, અને જો એ લિક્ષુ ત્યાં બેઠાનું કબૂલ કરે તો એ વિદ્યાસુ ઉપાસિકા કહે તે પ્રમાણે એને પારાજિકા, સંઘાદિશેષ અથવા પાત્રિત્તિય આપત્તિ લાગુ કરવી. આ આપત્તિ અનિયત (અનિશ્ચિત) છે, ॥ ૧ ॥

૧૯. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૈતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. એ વખતે ભગવાને, સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં

પ્રચ્છન્ન જગ્યામાં બેસવાની મનાઇ કરેલી હોવાથી ઉદાયી બુદ્ધી જગ્યામાં એ જ સ્ત્રી સાથે એકલો બેસી સંભાષણ કરતો હતો. વિશાખાએ એને ત્યાં જોયો; અને એવી રીતે બેસવું એ પણ કીક નથી એમ-કહ્યું. પણ ઉદાયીએ એના બોલવા તરફ ધ્યાન આપ્યું નહિ. સારે એણે એ વાત લિશ્તુએને કહી અને એમણે એ ભગવાનને કહી. ભગવાને ઉદાયીનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

સ્ત્રીસંગ માટે જોઈએ તેવી પ્રચ્છન્ન જગ્યા ન હોય પરંતુ સ્ત્રી સાથે ગ્રામ્ય ભાષણ કરી શકાય એટલું એકાંત હેય એવી જગ્યાએ જે લિશ્તુ સ્ત્રી સાથે એકલો બેસે અને વિશ્વાસુ ઉપાસિકા એને જોઈ સંઘાદિશેષ અથવા પાત્રિત્તિય એ બેમાંથી એક આપત્તિ લાગુ કરે; અને જે એ લિશ્તુ ત્યાં બેઠાતું કબૂલ કરતો હોય તો એ વિશ્વાસુ ઉપાસિકા કહે તે પ્રમાણે એને સંઘાદિશેષ કે પાત્રિત્તિય આપત્તિ લાગુ કરવી. આ આપત્તિ પણ અનિયત (અનિશ્ચિત) છે. ॥ ૨ ॥

નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિય

૨૦. બુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં ગોતમક ચેતિયમાં રહેતા હતા. એ વખતે ભગવાને લિશ્તુઓને ત્રણ ચીવરો વાપરવાની પરવાનગી આપી હતી. ષડ્વર્ગીય લિશ્તુઓ ત્રણ ચીવરો વાપરવાની પરવાનગી મળેલી છે એમ કહી ગામમાં જતી વખતે ત્રણ જૂદાં ચીવરો અને આરામમાં જૂદાં ત્રણ ચીવરો તથા ન્હાતી વખતે વળી જૂદાં ત્રણ ચીવરો વાપરતા. જે લિશ્તુઓ સાદાધર્મી રહેતા હતા તેમણે એમનો નિષેધ કર્યો; અને આ વાત ભગવાનને કહી. ભગવાને પણ એમનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિશ્તુ અતિરેક (ત્રણ ચીવરો કરતાં વધારે) ચીવર રાખે તેને નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

એ વખતે આયુષ્માન આનંદને એક અતિરેક ચીવર મળ્યું હતું; અને એનો વિચાર એ ચીવર સારિપુત્તને આપવાનો હતો. પણ સારિપુત્ત તે વખતે સાકેતમાં રહેતો હતો. તેથી આવા સંનેગોમાં કેવી રીતે વર્તવું એની આનંદને ગૂંચ પડી; અને એણે ભગવાનને એનો ખુલાસો પૂછ્યો. ભગવાને સારિપુત્ત ક્યારે આવવાનો છે એવું પૂછ્યું. અને આનંદે, નવમા કે દસમા દિવસે અહિં આવી પહોંચશે એવો જવાબ આપ્યો. સારે ભગવાને દસ દિવસ સુધી અતિરેક ચીવર રાખી મૂકવાની રજા આપી; અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

ચીવર તૈયાર કર્યા પછી તથા કઠિન^૨ ખસેડી મૂક્યા પછી લિશ્તુએ દસ દિવસ સુધી અતિરેક ચીવર પોતાની પાસે રાખવું. એ કરતાં વધારે દિવસ રાખી મૂકે તે નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિ થાય છે. ॥ ૧ ॥

નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિ એટલે એ લિશ્તુએ એ ચીવર (અથવા એ ચીજ) સંધને, લિશ્તુઓને કે લિશ્તુને સોંપી દેવી નેષ્ટએ; તથા એમની આગળ, પોતાને હાથે પાત્રિત્તિ આપત્તિ થઈ છે એવું કબૂલ કરવું નેષ્ટએ. આ વસ્તુ એ જ્યાં સુધી પોતાની પાસે રાખી મુકે ત્યાં સુધી માત્ર આપત્તિ કબૂલ કરવાથી એ એ આપત્તિમાંથી મુક્ત થતો નથી.

૨૧. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક લિશ્તુઓ પોતાની સંઘાટી ખીજા લિશ્તુઓને સોંપી, અંતરવાસક તથા ઉત્તરાસંગ એ એજ ચીવર સાથે લઘ પ્રવાસ કરતા. એમણે રાખી મૂકેલાં ચીવરો ગંધાધ ઉઠતાં, અને લિશ્તુઓ એ તટકામાં સૂકવતા. આનંદે એ જોયું અને આ ચીવરો કોનાં એવો એ લિશ્તુઓને પ્રશ્ન કર્યો. એમણે આનંદને એ વાત કહી. આનંદે એનો નિષેધ કર્યો, અને એ વાત ભગવાનને

જણાવી. ભગવાને પણ એ વાતનો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો.

“ ચીવર તૈયાર કરી રહ્યા પછી તથા કઠિન ખસેડી મૂક્યા પછી લિક્ષુ જો ચીવર વિહારમાં રાખી બીજે જાય તો એને નિસ્સંગિય પાત્રિતિય આપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.”

એ વખતે કૌશાંબીમાં એક લિક્ષુ માંદો હતો. એનાં સંગોવહાલાંઓએ એને પોતાને ત્યાં બોલાવ્યો. પણ ત્રણ ચીવરો લઈ ચાલતા જવાની એનામાં તાકાત ન હતી. તેથી ભગવાને માંદા લિક્ષુને જો ચીવરો સાથે સંઘની અનુમતિથી બીજે જવાની રજા આપી; અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

ચીવર તૈયાર કરી રહ્યા પછી, તથા કઠિન ખસેડી મૂક્યા પછી, જો કોઈ લિક્ષુ સંઘની અનુમતિ વગર ચીવર વિહારમાં રાખી બીજે જાય તો એને નિસ્સંગિય પાત્રિતિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨ ॥

૨૨. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૈતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક લિક્ષુને અકાલચીવર^૧ પ્રાપ્ત થયું હતું. એનું ચીવર બનાવતાં એ દૂંડું પડવા લાગ્યું. તેથી એ એની કરચળીયો કાઢી નાંખી લાંબું પહોળું કરવા માટે એને પાણીમાં પલાળી હાથ વતી દબાવતો હતો. એ જોઈ ભગવાને એને પૂછ્યું કે તું આ ચીવર કરી ફરીથી કેમ દબાવી રહ્યો છે ? એણે કહ્યું, “ ભદ્રંત, મને અકાલચીવરવસ્ત્ર મળ્યું છે. એનું ચીવર બનાવતાં મને એ દૂંડું પડે છે; તેથી હું આમ કરી રહ્યો છું.” ભગવાને કહ્યું, “ તને બીજું ચીવર વસ્ત્ર મળે એવી આશા છે કે ? ” એણે ‘હા’ એવો જવાબ આપ્યો. તેથી ભગવાને એ પરિસ્થિતિમાં લિક્ષુઓને બોલાવી કહ્યું, “ અકાલચીવરવસ્ત્ર મળ્યું હોય અને અન્ય વસ્ત્ર મળવાની આશા હોય તો એ રાખવાની હું રજા આપું છું.”

૧. અકાલચીવર એટલે કઠિનના મહિના વગર અન્ય મહિનામાં મળેલું વસ્ત્ર.

ભગવાને એમ કરવાની પરવાનગી આપી છે એમ કહી લિક્ષુઓ અકાલચીવરવસ્ત્રો ભેગાં કરી, એમનાં પોટલાં પાંધી એક મહિના કરતાં વધારે દિવસ સુધી વળગણીએ લટકાવી મૂકતા. એ જોઈ આનંદે એમનો નિષેધ કર્યો અને આ વાત ભગવાનને કહી. ભગવાને પણ એમનો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ચીવર તૈયાર કરી રહ્યા પછી, તથા કંઠિન ખસેડી મૂક્યા પછી જો લિક્ષુને અકાલચીવરવસ્ત્ર મળે તો એણે એનો સ્વીકાર કરવો અને જલદીથી એનું ચીવર બનાવવું. જો કપડું દૂકું પડે તેમ હોય અને બીજું વસ્ત્ર મળવાની આશા હોય તો એણે એ વસ્ત્ર એક મહિના સુધી રાખી મૂકવું. બીજું વસ્ત્ર મળવાની આશા હોવા છતાં પણ જો એ મહિના કરતાં વધારે દિવસ સુધી રાખી મૂકે તો એને નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩ ॥

૨૩. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉદાયીની પૂર્વાશ્રમની સ્ત્રી લિક્ષુણી થઈ હતી.....એને એણે પોતાનું અંતરવાસક ચીવર ધોવા આપ્યું.....ભગવાને એનો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો:—

જો લિક્ષુ પોતાની કૂળવંશની ન હોય એવી લિક્ષુણીને ધોવા માટે, રંગવા માટે કે ઝૂડવા માટે પોતાનું જીવન ચીવર આપે તેને નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪ ॥

૨૪. યુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉત્પલવર્ણા લિક્ષુણી શ્રાવસ્તીમાં રહેતી હતી. સંવારના પહોરમાં શ્રાવસ્તીમાં લિક્ષાટન કરી ભોજનથી પરવાર્યા પછી, એ અધવનમાં જઈ વિશ્રાન્તિ માટે એક ઝાડ નીચે બેસી તે વખતે કંટલાક ચોરોએ ગાયને મારી નાખી એનું માંસ લઈ અધવનમાં પ્રવેશ કર્યો. એમના આજેવાને ઉત્પલવર્ણાને જોઈ અને એવો વિચાર કર્યો.

કે જે મારા સાથીઓ આ ભિક્ષુણીને જોશે તો તેઓ એને નાહક ત્રાસ આપશે. તેથી એ બીજે જ રસ્તે વનમાં પેહો. ત્યાં એ ચોરાઓ એ માંસ શેકીને તૈયાર કર્યું. એ આગેવાને એમાંથી ઉત્તમ માંસ એક પડીયામાં ભરી એ પડીયે ઉત્પલવણીની નજીક એક ઝાડની ડાળીએ ટાંચ્યો; અને ‘જે શ્રમણ કે બ્રાહ્મણ આ માંસ જૂવે એને જ આ અર્પણ કરેલું છે એમ સમજી એણે એ લઈ જવું’ એમ કહી એ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ઉત્પલવણીએ સમાધિમાંથી ઉઠતાં ઉઠતાં એ ચોરનાયકના આ શબ્દો સાંભળ્યા; અને એ માંસ લઈ એ પોતાના ઉપાશ્રયમાં ગઈ. બીજે દિવસે સહવારે એ માંસ તૈયાર કરી એની પોટલી બાંધી એ અંતરિક્ષમાંથી વેળવનમાં ઉતરી. એ વખતે ભગવાન ભિક્ષા માટે ગામમાં ગયા હતા; અને ઉદાયી વિહારક્ષક હતો. ઉત્પલવણીએ એ માંસ ભગવાનને આપવા માટે ઉદાયીને સ્વાધીન કર્યું. ત્યારે ઉદાયીએ એને કહ્યું, “બહેન, ભગવાનને તે માંસ આપ્યું. ત્યારે મને આટલું ચીવર આપને” ઉત્પલવણી પાસે ભિક્ષુણીને જોઈતાં માત્ર પાંચ જ ચીવરો હતાં. એણે કહ્યું, “સ્ત્રીઓને વધારે દાન મળતું નથી; અને આ માફ પાંચમું ચીવર છે. તેથી એ હું તમને કેવી રીતે આપું?” ઉદાયી બોલ્યો, “જેવી રીતે કોઈ માણસ હાથીનું દાન કરી એના પટ્ટનો લોભ કરે છે તેવી રીતે ભગવાનને માંસ આપી તું મને અંતરવાસકે આપતી નથી.” એવી રીતે એને ત્રાસ આપી ઉદાયીએ એની પાસેથી અંતરવાસક લીધું. ત્યારે ઉત્પલવણી ઉપાશ્રયમાં આવી ત્યારે ભિક્ષુણીઓએ એ વાત જાણી; અને એમણે ઉદાયીના વર્તન પર ટીકા કરવા માંડી. એમણે એ વાત ભિક્ષુઓને કહી અને ભિક્ષુઓએ એ ભગવાનને કહી. ભગવાને ઉદાયીનો નિષેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે ભિક્ષુ અજ્ઞાતિની (ભિન્નકુળની) ભિક્ષુણી પાસેથી ચીવર લે તેને નિસ્સંગિય પાત્રિતિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

એ વખતે ભિક્ષુઓ ભિક્ષુણીઓ પાસેથી બીજી વસ્તુના

બદલામાં ચીવર લેવાની ઇચ્છા રાખતા નહિ. લિશ્તુણીએને એ ગમ્યું નહિ. લિશ્તુએએ એ વાત ભગવાનને કહી. ત્યારે ભગવાને લિશ્તુએને ભેગા કરી કહ્યું, “ લિશ્તુ, લિશ્તુણી, શિક્ષણ લેતી સ્ત્રી, શ્રામણેર અને શ્રામણેરી એ પાંચ પાસેથી બીજી વસ્તુના બદલામાં ચીવર ગ્રહણ કરવાની હું પરવાનગી આપું છું. ” એમ કહી એમણે ઉપરના નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ બીજી વસ્તુ બદલામાં આપ્યા વગર અજ્ઞાતિની લિશ્તુણી પાસેથી ચીવર લે છે તેને નિસ્સગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫ ॥

૨૫. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રીય ધર્મોપદેશક તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. એક શ્રેષ્ઠિપુત્ર એની પાસે આવી નમન કરી એક બાળુએ બેઠો. ઉપનંદે એને ધર્મોપદેશ કર્યો. ત્યારે એણે કહ્યું, “ તમારે ચીવર, પિંડપાત, શયનાસન અથવા એસડ એમાંથી જે કંઈ જોઈતું હોય તેની અમને ખબર આપજો. અમે એ આપવાને સમર્થ છીએ. ” ઉપનંદે એનું ઉપવસ્ત્ર માગ્યું. શ્રેષ્ઠિપુત્રે એક દિવસ થોભવા કહ્યું, તોપણ ઉપનંદે હઠ લઈ બેઠો. ત્યારે શ્રેષ્ઠિપુત્રે પોતાનું ઉપવસ્ત્ર (શેલું) એને આપ્યું. રસ્તામાં લોકોએ એને પૂછ્યું કે તમે આજે એક જ વસ્ત્ર સાથે કેમ નિકળ્યા છો ? એણે બનેલી હકીકત લોકોને કહી. ત્યારે તેઓ શાક્યપુત્રીયો પર ટીકા કરવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે ભગવાને એ વાત જાણી. ત્યારે એમણે ઉપનંદનનો નિષેધ કર્યો; અને લિશ્તુએ માટે તેમણે નીચેનો નિયમ કર્યો:—

“ જે લિશ્તુ અજ્ઞાતિ, ગૃહપતિ કે ગૃહપત્ની પાસેથી ચીવર માગી લે તેને નિસ્સગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

તે વખતે કેટલાક લિશ્તુએ સાકેત નગરથી શ્રાવસ્તી જતા હતા. રસ્તામાં ચોરોએ એમનાં ચીવર ખૂંચવી લીધાં. ત્યારે એ લિશ્તુએ અજ્ઞાતિ, ગૃહપતિ કે ગૃહપત્ની પાસે ચીવર માગવાની મનાઇ હોવાથી ત્રીંગા જ

શ્રાવસ્તીમાં આવ્યા અને વૃદ્ધ લિશ્તુઓને નમસ્કાર કરવા લાગ્યા; લિશ્તુઓએ કહ્યું, “લિશ્તુઓને નમસ્કાર કરનારા આ આશ્વકો ભલા દેખાય છે.” તેમણે કહ્યું, “અમે આશ્વકો નથી. પણ લિશ્તુઓ છીએ.” લિશ્તુઓએ ઉપાલીને એ બાબતની તપાસ કરવા કહ્યું. ઉપાલીએ તપાસ કરી, તેઓ લિશ્તુઓ હતા એવી ખાતરી કરી અને એમને ચીવરો અપાવ્યાં. તેઓ નાગાજ આવ્યા એ સત્તજન લિશ્તુઓને ગમ્યું નહિ. તેમણે કહ્યું, “આ લોકો નાગા કેમ આવે? એમણે તૃણપર્ણોથી પણ પોતાની લાજ ઢાંકવી જોઈએ કે નહિ?” એ વાતની ભગવાનને ખબર આપવામાં આવી ત્યારે તેમણે કહ્યું: “લિશ્તુઓ જેનું ચીવર લેવામાં આવ્યું હોય અથવા નષ્ટ થયું હોય તેણે અજ્ઞાતિ, ગૃહપતિ કે ગૃહપત્ની પાસેથી ચીવર ગ્રહણ કરવું. જે આવાસમાં એ પ્રથમ આવે ત્યાં સંઘનું, વિહારનું, પથારી પર પાથરવાનું, જમીન પર પાથરવાનું ચીવર કે બિજાનાનું જોળીયું લઈ, પાછું આપવાની શરતે એનો ઉપયોગ કરવો. આ ચીજોમાંથી કોઈ પણ ચીજ મળે એવી ન હોય તો તૃણપર્ણો પરિધાન કરી આવવું. પરંતુ નાગા કદી પણ આવવું નહિ.” આમ કહી ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ પ્રસંગ વગર અજ્ઞાતિ, ગૃહપતિ કે ગૃહપત્ની પાસેથી ચીવર માગી લે તેને નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. એ લિશ્તુનું ચીવર ખૂંચવી લેવામાં આવ્યું હોય અથવા નષ્ટ થયું હોય તો તેવે પ્રસંગે ચીવર માગવામાં આધ નથી. ॥ ૬ ॥

૨૬. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જ્ઞેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક લિશ્તુઓનાં ચીવરો ખૂંચવી લેવામાં આવ્યાં હતાં. પડ્વર્ગિય લિશ્તુઓએ એમની પાસે જઈ કહ્યું, “ચીવર ખૂંચાવી લેવામાં આવ્યું હોય તો અજ્ઞાતિ, ગૃહપતિ કે ગૃહપત્ની પાસેથી ચીવર માગી લેવાની ભગવાને રજા આપી છે. તેથી તમે

ચીવરો માગી લેો. ” તેમણે કહ્યું, “ અમને ચીવર મળી ગયાં છે. ”
 ષડ્વર્ગીયો બોલ્યા, “ તમારે ન માગવાં હોય તો તમારે માટે અમે
 માગણી કરીએ. ” તેઓ બોલ્યા, “ ફીક છે. ” ત્યારે ષડ્વર્ગીય લિશ્તુ-
 ઓએ લોકો પાસે યાચના કરી ધણાં ચીવર ભેગાં કર્યા. કોઈ એક
 સભામાં એક માણસે બીજાને કહ્યું, “ જેમનાં ચીવરો ખૂંચાવી લેવામાં
 આવ્યાં હતાં તે લિશ્તુઓ મારી પાસે આવ્યા હતા; મેં એમને
 ચીવરો આપ્યાં. ” બીજાએ પણ એમ જ કહ્યું. ત્રીજો પણ એમ જ
 બોલ્યો. અને એ બધાએ કહ્યું કે આ શાક્યપુત્રીય ગ્રમણો હદ ઉપ-
 રાંત, ધણાં ચીવરો ભેગાં કેમ કરી શકે ? તેઓ કાપડની દુકાન ખોલ-
 વાના છે કે શું ? આવી રીતે સભામાં પણ થએલી ટીકા લિશ્તુઓના
 કાન પર આવી. ભગવાને આ વાત સાંભળી; ત્યારે તેમણે ષડ્વર્ગીય
 લિશ્તુઓનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે
 નિયમ કર્યો:—

તેવા લિશ્તુ આગળ અજ્ઞાતિ, ગૃહપતિ કે ગૃહપત્ની
 ધણાં ચીવરો લાવે અને એ લેવાની વિનંતી કરે તોપણ
 એણે અંતરવાસક અને ઉત્તરાસંગ એ બે જ ચીવરોનો સ્વી-
 કાર કરવો. એથી વધારે લે તેને નિરસજ્ઞિય પાચિત્તિય
 પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭ ॥

૨૭. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના
 આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક માણસે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું,
 “હું આર્ય ઉપનંદને ચીવરો ઓઢાડવાનો છું.” એનું ભાષણ એક પિંડ-
 ચારિક લિશ્તુએ સાંભળ્યું; અને એણે ઉપનંદને કહ્યું, “ આયુષ્મન,
 તું ધન્ય છે. અમુક ઘરમાં રહેનાર માણસ પોતાની સ્ત્રીને કહે છે કે
 હું આર્ય ઉપનંદને ચીવરો ઓઢાડવાનો છું.” ઉપનંદે કહ્યું: “ આયુ-
 ષ્મન, એ મારો ઉપસ્થાયક છે, ” પછીથી એણે એ માણસ પાસે
 જઈ કહ્યું, “ મને તું ચીવર ઓઢાડવાનો છે. એ શું ખરી વાત છે ? ”
 એણે કહ્યું, “ હા. ” ત્યારે ઉપનંદે એને અમુક જાતનું ચીવરવસ્ત્ર

તૈયાર કરી આપ એમ કહ્યું. ત્યારે એણે ઉપનંદ પર ટીકા કરી. આ વાત ભગવાનના કાને પર ગઇ ત્યારે એમણે ઉપનંદનો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

આ ચીવરદ્રવ્યથી ચીવર તૈયાર કરી એ અમુક લિક્ષુને ઓઢાડીશ એવા હેતુથી કોઇ અજ્ઞાતિ, શૃહપતિ કે શૃહપત્નીએ ચીવરદ્રવ્ય ભેગું કરેલું હોય અને અનધીષ્ટ લિક્ષુ ત્યાં જઇ, ‘આયુષ્મન્, પુણ્યદંષ્ટિ રાખી આ ચીવરદ્રવ્યથી આવી આવી જાતનું ચીવરવસ્ત્ર તૈયાર કરી મને ઓઢાડ’ એમ કહી વિશિષ્ટ વસ્ત્રની અભિરુચિ દર્શાવે તો તેને નિસ્સંગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૮૧॥

૨૮. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૈતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક માણસે ખીજાને કહ્યું, “હું આર્થ ઉપનંદને ચીવર ઓઢાડવાનો છું.” ખીજાએ પણ એમ જ કહ્યું. પહેલાંની માફક જ પિંડચારિક લિક્ષુએ આ વાત ઉપનંદને કહી. ઉપનંદે એમની પાસે જઇ એમને કહ્યું, “મને આવી જાતનું ચીવર તૈયાર કરી આપો.” સારે તેમણે ઉપનંદ પર ટીકા કરી. ધીમે ધીમે આ વાત ભગવાનને કાને ગઇ, ત્યારે એમણે લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

આ ચીવરદ્રવ્યથી ચીવર તૈયાર કરી અમુક લિક્ષુને અમે ચીવર ઓઢાડીશું, એવા હેતુથી બે અજ્ઞાતિ, શૃહપતિઓ કે શૃહપત્નીઓએ જૂઠું જૂઠું ચીવરદ્રવ્ય ભેગું કરેલું હોય અને અનધીષ્ટ લિક્ષુ ત્યાં જઇ, ‘આયુષ્મન્, તમે પુણ્યબુદ્ધિ રાખી આ જૂઠા જૂઠા ચીવરદ્રવ્યથી આવી આવી જાતનું, એક જ ચીવર તૈયાર કરી અને જણ મળી એવું એક જ ચીવર મને ઓઢાડો’ એમ કહી વિશિષ્ટ ચીવર માટે અભિરુચિ બતાવે, તેને નિસ્સંગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૮૨॥

૨૯. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદના ઉપસ્થાયક મહામાત્રે, આ ચીવરદ્રવ્યથી ચીવર તૈયાર કરી ઉપનંદને ઓઢાડ એમ કહી હૂત દ્વારા ચીવરદ્રવ્ય મોકલાવ્યું. હૂતે એ દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવાની ઉપનંદને વિનંતી કરી. ત્યારે એણે કહ્યું, “અમે ચીવરદ્રવ્ય ગ્રહણ કરતા નથી. યોગ્ય વખતે નિયમને અનુસરી અમે ચીવરનો સ્વીકાર કરીએ છીએ.” હૂતે કહ્યું, “તમારું કામકાજ કરનાર કોઈ છે કે ?”

તે વખતે એક ઉપાસક કોઈ કામપ્રસંગે આરામમાં આવ્યો હતો. ઉપનંદે એ હૂતને કહ્યું, “આ ઉપાસક લિશ્તુઓનું કામકાજ કરે છે.” એ હૂતે ઉપાસકને બધી હકીકત કહી સંભળાવી અને ઉપનંદને કહ્યું, “મારે જે કહેવું હતું તે બધું મેં આ ઉપાસકને કહી મૂક્યું છે. યોગ્ય સમયે આપ એને ત્યાં જાઓ; એટલે એ આપને ચીવર ઓઢાડશે.” ત્યાર બાદ એ મહામાત્રે એ ચીવર લેવા માટે હૂત દ્વારા સંદેશો મોકલાવ્યો. પણ ઉપનંદે એ ઉપાસકને કંઈ જ પૂછ્યું નહિ. મહામાત્રે બીજી વાર અને ત્રીજી વાર પણ હૂત મોકલ્યો. પણ ઉપનંદે મૌન જ રાખ્યું. એ વખતે નાગરિકોની સભા ભરાવાની હતી. એમણે એવો નિયમ કર્યો હતો કે જે વખતસર હાજર ન થાય તેને પત્યાસ કાર્ષાપણ દંડ કરવો. ઉપનંદ એ જ દિવસે ઉપાસક પાસે જઈ ચીવર માગવા લાગ્યો, પણ એણે કહ્યું, “આપ આજનો દિવસ થોભી જાઓ; કારણ કે મારે સભામાં હાજર થવાનું છે, અને જે વખતસર હાજર ન થાય તેને પત્યાસ કાર્ષાપણ દંડ આપવો પડે છે.” તમારે મને આજને આજ ચીવર આપી દેવું જોઈએ એમ કહી ઉપનંદે એનું ઘોતીયું પકડ્યું. આવી રીતે ઉપનંદે હઠ પકડવાથી તે ઉપાસકે એ જ દિવસે એને ચીવરવસ્ત્ર લઈ આપ્યું; અને સભામાં મોડો ગયો. બીજા સભાસદોએ એને પૂછ્યું કે, “મોડો આવીને તે પત્યાસ કાર્ષાપણ શા સારું ગુમાવ્યા ?” એણે બનેલી બીજા કહી સંભળાવી. ત્યારે તે લોકો શાક્યપુત્રીયં શ્રમણો પર ટીકા કરવા લાગ્યા.

ધીમે ધીમે આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. એમણે ઉપનંદનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:--

રાજાએ કે રાજાના અમલદારે, બ્રાહ્મણે કે ગૃહપતિએ, આ ચીવરદ્રવ્યથી ચીવરવસ્ત્ર લઈ અમુક લિશ્તુને ચીવર ઓઢાડ એમ કહી, દૂત દ્વારા ચીવરદ્રવ્ય મોકલાવ્યું હોય, અને તે દૂત આવીને તે લિશ્તુને કહે કે આપને માટે આ ચીવરદ્રવ્ય આણ્યું છે તે આપ ગ્રહણ કરો, તો તે લિશ્તુએ એ દૂતને કહેવું, “અમે ચીવરદ્રવ્યનો સ્વીકાર કરતા નથી. યાગ્ય વખતે નિયમને અનુસરી ચીવર લઈએ છીએ.” જો એ દૂત તે લિશ્તુને કહે કે ‘આપનું કોઈ કામકાજ કરનાર છે કે ?’ તો જે લિશ્તુને ચીવરની ગરજ હોય તેણે ‘લિશ્તુઓનું કામકાજ આ જીએ છે’ એમ કહી કામકાજની દેખરેખ રાખનાર આરામિક કે ઉપાસક તરફ આંગળી બતાવવી. એ કામકાજની દેખરેખ રાખનારને બધી વ્યવસ્થા કરવાની સમજણ પાડી એ દૂત જો લિશ્તુને કહે કે, “આપના કામકાજની દેખરેખ રાખનાર જે માણસને આપે બતાવ્યો તેની સાથે મેં બધી વ્યવસ્થા કરી દીધી છે, આપ ત્યાં વખતસર જશો, તો આપને ચીવર ઓઢાડશે,” તો જે લિશ્તુને ચીવર જોઈતું હોય તેણે એ વ્યવસ્થાપક પાસે જઈ ‘મારે ચીવરની જરૂર છે’ એમ એ ત્રણ વાર કહેવું અને યાદ દેવડાવવું, એ ત્રણ વાર કહીને અને યાદ દેવડાવીને એ ચીવરવસ્ત્ર મળે તો હીક; ન મળે તો ચાર પાંચ વખત કે વધારેમાં વધારે છ વખત એને ત્યાં જઈ સૂપડીથી ઉભા રહેવું. ચાર, પાંચ કે છવટે છ વાર ચીવર મળવાના ઉદ્દેશથી ત્યાં ઉભા રહીને જો મળે તો હીક. જે એથી વધારે પ્રયત્ન કરી એ ચીવરવસ્ત્ર મળવે તેને નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. જો એ ન મળે તો જેમના તરફથી ચીવરદ્રવ્ય

મળ્યું હોય તેમની પાસે જાતે જઈ કે દૂત મોકલીને કહેવું કે “લિશ્તુને માટે તમે જે ચીવરદ્રવ્ય મોકલાવેલું તેનો એ લિશ્તુને કંઈ પણ ઉપયોગ થયો નથી. તમારા દ્રવ્યની તપાસ કરો. એનો નાશ થવા દેશો નહિ.” આવે પ્રસંગે આ શિષ્ટાચાર છે એવ સમજવું. ૥૧૦॥

૩૦. યુદ્ધ ભગવાન આળવીમાં અગ્ગાળવ ચૈત્યમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિશ્તુઓ રેશમવાળાઓ પાસે જઈ કહેતા કે, તમે ઘણા કાશેટા ઉકાળો છો; તેથી અમને પણ તેમાંથી થોડા આપો. અમે એ અમારી પથારી માટે વાપરીશું. એ રેશમવાળાઓ લિશ્તુઓ પર ટીકા કરવા લાગ્યા; અને ભગવાને આ વાત જાણી. ત્યારે તેમણે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ રેશમમિશ્ર પથારી બનાવશે તેને નિરસગિય પાત્રિત્તિય આપત્તિ લાગશે. ૥૧૧॥

૩૧. યુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિશ્તુઓ શુદ્ધ કાળા ઊનની પથારી તૈયાર કરાવતા હતા. લોકોમાં એમના પર ટીકા થવા લાગી. આ શાક્યપુત્રીય શ્રમણો મોજલા ગૃહસ્થોની માફક શુદ્ધ કાળા ઊનનું બિંછાનું બનાવડાવે છે શાને? આ વાત ભગવાનના કાન પર ગઈ ત્યારે એમણે ષડ્વર્ગીયોનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ શુદ્ધ કાળા ઊનની પથારી બનાવડાવે તેને નિરસગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૥૧૨॥

૩૨. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાને શુદ્ધ કાળા ઊનનું બિંછાનું બનાવવાની મનાઈ કરેલી હોવાથી ષડ્વર્ગીય લિશ્તુઓ થોડું ઘોળું ઊન ભેળવીને શુદ્ધ કાળા ઊનનું બિંછાનું બનાવતા. આ વાત

સંજ્ઞન લિશ્તુઓને પસંદ પડી નહિ; અને તેમણે એ ભગવાનને જાણવી. ત્યારે ભગવાને પડવર્ગીઓનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓને માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

નવું બિછાનું બનાવનારા લિશ્તુએ શુદ્ધ કાળા ઊનના બે ભાગ લેવા. ત્રીજો ભાગ ધોળા ઊનનો તથા ચોથો ભૂખરા રંગના ઊનનો લેવો. જે લિશ્તુના બિછાનામાં બે ભાગ શુદ્ધ કાળા ઊનના, ત્રીજો ભાગ ધોળા ઊનનો અને ચોથો ભાગ ભૂખરા રંગના ઊનનો ન હોય તેને નિસ્સગિય પાત્રિતિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧૩૩

૩૩. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતમાં લિશ્તુઓ દર વરસે નવું બિછાનું બનાવતા; અને તેથી એમને ઊન માગતા ફરવું પડતું. લોકો એમના પર ટીકા કરવા લાગ્યા. યુદ્ધ ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે લિશ્તુઓનો નિષેધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“લિશ્તુઓએ નવું બનાવેલું બિછાનું છ વરસ સુધી વાપરવું. છ વરસ પહેલાં એ બિછાનને કાઢી નાંખી અથવા એને કાઢી નાંખ્યા વગર પણ જો કોઈ નવું બિછાનું બનાવે તો એને નિસ્સગિય પાત્રિતિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે કૌશાંબીમાં એક લિશ્તુ માંદો હતો. એને એની સંભાળ લઈશું એમ કહી એના જ્ઞાતિયંદુઓએ એને તેડવા માટે એની પાસે માણસ મોકલ્યો. લિશ્તુઓએ પણ એને કહ્યું કે તું તારા જ્ઞાતિયંદુઓને ત્યાં જ; તેઓ તારી સેવા કરશે. એણે કહ્યું, “ભગવાને નિયમ કર્યો છે કે નવું બિછાનું છ વરસ સુધી વાપરવું. પણ હું માંદો હોવાથી બિછાનું સાથે લઈ જઈ શકું તેમ નથી; અને બિછાના વગર મને ચેન પડતું નથી. તેથી હું જઈશ નહિ.” ભગવાને આ વાત જાણી; ત્યારે સંધની અનુભૂતિથી માંદા લિશ્તુએ નવું બિછાનું

બનાવવું એવી એમણે પરવાનગી આપી; અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

લિક્ષુએ નવું બનાવેલું બિછાનું છ વરસ સુધી વાપરવું. સંઘની અનુમતિ વગર, છ વરસ પહેલાં, એ બિછાનું કાઢી નાંખી કે કાઢી નાંખ્યા વગર જે લિક્ષુ નવું બિછાનું બનાવે તેને નિરસગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

૩૪. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. ત્યાં ભગવાને લિક્ષુઓને કહ્યું, “ત્રણ મહિના સુધી મારે એકાંતમાં રહેવું છે. એ વખત દરમિયાન લિક્ષા લઘને આવનાર લિક્ષુ વગર બીજા કોઈએ મારી પાસે આવવું નહિ. તે પ્રમાણે લિક્ષુઓએ નિયમ કર્યો કે લિક્ષા લઘને જનારા લિક્ષુ વગર બીજા કોઈએ પણ ભગવાન પાસે જવું નહિ; જે જાય તેણે પાત્રિ-ત્તિય આપત્તિ કબૂલ કરવી.

આયુષ્માન્ ઉપસેન વગંતપુત્ત પોતાના સાથીઓ સાથે ભગવાન પાસે આવ્યો અને નમસ્કાર કરી એક તરફ બેઠો. આગંતુક લિક્ષુ સાથે સંભાષણ કરવાનો બુદ્ધ ભગવાનનો નિયમ હતો. તે પ્રમાણે ભગવાને ઉપસેનને કહ્યું, “ઉપસેન, તમારું ઠીક ચાલે છે ને? તમને પ્રવાસમાં ત્રાસ તો નથી પડ્યો ને?” ઉપસેને કહ્યું, “હા ભગવાન, અમારું ઠીક ચાલે છે. પ્રવાસમાં અમને કોઈ પણ જાતની તકલીફ પડી નથી.” ઉપસેનનો એક સાથી ભગવાનથી થોડે દૂર બેઠો હતો. તેને ભગવાને કહ્યું, “તારાં આ પાંસુફલ ચીવર તને ગમે છે કે?”

તેણે કહ્યું “ના ભદ્રંત; મને તે ગમતાં નથી.”

ભ૦—“ત્યારે તું પાંસુફલ ચીવર કેમ વાપરે છે?”

૧. ધૂળમાં, સ્મશાનમાં વગેરે ઠેકાણે પડેલાં ચીંથરાં વીણીને તેમાંથી બનાવેલાં લિક્ષુવસ્ત્ર પાંસુફલ-ચીવર કહેવાય છે.

“મારો ઉપાધ્યાય પાંસુકલિક છે તેથી હું પણ પાંસુકલિક છું.” તેણે કહ્યું.

ત્યારે ભગવાને ઉપસેનને કહ્યું, “આ તારા માણસો ધણા સારા દેખાય છે. એમને તું કેવી રીતે શિક્ષણ આપે છે?” ઉપસેન બોલ્યો, “ભદ્રંત, જે મારી પાસે આવી ઉપસંપદા માગે છે તેને હું કહું છું કે, હું આરણ્યક (જંગલમાં રહેનાર), પિંડપાતિક (લિક્ષાન્ન પર નિર્બાહ કરનાર) અને પાંસુકલિક (પાંસુકલ ચીવર ધારણ કરનાર) છું; જે તું પણ આરણ્યક, પિંડપાતિક અને પાંસુકલિક થઈશ તો હું તને ઉપસંપદા આપીશ. જે એ આ વાત કબૂલ કરે તો એને ઉપસંપદા આપું છું; નહિ તો નથી આપતો. તે જ પ્રમાણે જે નિશ્રય માગે છે તેને પણ આ વાત પસંદ હોય તો નિશ્રય આપું છું, નહિ તો નથી આપતો. આવી રીતે હું મારાં માણસોને શિક્ષણ આપું છું.” ભગવાને કહ્યું, “ઘણું સાફ. પણ ઉપસેન, શ્રાવસ્તીના સંઘે કરેલો નિયમ તું જાણે છે કે?” એણે નકારમાં જવાબ આપ્યો; એટલે ભગવાને એ નિયમ એને કહી સંભળાવ્યો. ત્યારે ઉપસેને કહ્યું, “અમે યુદ્ધના શ્રાવકો દ્વારા તેવો નિયમ કરતા નથી; અને કરેલો નિયમ તોડતા નથી; તથા નિયમ પ્રમાણે વર્તીએ છીએ. તેથી શ્રાવસ્તીના સંઘ પોતાનો નિયમ પાળશે જ.” ત્યારે ભગવાને એની સ્તુતિ કરી કહ્યું, “ઉપસેન, જે લિક્ષુઓ આરણ્યક, પિંડપાતિક અને પાંસુકલિક વ્રત પાળે છે તેમને દ્વારા ત્યારે મારી મુલાકાતે આવવાની હું રજા આપું છું.” તે વખતે ઉપસેનને પાચિત્તિય આપત્તિ લાગુ કરવાના ઉદ્દેશથી કેટલાક લિક્ષુઓ દરવાજા બહાર ઉભા હતા. જ્યારે ઉપસેન પોતાની મંડળી સાથે બહાર આવ્યો ત્યારે એ લિક્ષુઓએ શ્રાવસ્તીના સંઘે કરેલો નિયમ એને કહી સંભળાવ્યો. ત્યારે એણે કહ્યું કે આરણ્યક, પિંડપાતિક અને પાંસુકલિક લિક્ષુઓને દ્વારા તે વખતે મળવા આવવાની ભગવાને રજા આપી છે.

આ વાત બ્યારે પ્રસિદ્ધ થઇ ત્યારે લિશ્તુઓ ભગવાનને મળવાની ઇચ્છાથી પોતાનાં બિજાનાંઓનો ત્યાગ કરી આરણ્યક, પિંડ-પાતિક અને પાંસુક્રલિક વ્રત અંગીકારવા લાગ્યા. ત્રણ મહિના પછી લિશ્તુઓનાં નિવાસસ્થાનનું અવલોકન કરતાં આ બિજાનાં ભગવાનની નજરે પડ્યાં. અને આ બિજાનાં કાણે નાંખી દીધાં છે એવું એમણે લિશ્તુઓને પૂછ્યું. લિશ્તુઓએ એમને બધી હકીકત કહી સંભળાવી ત્યારે ભગવાને લિશ્તુઓને ભેગા કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

એસવાનું આસન બનાવનારા લિશ્તુએ જૂના આસનમાંથી, રંગ બદલવા માટે એક ચારે બાજુ થઇ રહે એવા મુગંતવિતસ્તિ જેટલો ભાગ લેવો. આવો કટકો લીધા વગર એસવાનું આસન બનાવશે તેને નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થશે. ॥ ૧૫ ॥

૩૫. છુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કોસલદેશમાં પ્રવાસ કરી શ્રાવસ્તી આવતાં, માર્ગમાં, એક લિશ્તુને ઊન મળી આવ્યું. ઉત્તરાસંગમાં એનું પોટલું બાંધી એ આગળ ચાલ્યો. એને જોઈ, ‘તેં કેટલા પૈસા આપી આ ઊન વેચાતું લીધું અને એ વેચતાં તને શો નફો થશે?’ એમ પૂછી પૂછી લોકો એની મશ્કરી કરવા લાગ્યા. આથી એ શરમાયો અને શ્રાવસ્તીના આરામમાં આવી પહોંચ્યા પછી એણે એ ઊન ફેંકી દીધું. તેં આમ કેમ કર્યું એવું લિશ્તુઓએ પૂછ્યું ત્યારે એ બોલ્યો, “આ ઊનને લીધે મારે લોકોએ કરેલી મશ્કરી સહન કરવી પડી.” લિશ્તુઓએ કહ્યું, “આ ઊન તેં કેટલે દૂરથી આવ્યું?” એ બોલ્યો, “મેં એ ત્રણ યોજન કરતાં વધારે છેટેથી આવ્યું છે.” એનું આ કૃલ સારા લિશ્તુઓને ગમ્યું નહિ. તેમણે એ વાત ભગવાનને કરી; અને ભગવાને એ લિશ્તુનો નિષેધ કરી લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

લિશ્તુને વાટમાં ઊન મળી આવે અને એને જોઈ

હોય તો એણે એનો સ્વીકાર કરવો; અને બીજે લઈ જનારે ન હોય તો ત્રણ ચોજન સુધી જાતે લઈ જવું. એ કરતાં વધારે દૂર બીજે લઈ જનાર ન હોય તોપણ-લઈ જાય તેને નિરસગિય પાત્રિતિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

૩૬. બુદ્ધ ભગવાન શાક્યદેશમાં કપિલવસ્તુમાં નિગ્રોધારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વગામિ લિક્ષુઓ લિક્ષુણીઓ પાસે જીન ધોવડાવતા, રંગાવતા અને છૂટું કરવાની ફરજ પાડતા. તેથી તેમને અધિશીલ, અધિચિત્ત તથા અધિપ્રજ્ઞાનો અભ્યાસ કરવા વખત મળતો નહિ. મહાપ્રજ્ઞપતી ગોતમી ભગવાનના દર્શન માટે ગએલી; ત્યારે ‘લિક્ષુણીઓ દક્ષતાથી તો વર્તે છે ને ?’ એવો ભગવાને પ્રશ્ન કર્યો. એણે કહ્યું, “લિક્ષુણીઓ હાલમાં દક્ષતા લાવે ક્યાંથી? લિક્ષુઓ એમની પાસે જીન ધોવડાવે છે, રંગાવે છે અને છૂટું કરવાની ફરજ પાડે છે. તેથી એમને વખત જ મળતો નથી.” ભગવાને એને ધર્મોપદેશ કર્યો એટલે એ સાંથી ચાલી ગઈ. ત્યાર પછી ભગવાને લિક્ષુઓને ભેગા કરી એ બાળતની તપાસ કરી. ત્યારે એ લિક્ષુણીઓ પૂર્વગામિની જ્ઞાતિની નહોતી એવું એમને માલમ પડ્યું. તેથી ભગવાને પૂર્વગામિનો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ અજ્ઞાતિ લિક્ષુણી પાસે જીન ધોવડાવે, રંગાવે કે છૂટી કરવાની ફરજ પાડે તેને નિરસગિય પાત્રિતિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

૩૭. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રીય એક કુટુંબમાં જન્મી આવતો હતો. એને ત્યાં લિક્ષા મળતી; અને એ ઘરમાં ક્રોધ નવી ખાવાની ચીજ જનાવવામાં આવી હોય તો તે ઉપનંદ માટે રાખી મૂકવામાં આવતી. એક દિવસે એ કુટુંબમાં માંસ તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું, અને એમાંથી થોડુંક ઉપનંદ માટે રાખી મૂકવામાં આવ્યું હતું. પણ છોકરો

સવારમાં જ ઉઠીને ખાવા માટે રડવા લાગ્યો એટલે એ માંસ એને આપવું પડ્યું. જ્યારે ઉપનંદ આવ્યો ત્યારે એને આ વાત કરીને એ ગૃહસ્થે કહ્યું, “એ માંસના બદલામાં અમે તમારે માટે એક કાર્ષાપણ રાખી મૂક્યો છે. તેનું હું તમને શું લઈ આપું?” ઉપનંદ બોલ્યો, “જો મને કાર્ષાપણનું દાન કરેલું હોય તો એ જ મારા હાથમાં મૂક એટલે થયું.” એ ગૃહસ્થે ઉપનંદને એ કાર્ષાપણ આપ્યો ખરો; પણ ઉપનંદનું કૃત્ય એને ગમ્યું નહિ. એણે એ કૃત્ય પર ટીકા કરવા માંડી. છેવટે એ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. ભગવાને ઉપનંદનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ સોનાંરૂપાનું દ્રવ્ય લે, લેવડાવે કે નીચે મૂકેલાનો સ્વીકાર કરે તેને નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

૩૮. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિશ્તુઓ જૂદી જૂદી રીતે રૂપિયાની ધીર-ધાર કરતા હતા. ગૃહસ્થાશ્રમીઓની માફક આ શાક્યપુત્રીય શ્રમણો રૂપિયા સાથે વ્યવહાર રાખે એ કેવું? એવી રીતે લોકો એમના પર ટીકા કરવા લાગ્યા. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે એમણે ષડ્વર્ગીયોનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ નાના પ્રકારે રૂપિયાનો વ્યવહાર (ધીરધાર વગેરે) કરે તેને નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

૩૯. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રીય ચીવર શીવવામાં પ્રખ્યાત હતા. એણે લુગડાના કડકાઓમાંથી એક સંઘાટી બનાવી, અને સારી રીતે રંગી તથા ધસ્ત્રી કરી એ વાપરવા લાગ્યો. બીજા એક પરિવ્રાજકે એ જોઈ અને પોતાનું કિંમતી વસ્ત્ર આપી એના બદલામાં એની માગણી કરી. ઉપનંદે સંઘાટી આપી વસ્ત્ર લીધું. પરિવ્રાજકોના

આરામમાં ગયા પછી, ખીજા પરિવાજકોની સાથે વાતચીત કરતાં એ પરિવાજકને પોતાની ભૂલ માલમ પડી; અને એ ઉપનંદ પાસે આવી પોતાનું વસ્ત્ર પાછું માગવા લાગ્યો. તથા ઉપનંદે એ ન આપ્યું ત્યારે એના પર ટીકા કરવા લાગ્યો. આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. ત્યારે એમણે ઉપનંદનો નિષેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ જૂદી જૂદી રીતે ક્યવિક્ય કરે તેને નિસ્સગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

૪૦. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગિય ભિક્ષુઓ ધણાં ભિક્ષાપાત્ર સંઘરી રાખતા. વિહાર જોવા માટે આવેલા લોકો એ જોઈ ટીકા કરવા લાગ્યા કે જુઓને માટીનાં વાસણ વેચવાની દુકાન કાઢવી હોય તેમ આ ભિક્ષુઓએ કરેલાં બધાં પાત્ર સંઘરી રાખ્યાં છે! આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે એમણે ષડ્વર્ગિયોનો નિષેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે ભિક્ષુ (એક કરતાં) વધારે પાત્ર રાખશે તેને નિસ્સગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થશે.”

તે વખતે આયુષ્માન્ આનંદને એક અતિરેક (વધારાનું) પાત્ર પ્રાપ્ત થયું હતું; અને એ સારિપુત્તને આપવાની એની ઇચ્છા હતી. સારિપુત્ત તે વખતે સાકેતમાં રહેતો હતો. તે દસ દિવસની અંદર આવસ્તી આવનાર હતો. આ વાત આનંદે ભગવાનને કરી; ત્યારે એમણે દસ દિવસ સુધી અતિરેકપાત્ર રાખી મૂકવાની રજા આપી અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

અતિરેક પાત્ર દસ દિવસ સુધી રાખી મૂકવું; એથી વધારે મુદત સુધી રાખી મૂકે તેને નિસ્સગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૧ ॥

૪૧. બુદ્ધ ભગવાન શાક્યદેશમાં કપિલવસ્તુમાં નિગ્રોધારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક કુંભારે, લિક્ષુઓને પાત્ર બોધતાં હોય તો મને કહેવું એવી વિનંતી કરી હતી. લિક્ષુઓ બોધ્યે તે કરતાં વધારે પાત્રો એની પાસેથી લેવા લાગ્યા. જેમની પાસે નાનાં પાત્રો હતાં તેઓ મોટાં લેવા લાગ્યા અને જેમની પાસે મોટાં હતાં તેઓ નાનાં લેવા લાગ્યા. તેથી એ કુંભારને બીજાં માટીનાં વાસણ બનાવવાને વખત મળતો નહિ, અને એથી એનો તથા એનાં છોકરાં-છૈયાનો ભૂખમરો થવા લાગ્યો. એ બોધ લોકો લિક્ષુઓની ટીકા કરવા લાગ્યા. આ વાત ભગવાને જાણી; ત્યારે એમણે પાત્ર તૈયાર કરાવી લેવાની મનાઈ કરી. ત્યાર પછી એક લિક્ષુનું પાત્ર ફૂટી ગયું. ભગવાને પાત્ર તૈયાર કરાવી લેવાની મનાઈ કરેલી હોવાથી એ લિક્ષુ પોતાના હાથમાં જ લિક્ષા ગ્રહણ કરવા લાગ્યો. લોકો કહેવા લાગ્યા કે “ આ શાક્યપુત્રીય શ્રમણો, બીજા પરિવાજકોની (તિથિયોની) માફક અંજલિમાં જ લિક્ષા લે છે એ કેવું ? ” આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે એમણે કહ્યું, “ લિક્ષુઓ, જેનું પાત્ર ફૂટી ગયું હોય તેને નવું પાત્ર તૈયાર કરાવી લેવાને મારી રજા છે. ” તે વખતે પાત્ર ફૂટી ગયું હોય તો બીજું તૈયાર કરાવી લેવાની ભગવાને રજા આપી છે એમ કહી ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ પાત્રને જરાક જેટલું તુકસાન થયું હોય તો પણ એ કુંભાર પાસેથી નવાં પાત્રો તૈયાર કરાવી લેતા. તેથી પહેલાંની માફક જ એ હેરાન થવા લાગ્યો. આ વાત ભગવાને જાણી; ત્યારે તેમણે ષડ્વર્ગીયોનો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ પાંચ જગ્યાએ પાત્ર સાંધવાનો પ્રસંગ આવ્યા વગર બીજું પાત્ર તૈયાર કરાવી લે તેને નિરસગિય યાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨૨॥

તે લિક્ષુએ એ પાત્ર લિક્ષુસંઘને આપવું; તથા લિક્ષુસંઘે પોતાની પાસે જે કનિષ્ઠમાં કનિષ્ઠ પાત્ર હોય તે એને આપવું અને

‘હિ લિધુ, આ પાત્ર ફૂટે ત્યાં સુધી તારે પોતાની પાસે રાખવું,’ એમ કહેવું. આવી પરિસ્થિતિમાં આ શિષ્ટાચાર છે એમ સમજવું.

૪૨. ભુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૅ૦ અ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્માન્ પિલિંદવચ્છ રાજગૃહમાં કાતરકામ કરાવવાતા ઉદ્દેશથી એક ગુફા (લેણ) સાફ કરાવતો હતો. બિંબિસાર રાજાએ એ જોઈ, ત્યાં શા હેતુથી સાફસુદ્ધ કરાવવામાં આવે છે એવું પિલિંદવચ્છને પૂછ્યું. એણે રાજાને પોતાનો કાતરકામ કરાવવાનો ઉદ્દેશ જણાવ્યો. ત્યારે બિંબિસારે કહ્યું, “તમારે કાંઈ આરામિકની જરૂર છે?” [પિલિંદવચ્છે જવાબ આપ્યો, “ભગવાને આરામિક રાખવાની રજા નથી આપી.” બિંબિસાર બોલ્યો, “એમ હોય તો ભગવાનને પૂછીને મને ખબર આપને.” [પિલિંદવચ્છે એક માણસની મારફત આ વાત ભગવાનને જણાવી. ત્યારે એમણે આરામિક રાખવાની લિધુએને પરવાનગી આપી. બીજી વખત ત્યારે બિંબિસાર પિલિંદવચ્છ પાસે આવ્યો ત્યારે એણે એ વાત રાજાને કહી. બિંબિસારે એને એક આરામિક મોકલી આપવાનું વચન આપ્યું. પરંતુ અનેક કાર્યોમાં ગુંથાએક્ષે હોવાથી આરામિક મોકલી આપવાની વાત એ ભૂલી ગયો. કેટલાક દિવસ પછી આ વાત એને યાદ આવી; ત્યારે આરામિક આપવાનું વચન આપ્યાને કેટલા દિવસ થઈ ગયા તેની એણે તપાસ કરી. મહામાત્રે જાણતી કરીને પાંચસો રાત થઈ ગઈ એવું રાજાને કહ્યું; અને રાજાએ પિલિંદવચ્છને એકદમ એટલા (પાંચસો) આરામિકો મોકલી આપ્યા. એમનું એક ખાસું ગામડું વસ્યું. એ આરામિક-ગ્રામ કે [પિલિંદ-ગ્રામ એ નામથી ઓળખાવા લાગ્યું.

તે વખતે પિલિંદવચ્છ એ ગામનાં કુટુંબોમાં લિધા માટે જતો હતો. એક દિવસ ત્યાં ઉત્સવ હતો. ન્હાની છોકરીઓ, ઘરેણાં અને ફૂલના હાર ધારણ કરી રમતી હતી. પિલિંદવચ્છ લિધા

અહણ કરતો કરતો એક આરામિકને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો; અને ત્યાં એને માટે ગાઠવેલા આસન પર બેઠો. એ આરામિકની છોકરી, ‘મને ઘરેણાં આપો, મને હાર આપો,’ એમ કહી રહતી હતી, પિલિંદવચ્છે ‘એ કેમ રહે છે?’ એમ પૂછ્યું; ત્યારે આરામિકે કહ્યું, ‘આ ઘરેણાં અને હાર માગે છે. અમારા ગરીબ લોકોને ત્યાં ઘરેણાં ને હાર ક્યાંથી હોય?’ પિલિંદવચ્છે એક ઘાસનું ગુંછળું લઈ, આરામિકને એ છોકરીના માથા પર મૂકવાનું કહ્યું. એ એના માથા પર મૂકતાંની સાથે જ એનો એક સોનાનો હાર થઈ ગયો. એવી જાતનો સુવર્ણહાર રાજાના અંતઃપુરમાં પણ ન હતો. આરામિકે એ ક્યાંકથી ચોરી આણ્યો હશે એવો વહેમ આવવાથી એ આરામિક-કુટુંબને પકડીને કેદ કરવામાં આવ્યું. ત્યારે પિલિંદવચ્છે જાતે રાજમહેલમાં ગયો અને ‘આ આરામિક-કુટુંબને કેમ કેદ કરવામાં આવ્યું છે?’ એવો બિંબિસાર રાજાને પ્રશ્ન કર્યો. રાજા બોલ્યો, ‘આવી જાતનો સુવર્ણહાર એ આરામિકના ઘરમાં ક્યાંથી હોય? એણે એ ચોરી આણ્યો જ હોવો જોઈએ; તેથી એ કુટુંબને કેદ કરવામાં આવ્યું છે.’ રાજાનું એ કથન સાંભળી, પિલિંદવચ્છે, ‘રાજમહેલ સોનાનો થાગ્યો,’ એવો મંકલ્પ કર્યો. તેથી રાજમહેલ સોનાનો દેખાવા લાગ્યો. પછી પિલિંદવચ્છે રાજાને કહ્યું, ‘આટલું બધું સોનું આપની પાસે ક્યાંથી આવ્યું?’ રાજાએ એની સિદ્ધિ જાણી અને એ આરામિક કુટુંબને છોડી મૂક્યું. રાજમહેલમાં પોતાની સિદ્ધિનો પ્રભાવ દેખાડી આપવાથી પિલિંદવચ્છની લોકોમાં ધણી કીર્તિ ફેલાઈ; અને લોકો એને ઘી, માંખણ, તેલ, મધ તથા ગોળનો રસ એ પાંચ ઝોસડો આપવા લાગ્યા. એના સાથીઓ ઘડાઓ ભરી ભરીને આ ઝોસડો સંઘરી રાખવા લાગ્યા. તેથી વિહારમાં ઉંદરની સંખ્યા વધવા લાગી. એ જોઈ લોકો કહેતા કે આ શક્યપુત્રીય શ્રમણો બિંબિસાર રાજાની માફક વિહારમાં કોહાર બનાવવા લાગ્યા છે. આ વાત ભગવાને

જાણી; ત્યારે તેમણે એ લિહુઓનો નિષેધ કર્યો અને બધા લિહુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ધી, માખણ, તેલ, મધ તથા ગોળનો રસ આ પાંચ ઔષધો અશક્ત લિહુઓને કામ લાગે છે. એને ઉપયોગ માટે સાત દિવસ સુધી સંઘરી રાખવાં. એથી વધારે દિવસ સંઘરી રાખે તેને નિરસગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨૩॥

૪૩. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૅ૦ અ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ચોમાસામાં પંચીયાં વાપરવાની ભગવાને રજા આપી હતી. પશ્વર્ગીય લિહુઓ ભગવાને રજા આપી છે એમ કહી ચોમાસું શરુ થતાં પહેલાં જ પંચીયું લઈ વાપરતા અને એ ફાટી જતાં વરસાદમાં પેનાગા જ ઉભા રહેતા. એમનું એ કૃત્ય સારા લિહુઓને ગમ્યું નહિ. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે પશ્વર્ગીયોનો નિષેધ કર્યો અને લિહુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ઉંહાળાના છેદલા મહિનામાં ચોમાસામાં વાપરવાનું પંચીયું મેળવવું, અને ઉંહાળાના છેદલા પખવાડિયામાં એ વાપરવાની શરુઆત કરવી. એ મહિના પહેલાં જ પંચીયું મેળવે અને એ છેદલા પખવાડિયા પહેલાં વાપરે, તેને નિરસગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

૪૪. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૅ૦ અ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રે પોતાના લિહુ-ભાઈને કહ્યું, “આલ, આપણે મુસાફરીએ જઈએ.” એનું ચીવર છર્ણુ ધણેસું હોવાથી એ મુસાફરીએ જવા માટે રાજ ન હતો. તેથી ઉપનંદે એને નવું ચીવર આપ્યું. આગળ જતાં, એને ખજર પડી કે ભગવાન મુસાફરીએ જનાર છે; તેથી ઉપનંદની સાથે મુસાફરીએ ન જતાં

૧ લિહુઓ પાસે ત્રણ ચીવરો રહેતાં. પરંતુ તે ચીવરો તેમને હમેશા વાપરતાં પડતાં. અને આટલા માટે ચોમાસામાં વાપરવા માટે બીજું પંચીયું રાખવું પડતું.

ભગવાનની સાથે જ જવાનું. એણે નક્કી કર્યું. એણે એ વિચાર ઉપ-
નંદને જણાવ્યો. પોતાની સાથે આવવાને એ કબૂલ નથી એમ જોઈ
ઉપનંદે એને આપેલું ચીવર લઈ લીધું. આ વાત સારા ભિક્ષુઓને
ગમી નહિ; અને ભગવાને એ વાત જાણી ત્યારે તેમણે ઉપનંદનો
નિષેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ પાતે બીજા ભિક્ષુને ચીવર આપી, પછીથી
રીસ ચઢાવી એ ખૂંચવી લે કે ખૂંચાવી લેવડાવે તેને નિસ્સંગિય
પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

૪૫. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળુવનમાં રહેતા હતા. તે
વખતે ષડ્વર્ગીય ભિક્ષુઓએ ચીવર બનાવવાની મોસમમાં ઘણું સુતર
માગી લીધું. ચીવર બનાવી રહ્યા પછી પણ સુતર વધ્યું. ત્યારે વધારે
સુતર માગી આણી, એમણે વણકરો પાસેથી ચીવર વસ્ત્ર તૈયાર કરાવી
લીધાં. તોપણ સુતર વધ્યું. ફરીથી પણ સુતર માગી લઈ એમણે
વધારે ચીવરવસ્ત્ર તૈયાર કરાવ્યાં. એ જોઈ લોકો એમના પર ટીકા
કરવા લાગ્યા. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે એમનો નિષેધ
કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ જાતે સુતર ભેગું કરી વણકરો પાસેથી
ચીવરવસ્ત્ર વણાવી લે, તેને નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત
થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

૪૬. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા
હતા. તે વખતે એક માણસે મુસાફરીએ નીકળતી વખતે પોતાની
સ્ત્રીને કહ્યું, “ સુતર કાંતીને અમુક વણકરને આપજે અને ચીવર-
વસ્ત્ર તૈયાર કરાવી લેજે. પાછો આવ્યા પછી હું આર્થ ઉપનંદને
ચીવર ઓઢાડીશ. ” આ એનું કથન એક પિંડપાતિક ભિક્ષુએ
સંભળ્યું, અને એણે એ વાત ઉપનંદને કહી. ઉપનંદે એ વણકર
પાસે જઈ એને કહ્યું, “ આ ચીવરવસ્ત્ર મારે માટે તૈયાર થાય છે.
જે એને લાંબું, પહોળું, ઘટ્ટ, સારી રીતે વણેલું, સુંવાળું અને

અને ચળકતું તથા સારી રીતે ઘોઝેલું એવું બનાવ. " એણે કહ્યું,
 " ભદ્રંત, મને એણે આટલું જ સુતર આપ્યું છે. આટલા સુતરથી
 લાંબું, પહોળું, ઘટ્ટ, સુંવાળું અને ચળકતું, ચીવરવસ્ત્ર બનાવી
 શકાય તેમ નથી. પણ સારી રીતે વણેલું તથા સારી રીતે ઘોઝેલું
 બનાવી શકાશે. " પણ ઉપનંદે એ લાંબું, પહોળું તથા ઘટ્ટ જોઈએ
 એવો આગ્રહ કર્યો; અને એ સુતર તો ઝોણું પડ્યું. તેથી એ વણ-
 કરે એ સ્ત્રી પાસે જઈ વધારે સુતરની માગણી કરી; અને એણે
 કારણ પૂછ્યું ત્યારે બનેલી ખીના એને કહી સંભળાવી. એ સ્ત્રીએ
 એને પહેલાં આપ્યું હતું એટલું જ ખીજું વધારે સુતર આપ્યું; અને
 એ ચીવરવસ્ત્ર તૈયાર કરાવી લીધું. એનો પતિ ઘેર આવ્યો ત્યારે
 ઉપનંદે શાક્યપુત્ર એને ત્યાં ગયો. એને જોઈ એ માણસને ચીવર-
 વસ્ત્રનું સ્મરણ થયું. એણે સ્ત્રીને પૂછ્યું. સ્ત્રીએ એ વસ્ત્ર લાત્રી
 પતિને હવાલે કર્યું અને બનેલી સર્વ ખીના કહી સંભળાવી. એણે
 એ ઉપનંદને આપ્યું તો ખરું; પણ એણે એના પર અને સામાન્ય
 રીતે શાક્યપુત્રીય શ્રમણો પર ટીકા કરવા માંડી. અનુક્રમે આ વાત
 ભગવાનને કાને ગઈ. ભગવાને ઉપનંદનો નિર્ગેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ
 માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

કોઈ ભિક્ષુને માટે અજ્ઞાતિ ગૃહપતિ કે ગૃહપત્ની વણ-
 કરે પાસેથી ચીવરવસ્ત્ર વણાવતાં હોય અને અનધીષ્ટ
 ભિક્ષુ વણકર પાસે જઈ વિશિષ્ટ પ્રકારના ચીવર માટે પ્રેમ
 દર્શાવે; કહે કે આ ચીવર મારે માટે જ વણાવવામાં આવે
 છે; એને લાંબું, પહોળું, ઘટ્ટ, સારી રીતે વણેલું, સુંવાળું
 અને ચળકતું અને સારી રીતે ઘોઝેલું એવું બનાવો,
 એટલે અમે તમને કંઈ આપીશું. આમ કહી જો એ ભિક્ષુ
 એમને કંઈ—માત્ર ભિક્ષાત્ર પણ—આપે તો તેને નિરસગિય
 પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૭ ॥

૪૭. છુદ્ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૅ૦ અં૦ આરામમાં રહેતા

હતા. તે વખતે એક મહામાત્રે મુસાફરીએ નીકળતી વખતે લિશ્તુ-
ઓને સંદેશો મોકલ્યો કે તમારે આવીને ચોમાસામાં વાપરવા
માટે ચીવર લઈ જવું. પરંતુ ભગવાને વર્ષાકાલિક ચીવર સ્વીકારવાની
પરવાનગી ન આપેલી હોવાથી લિશ્તુઓ આનાકાની કરવા
લાગ્યા. એ મહામાત્રે કહ્યું, “ મેં આવવા માટે સંદેશો મોકલાવ્યા
છતાં ભદ્રંત આવતા નથી એ કેવું? હું લશ્કર સાથે જઈ છું.
ક્યારે મરીશ તેનો શો નિયમ ? ” ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે
એ માટે લિશ્તુઓને એમણે કહ્યું, “ લિશ્તુઓ, અત્યેક ચીવર
લેવાની હું તમને રજા આપું છું. ” ભગવાને અત્યેક ચીવર ગ્રહણ
કરવાની રજા આપી તેથી લિશ્તુઓ અત્યેક ચીવરવસ્ત્રો ભેગાં કરી
એનાં પોટલાં બાંધી મૂકવા લાગ્યા. આનંદે એ જોયું; અને એણે
એ વાત ભગવાનને જણાવી. ભગવાને એ લિશ્તુઓનો નિષેધ કર્યો
અને અધા લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

કાર્તિક માસની પૂનમ પહેલાં દસ દિવસ લિશ્તુઓને
અત્યેક ચીવર આપવામાં આવશે. એ અત્યેક છે એમ લાગે
તો એણે એનો સ્વીકાર કરવો, અને તે લઈ ચીવરવસ્ત્ર
શીવતાં સુધી રાખી મૂકવું. એથી વધારે રાખી મૂકે તેને
નિરસગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

૪૮. પુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૅ૦ અ૦ આરામમાં રહેતા
હતા. તે વખતે લિશ્તુઓ ચોમાસા પછી જંગલમાં રહેવા જતા. આ
લિશ્તુઓને ઘણાં ચીવરો મળ્યાં હશે એમ ધારી કાર્તિક મહિનામાં
ચોર લોકો એમને ત્રાસ આપતા. એ વાત ભગવાને જાણી. ત્યારે
તે માટે લિશ્તુઓને ભેગા કરી ભગવાને કહ્યું, “ લિશ્તુઓ, જંગલમાં
રહેનારા લિશ્તુઓને ત્રણમાંથી એક ચીવર ગામમાં મૂકી જવાની હું

* અત્યેક ચીવર એટલે મુસાફરીએ નીકળેલા માણસે, માંદા માણસે,
ગર્ભિણી સ્ત્રીએ અથવા જેણે હમણાં જ બૌદ્ધ ધર્મ સ્વીકાર્યો છે એવા
માણસે ચોમાસામાં આપેલું ચીવર.

રત્ન આપું છું.” ભગવાનની પરવાનગી મળવાથી લિશ્તુઓ ત્રણ-
માંથી એક ચીવર ગામમાં રાખી વનમાં જતા. આવાં ચીવરો ઘણા
દિવસ ગામમાં રહેવાથી નાશ પામતાં (ઉંદર વગેરે એ ફાડી ખાતા).
આ વાતની ભગવાનને ખબર પડી; ત્યારે તેમણે લિશ્તુઓ માટે નીચે
પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ચોમાસું પૂરું થયા પછી-કાર્તિક માસની પૂનમ પછી-
જે સ્થાનમાં ચીવર વગેરેની બીક કે ત્રાસ હોય એવાં આરણ્યક-
નિવાસસ્થાનોમાં રહેનારા લિશ્તુઓએ જોઈએ તો ત્રણમાંથી
એક ચીવર ગામમાં મૂકી જવું, અને કોઈ કારણસર જરૂર
પડે તો છ દિવસ સુધી એ ચીવરથી દૂર રહેવું. લિશ્તુઓની
સંમતિ વગર એથી વધારે દિવસ એ ચીવરથી અળગા રહે
તેને નિસ્સંગિય પાતિતિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

૪૯. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા
હતા. તે વખતે શ્રાવસ્તીના એક પૂજે^૧ સંધને માટે લોજન તૈયાર
કરી ચીવરવસ્ત્ર આપવાનો વિચાર કર્યો હતો. પૂર્વગામિ લિશ્તુઓ
એ પૂજા પાસે જઈ એ ચીવરવસ્ત્રો માગવા લાગ્યા. પણ પૂજના
સલાસદોએ કહ્યું, “અમે દર વરસે સંધને જમાડી ચીવરવસ્ત્ર
આપીએ છીએ. તેથી આ ચીવરવસ્ત્રો તમને આપી શકાય નહિ.”
પૂર્વગામિએ કહ્યું, “સંધને દાન કરનારા ઘણા છે. પણ અમે માત્ર
તમારા પર આધાર રાખીએ છીએ. તમે જો અમને ન આપો તો
કોણ આપશે ?” આમ અતિશય આગ્રહ કરવાથી એ પૂજે એ
ચીવરવસ્ત્રો એમને આપ્યાં. પછીથી સંધને જમાડવામાં આવ્યા પછી
બીજા લિશ્તુઓએ કહ્યું, “હવે તમે તૈયાર કરી મૂકેલાં વસ્ત્ર સંધને
અર્પણ કરો.” ત્યારે પૂજના સલાસદોએ કહ્યું, “અમે વસ્ત્ર બેગાં
કર્યા હતાં ખરાં; પરંતુ પૂર્વગામિના આગ્રહને લીધે એમને આપવાં
પડ્યાં.” સારા લિશ્તુઓને આ વાત ગમી નહિ; અને ભગવાનને

કાને એ વાત ગઈ ત્યારે ભગવાને ષડ્વર્ગીયોનો નિષેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ જાણી જોઈને સંધને થનારો લાલ પોતે મેળવી લે તેને નિસ્સજ્જિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે ॥૩૦॥

બાણું પાચિત્તિય

૫૦. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે હૃત્યક શાક્યપુત્ર વાદવિવાદ કરવામાં ગૂંથાએલો હતો. બીજા પંથના પરિવ્રાજકો સાથે વાદવિવાદ કરતી વખતે, એક વખત પોતાનો અમુક મુદ્દો છે એમ કહી બીજા જ ક્ષણે એ મુદ્દો પોતાનો નથી જ એવું પ્રતિપાદન કરતો; અથવા એ વાત ઉડાડી દઈ બીજા જ વાત કરવા માંડતો. અમુક વખતે અમુક ઠેકાણે વાદ માટે હાજર રહીશ એમ કહી તે વખતે હાજર થતો નહિ. ઇતર પંથના પરિવ્રાજકો તેના આ વર્તન પર ટીકા કરવા લાગ્યા. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે એનો નિષેધ કર્યો. અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ જાણી જોઈને જૂઠું બોલે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧॥

૫૧. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય ભિક્ષુઓ વિદ્વાન ભિક્ષુઓ સાથે કલહ કરી એમને ગાળો લાંડતા. તેથી એમનો નિષેધ કરી ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

કાળજમાં લાગે એવું બોલનારને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨॥

૫૨. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય ભિક્ષુઓ જેમનામાં લઢવાડ કે ટૂંટો થયો હોય તેમની પરસ્પર ચાડી કરતા. તેથી ભગવાને એમનો નિષેધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

લિક્ષુની ચાડી કરનારને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૩૩॥

૫૩. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૅ૦ અં૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્ધર્ગિય લિક્ષુઓ ઉપાસકો સાથે ૧ શબ્દશઃ ધર્મવચનો બોલતા. તેથી લિક્ષુઓ મારે ઉપાસકોના મનમાં જે માન હતું તે ઓછું થયા લાગ્યું. એ વાત સારા લિક્ષુઓને. ગમી નહિ; અને ભગવાને એ વાત જાણી ત્યારે એમણે પદ્ધર્ગિયોના નિષેધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ અનુપસંપન્ન^૨ સાથે શબ્દશઃ ધર્મવચન બોલે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૪૪॥

૫૪. બુદ્ધ ભગવાન આજવીમાં અગ્ગાળવ ચેતિયમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપાસકો ધર્મશ્રવણ મારે આરામમાં આવતા. ધર્મદેશના થઇ રહ્યા પછી સ્થવિર લિક્ષુઓ પોતાના વિહારમાં જતા રહેતા. પંથુ નવક લિક્ષુઓ ત્યાં ઉપાસકો સાથે એક જ ઉપસ્થાન-સાક્ષામાં સૂઇ જતા. તેઓ કેટલીક વાર નાગા થઇ જતા. તેથી ઉપાસકો એમના પર ટીકા કરવા લાગ્યા. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિક્ષુ અનુપસંપન્નની સાથે એક સ્થાનમાં સૂઈ જાય, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

આ નિયમ કરી ભગવાન આજવીથી કૌશાંબી આવ્યા અને ત્યાં ખરિકારામમાં રહેવા લાગ્યા. તે વખતે રાહુલ આમણેર હતા. તેને લિક્ષુઓએ કહ્યું, “આપણે અનુપસંપન્નની સાથે એક સ્થાનમાં સૂઈ સપ્તીએ તેમ નથી. તેથી તું તારી સુવાની તજવીજ કરી લે.” રાહુલને સૂઈ જવા મારે ખીછ જગ્યા ન મળવાથી વર્યકુટીમાં (પાપખાનામાં) સૂઈ રહેવું પડ્યું. સવારમાં ભગવાન ત્યાં ગયા ત્યારે

૧ પ્રત્યેક શબ્દ પોતે બોલી સામા પાસે બોલાવવો તે.

૨ અનુપસંપન્ન એટલે જેને ઉપસંપદાવિધિથી સંધમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો ન હોય તેવો પુરુષ કે સ્ત્રી.

એમણે રાહુલને ત્યાં જોયો. પોતાને ત્યાં કેમ સૂઈ જવું પડ્યું તે રાહુલે એમને કહી સંભળાવ્યું. ત્યારે લિંક્ષુએને બોલાવી ભગવાને કહ્યું, “અનુપસંપન્નની સાથે બે ત્રણ રાત એક સ્થળે સૂઈ જવાની હું રજા આપું છું.” એમ કહી એમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિંક્ષુ અનુપસંપન્નની સાથે બે ત્રણ રાત કરતાં વધારે રાત એક ઠેકાણે સૂવે તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧૫૫

૫૫. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જો અં આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્માન્ અનુરુદ્ધ કૌસલ દેશમાં પ્રવાસ કરતો હતો ત્યારે શ્રાવસ્તી જતાં માર્ગમાં એક ગામમાં તે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં એક સ્ત્રીનું આવસથાગાર હતું. અનુરુદ્ધે એ સ્ત્રી પાસે ત્યાં એક રાત પડી રહેવાની રજા માગી; અને એ સ્ત્રીએ તે આપી. ત્યાર પછી ત્યાં કેટલાક મુસાફરો આવી પહોંચ્યા. એમને પણ અનુરુદ્ધની સંમતિથી એ આવસથાગારમાં જગ્યા આપવામાં આવી. અનુરુદ્ધને જોતાંની સાથે જ તે સ્ત્રીનું મન વિકારવશ થયું; અને એણે એને કહ્યું, “ભદ્રંત, અહિં સૂવામાં તમને ઘણી ભીડ થશે. હું તમારી અંદર સૂવાની વ્યવસ્થા કરાવું છું.” કંઈ પણ બોલ્યા વગર અનુરુદ્ધે એ વાત માન્ય કરી. રાત્રે એ સ્ત્રી સર્વ શણગાર સજી જે ઓરડીમાં અનુરુદ્ધ સૂતો હતો ત્યાં આવી અને એને કહ્યું, “ભદ્રંત, આપ અત્યંત રૂપવાન છો; અને હું પણ કંઈ ઓછી રૂપવાન નથી. મને આપની અર્ધાંગી બનાવો.” અનુરુદ્ધ કંઈ પણ બોલ્યો નહિ. ત્યારે તે સ્ત્રી ફરીથી બોલી, “મારો તમે સ્વીકાર કરો એટલુંજ નહિ, પણ મારી સંપત્તિનો પણ સ્વીકાર કરો.” તોપણ અનુરુદ્ધ કંઈ પણ બોલ્યો નહિ. એટલે લૂગડાં કાઢી નાંખી એ સ્ત્રી અનુરુદ્ધની સામે આમથી તેમ ફરવા લાગી. ઘડીકમાં એની સામે ઉભી રહે, ઘડીકમાં બેસે, ઘડીકમાં સૂઈ જાય. પણ અનુરુદ્ધે પોતાની ઈંદ્રિયોનું દમન કરી

એના તરફ ખિલકુલ જોયું પણ નહિ. તેથી તે સ્ત્રી આશ્ચર્યચકિત થઈ, અને ફરીથી લૂગડાં પહેરી અનુરુદ્ધના પગ પર માથું મૂકી એની મારી માગી. અનુરુદ્ધે એને ક્ષમા કરી અને બીજે દિવસે એને ધર્મોપદેશ કરી એ ત્યાંથી આવસ્તી ગયો. ત્યાં જોણે લિશ્તુઓને આ વાત નિવેદન કરી. ત્યારે ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે એનો નિગેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ સ્ત્રી સાથે એક સ્થળે સૂઈ જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬ ॥

પદ. યુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉદાયા આવસ્તીનાં ઘણાં કુટુંબોમાં આવજન કરતો હતો. આવા એક કુટુંબમાં સાસુ બહારના દરવાજામાં બેસી હતી; અને વહુ અંદરના દરવાજામાં બેસી હતી. ઉદાયા આ તરફ આવી સાસુના કાનમાં ધર્મોપદેશ કરી વહુ તરફ ગયો; અને એને પણ એણે એમ જ કાનમાં ધર્મોપદેશ કર્યો. ત્યારે એ બંનેને એક બીજા માટે સંશય ઉત્પન્ન થયો; અને ઉદાયા કાન આગળ આવીને શું બોલતો હતો એવું બંનેએ એકબીજાને પૂછ્યું. એણે માત્ર ધર્મોપદેશ જ કર્યો હતો એવું જાણવામાં આવ્યું ત્યારે એ બંને એના પર ટીકા કરવા લાગ્યાં. ક્રમે ક્રમે આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. એમણે ઉદાયાનો નિગેધ કરી લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિશ્તુ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે ઉપાસિકાઓ લિશ્તુઓને જોઈ અમને ઉપદેશ કરો એવી વિનંતિ કરતી. લિશ્તુઓ કહેતા કે એમ કરવું તે બરાબર નથી. તેઓ કહેતી કે ઉપર પાંચ છ વાણ્યોથી પણ ધર્મોપદેશ કરો. પરંતુ લિશ્તુઓ એમનું કહેવું ધ્યાનમાં લેતા નહિ. તેથી તેઓ લિશ્તુઓ પર ટીકા કરવા લાગી. ત્યારે ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે

સ્ત્રીઓને પાંચ છ વાક્યોથી ઉપદેશ કરવાની લિક્ષુઓને રજા આપી અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

“ જે લિક્ષુ સ્ત્રીઓને પાંચ છ વાક્યો કરતાં વધારે ધર્મોપદેશ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ ભગવાને આવી રીતે રજા આપેલી હોવાથી દ્રાઈ અજ્ઞાણ માણસને સ્ત્રી પાસે બેસાડી ખૂબ ધર્મોપદેશ કરતા. આ વાત ભગવાને જાણી; ત્યારે તેમનો નિષેધ કરી તેમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિક્ષુ સુદ્ધ માણસની ગરહાજરીમાં સ્ત્રીને પાંચ છ વાક્યોથી વધારે ધર્મોપદેશ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૭॥

૫૭. બુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક નામાંકિત લિક્ષુઓએ ચોમાસામાં વલ્ગુમુદા નદીને કાંઠે મુકામ કર્યો. [બધી હકીકત કલમ ૪ પ્રમાણે સમજ લેવી.] ચોમાસું પૂરું થયા પછી જ્યારે તેઓ ભગવાનના દર્શન માટે આવ્યા ત્યારે તેમણે એક ખીજને લોકોત્તર ધર્મજ્ઞાન થયું છે એવું ગૃહસ્થોને કહેલું એ વાત ભગવાનના જાણવામાં આવી. એમનામાંના ધણાખરાને સાચેસાચું જ લોકોત્તર ધર્મનું જ્ઞાન થયું હતું. તો પણ એમનો નિષેધ કરી ભગવાને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ લોકોત્તર ધર્મ પ્રાપ્ત થયો છે એવું અનુપસંપન્નને કહે-આ વાત ખરી હોય તો પણ-તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮ ॥

૫૮. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રની ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ સાથે લલ્લાવાડ થઈ હતી. એનાથી ચેતનાયુક્ત (ધરિદા પૂર્વક કરેલો) વીર્ય-પાત કરવાની આપત્તિ થઈ હતી, અને સંધે તેને એ માટે પરિવાસ

આપ્યો હતો. આવા સંજ્ઞેગામાં શ્રાવસ્તીમાં એક પૂજે સંધને નિમંત્રણ આપ્યું હતું. ત્યાં ઉપનંદ એક બાગ્મીએ બેઠો. પૂર્વર્ગીય લિક્ષુઓએ એ પૂજના માણસોને કહ્યું, “આ ઉપનંદને તમે ધણું ચાન આપ્યો છો; પણ એ જે દાથે દાયકાએ આપેલી લિક્ષા ગ્રહણ કરે છે તેજ દાથે વીર્યપાત કરે છે. એ અપરાધને લીધે સંધે એને પરિવાસ આપ્યો છે; અને તેથી એ બધાથી દૂર બેઠો છે. એમનું આ કથન સારા લિક્ષુઓને ગમ્યું નહિ. ભગવાને ત્યારે આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે પૂર્વર્ગીયોના નિગેધ કર્યો; અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ સંધની સંમતિ વગર ણીજ લિક્ષુની સંધાદિશેષ આપત્તિ અનુપસંપન્નને કહે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૯ ॥

૫૯. યુદ્ધ ભગવાન આજવીમાં અગ્નાજવ ચેતિયમાં રહેતા હતા. તે વખતે આજવીના લિક્ષુઓ બાંધકામ કરવા માટે જમીન બોદાવતા હતા. થોડો એમના પર ટીકા કરવા લાગ્યા. ભગવાને ત્યારે આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે એ લિક્ષુઓનો નિગેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ જમીન બોદે કે બોદાવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

૬૦. યુદ્ધ ભગવાન આજવીમાં અગ્નાજવ ચેતિયમાં રહેતા હતા. તે વખતે આજવીના લિક્ષુઓ બાંધકામ માટે જાડો તોડતા અને તોડાવતા. આવી રીતે એક લિક્ષુ એક જાડ કાપી નાંખતો હતો ત્યારે એ વૃક્ષ પર રહેનારી વૃક્ષદેવતાએ એને કહ્યું, “ભદ્રંત, તારું ઘર બતાવવા માટે મારા ઘરનો નાશ કરીશ નહિ.” એનું વચન ન માંજળતાં લિક્ષુએ એ જાડ કાપી નાંખ્યું. એ નીચે પડ્યું ત્યારે એ દેવતાને તથા એનાં છોકરાંઓને ઘણે દેકાણે વાગ્યું. એના મનમાં એ લિક્ષુને દારૂ મારી નાંખું એવો વિચાર આવ્યો; પરંતુ

મન પર કાબુ રાખી, ભગવાનની પ્રાપ્તિ જઈ એણે બધી બીના કહી સંભળાવી. એણે એ ભિક્ષુને મારી ન નાંખ્યો તે માટે ભગવાને એની સ્તુતિ કરી અને ત્યાંથી થોડે દૂર એક છૂટું ઝાડ હાલુ તેના પર નિવાસ કરવા કહ્યું. ભિક્ષુઓ ઝાડ કાપી નાંખતા તેથી લોકો પણ ભિક્ષુઓ પર ટીકા કરવા લાગ્યા. છેવટે ભગવાને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

વનસ્પતિનો નાશ કરે તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

૬૧. યુદ્ધ ભગવાન કૌશાંબીમાં મોષિતારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે છન્ન ભિક્ષુ અનાચાર કરતો અને સંઘમાં તપાસ થવા માંડે કે ફાવે તેમ બોલતો: કહેતો કે કોને આપત્તિ થઈ છે? કેવી રીતે થઈ? કોને વદતાં? કેવી રીતે બોલતાં? સારા ભિક્ષુઓને આ વાત ગમી નહિ; અને ભગવાને એ બાણી ત્યારે એમણે છત્ર ભિક્ષુનો નિષેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ફાવે તેમ બોલે તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે છન્ન ભિક્ષુ ફાવે તેમ બોલવાથી આપત્તિ થાય છે એમ ધારી સંઘમાં ચૂપચાપ બેસી રહેતો; અને તેથી સંઘને ત્રાસ થતો. આ વાત ભગવાને બાણી ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

ફાવે તેમ બોલે અથવા મૌન ધારણ કરી સંઘને ત્રાસ આપે, તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

૬૨. યુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે સંઘની સૂવાની ને જમવાની વ્યવસ્થા દુષ્ટ મલ્લપુત્ર રાખતો હતો. મેતિય અને ભુમ્મજક એ બે ભિક્ષુઓ એની અવગણના કરવા લાગ્યા. તેથી ભગવાને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“અવગણના કરવાથી પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

અવગણના કરવાથી પાચિત્તિય થતું હોવાથી મેત્તિય અને ભુમ્મજક દબ્બની નિંદા કરવા લાગ્યા. તેથી ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો.

અવગણના કે નિંદા કરવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

૬૩. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે શિયાળામાં લિહુઓ ખુલ્લી જગ્યામાં માંચડો કે આસન નાંખી તડકામાં બેસતા; અને તેને પાછું સ્થાને મૂકી દીધા વગર કે બીજા કોઈને સુપરત કર્યા વગર ત્યાં જ પડી રહેવા દઈ આલ્યા જતા. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે એમનો નિર્બેધ કરી લિહુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિહુ સંધનો માંચડો, બાજઠ, બિછાતું કે સાદડી ખુલ્લી જગ્યામાં પાથરી કે પથરાવી, જતી વખતે એને ઠેકાણે ન મૂકી દે કે બીજા પાસે મૂકાવી ન દે, અથવા બીજાને કહ્યા વગર આલ્યો જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

૬૪. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે સપ્તદશવર્ગીય લિહુઓ એક બીજા સાથે મિત્રતાથી વર્તતા. તેઓ એકત્ર જ રહેતા અને સાથે જ મુસાફરી કરતા. એક દિવસ તેઓ એક સાંધિક વિહારમાં પથારીઓ પાથરી સૂઈ ગયા અને જતી વખતે બિછાનાં એમનાં એમ રહેવા દઈ આલ્યા ગયા. તેથી પથારીઓને બિધદ લાગી. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે એમનો નિર્બેધ કરી ભગવાને લિહુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિહુ સાંધિક વિહારમાં પથારીઓ પાથરી કે પથરાવી જતી વખતે એમને ઠેકાણે મૂકાવી દીધા વગર અથવા

કોઇને કહ્યા વગર ચાલ્યો જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

૬૫. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય ભિક્ષુઓ સારી સારી જગ્યાએ સૂવાના ઉદ્દેશથી પહેલેથી જ જઈ બેસતા. સ્થવિર ભિક્ષુઓ તેમને ત્યાંથી ઉઠાડી મૂકતા; પણ ષડ્વર્ગીય ભિક્ષુઓ ભીડ કરી ત્યાં જ સૂઈ જતા. આમ કરવામાં એમનો એટલો જ હેતુ હતો કે જેમને ભીડ થાય તે ત્યાંથી ઉઠીને ચાલ્યો જાય. એ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે ષડ્વર્ગીયોનો નિષેધ કરી ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ, સાંધિક વિહારમાં પહેલેથી આવીને રહેલા ભિક્ષુઓને ભીડ થાય અને તેઓ ત્યાંથી ચાલ્યા જાય એ હેતુથી જાણી બોધને ભીડ કરી સૂઈ જાય, તેને એ જ કારણથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

૬૬. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે સમ્પદશવર્ગીય ભિક્ષુઓએ એક ગામડી વિહાર સાફ-સૂફ કરવા માંડ્યો હતો. એ સાફસૂફ થઈ રહેતાં સુધી ષડ્વર્ગીય ભિક્ષુઓએ રાહ બેઠા; અને વિહાર સાફસૂફ થઈ રહ્યા પછી સમ્પદશવર્ગીયોને ત્યાંથી કાઢી મૂકી પોતે જ ત્યાં રહેવા લાગ્યા. સમ્પદશવર્ગીયોએ એમને ખૂબ વિનવ્યા; પણ ષડ્વર્ગીયોએ એમને અંદર રહેવા દીધા નહિ. આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ ત્યારે તેમણે ષડ્વર્ગીયોનો નિષેધ કરી ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ બીજા ભિક્ષુ પર રીસ ચઢાવી સાંધિક વિહારમાંથી એને બહાર કાઢી કે કઢાવી મૂકે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

૬૭. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે બે ભિક્ષુઓ સાંધિક વિહારમાં બે માળની કુટીરમાં

એક નીચે માળે ને બીજે ઉપલે માળે એમ રહેતા હતા. ઉપલે માળે જમીનમાં ખોડેલો પાયાવાળો એક ખાટલો હતો. ઉપલે માળ રહેનારો લિશ્તુ એકદમ જોરથી એ ખાટલાપર ખેડો. તેથી ખાટલાને પાચો નીચે ખસ્યો અને નીચે માળ રહેનારો લિશ્તુના માથાને વાગવાથી ઘણી ઇચ્છા થઈ; અને એણે ખુમાખુમ કરી મૂકી. સારા લિશ્તુઓને આ વાત ગમી નહિ; અને ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ સાંધિક વિહારમાં બે માળની કુટીરમાં ઉપલા માળપર, જેના પાયા જમીનમાં ખોડેલા હોય એવા ખાટલા કે આસન પર બેસે અથવા સૂઈ જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

૬૮. છુદ્ધ ભગવાન કૌશાંજીમાં ચોપિનારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્માન છત્રના ઉપસ્થાયક મહામાત્રે છત્ર માટે એક વિહાર બનાવ્યો. છત્ર એ વિહારને છાપરા ઉપર છાપડું ચડાવતો અને ઉપરાઉપરી એની લીંતોને ઘોળાવતો. તેથી ભાર વધી જઈ વિહાર પડવા લાગ્યો. એ સમયે કરવા માટે તુણકાળ ભેગાં કરતાં છત્રને એક ચાક્ષાણું જવનું બેતર બગાડી નાંખ્યું. તેથી એ આક્ષણું લિશ્તુઓ પર દીકા કરવા લાગ્યો. ક્રમે ક્રમે આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. એમણે છત્રનો નિર્ગેહ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

મોટા વિહાર કરાવનાર લિશ્તુએ દરવાજાની બાજુએ બૂંગળ રાખવાની જગ્યા સુધી તથા બારીઓ તરફ ઘોળાવવા માટે તથા બે ત્રણ વખત છાપર તૈયાર કરવા માટે જ્યાં અનાજ વગેરે ન હોય એવી જગ્યાએ રહી ગોઠવણ કરવી. અનાજ વગેરે ન હોય એવી જગ્યાએ રહીને પણ એવી વધારે ઘોળાવવાની કે છાપડું નાંખવાની ગોઠવણ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

કેાધને કહ્યા વગર ચાલ્યો જાય તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

૬૫. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પશ્વર્ગીય લિક્ષુઓ સારી સારી જગ્યાએ સૂવાના ઉદ્દેશથી પહેલેથી જ જમ બેસતા. સ્થવિર લિક્ષુઓ તેમને ત્યાંથી ઉઠાડી મૂકતા; પણ પશ્વર્ગીય લિક્ષુઓ ભીડ કરી ત્યાં જ સૂઈ જતા. આમ કરવામાં એમને એટલો જ હેતુ હતો કે જેમને ભીડ થાય તે ત્યાંથી ઉઠીને ચાલ્યો જાય. એ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે પશ્વર્ગીયોના નિષેધ કરી લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ, સાંધિક વિહારમાં પહેલેથી આવીને રહેલા લિક્ષુઓને ભીડ થાય અને તેઓ ત્યાંથી ચાલ્યા જાય એ હેતુથી જાણી જોઈને ભીડ કરી સૂઈ જાય, તેને એ જ કારણથી પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

૬૬. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે સમદશવર્ગીય લિક્ષુઓએ એક ગામડી વિહાર સાફ-સૂફ કરવા માંડ્યો હતો. એ સાફસૂફ થઈ રહેતાં સુધી પશ્વર્ગીય લિક્ષુઓએ રાહ જોઈ; અને વિહાર સાફસૂફ થઈ રહ્યા પછી સમદશવર્ગીયોને ત્યાંથી કાઢી મૂકી પોતે જ ત્યાં રહેવા લાગ્યા. સમદશવર્ગીયોએ એમને ખૂબ વિનવ્યા; પણ પશ્વર્ગીયોએ એમને અંદર રહેવા દીધા નહિ. આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ ત્યારે તેમણે પશ્વર્ગીયોના નિષેધ કરી લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ બીજા લિક્ષુ પર રીસ ચઢાવી સાંધિક વિહારમાંથી એને બહાર કાઢી કે કઢાવી મૂકે, તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

૬૭. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એ લિક્ષુઓ સાંધિક વિહારમાં એ માળની કુટીરમાં

એક નીચલે માળે ને બીજો ઉપલે માળે એમ રહેતા હતા. ઉપલે માળે જમીનમાં ખોડેલો પાયાવાળો એક ખાટલો હતો. ઉપલે માળ રહેનારો લિશ્તુ એકદમ જોરથી એ ખાટલાપર ખેડો. તેથી ખાટલાનો પાચો નીચે ખસ્યો અને નીચલે માળ રહેનારા લિશ્તુના માથાને વાગવાથી ઘણી ધમ્મ થઈ; અને એણે ખુમાખૂમ કરી મૂકી. સારા લિશ્તુએને આ વાત ગમી નહિ; અને ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ સાંધિક વિહારમાં બે માળની કુદીરમાં ઉપલા માળપર, જેના પાયા જમીનમાં ખોડેલા હોય એવા ખાટલા કે આસન પર બેસે અથવા સૂઈ જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૮॥

૬૮. યુદ્ધ ભગવાન કૌશાંજીમાં મોષિનારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આશ્વખ્માન છત્રના ઉપસ્થાયક મહામાત્રે છત્ર માટે એક વિહાર બનાવ્યો. છત્ર એ વિહારને છાપરા ઉપર છાપડ ચડાવતો અને ઉપરાઉપરી એની લીંતોને ઘોળાવતો. તેથી ભાર વધી જઈ વિહાર પડવા લાગ્યો. એ સમો કરવા માટે તુણકાજી લેગા કરતાં છત્રને એક બ્રાહ્મણનું જવનું ખેતર બગાડી નાંખ્યું. તેથી એ બ્રાહ્મણ લિશ્તુઓ પર દીકા કરવા લાગ્યો. ક્રમે ક્રમે આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. એમણે છત્રનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

મોટો વિહાર કરાવનાર લિશ્તુએ દરવાજાની બાજુએ બૂંગળ રાખવાની જગ્યા સુધી તથા બારીઓ તરફ ઘોળાવવા માટે તથા બે ત્રણ વખત છાપર તૈયાર કરવા માટે જ્યાં અનાજ વગેરે ન હોય એવી જગ્યાએ રહી ગોઠવણ કરવી. અનાજ વગેરે ન હોય એવી જગ્યાએ રહીને પણ એથી વધારે ઘોળાવવાની કે છાપડ નાંખવાની ગોઠવણ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૯॥

૬૯. બુદ્ધ ભગવાન આળવીમાં અગ્ગાળવ ચેતિયમાં રહેતા હતા. તે વખતે આળવીના લિક્ષુઓ બાંધકામ કરતી વખતે જંતુઓ-વાળા પાણીથી ઘાસ તથા માટી પલાળતાં અથવા બીજાઓ પાસે પલાળાવતા. આ વાત સારા લિક્ષુઓને ગમી નહિ; અને એ ભગવાનને કાને જતાં ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ બાણી જોઈને જંતુઓવાળા પાણીથી ઘાસ કે માટી પલાળે કે બીજા પાસે પલાળાવે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨૦॥

૭૦. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે સ્થવિર લિક્ષુઓ લિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરતા; અને તેથી તેમને ચીવર, પિંડપાત વગેરેનો લાભ થતો. એ જોઈ ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓને લાગ્યું કે લિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરવામાં લાભ રહેલો છે. તેથી લિક્ષુણીઓ પાસે જઈ તેમણે કહ્યું, “બહેનો, અમે રહીએ છીએ તે તરફ આવતાં રહેજો, એટલે અમે પણ તમને ઉપદેશ કરીશું.” ત્યારે એ લિક્ષુણીઓ એમની પાસે ગઈ ત્યારે એમણે ધર્મોપદેશ ઘણો જ થોડો કર્યો; અને નકામી વાતો ઘણી કરી. ત્યાંથી તેઓ ભગવાનના દર્શન માટે ગઈ; અને ભગવાને પૂછવાથી બનેલી બધી હકીકત કહી સંભળાવી. તેથી ભગવાને બધા લિક્ષુઓને ભેગા કર્યા; અને ષડ્વર્ગીયોનો નિષેધ કર્યો; તથા લિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરવા માટે સંઘે રીતસર લિક્ષુની ચૂંટણી કરવી એવો નિયમ કર્યો. સંઘે પસંદ કરેલા લિક્ષુએ લિક્ષુણીને ઉપદેશ કરવો એવી અનુજ્ઞા આપી ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

સંઘની પસંદગી મેળવ્યા વગર જે લિક્ષુઓ લિક્ષુણી-ને ઉપદેશ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૧ ॥

ભગવાને આવો નિયમ કર્યો તેથી ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ પોતાનામાંથી કેાઈની પસંદગી કરી લિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરાવતા. તેથી ભગવાને તેમનો નિષેધ કરી લિક્ષુઓને કહ્યું, “લિક્ષુઓ, (૧)

જે લિક્ષુ ચાસ્ત્રિવાન હોય, (૨) બહુશ્રુત હોય, (૩) જેને લિક્ષુ-પ્રાતિમોક્ષ તથા લિક્ષુણી-પ્રાતિમોક્ષ કંઠસ્થ હોય, (૪) જે ઉત્તમ વક્તા હોય, (૫) લિક્ષુણીઓને જેનો ઉપદેશ ગમતો હોય, (૬) જે શક્તિમાન હોય, (૭) પ્રવ્રજ્યા લીધા પછીથી જેને હાથે સંઘાદિશેષ જેવી આપત્તિ ન થઈ હોય, તથા (૮) જેની ઉંમર વીસ વરસ કરતાં વધારે હોય, તેને જ લિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરવા માટે પસંદ કરવો. આ આઠ ગુણોથી યુક્ત હોય તેને લિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરવા માટે ચૂંટી કાઢવો એવી હું રજા આપું છું.”

૭૧. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે સ્થવિર લિક્ષુઓ વારા ફરતી લિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરતા. એક દિવસે ચૂળપંથકનો વારો હતો. લિક્ષુણીઓએ કહ્યું, “આજે આર્ય ચૂળપંથક આપણને વિસ્તારથી ઉપદેશ ન કરતાં, ફરી ફરીથી ઉદ્ધારગાથા જ સંભળાવ્યાં કરશે.” એમનું આ અનુમાન ખરું પડ્યું. તેઓ ઉપદેશ સંભળવા માટે આવી ત્યારે ચૂળપંથકે આ ગાથા ગાઈ સંભળાવી:—

અધિચેતસો અપ્પમજ્જતો મુનિનો મોનપથેસુ સિવ્વત્તો ।

સોકા ન ભવન્તિ તાદિનો ઉપસન્તસ્સ સદ્દા સત્તીમતો ॥

(સમાધિમાં અપ્રમત્ત રહેનાર, મૌનમાર્ગમાં આત્મદમન કરતાં શીખનાર, શાંત અને હંમેશાં સ્મૃતિમાન મુનિને શોક કરવાનો પ્રસંગ આવતો નથી.)

પોતે કરેલું અનુમાન ખરું પડ્યું એમ લિક્ષુણીઓ અંદર અંદર કહેવા લાગી. એમનું બોલવું ચૂળપંથકે સાંભળ્યું; અને સિદ્ધિના બળથી આકાશમાં ચંદ્રમણ કરવા લાગ્યો—ઘડીકમાં ઉભો રહે, બેસી જાય, સૂઈ જાય, ધૂમાડો ઉત્પન્ન કરે, અગ્નિ પ્રકટાવે, ઘડીકમાં અદશ્ય થઈ જાય, અને ઉપરની જ ઉદ્ધારગાથા તથા બીજાં અનેક યુદ્ધવચન બોલ્યાં કરે. એ સાંભળી લિક્ષુણીઓ કહેવા લાગી, “ચૂળપંથકના જેવો પ્રભાવશાળી ઉપદેશ એમે કદી પણ સાંભળ્યો નથી.” પણ આ

ચૂનપંથકના ઉપદેશને લીધે લિશ્તુણીઓને શહેરમાં જતાં મોકલું થયું; અને દરવાજા બંધ થઈ જવાથી રાત શહેર બહાર પસાર કરી સવારે શહેરમાં જવું પડ્યું. એમને જોઈ લોકો કહેવા લાગ્યા કે આ લિશ્તુણીઓ અબ્બહ્યારિણી છે. રાત લિશ્તુઓ સાથે પસાર કરી સવારે શહેરમાં આવે છે. એમ થતાં એ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. એમણે ચૂનપંથકનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

સંઘે ચૂંટી ડાહલો લિશ્તુ પણ જે સૂર્યાસ્ત પછી લિશ્તુ-ણીને ઉપદેશ કરે તો એને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૥૨૨૥

૭૨. બુદ્ધ ભગવાન શાક્યદેશમાં કપિલવસ્તુમાં નિત્રાધારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વર્ગીય લિશ્તુઓ લિશ્તુણી-ઉપાશ્રયમાં જઈ લિશ્તુણીઓને ઉપદેશ કરતા. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે પૂર્વર્ગીયોનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ જે લિશ્તુ લિશ્તુણી-ઉપાશ્રયમાં જઈ લિશ્તુણીને ઉપદેશ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

તે વખતે મહાપ્રજ્ઞપતી ગોતમી માંદી હતી. સ્થવિર લિશ્તુઓ એની ખબર કાઢવા ગયા. એમને ધર્મોપદેશ કરવાની એણે વિનંતિ કરી. પણ એમ કરવાની મનાઈ છે એમ કહી તેમણે ઉપદેશ કર્યો નહિ. ત્યાર પછી ભગવાન મહાપ્રજ્ઞપતીને મળવા માટે ગયા. એણે એમને આ વાત કહી. ત્યારે ભગવાને લિશ્તુઓને બોલાવી કહ્યું, “ માંદી લિશ્તુણીને લિશ્તુણીના ઉપાશ્રયમાં જઈ ઉપદેશ કરવાની હું રજા આપું છું. ” એમ કહી એમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ યોગ્ય પ્રસંગ વગર લિશ્તુણીના ઉપાશ્રયમાં જઈ લિશ્તુણીને ઉપદેશ કરે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. લિશ્તુણી માંદગી ભોગવતી હોય તો એ પ્રસંગ આ બાબતમાં ઉપદેશ માટે યોગ્ય છે એમ સમજવું. ૥૨૩૥

૭૩. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે લિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરવાને લીધે સ્થવિર લિક્ષુઓને ચીવર, પિંડપાત્ર વગેરેનો લાભ થતો. ષડ્વર્ગીય કહેતા કે સ્થવિર લિક્ષુઓ માત્ર લાભની ખાતર જ લિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરે છે. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે ષડ્વર્ગીયોનો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

સ્થવિર લિક્ષુઓ માત્ર લાભની ખાતર જ લિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરે છે એમ જે લિક્ષુ કહે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

૭૪. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક લિક્ષુ શ્રાવસ્તીની એક શેરીમાં લિક્ષા માગતો હતો. એક લિક્ષુણી પણ ત્યાં જ લિક્ષા માટે જતી હતી. ત્યાં એ બંનેને ઓળખાણ થયું. એક વખત એ લિક્ષુએ પેલી લિક્ષુણીને ચીવર આપ્યું. આ વાત સારા લિક્ષુઓને ગમી નહિ....અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ જે લિક્ષુ અજ્ઞાતિ લિક્ષુણીને ચીવર આપે, તેને પાચિત્તિય પાપ થાય છે. ”

આવો નિયમ થવાથી કોઈ ચીજના બદલામાં લિક્ષુણી ચીવર માગે તો પણ લિક્ષુઓ આપતા નહિ. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે ચીજના બદલામાં ચીવર આપવાની એમણે રજા આપી; અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિક્ષુ કોઈ ચીજના બદલા વગર અજ્ઞાતિ લિક્ષુણીને ચીવર આપે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

૭૫. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉદાયી લિક્ષુ ચીવર શીવવામાં પ્રખ્યાત હતા. એક લિક્ષુણીએ એને ચીવર શીવી આપવા વિનંતી કરી. એણે ચીવર ઘણું સુંદર તૈયાર કર્યું; પણ એના પર એક બીલસ ચિત્રામણ

કાઠ્યું અને એ લિક્ષુણીને કહ્યું કે, “આ ચીવરની ગડી લાંગ્યા વગર એમને એમ રહેવા દે, અને જ્યારે લિક્ષુણી-સંઘ ઉપદેશ સાંભળવા માટે જાય ત્યારે એ ઓઢી બધાંની પાછળ જાણે.” લિક્ષુણીએ એમ કહ્યું અને સ્વાભાવિક રીતે જ એ બીલત્સ ચિત્ર એની કે બીજી કોઈ લિક્ષુણીની નજરે પડ્યું નહિ. પણ માર્ગમાં એ ચિત્રામણુ જોઈ લોકો લિક્ષુણીઓની નિંદા કરવા લાગ્યા. આગળ જતાં એ વાત ભગવાનના કાન પર ગઈ; ત્યારે તેમણે ઉદાયીનો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ અજ્ઞાતિ લિક્ષુણીનું ચીવર શીવે કે બીજા પાસે શીવડાવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

૭૬. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ અગાઉથી સંકેત કરી લિક્ષુણીઓ સાથે પ્રવાસ કરતા....તેથી ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિક્ષુ અગાઉથી સંકેત કરી લિક્ષુણી સાથે એક માર્ગે પ્રવાસ કરે—માત્ર એક ગામમાંથી બીજા ગામમાં પણ જાય—તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

એક વખત કેટલાક લિક્ષુઓ તથા લિક્ષુણીઓ સાકેતથી શ્રાવસ્તી આવતાં હતાં. એ લિક્ષુણીઓએ લિક્ષુઓ સાથે પ્રવાસ કરવાનો પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો. પણ ઉપરના નિયમને લીધે લિક્ષુઓ તેમની વિનંતીને માન આપી શક્યા નહિ. તેમણે કહ્યું, “આપણે સાથે પ્રવાસ કરી શકીએ તેમ નથી. તમે આગળ જાઓ. અમે પાછળથી આવીશું.” લિક્ષુણીઓ બોલી, “લિક્ષુઓનો દરજ્જો મોટો. તેથી તમે જ આગળ જાઓ. અમે પાછળ આવીશું.” લિક્ષુઓ આગળ ગયા, અને લિક્ષુણીઓ પાછળથી આવતી હતી તેવામાં રસ્તામાં એમને ચોરોએ ઘેરી લીધી, એમનાં ચીવર હરી લીધાં અને એમના પર બળાત્કાર કર્યો. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિક્ષુ યોગ્ય પ્રસંગ વગર સંકેત કરી લિક્ષુણી સાથે એક માર્ગે પ્રવાસ કરે—માત્ર એક ગામમાંથી બીજા ગામમાં પણ જાય—તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. જે રસ્તે સથવારા સાથે જ પ્રવાસ કરવાનો હોય અને ચાર વગેરેની બીકે હોય તે પ્રસંગને આ બાબતમાં યોગ્ય પ્રસંગ જાણવો. ॥ ૨૭ ॥

૭૭. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ધૂવર્ગીય લિક્ષુઓ સંકેત કરી લિક્ષુણીઓ સાથે હોડીમાં પ્રવાસ કરતા. એમને જોઈ લોકો કહેવા લાગ્યા કે જેવી રીતે અમે અમારી સ્ત્રીઓ સાથે હોડીમાં બેસી ક્રીડા કરીએ છીએ તેવી રીતે આ શાક્યપુત્રીય શ્રમણો લિક્ષુણીઓ સાથે હોડીમાં બેસી ક્રીડા કરે છે....તેથી ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિક્ષુ સંકેત કરી નદીની ઉપરવાશ કે નીચે જતી હોડીમાં લિક્ષુણી સાથે બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે કેટલાક લિક્ષુઓ અને લિક્ષુણીઓ સાકેતથી શ્રાવસ્તી આવતાં હતાં. માર્ગમાં એક નદી આવી. ત્યાં લિક્ષુઓએ એમને કહ્યું, “તમે આગળ જાઓ; અમે પાછળથી આવીએ છીએ.” લિક્ષુણીઓએ લિક્ષુઓને જ આગળ જવાને કહ્યું. તેઓ નદીપાર ગયા એટલામાં ચોરોએ લિક્ષુણીઓનાં ચીવર હરી લીધાં, અને એમના પર બળાટકાર કર્યો. આ વાત જાણવામાં આવી ત્યારે લિક્ષુઓએ અને લિક્ષુણીઓએ નદીપાર જનારી હોડીમાં સાથે બેસવું એવી રજા આપી ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિક્ષુ સંકેત કરી, નદીપાર જતી હોડી ઉપરાંત નદીની ઉપરવાશ કે નીચે જતી હોડીમાં લિક્ષુણી સાથે બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

૭૮. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે

વખતે શુદ્ધનંદા લિક્ષુણી એક કુટુંબમાં આવળ કરતી હતી. એ કુટુંબમાં એક દિવસે સારિપુત્ર, મહામોગ્ગલ્લાન વગેરે મહાસ્થવિરોને આમંત્રણ હતું. આ વાત જ્યારે શુદ્ધનંદા લિક્ષુણીએ જાણી ત્યારે તેણે એ ગૃહસ્થને કહ્યું, “તેં દેવદત્ત જેવા મોટા લિક્ષુણોને નિમંત્રણ ન કરતાં આમને નિમંત્રણ કર્યું એ કેવું?” લિક્ષુણી દ્વારા લોકોને કહી દેવદત્ત લિક્ષા પ્રાપ્ત કરે છે એ વાત જ્યારે બહાર પડી ત્યારે ભગવાને એનો નિષેધ કરી લિક્ષુણો માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિક્ષુ જાણી જોધને લિક્ષુણીનાં કહેવાથી પ્રાપ્ત થએલું લિક્ષાન્ન ખાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે એક લિક્ષુ પોતાના કાષ્ઠ મગાને ત્યાં ગયો. ઘણાં વર્ષો પછી ઘેર ગએલો હોવાથી એનાં સગાંવહાલાંઓએ એને માટે સારું ભોજન તૈયાર કર્યું. એ કુટુંબમાં આવળ કરનારી કાષ્ઠ લિક્ષુણીએ કહ્યું, “હીક છે! આ આર્યને તમે જમાડો.” લિક્ષુણીના કહેવાથી પોતાને આ જમણુ પ્રાપ્ત થાય છે એવી લિક્ષુને શંકા આવી અને એણે એ અન્ન ગ્રહણ કર્યું નહિ. એ દિવસે લિક્ષાટનનો સમય પણ થઈ ગએલો હોવાથી એને ઉપવાસ કરવો પડ્યો. આ વાત જાણવામાં આવી ત્યારે ભગવાને લિક્ષુએને કહ્યું, “ગૃહસ્થોએ પ્રથમથી તૈયારી કરી મૂકેલી હોય છતાં લિક્ષુણીના કહેવાથી અન્ન પ્રાપ્ત થાય તો પણ તે ગ્રહણ કરવાની હું રજા આપું છું.” એમ કહી એમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે જાણી જોધને—ગૃહસ્થોએ પ્રથમથી તૈયારી ન કરેલી હોય ત્યારે—લિક્ષુણીના કહેવાથી પ્રાપ્ત થએલું લિક્ષાન્ન ખાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ૨૯ ॥

૭૯. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્યમાન ઉદાયીની પૂર્વાશ્રમની સ્ત્રી લિક્ષુણી થઈ હતી. એક દિવસે ઉદાયી એકલો જ એની સાથે વાતો કરતો બેઠો.

આ વાત સારા લિક્ષુઓને ગમી નહિ; અને ભગવાને એ બધું ત્યારે ઉદાધીતો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ એકલો એકલી લિક્ષુણી સાથે એકાંતમાં બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૦ ॥

૮૦. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જો ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે શ્રાવસ્તીથી થોડે દૂર એક પૂજે શ્રમણોને લિક્ષાન્ત આપવાનું શરૂ કર્યું હતું (એને આવસથ-પિંડ કહેતા). પૃથ્વર્ગીય લિક્ષુઓ શ્રાવસ્તીમાં લિક્ષા માટે ગએલા. ત્યાં તેમને કંઈ પણ ન મળ્યું એટલે તેઓ તે પૂજના આવસથ તરફ ગયા. એમને ત્યાં સારી રીતે સત્કાર કરવામાં આવ્યો. એટલે પૃથ્વર્ગીય લિક્ષુઓ હંમેશાં ત્યાં જ લિક્ષા માટે જવા લાગ્યા. પછીથી એમણે એવો વિચાર કર્યો કે આરામમાં જવાનું પણ શું કામ છે? પાછું બીજે દિવસે અહીં આવવાનું જ છે. તેથી આપણે અહીંયાં જ વાસો કરીએ. એ પ્રમાણે વિચાર કરી તેઓ ત્યાં જ રહ્યાં. એમને જોઈ બીજા પંથના શ્રમણોએ ત્યાં જવાનું મૂકી દીધું. લોકો કહેવા લાગ્યા, “આ શાક્યપુત્રીય શ્રમણો અહીંયાં જ મુકામ રાખી આવસથ-પિંડ ખાયાં કરે છે એ કેવું? આવસથ-પિંડ માત્ર આમને માટે જ નથી; પણ સર્વ પંથના શ્રમણો માટે છે.” ક્રમેક્રમે આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. તેમણે પૃથ્વર્ગીયોના નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“આવસથ-પિંડ એક જ દિવસ ગ્રહણ કરવો. એથી વધારે દિવસ ગ્રહણ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે આયુષ્માન સારિપુત કોલસ ક્ષેત્રમાં પ્રવાસ કરતાં કરતાં એક આવસથમાં આવી પહોંચ્યો. ઘણું કાળે સ્થવિર આવેલો છે એમ કહી ત્યાંના લોકોએ એનો ઘણો સત્કાર કર્યો.

ઠેકાણે જઈ શક્યો નહિ. ખીજે દિવસે એને માટે લોકોએ લોજન તૈયાર કર્યું. પરંતુ ભગવાને એક કરતાં વધારે દિવસ આવસથ-પિંડ ગ્રહણ કરવાની મનાઈ કરેલી હોવાથી સારિપુત્રે એનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. પછીથી એ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે માંદા લિક્ષુને એકથી વધારે દિવસ આવસથમાં રહી લિક્ષા ગ્રહણ કરવાની પરવાનગી આપી; અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

તંદુરસ્ત લિક્ષુએ એક જ દિવસ આવસથ-પિંડ ગ્રહણ કરવો. એથી વધારે દિવસ ગ્રહણ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૩૧॥

૮૧. યુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે લોકો તરફથી કંઈ પણ મળતું ન હોવાથી દેવદત્ત ઘેરઘેર જાતે કહી આવી પોતાને અને પોતાના સાથીઓ માટે લિક્ષા મેળવતો. લોકો એના પર ટીકા કરવા લાગ્યા; અને ભગવાને એનો નિષેધ કરી લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ગાણુ^૧ સાથે લિક્ષા સ્વીકારનારને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

આ નિયમમાં ભગવાને જૂદે જૂદે પ્રસંગે ફેરફાર કર્યો. એ સર્વ ફેરફારનો સમાવેશ નીચેના નિયમમાં કરેલો છે:—

ગ્રામ્ય પ્રસંગ વગર ગાણુ સાથે લિક્ષા સ્વીકારવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. લિક્ષુ માંદગી લોગવતા હોય, સ્ત્રીવર બનાવવાનો વખત હોય, મુસાફરીએ નીકળવાનો વખત હોય, હોડીમાં પ્રવાસ કરવાનો વખત હોય, અથવા લિક્ષુઓનો મોટો સમુદાય સાથે હોય તો એ આ બાબતમાં ગ્રામ્ય પ્રસંગ છે એમ જાણવું. ॥૩૨॥

૧. ગાણુ એટલે ચાર કે એથી વધારે લિક્ષુઓનો સમુદાય. આવસથ સમુદાયે એક દિવસે એક જ ઠેકાણે લોજન કરવું ગ્રામ્ય નથી, એનો આ નિયમનો અર્થ છે.

૮૨. બુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે વૈશાલીમાં લિક્ષુઓને આમંત્રણ-પરંપરા ચાલુ હતી. તેમાં એક ગરીબ લુહારે આખા લિક્ષુસંઘને એક દિવસ પોતાને ઘેર આમંત્રણ કર્યું. આ ગરીબ લુહાર તે શાનું જમણુ આપે એવો વિચાર કરી લિક્ષુઓએ પહેલેથી જ લિક્ષાટન કરી જમી લીધું અને પછીથી એને ત્યાં ગયા. એ ગરીબ લુહારને એના શેઠે વધારે રોજી આપવાથી અને આડોશીપાડોશીઓએ સારી રીતે મદદ કરવાથી એણે લિક્ષુસંઘ માટે ઉત્તમ ભોજન તૈયાર કર્યું. પણ જમતી વખતે લિક્ષુઓ બહુ ઓછું ખાવા લાગ્યા. એણે કહ્યું, “ હું ગરીબ છું એમ માની તમે થોડું ખાશો નહિ. તમારે માટે ઘણું અન્ન તૈયાર કરેલું છે. ” લિક્ષુઓએ કહ્યું, “ અમે પહેલેથી જ લિક્ષાટન કરીને આવ્યા છીએ. તેથી વધારે ખાવાની ઇચ્છા રહી નથી. ” ત્યારે એ ગરીબ લુહાર એમના પર ટીકા કરવા લાગ્યો કે મેં નિમંત્રણ કરેલું હોવા છતાં લિક્ષુઓ ખીજે ઠેકાણે લિક્ષા ગ્રહણ કરે એ કેવું ?...ભગવાને આ બાબતમાં નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ પરંપરાથી^૧ ભોજન કરવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

પછીથી જૂદે જૂદે પ્રસંગે આ નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો:—

યોગ્ય પ્રસંગ વગર પરંપરાથી ભોજન કરવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. માંદા હોવું, ચીવર બનાવવાનો વખત હોવો, એ આ બાબતમાં યોગ્ય પ્રસંગ છે એમ જાણવું. ૥૩૩૮

૮૩. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જૅઁ અઁ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કાણુમાતા ઉપાસિકા ઘણી શ્રદ્ધાળુ હતી. એની છોકરી કાણુને ખીજે ગામ પરણાવી હતી. એ પોતાને પિયર હતી

૧. એકે આમંત્રણ આપેલું હોવા છતાં ખીજે ઠેકાણે જમીને પાછું એ ઠેકાણે જમવા જવું એને પરંપરાથી ભોજન કરવું કહે છે.

ત્યારે એના ધણીએ એને તેડવા માટે એક માણસ મોકલ્યો. એને ખાલી હાથે મોકલવી ઠીક નહિ, એવા વિચારથી કાણુમાતાએ એને માટે અપૂપ (વડાં) તૈયાર કર્યાં. એટલામાં એક લિક્ષુ લિક્ષા માટે આવ્યો. એને એણે કેટલાક અપૂપ આપ્યા. એણે એ વાત ખીજા લિક્ષુને કહી ને ખીજાએ ત્રીજાને કહી. એ બધાએ ત્યાં લિક્ષા ગ્રહણ કરવાથી કાણુમાતાએ તૈયાર કરેલા બધા અપૂપ ખલાસ થઈ ગયા. તેથી છોકરીને સાસરે મોકલવાનું એને મુલતવી રાખવું પડ્યું. છોકરીને તેડવા માટે એના ધણીએ ફરીથી માણસ મોકલ્યો. લિક્ષુઓએ ફરીથી પણ પહેલાંની માફક લિક્ષા માટે આવી બધા અપૂપ ખલાસ કર્યા. ત્રીજા વાર માણસ આવ્યો ત્યારે પણ આમ જ બન્યું. તેથી સ્ત્રીને મોકલતા નથી એમ કહી, રીસ ચઢાવી કાણુના ધણીએ ખીજા વાર લગ્ન કર્યું. એ હકીકત કાણુએ જાણી. ત્યારે તે રડવા લાગી. ભગવાન લિક્ષા માટે આવ્યા ત્યારે કાણુમાતાએ એમને આ હકીકત કહી સંભળાવી. ભગવાને બંનેને ધર્મોપદેશ કર્યો અને વિહારમાં પાછા ગયા.

એ જ વખતે ખીજા એક એવી વાત બની કે એક સાર્થ (વેપારીઓની પોઠ) રાજગૃહથી પ્રવાસે જવાની તૈયારીમાં હતો. એક લિક્ષુ ત્યાં લિક્ષા માટે જઈ ચઢ્યો. સાર્થમાંથી એક ઉપાસકે એને સાથે આપ્યો. એણે એ વાત ખીજા લિક્ષુને કહી અને ખીજાએ ત્રીજાને કહી, અને એમ કરતાં ઘણા લિક્ષુઓના જાણવામાં એ વાત આવી. એ બધાએ ત્યાંજ લિક્ષા ગ્રહણ કરવાથી એ ઉપાસકનો બધો સાથે ખલાસ થઈ ગયો. એણે સાર્થનાં ખીજાં માણસોને ત્યાં વધુ મુકામ કરવા માટે વિનંતી કરી. પણ તેઓ થોભ્યા નહિ. ફરીથી પાથેય તૈયાર કરી, ખીજે દિવસે એમની પાછળ પાછળ જતાં માર્ગમાં ચોરોએ એને લૂંટી લીધો. તેથી લોકો લિક્ષુઓ પર ટીકા કરવા લાગ્યા: કહેવા લાગ્યા કે આ શાક્યપુત્રાય શ્રમણો પ્રમાણુ જાણ્યા વિના લિક્ષા ગ્રહણ કરે એ કેવું? આગળ જતાં ભગવાને

એ વાત જાણી, ત્યારે તેમણે એમનો નિષેધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

લિક્ષુ કોઇ કુટુંબમાં લિક્ષા માટે જઇ ચઢતાં એને અપૂપ કે મંથ^૧ ગ્રહણ કરવાની વિનંતી કરવામાં આવે તો તેણે એ ત્રણ પાત્ર ભરી એ ગ્રહણ કરવાં. એથી વધારે લે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. એ ત્રણ પાત્ર ભરી લઇ લિક્ષુએને વહેંચી આપવાં. આવે વખતે આ શિષ્ટાચાર છે એમ માનવું. ॥ ૩૪ ॥

૮૪. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૅઁ અઁ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક બ્રાહ્મણે લિક્ષુએને નિમંત્રણ આપી જમાડયા. લિક્ષુએ એને સાં જમી પાછા એની પાડોશમાં રહેતાં પોતાનાં સગાંવહાલાંને ત્યાં જઇ જમ્યા. લિક્ષુએ ગયા પછી બ્રાહ્મણ આડોશી-પાડોશીને આમંત્રણ આપવા ગયો. પણ તેમણે કહ્યું, “તે લિક્ષુએને જ પેટભરી જમાડયા નહિ, એને હવે એમને શા માટે બોલાવે છે ?” એ સાંભળી તે બ્રાહ્મણ લિક્ષુએ પર ટીકા કરવા લાગ્યો. એણે કહ્યું કે “લિક્ષુએ મારે ઘેર જમી પાછા બીજાને સાં જમે એ કેવું ? શું હું એમને પેટભરીને જમાડી શકું તેમ નહોતું ?” આ વાત ક્રમે ક્રમે ભગવાને જાણી, ત્યારે તેમણે એ લિક્ષુએનો નિષેધ કરી બધા લિક્ષુએને માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિક્ષુ જમીને વૃક્ષ થયા પછી, ફરીથી જમે કે ખાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે માંદા લિક્ષુએ માટે લોકો સાફ સાફ ખાવાનું કરી મોકલતા. તેમાંથી જે ખાઈ રહેતું તે બહાર ફેંકી દેવામાં આવતું; અને એ ખાવા માટે ભેગા થએલા કાગડાઓ મોટેથી કોલાહલ કરી મૂકતા. ભગવાને આનંદ પાસે એની પૂછપરછ કરી ત્યારે આનંદે એ હકીકત ભગવાનને કહી સંભળાવી. ત્યારે ભગવાને લિક્ષુએને

એકઠા કરી કહ્યું, “ માંદા લિશ્તુઓનું કે બીજા લિશ્તુઓનું બાકી રહેલું અન્ન ગ્રહણ કરવાની હું રજા આપું છું. ” એમ કહી ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ જમીને તૃપ્ત થયા પછી લિશ્તુના વધેલા અન્ન વગર બીજી અન્ન ખાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૫ ॥

૮૫. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે અ. આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એ લિશ્તુઓ કોસલ દેશમાં પ્રવાસ કરતા હતા. એમાંથી એક નિયમ પ્રમાણે વર્તતો નહિ; તેથી બીજા એને ઉપદેશ કરતો. તેથી પહેલાને એના પર રીસ ચઢી. એ બંને શ્રાવસ્તીમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં એક પૂજે સંધને આપેલા ભોજન પ્રસંગે બીજા લિશ્તુએ જમી લીધું. પહેલો આ વાત જાણતો હતો. એણે આગ્રહ કરી એને ફરીથી પોતાના સગાને ત્યાં જમાડ્યો. જમી રહ્યા પછી એને કહ્યું, “ તું મને ઉપદેશ કરતો હતો; પણ આજે તો તું પોતે પણ એક વખત જમ્યા છતાં ફરીથી જમ્યો. ” સારા લિશ્તુઓને આ વાત ગમી નહિ. ભગવાને એ લિશ્તુનો નિષેધ કર્યો અને બધા લિશ્તુઓ માટે આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ બીજા લિશ્તુ જમીને તૃપ્ત થયા હોય છતાં એને જાણી જોઈને આપત્તિ લાગુ કરવાના હેતુથી લિશ્તુઓએ ખાધને વધેલા અન્ન વગર બીજી અન્ન ગ્રહણ કરવાનો આગ્રહ કરે, અને કહે કે ‘ હું લિશ્તુ, આ અન્ન ગ્રહણ કર, આ જમણું જમ, ’ અને બીજા લિશ્તુ એ અન્ન ગ્રહણ કરે તો તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૬ ॥

૮૬. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે રાજગૃહમાં પર્વત પર જત્રા (ગિરગ્ગસમજ્જો) ભરાઈ હતી. સમદશવર્ગીય લિશ્તુઓ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. લોકોએ એમને નહવાડી ઘોવાડી જમાડ્યા અને ખાવાની ચીજો બાંધી આપી વિદાય કર્યા.

તેમણે આરામમાં આવી ષડ્વર્ગીયોને એ ખાવાની ચીજો આપવા માંડી. ત્યારે તેઓ વિકાળે (અપોર પછી) ખાય છે એમ કહી ષડ્વર્ગીયોએ તેમના પર ટીકા કરી...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ વિકાળે ખાય કે જન્મે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૭ ॥

૮૭. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અં આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આનંદનો ઉપાધ્યાય એલકૂસીસ જંગલમાં રહેતા હતા. તે લિક્ષાટન કરી કેરો ભાત માગી લાવતો અને સૂકવી મૂકતો; અને જ્યારે લિક્ષાટન માટે ન જાય ત્યારે એને પલાળીને ખાતો. આ વાન ભગવાને જાણી ત્યારે એનો નિષેધ કરી લિશ્તુઓ માટે એમણે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ ખાવાની કે જમવાની ચીજો સંઘરી રાખીને ખાય કે જન્મે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૮ ॥

૮૮. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અં આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિશ્તુઓ ઉત્તમ પદાર્થો મંગાવીને ખાતા. લોકો એમના પર ટીકા કરવા લાગ્યા. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે ષડ્વર્ગીયોનો નિષેધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ઘી, માખણ, તેલ, મધ, ગોળનો રસ, માછલાં, માંસ, દૂધ અને દહીં વગેરે જેવા ઉત્તમ પદાર્થો જે લિશ્તુ પોતાને માટે મંગાવીને ખાય, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે લિશ્તુઓ માંદા પડવા લાગ્યા. તેઓ કહેતા, “પહેલાં અમે ઘી, માખણ વગેરે પદાર્થો મંગાવીને ખાતા; અને તેથી અમને સાંઈ થતું.” આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં ફેરફાર કર્યો:—

ઘી, માખણ, તેલ, મધ, ગોળનો રસ, માછલાં, માંસ, દૂધ અને દહીં વગેરે જેવા ઉત્તમ પદાર્થો જે તંદુરસ્ત

લિશ્તુ પોતાને માટે મંગાવીને ખાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૯ ॥

૮૯. બુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે એક પાંચુકુલિક (ચીંથરાનાં ચીવર વાપરનાર) લિશ્તુ સ્મશાનમાં રહેતો હતો. એ લોકોએ આપેલું કંઈ પણ લેતો નહિ. સ્મશાનમાં ઝાડ નીચે કે ઉમરા પર લોકોએ મૂકેલા પિંડ ખાઈને નિર્વાહ કરતો. લોકો એના પર ટીકા કરવા લાગ્યા...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિશ્તુ ન આપેલો આહાર મ્હોંમાં નાંખે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

ત્યારે લિશ્તુએને પાણી પીતાં અને દાતણનો ઉપયોગ કરતાં સંકોચ થવા માંડ્યો. તેથી ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ પાણી અને દાતણ વગર બીજે ન આપેલો આહાર મ્હોંમાં નાંખે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૦ ॥

૯૦. બુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે સંઘને ઘણા ખાદ્ય પદાર્થો પ્રાપ્ત થયા હતા. આનંદે વધેલા પદાર્થોનું શું કરવું એ સંબંધે ભગવાનને પૂછ્યું. ત્યારે ભગવાને એ પદાર્થો ગરીબચુરખાંને વહેંચી આપવાને કહ્યું. તેમાં ઘણી પરિવ્રાજિકાઓ પણ હતી. આનંદે દરેકને એક એક અપૂષ આપ્યો. પણ એક પરિવ્રાજિકાના પાત્રમાં ભૂલથી એ અપૂષ પડ્યા. ત્યારે બીજી પરિવ્રાજિકાઓ, આ તારો જર છે એમ કહી એને ધુતકારવા લાગી.

તે જ વખતે બીજી એક એવી બીના બની કે એક આજીવક આરામમાં આવી ચઢ્યો. તેને એક લિશ્તુએ ખૂબ ઘી નાંખી સાંઈ અન્ન આપ્યું. એ લઈને એ ચાલ્યો ગયો. માર્ગમાં બીજા આજીવકે ‘આ અન્ન ક્યાંથી આણ્યું?’ એવો

પ્રશ્ન કર્યો. એણે જવાબ આપ્યો, “ મુઝ્ઝુહપતિ શ્રમણ ગોતમની સમારાધનામાં આ અન્ન મને પ્રાપ્ત થયું. ” કેટલાક ઉપાસકોએ એનું આ કથન સાંભળ્યું; અને આરામમાં આવી ભગવાનને નમસ્કાર કરી કહ્યું, “ આ તીર્થ (તિથિય) બુદ્ધ, ધર્મ અને સંઘની નિંદા જ કરવાની તક શોધે છે; તેથી આવા લોકોને આર્યોએ (લિક્ષુઓએ) પોતાને હાથે ભોજન આપવું નહિ. ” ભગવાને ધર્મોપદેશ કરી એ ઉપાસકોને રવાના કર્યા; અને એ બાબતમાં લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ અચ્ચેલક (નગ્ન) પરિવ્રાજકને કે પરિવ્રાજિકાને સ્વહસ્તે ખાવાના કે જમવાના પદાર્થ આપે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૧ ॥

૯૧. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રે પોતાનો ભાઈ જે એનો શિષ્ય હતો તેને કહ્યું, “ ચાલ, આપણે ગામમાં લિક્ષાટન માટે જઈએ. ” અને ગામમાં ગયા પછી એને કંઈ પણ અપાવ્યા વગર કહ્યું, “ તું અહિંથી ચાલ્યો જા. તારી સાથે બોલવું કે બેસવું ઉઠવું મને ગમતું નથી. હું એકલો હોઉં છું ત્યારે મને ઠીક પડે છે. ” મોડું થવાથી એના ભાઈને લિક્ષા મળી નહિ. એણે પાછા આવી આ વાત લિક્ષુઓને કહી... ભગવાને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ બીજા લિક્ષુને કહે કે, ચાલ આપણે ગામમાં કે શહેરમાં લિક્ષા માટે જઈએ, અને ત્યાં એને કંઈ અપાવીને કે અપાવ્યા વગર જ, તારી સાથે બોલવું કે બેસવું ઉઠવું મને પસંદ નથી, હું એકલો હોઉં ત્યારે જ મને બીજા સાથે બોલવું ને બેસવું ઉઠવું ગમે છે, એમ કહી એને પાછો મોકલે તો—એને લીધે જ—એને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૨ ॥

૯૨. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્ર પોતાના મિત્રને ત્યાં જઈ એની

સ્ત્રી સાથે શયનગૃહમાં બેઠો. એટલામાં એ મિત્ર ત્યાં આવ્યો; અને એણે ઉપનંદને લિધ્વા અપાવીને જવાને કહ્યું. પણ એની સ્ત્રી એને થોડીવાર વધારે બેસવા માટે આગ્રહ કરવા લાગી. તેથી ઉપનંદ ત્યાં જ બેઠો. આ કૃત્ય એના મિત્રને ગમ્યું નહિ. એણે ઉપનંદની ટીકા કરવા માંડી...અને ભગવાને આ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિધ્વા સ્ત્રી પુરુષ સાથે રહેતાં હોય એવા ઘરમાં પ્રવેશ કરી અંદર બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૪૩॥

૯૩. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૅઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્ર પોતાના મિત્રને ઘેર જઈ એની સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં બેઠો. એ જોઈ એના મિત્ર એની ટીકા કરવા લાગ્યો. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે લિધ્વાઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિધ્વા સ્ત્રી સાથે એકાંત આસનમાં બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૪ ॥

૯૪. બીજે કોઈ પ્રસંગે ઉપનંદ આવી જ રીતે એકલો કોઈ એકલી સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં બેઠો હતો. ભગવાને એ વાત જાણી અને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિધ્વા એકલો કોઈ એકલી સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૫ ॥

૯૫. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રના ઉપસ્થાયક કુટુંબમાં ઉપનંદ અને બીજા લિધ્વાઓને નિમંત્રણ હતું. બધા લિધ્વાઓ આવીને પોતપોતાને આસને બેઠા; અને કહેવા લાગ્યા, “વિકાળ થતાં પૂર્વે અમને ભોજન આપ.” પણ ઉપનંદ બીજા કુટુંબોમાં ફરતો હતો. તે આવ્યા વગર ઉપાસકે લિધ્વાઓને ભોજન પીરસવાની ના પાડી. ઉપનંદને આવતાં વાર થઈ; અને તેથી લિધ્વાઓ શાંતિથી જમી શક્યા નહિ. સારા

લિક્ષુઓને આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ જે લિક્ષુ એક ઠેકાણેથી નિમંત્રણ આવ્યું હોય ને ભોજન પહેલાં બીજાં કુટુંબોમાં ફર્યા કરે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

એક દિવસ ઉપનંદના ઉપસ્થાયક કુટુંબમાંથી વિહારમાં કંઈ આવતાં પદાર્થ મોકલવામાં આવ્યો હતો; અને એ ઉપનંદને અતાવીને સંધને આપવામાં આવે એવું કહેવડાવી મોકલ્યું હતું. ઉપનંદ લિક્ષા માટે ગામમાં ગયો હતો. તેથી ભગવાને કહ્યું કે એ પાછો આવતાં સુધી એ પદાર્થ એમને એમ જ રાખી મૂકવો. જમતાં પહેલાં બીજાં કુટુંબોમાં ફર્યા કરવાની મનાઈ કરેલી હોવાથી ઉપનંદ જમ્યા પછી ઓળખીતાં કુટુંબોમાં ફરવા લાગ્યો; અને તેથી આરામમાં આવતાં એને ઘણી વાર થઈ. જમવાનો વખત થઈ જવાથી લિક્ષુઓ એ પદાર્થ ખાઈ શક્યા નહિ, અને એ માણસ એ પાછો લઈ ગયો. સારા લિક્ષુઓને આ વાત ગમી નહિ; અને ભગવાને એ જાણી ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

“ જે લિક્ષુ એક ઠેકાણેથી નિમંત્રણ આવેલું હોય ને ભોજન પહેલાં કે ભોજન પછી બીજાં કુટુંબોમાં ફર્યા કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

આગળ જતાં એક બે પ્રસંગે વળી આ નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો:—

જે લિક્ષુ યોગ્ય પ્રસંગ વગર, એક ઠેકાણેથી નિમંત્રણ આવેલું હોય ને ભોજન પછી બીજાં કુટુંબોમાં ફર્યા કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ચીવરદાનનો વખત અને ચીવર ખનાવવાનો વખત એ આ બાબતમાં યોગ્ય પ્રસંગ છે એમ જાણવું. ॥ ૪૬ ॥

૯૬. યુદ્ધ ભગવાન શાક્યદેશમાં કપિલવસ્તુમાં નિગ્રોધારામમાં

રહેતા હતા. તે વખતે મહાનામ શાક્યને ઘેર ઘી, માખણ વગેરે ઔષધિ ચીજો હતી. ચોમાસામાં સંધને ઔષધિ પૂરી પાડવાની રજા આપવા માટે એણે ભગવાનને વિનંતી કરી; અને ભગવાને એ સ્થિતિમાં ચોમાસામાં કોઈ ગૃહસ્થ ઔષધિ પૂરી પાડવાની વ્યવસ્થા રાખે તો તે સ્વીકારવાની લિક્ષુઓને રજા આપી. પરંતુ લિક્ષુઓ મહાનામ શાક્ય પાસે થોડા પ્રમાણમાં જ આ ચીજો માગતા. તેથી મહાનામે વધારે માગી લેવાની એમને વિનંતી કરી. તો પણ લિક્ષુઓ એ અલ્પ પ્રમાણમાં જ ગ્રહણ કરતા. તેથી મહાનામે ભગવાનને કહ્યું, “હું આખી જીંદગી સુધી લિક્ષુઓને ઔષધિ પદાર્થ પૂરા પાડવા ઇચ્છું છું.” ભગવાનને એ વાત પણ કબૂલ રાખી.

તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ ઓઢવા પહેરવામાં અવ્યવસ્થિત રીતે વર્તતા. એમને જોઈ મહાનામે કહ્યું, “તમે આમ અવ્યવસ્થિત રીતે કેમ વર્તો છો ?” એના આ કથનથી ષડ્વર્ગીયોને એના પર રીસ ચઢી; અને વેર લેવાના ધરાદાથી તેઓ એની પાસે જઈ એસડ માટે એકદમ એક દ્રોણ* ભરી ઘી માગવા લાગ્યા. મહાનામે એમને એક દિવસ થોભવા કહ્યું, ત્યારે તેમણે કહ્યું, “તારી વિનંતીનો શા ઉપયોગ ? ઔષધિ પદાર્થ આપવાની તારી ઇચ્છા ન હોવા છતાં તું સંધને વિનંતી કરે છે એ કેવું ?” એમનું આ કહેવું સાંભળી મહાનામ એમના પર ઠીકા કરવા લાગ્યો. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

તંદુરસ્ત લિક્ષુએ ચોમાસામાં ઔષધિ ગ્રહણ કરવાની વિનંતીનો સ્વીકાર કરવો, બીજી વખત કરવામાં આવેલી વિનંતીનો પણ સ્વીકાર કરવો, અને હુમેશાં ગ્રહણ કરવાની કોઈ વિનંતી કરે તો તેનો પણ સ્વીકાર કરવો. પરંતુ ઔષધિ ચીજો માગવામાં જે હદ ઓળંગે, તેને પ્રાચિત્તિય પ્રાર્ત થાય છે. ॥ ૪૭ ॥

*. ચાર કુડવ (એક મુઠી ભરાય એટલું માપ) એટલે એક અસ્થ, ચાર અસ્થ એટલે એક આઠક અને ચાર આઠક એટલે એક દ્રોણ.

૯૭. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પસેનદિકાસલ સૈન્ય સાથે કૂચ કરતો હતો. ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ સૈન્યની કૂચ જોવા માટે ગયા. એમને જોઇ પસેનદિ રાજાએ પૂછ્યું, “ તમે અહિં કેમ આવ્યા છો ? ” તેમણે કહ્યું, “ અમે મહારાજાના દર્શન માટે આવ્યા છીએ. ” રાજાએ કહ્યું, “ યુદ્ધમાં આતંક માનતારા મને જોઇને તમને શો કાયદો થવાનો છે ? તમારે માત્ર ભગવાનનું જ દર્શન કરવું એ જ યોગ્ય નથી શું ? ” ષડ્વર્ગીયાના આ કૃત્ય ઉપર લોકો ટીકા કરવા લાગ્યા...અને ભગવાને એ બાબતમાં નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ જે લિક્ષુ સૈન્ય કૂચ કરતું હોય ત્યારે તે જોવા માટે જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

તે વખતે એકે લિક્ષુનો મામો લશ્કરમાં માંદો પડ્યો હતો. એણે એ લિક્ષુએ પોતાને આવી મળી જવું એવો સંદેશો કહાવ્યો. આ વાત એ લિક્ષુએ ભગવાનને કહી, અને ભગવાને એવે પ્રસંગે, ખાસ કારણને લીધે, લશ્કરમાં જવાની રજા આપી અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિક્ષુ ખાસ કારણ વગર, સૈન્ય કૂચ કરતું હોય ત્યારે તે જોવા માટે જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૪૮॥

૯૮. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ કોઈ કારણસર લશ્કરમાં જતા અને ત્રણ દિવસ કરતાં વધારે દિવસ રહેતા. લોકો એમના પર ટીકા કરવા લાગ્યા...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

લિક્ષુને કોઈ કારણસર લશ્કરમાં જવું પડે તો એણે બે ત્રણ દિવસ લશ્કરમાં રહેવું. એથી વધારે દિવસ રહે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૯ ॥

૯૯. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ બે ત્રણ દિવસ લશ્કરમાં રહેતા.

તે દરમિયાન તેઓ નિશાન તાકવાની જગ્યાએ, સેનાની ગણતરી કરવાની જગ્યાએ, વ્યૂહ રચવાને સ્થળે અને અનીક (ટૂંકડી) તૈયાર કરવાની જગ્યાએ જતા. તેમાંથી એકે લિક્ષુને નિશાન તાકવાની જગ્યાએ ગએલો સારે ખાણુ વાગ્યું. લોકો એની મશકરી કરવા લાગ્યા; કહેવા લાગ્યા કે, ભદ્રંત, યુદ્ધ સાઈ થયું નહિ વાર ? તમે કેટલાં નિશાન તાક્યાં ? એ લિક્ષુ ધણો જ શરમાવા લાગ્યો. આગળ જતાં એ વાત ભગવાને જાણી; સારે તેમણે ષડ્વર્ગચિંતો નિષેધ કર્યો અને લિક્ષુએ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

એ ત્રણ દિવસ લશ્કરમાં રહ્યો હોય તે દરમિયાન જે લિક્ષુ નિશાન તાકવાની જગ્યાએ, લશ્કરની ગણતરી કરવાની જગ્યાએ, વ્યૂહ રચવાને સ્થળે અને અનીક તૈયાર કરવાની જગ્યાએ જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૦ ॥

૧૦૦. યુદ્ધ ભગવાન ચેતિયદેશમાં પ્રવાસ કરતાં ભદ્રવતિકા નામના ગામ તરફ જતા હતા. માર્ગમાં ભરવાડ તથા ખેડૂતોએ એમને કહ્યું, “ ભદ્રંત ! ભદ્રવતિકાની પાસે આવેલા આમ્રતીર્થમાં આપ જશો નહિ. કારણ કે ત્યાં જટિલના આશ્રમમાં એક ભયંકર ઋદ્ધિમાન ઝેરી નાગ રહે છે. પણ એમનું કંઈ પણ ન સાંભળતાં ભગવાન ભદ્રવતિકા ગામ ગયા. ભગવાનના સંઘમાંથી સાગત નામે એક લિક્ષુ એ જટિલના આશ્રમમાં જઈ એની અગ્નિશાળામાં ઘાસનું આસન તૈયાર કરી પલાંઈ વાળી ધણી સાવચેતીથી એના પર બેઠો. એને જોઈ એ નાગ ક્રોધે ભરાયો; અને એણે મુખમાંથી ધૂમાડો કાઢવાનો આરંભ કર્યો. સાગતે પણ પોતાની સિદ્ધિના બળે ધૂમાડો કાઢવા માંડ્યો. નાગ એ સહન કરી શક્યો નહિ. એણે અગ્નિ કાઢવા માંડ્યો. સાગતે પણ અગ્નિ કાઢ્યો અને પોતાની સિદ્ધિના બળથી એ નાગનું તેજ હરણ કર્યું. ભગવાન કેટલોક કાળ ભદ્રવતિકામાં પસાર કરી, પ્રવાસ કરતા કરતા કૌશાંબી આવી પહોંચ્યા. સાગત પણ એમની સાથે હતો. આમ્રતીર્થમાં રહેનારા નાગ સાથે યુદ્ધ

सुराजिपयः
१०९. सु.
इति. ते वपुः पुरुषः
गदीपयी इति

1. संस्कृत के अर्थ में संस्कृत शब्द का प्रयोग प्राचीन काल में ही हो रहा था।
प्राचीन काल में संस्कृत शब्द का प्रयोग प्राचीन काल में ही हो रहा था।

પાંખ્યો. સારા લિક્ષુઓને આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને આ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ગલીપત્રી કરનારને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૨ ॥

૧૦૨. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૅ૦ અં૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે સમ્રટશવર્ગીય લિક્ષુઓ અચિરવતી નદીમાં જલક્રીડા કરતા. પસેનદિ રાજ્ય મલ્લિકા રાણી સાથે પોતાના મહેલની અગાશીમાં બેઠો હતો. લિક્ષુઓને જલક્રીડા કરતા જોઈ એણે રાણીને કહ્યું, “ આ જો અહિંન્ત જલક્રીડા કરે છે. ” મલ્લિકા રાણી બોલી, “ કાં તો ભગવાને આ બાળતમાં નિયમ કરેલો નહિ હોય, અથવા તો આ લિક્ષુઓ અનભિચ્છ હોવા જોઈએ. ” આ લિક્ષુઓ જલક્રીડા કરે છે એ હકીકત, પોતે જાતે કહ્યા વગર ભગવાન પોતાની મેળે જાણી શકે એવી એક યુક્તિ પસેનદિ કોસલરાજ્યએ શોધી કાઢી. એણે એ લિક્ષુઓને બોલાવી ગોળનો એક રવો એમને આપ્યો, અને કહ્યું કે આ ભગવાન પાસે લઈ જાઓ. તેઓએ એ લઈ જઈ ભગવાનને આપ્યો, અને કહ્યું કે એ પસેનદિ રાજ્યએ આપ્યો છે. રાજ્યએ તમને ક્યાં જોયા, એવું ભગવાને પૂછ્યું. એમણે કહ્યું કે અમે અચિરવતી નદીમાં જલક્રીડા કરતા હતા ત્યાં રાજ્યએ અમને જોયા. ભગવાને એમનો નિષેધ કર્યો; અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જલક્રીડા કરવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૩ ॥

૧૦૩. યુદ્ધ ભગવાન કૌશાંબીમાં ઘોષિતારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે છન્ન લિક્ષુ સારી રીતે વર્તતો નહિ. તેને લિક્ષુઓ, આ કરવું યોગ્ય નથી, પેલું કરવું ઠીક નથી, એમ કહી શિખામણ આપતા. પણ એ હકીકત એવી રીતે જ વર્તતો. સારા લિક્ષુઓને આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

અનાદર કરવાથી પાચિત્તિય થાય છે. ॥ ૫૪ ॥

૧૦૪. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૅ૦ અં૦ આરામમાં રહેતા

હતા. તે વખતે પૂર્વગીય લિશ્તુઓ સમ્પદશવર્ગીય લિશ્તુઓને ખીવ-
ડાવતા અને તેથી તેઓ ગભરાઇ જઈ રડવા લાગતા. સારા લિશ્તુઓને
આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ બીજા લિશ્તુને ખીવડાવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત
થાય છે. ॥ ૫૫ ॥

૧૦૫. બુદ્ધ ભગવાન ભગદેશમાં મુંસુમારમાં ભેસકળા-
વનમાં રહેતા હતા. તે વખતે શીઆળામાં લિશ્તુઓ તાપણી સળ-
ગાવી એમાં એક મોટું લાકડું મૂકી આસપાસ તાપતા બેઠા હતા.
એ લાકડાના પોલાણમાં એક મોટો કાળો સાપ હતો. એ બહાર
નીકળ્યો અને લિશ્તુઓની પાછળ પડ્યો. લિશ્તુઓ આમ તેમ દોડવા
લાગ્યા. સારા લિશ્તુઓને આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને નીચે
પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિશ્તુ તાપવાના ઉદ્દેશથી દેવતા સળગાવે કે બીજા પાસે
સળગાવડાવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

આ નિયમમાં એ વખત નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો:—

જે લિશ્તુ આસ કારણુ વગર, તાપવાના ઉદ્દેશથી દેવતા
સળગાવે કે બીજા પાસે સળગાવડાવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત
થાય છે. ॥ ૫૬ ॥

લિશ્તુ માંદો હોય, દીવો સળગાવવો હોય કે અગ્નિશાળામાં
દેવતા સળગાવવો હોય, તો એવા કારણુસર દેવતા સળગાવવામાં
આવે કે બીજા પાસેથી સળગાવડાવવામાં આવે તો એમાં વાંધો
નથી. એથી પાચિત્તિય થતું નથી.

૧૦૬. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળુવનમાં રહેતા હતા. તે
વખતે લિશ્તુઓ તપોદ્ધમાં^૧ સ્નાન કરતા. એક દિવસ લિશ્તુઓ
નહાતા હતા ત્યારે ધિગિસાર રાજા ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પણ લિશ્તુઓ

૧. ઉંઢા પોણીનો ઝરો. હજી સુધી આ ઝરો કાયમ છે, અને આ
ઝરામાં ન્હાવા માટે આજુબાજુના ગામના ઘણા લોકો આવે છે.

નહાતા હોવાથી એને નહાવા માટે ઘણો વખત સુધી થોભવું પડ્યું. છેવટે સાંજે ઘણું મોડેથી એ સ્નાન કરવા પામ્યો; અને શહેરના દરવાજા ખંધ હોવાથી રાત્રિ શહેરની બહાર પસાર કરી. સવારે એ ભગવાન હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ભગવાને આટલા વહેલા આવવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે રાજાએ બનેલી બીના કહી સંભળાવી. ભગવાને એને ધર્મોપદેશ કર્યો અને એ ત્યાંથી વદાય થયો. પછીથી ભગવાને બધા લિશ્તુઓને ભેગા કર્યા અને વારંવાર નહાનારા લિશ્તુઓનો નિષેધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિશ્તુ એક વખત સ્નાન કર્યા પછી પંદર દિવસની અંદર બીજી વખત સ્નાન કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

આ નિયમમાં વખતો વખત નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યા:—

જે લિશ્તુ એક વખત સ્નાન કર્યા પછી પંદર દિવસની અંદર ચોગ્ય પ્રસંગ વગર, બીજી વખત સ્નાન કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ઉનહાળાનો છેલ્લો દાઢ મહિનો તથા ચોમાસાનો પહેલો એક મહિનો મળી ગરમીના અઢી મહિના, માંદગીનો કાળ, મહેનત કર્યા પછી, પ્રવાસમાં હોવું, વાવાઝોડામાં સપડાવું, આ બાબતોનો ચોગ્ય પ્રસંગમાં સમાવેશ થાય છે. ॥ ૫૭ ॥

૧૦૭. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૅ૦ અ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક લિશ્તુઓ તથા પરિવ્રાજકો સાકેતથી શ્રાવસ્તી આવતા હતા. વાટમાં ચોરોએ એમનાં ચીવર હરી લીધાં. રાજ-સૈનિકોએ એ ચોરોને પકડ્યા; અને લિશ્તુઓને પોતાનાં ચીવર ઓળખી લેવાને કહ્યું. પણ એ પરિવ્રાજકોનાં વસ્ત્રો ભેગાં લઈ ગએલાં હોવાથી તેઓ એ ઓળખી શક્યા નહિ. ત્યારે એ રાજ-સૈનિકો લિશ્તુઓની ટીકા કરવા લાગ્યા... અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

નવું ચીવર મળે ત્યારે લિશ્તુએ એના પર આસમાની રંગ, કાદવ કે કાળો રંગ, એમાંથી કોઈ એક ચીજથી ચિહ્ન કરવું. આ ત્રણમાંથી કોઈ એકનું ચિહ્ન કર્યા વગર નવું ચીવર વાપરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૮ ॥

૧૦૮. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્ર ‘મારા ભાઈને ચીવર આપેલું છે’ એમ કહી એની સંમતિ વગર જ જાતે એ વાપરતો હતો. એના ભાઈએ જ એ વાત લિશ્તુએને કહી...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ ધીજી લિશ્તુને, લિશ્તુણીને, શીખનાર સ્ત્રીને, શ્રામણેરને કે શ્રામણેરીને ચીવર આપેલું છે એમ કહી જેને એ આપવામાં આવ્યું હોય તેની પરવાનગી વગર જાતે એ વાપરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૯ ॥

૧૦૯. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે સમદશવર્ગીય લિશ્તુઓ પોતાની ચીજો વ્યવસ્થિત રીતે રાખતા નહિ; અને ષડ્વર્ગીય લિશ્તુઓ એ સંતાડી મૂકતા: સમદશવર્ગીય એથી રડવા લાગતા. આ વાત સારા લિશ્તુએને ગમી નહિ...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ ધીજી લિશ્તુનું પાત્ર, ચીવર, આસન, સોયની ડખી અથવા કંમરપટો સંતાડી મૂકે કે ધીજી પાસે સંતાડી મૂકાવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૦ ॥

૧૧૦. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. આયુષ્માન ઉદાચી બાણું મારવામાં હોશિયાર હતો. એને કાંગડા ગમતા નહિ. એણે કાંગડાઓ મારી નાંખી એમનાં માથાં સૂળીએ ચઢાવી મૂક્યાં. સારા લિશ્તુએને આ વાત ગમી નહિ; અને ભગવાને ઉદાચીનો નિષેધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ જાણી જોઈને પ્રાણીઓને મારી નાખે તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૧ ॥

૧૧૧. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ ધ્યાનમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ જાણી જોઈને જંતુઓવાળું પાણી વાપરતા. સારા લિક્ષુઓને આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ જાણી જોઈને જંતુવાળું પાણી વાપરે તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૨ ॥

૧૧૨. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ ધ્યાનમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ, એક વખત નિયમસર ચૂકાદો થઈ ગયો હોય એવો કળઓ ફરીથી ઉપસ્થિત કરતા; અને કહેતા કે ‘કળયાનો નિકાલ બરાબર થયો નથી; એનો ફરીથી ફેંસલો થવો જોઈએ.’ સારા લિક્ષુઓને આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ જાણી જોઈને એક વખત ફેંસલો થએલો કળઓ ફરીથી ઉપસ્થિત કરે તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૩ ॥

૧૧૩. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ ધ્યાનમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રને હાથે ચેતનાયુક્ત વીર્ય-પાતની આપત્તિ થઈ અને એણે આ વાત લિક્ષુ-ભાઈને કહી, એ ગુપ્ત રાખવા કહ્યું. આગળ જતાં એ વાત બહાર પડી...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ ખીજ લિક્ષુની સંવાદિશેષ જેવી આપત્તિ બાબતે હોવા છતાં જાણી જોઈને ગુપ્ત રાખે તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૪ ॥

૧૧૪. યુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે સપ્તદશવર્ગીય યુવકોમાં ઉપાલિ મુખ્ય હતો. ઉપાલિનાં

માખાપને એવી ચિંતા પેડી કે, આપણા મરણ પછી, મહેનત કર્યા વગર ઉપાલિ સુખમાં કેવી રીતે રહી શકશે? એમનાં મનમાં એને લખતાં શીખવવાનો વિચાર આવ્યો; પણ એથી ઉપાલિનાં આંગળાં દુખવાનો સંભવ હતો. હિસાબ રાખતાં શીખવે તો વિચાર કરતાં કરતાં એની છાતીમાં દુખશે એવી બીક પેડી. શરાફનો ધંધો શીખવે તો ખરાંખોટાં નાણાં પારખતાં પારખતાં એની આંખો દુખશે એમ લાગ્યું. છેવટે એમને એવો વિચાર સૂઝ્યો કે એને શાક્યપુત્રીય લિક્ષુસંઘમાં દાખલ કરીએ તો એ સુખે રહી શકશે, અને એ સંબંધી તેઓ અંદરઅંદર વાતો કરવા લાગ્યાં. એમની વાતો ઉપાલિએ સાંભળી, અને એણે પોતાના સાથીઓને કહ્યું, “ ચાલો, આપણે શાક્યપુત્રીય સંઘમાં જઈએ. ” એ બધાને એ વાત પસંદ પડી અને બધાએ પોતપોતાનાં માખાપ પાસેથી પરવાનગી મેળવી લિક્ષુઓ પાસે જઈ પ્રવ્રજ્યા લીધી. લિક્ષુઓના નિયમ પ્રમાણે, બપોરના આર વાગ્યા પછી એમને ખાવાનું મળતું નહિ; તેથી રાત્રે ‘અમને કંઈપણ ખાવાનું આપો’ એમ કહી તેઓ રડ્યા કરતા. લિક્ષુઓ એમનું સાંત્વન કરવાનો પ્રયત્ન કરતા, પણ તેઓ માનતા નહિ. પેરાઢિયામાં એમનું રડવું સાંભળી ભગવાને આનંદ પાસે એ વિષે પૂછપરછ કરી, અને આ વાત જ્યારે એમના જાણવામાં આવી ત્યારે આવા નહાના છોકરાઓને જેમણે લિક્ષુસંઘમાં દાખલ કર્યા તેમનો નિષેધ કર્યો; અને લિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ જાણી જોઈને વીશ વરસથી ઓછી ઉંમરના માણસને ઉપસંપદા આપે-એ માણસને અનુપસંપન્ન જાણવો અને તે વખતે હાજર રહેલા લિક્ષુઓને નિંદા માનવા-તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૫ ॥

૧૧૫. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા: તે વખતે એક પોદ રાજગૃહથી પશ્ચિમ તરફ જતી હતી. એક લિક્ષુ એની સાથે જવા નીકળ્યો. તેઓ રાખનો કર આપ્યા

વગર નાસી જતા હતા. રાજપુરુષોએ એમને માર્ગમાં પકડ્યા અને તેઓએ એ લિક્ષુને કહ્યું, “તું આ ચોર લોકોની પોઠ સાથે કેમ જાય છે?” આગળપર ભગવાનને જ્યારે આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેમણે એ લિક્ષુનો નિષેધ કર્યો અને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ જાણી જોઈને સંકેત કરી ચોરોની પોઠ સાથે-એક ગામમાંથી બીજા ગામમાં પણ-પ્રવાસ કરે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૬ ॥

૧૧૬. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક લિક્ષુ કોસલદેશમાંથી પ્રવાસ કરતાં એક ગામની લાગોળે થઈને જતો હતો. એ ગામની એક સ્ત્રી પતિ સાથે લડીને એ જ રસ્તે થઈ જતી હતી. એણે લિક્ષુ સાથે જવાની રજા માગી અને લિક્ષુએ એને ‘લલ્લે ચાલ’ એમ કહ્યું. પાછળ જ એનો પતિ આવતો હતો. આ લિક્ષુ પોતાની સ્ત્રીને નસાડીને લઈ જાય છે, એમ ધારી તેણે એને ખૂબ માર માર્યો. ત્યારે તે સ્ત્રીએ એને કહ્યું, “આ લિક્ષુને તમે કેમ મારો છો? એનો એમાં કંઈ પણ વાંક નથી. તમે એની માફ માગો.” એના કહેવા પ્રમાણે પતિએ એની માફ માગી. શ્રાવસ્તી ગયા પછી એ લિક્ષુએ આ વાત બીજા લિક્ષુઓને કહી...અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ, સંકેત કરી, સ્ત્રી સાથે-એક ગામમાંથી બીજા ગામમાં પણ-પ્રવાસ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૭ ॥

૧૧૭. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે અરિષ્ટ લિક્ષુને એવી પાપકારક દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ હતી કે, ‘ભગવાને ઉપદેશલા ધર્મનો વિચાર કરતાં ભગવાને જે વાતો અંતરાયકારક છે એમ કહ્યું છે તેમનો ઉપભોગ લેનારને એ અંતરાય નથી કરતી.’ એનો આ વિચાર કેટલાક લિક્ષુઓએ જાણ્યો અને એમણે એને એ વિચારથી પાછો વાળવાનો પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો.

એમણે કહ્યું, “આયુષ્માન્ અરિષ્ટ, તું ભગવાન પર ખોટું આળ મૂકીશ નહિ. એનખાજના પદાર્થોનો ઉપલોગ લેવાથી. મોક્ષમાર્ગમાં અંતરાય આવે છે એવું ભગવાને વારંવાર કહ્યું છે.” તોપણ અરિષ્ટ પોતાની પાપકારક દૃષ્ટિથી નિવૃત્ત થાય નહિ. ભગવાને આ વાત બહુ ત્યારે તેમણે અરિષ્ટનો નિષેધ કર્યો, અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ભગવાને ઉપદેશોલા ધર્મનો અર્થ હું એવો સમજું છું કે જે ધર્મ (કામોપલોગ) અંતરાયકારક છે એવું ભગવાને કહ્યું છે તેનું સેવન કરવાથી અંતરાય થનાર નથી” એવું જે લિશ્તુ કહે, તેને લિશ્તુઓએ કહેવું, “આયુષ્માન્, તું આમ ન કહે, ભગવાન પર આળ મા મૂક. ભગવાન પર આળ મૂકવું ઠીક નથી. ભગવાન (તું કહે છે) તેમ કદી પણ કહે નહિ. ભગવાને અનેક રીતે અંતરાયકારક ધર્મ (કામોપલોગ) અંતરાયકારક છે અને એમનું સેવન કરવાથી અંતરાય પ્રાપ્ત થશે એવું કહ્યું છે.” લિશ્તુઓએ આમ કહેવા છતાં પણ જો એ એવી જ રીતે હજી પકડી એસે તો એને એ દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરવા માટે ત્રણવાર સમજાવવો. ત્રણવાર સમજાવવાથી જો એ દૃષ્ટિ મૂકી દે તો ઠીક; જો ન મૂકી દે તો એને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૮ ॥

૧૧૮. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે અરિષ્ટે પોતાની પાપદૃષ્ટિ મૂકી દઈ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું નહોતું. તેમ છતાં પશ્વર્ગીય લિશ્તુઓ એની સાથે જમતા, રહેતા અને એક જગ્યાએ સૂઈ જતા. આ વાત સારા લિશ્તુઓને ગમી નહિ... અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જેણે પાપદૃષ્ટિ મૂકી દઈ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું ન હોય એવા બીજા લિશ્તુ સાથે જે લિશ્તુ જમે, રહે કે એક જગ્યાએ સૂઈ જાય તેને પ્રાયશ્ચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૯ ॥

૧૧૯. યુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે અરિષ્ટની મુદ્દક જ ખંડક નામના શ્રામણે તે પાપદષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ હતી. ભગવાને એને લિશ્તુસંઘમાંથી કાઢી મૂકવાનું કહ્યું તોપણ પૂર્વગીય લિશ્તુઓ એની સાથે સંબંધ રાખતા. તેથી એમનો નિષેધ કરી ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ભગવાને ઉપદેશેલા ધર્મનો અર્થ હું એવો સમજું છું કે, જે અંતરાયકારક ધર્મ (કામોપલોગ) ભગવાને કહ્યા છે તેમનું સેવન કરનારને એમનાથી અંતરાય નહિ થાય, ” એવું જે શ્રામણે પણ કહે, તેને લિશ્તુઓએ કહેવું, “આયુષ્માન્ શ્રામણેર, તું આમ ન કહે. ભગવાન પર આળ ન મૂક. ભગવાન પર આળ મૂકવું ઠીક નથી. ભગવાન (તું કહે છે) તેમ કદી પણ ન કહે. ભગવાને અતેક રીતે અંતરાયકારક ધર્મ (કામોપલોગ) અંતરાયકારક છે અને એમનું સેવન કરવાથી અંતરાય થશે, એવું કહ્યું છે. ” લિશ્તુઓએ એમ કહેવા છતાં એ શ્રામણે એવી જ હંકારકી ભેસે તો લિશ્તુઓએ એને કહેવું, “ આયુષ્માન્ શ્રામણેર, આજથી એ ભગવાનને તું પોતાનો શાસ્ત્ર (ગુરુ) કહીશ નહિ. બીજા શ્રામણેરો લિશ્તુઓ સાથે એ ત્રણ દિવસ એક જગ્યાએ સૂઈ શકે છે, પણ તારે માટે એ પણ શક્ય નથી. જા, તારૂં કાવે તે થાઓ. ” જે લિશ્તુ આવી રીતે કાઢી મૂકેલા શ્રામણેર સાથે જાણી જોઈને સંબંધ રાખે, તેની પાસે પોતાની સેવા કરાવે, તેની સાથે જમે કે એક જગ્યાએ સૂઈ જાય, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧૭૦

૧૨૦. યુદ્ધ ભગવાન કૌશાંબીમાં ઘોષિતારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે છત્ર લિશ્તુ અવ્યવસ્થિત રીતે વર્તતા; અને લિશ્તુઓ એમ વર્તવું યોગ્ય નથી એમ કહે તો કહેતો કે, સારા હોંશિયાર લિશ્તુને પૂછ્યા વગર તમારૂં કહેવું હું કબૂલ રાખીશ નહિ. સારા લિશ્તુઓને આ

આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:-

લિક્ષુઓ નિયમ યાદ દેવડાવે ત્યારે જે લિક્ષુ એમ કહે કે, ‘જ્યાં સુધી બીજા હોશિયાર, વિનયધર લિક્ષુને પૂછીને ખાતરી કરી ન લઉં ત્યાં સુધી હું આ શિક્ષાપદ (નિયમ) પ્રમાણે વર્તીશ નહિ,’ તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. શીખાઉ લિક્ષુએ નિયમો સમજી લેવા, એ વિષે બીજાઓને ‘પૂછવું, પ્રશ્ન પૂછવા;’ આને આ બાબતમાં શિક્ષાચાર માનવો. ॥૭૧॥

૧૨૧. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાન લિક્ષુઓને અનેક રીતે વિનયકથાઓ કહેતા હતા, વિનયના ગુણોનું વર્ણન કરતા હતા, અને ઉપાલિના ગુણ વર્ણવતા હતા. ભગવાન ઉપાલિની સ્તુતિ કરે છે એ જોઈ લિક્ષુઓ એની પાસે જઈ વિનય શીખતા. પરંતુ પશ્વર્ગીય લિક્ષુઓને આ વાત ગમી નહિ. એમને લાગ્યું કે જો બધા લિક્ષુઓ વિનયમાં પ્રવીણ થાય, તો આપણને વારંવાર દોષ ચોંટાડશે. તેથી ત્યારથી તેઓ વિનયની નિંદા કરવા લાગ્યા; કહેતા કે, આ ઝીણાઝીણા નિયમોનું રટણ કર્યા કરવામાં શો લાભ છે? એથી માત્ર શંકાઓ અને ત્રાસ ઉત્પન્ન થાય છે. આ વાત સારા લિક્ષુઓને ગમી નહિ...અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:-

પ્રાતિમોક્ષ બોલતી વખતે જે લિક્ષુ એમ કહે કે, “આ ઝીણાં ઝીણાં શિક્ષાપદો (નિયમો) બોલવામાં શો લાભ? એનાથી સંશય, ત્રાસ અને મનમાં બેચેની માત્ર પેદા થાય છે.” (આવી રીતે) શિક્ષાપદોની નિંદા કરવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૨ ॥

૧૨૨. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પશ્વર્ગીય લિક્ષુઓ નિયમોનો ભંગ કરી પ્રાતિમોક્ષ બોલવામાં આવતો હોય ત્યારે કહેતા કે, આ નિયમનો પ્રાતિમોક્ષ

સમાવેશ થાય છે, એ અમે હમણાં જ જાણ્યું...એમનો નિષેધ કરી ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ, દર પખવાડિયે પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવવામાં આવતો હોય ત્યારે કહે કે, “આ નિયમનો સમાવેશ પ્રાતિભોક્ષમાં થાય છે, અને દર પખવાડિયે એ કહી સંભળાવાય છે, એની મને અત્યારે જ ખબર પડી;” પરંતુ એ લિક્ષુ બે, ત્રણ કે એથી વધારે વખત પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવતી વખતે હાજર હતો, એવું જો ધણા લિક્ષુ-એના જાણવામાં હોય, તો માત્ર અજાણપણાને બહાને એ લિક્ષુ આપત્તિમાંથી મુક્ત થતો નથી. એણે એવું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ. વળી એના પર જડતાનો (સાહનો) આરોપ પણ લાગુ કરવો: ‘આયુષ્મન, પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવવામાં આવતો હોય ત્યારે તું સાવધાનતાથી એ તરફ ધ્યાન આપતો નથી, એથી તારૂં ધણું નુકસાન થાય છે.’ અને એની આ જડતાને દીધે એને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૩ ॥

૧૨૩. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ રીસ ચઢાવી વિકૃત મને સપ્તદશ-વર્ગીય લિક્ષુઓ પર પ્રહાર કરતા, તેથી તેઓ રડતા...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ બીજા લિક્ષુ પર રીસ ચઢાવી વિકૃત મને પ્રહાર કરે, તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૪ ॥

૧૨૪. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ રીસ ચઢાવી વિકૃત મને સપ્તદશ-વર્ગીય લિક્ષુઓ પર હાથ ઉગામતા...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ બીજા લિક્ષુ પર રીસ ચઢાવી વિકૃત મને હાથ ઉગામે, તેને પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૫ ॥

૧૨૫. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મગીય લિક્ષુઓ વગર પુરાવે બીજા લિક્ષુઓને સંઘાદિશેષ આપત્તિ લાગુ કરતા...એ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ પુરાવા વગર બીજા લિક્ષુને સંઘાદિશેષ આપત્તિ લાગુ કરે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૬ ॥

૧૨૬. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મગીય લિક્ષુઓ સમ્પદશવગીય લિક્ષુઓને બુદ્ધિ-પૂર્વક શંકામાં નાંખતા; અને કહેતા કે, ‘ભગવાને એવો નિયમ કર્યો છે કે વીશ વરસ પૂરાં થયા વગર ઉપસંપદા આપવી નહિ; અને તમને તો વીશ વરસ પૂરાં થયાં નથી. તેથી તમે લિક્ષુ નથી, એમ તો નથી ને?’ તેઓ (સમ્પદશવગીય લિક્ષુઓ) રડવા માંડતા...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ બીજા લિક્ષુને ક્ષણમાત્ર પણ દુઃખ થાય એ હેતુથી બુદ્ધિપૂર્વક શંકામાં નાંખે, તેને એ જ કારણને લીધે પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૭ ॥

૧૨૭. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મગીય લિક્ષુઓ સન્નયન લિક્ષુઓ સાથે લટતા. સન્નયન લિક્ષુઓ અંદર અંદર વાત કરતા કે આ પદ્મગીય લિક્ષુઓ નિર્લજ્જ છે. એમની સાથે લટવામાં સાર નથી. પદ્મગીય લિક્ષુઓ એમનું ભાષણ સાંભળતા, અને એમને તમે નિર્લજ્જ કેમ કહે છે, એવી કશિયાદ કરતા...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ પોતાના વિરોધી લિક્ષુઓ શું બોલે છે, તે સંતાપને સાંભળવાનો પ્રયત્ન કરે, તેને એ જ કારણને લીધે પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૮ ॥

૧૨૮. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મગીય લિક્ષુઓ નિર્લજ્જ સ્વરૂપે સંનયન લિક્ષુઓ સાથે લટતા. સન્નયન લિક્ષુઓ એમને તમે નિર્લજ્જ કેમ કહે છે, એવી કશિયાદ કરતા...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

વિષે તપાસ કરી સંધ દરેકને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત નક્કી કરે, ત્યારે ગાંભીર્ય લાંડતા. એક દિવસે કોઈ કારણસર સંધ એકઠો થયો હતો. ધર્મગી લિશ્તુઓ ચીવરો ખનાવવામાં ગૂંથાયા હતા; તેથી સંધના કામ પોતાની સંમતિ આપવા માટે પોતાનામાંથી એક જણને પોતા પ્રતિનિધિ તરીકે એમણે સંધની સભામાં મોકલ્યો. સંધે એની તપાસ કરી એના પર આપત્તિ લાગુ કરી. આ વાત એના સાથે દારોએ જાણી ત્યારે તેઓ સંધની નિંદા કરવા લાગ્યા; તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, જો સંધ આવું કરશે એવી અમને ખબર હોત તો અમે એને ત્યાં મોકલ્યો જ ન હોત...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમુખ નિયમ કર્યો.—

જે લિશ્તુ ધાર્મિક સંધકૃત્યને સંમતિ આપી પાંછળા નિંદા કરે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૯ ॥

૧૨૯. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જૅ૦ અ૦ આરામમાં રહેતા. તે વખતે કોઈ કારણસર સંધ ભેગો થયો હતો. ધર્મગી લિશ્તુઓ ચીવર કરવામાં ગૂંથાયા હતા; તેથી પોતાના તરફથી સંમતિ આપવા માટે એમણે પોતાનામાંથી એક જણને ત્યાં મોકલ્યો. એ લિશ્તુની સંધમાં તપાસ થવા લાગી, એટલે એ સંમતિ આપ્યા વગર વચમાંથી જ ઊઠીને ચાલ્યો ગયો...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ સંધમાં કોઈ વાતની તપાસ ચાલી રહી હોય, ત્યારે સંમતિ ન આપતાં વચમાંથી જ ઊઠીને ચાલ્યો જાય, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૦ ॥

૧૩૦. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. વખતે દુષ્ય મલ્લપુત્ર સંધના શયનાસનની તથા ભોજનની વ્યવસ્થા રાખતો. તેનું ચીવર જીર્ણ થયું હતું. તે સમયે સંધને એક નવું ચીવર મળ્યું અને સંધે તે ચીવર દુષ્યને આપ્યું, ત્યારે લિશ્તુઓ પોતાના વહાલા મનુષ્યને સંધની વસ્તુઓ આપી દે છે, એમ કહ્યું.

પૂર્વગીય લિશ્તુઓ ખીજ લિશ્તુઓની નિંદા કરવા લાગ્યા...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

સમગ્ર સંઘે ચીવર આપ્યા પછી જો કોઈ લિશ્તુ, લિશ્તુઓ વહાલા માણસને સંઘની વસ્તુઓ આપી દે છે એમ કહી નિંદા કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૧ ॥

૧૩૧. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જો ૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે શ્રાવસ્તીના એક પૂજે સંઘ માટે ચીવર તથા ભોજન તૈયાર કર્યું હતું. પૂર્વગીય લિશ્તુઓએ એ ચીવર ખીજ જ લિશ્તુઓને અપાવ્યા...ભગવાને આ પ્રસંગે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જો લિશ્તુ સંઘને મળનારી વસ્તુ જાણી જોઈને વ્યક્તિને અપાવે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૨ ॥

૧૩૨. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જો ૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પંસેનદિ રાજાએ રખેવાળને બોલાવી ઉદ્યાન સાફ કરવા કહ્યું. રખેવાળે રાજાને કહ્યું, “ઉદ્યાનમાં ખીજું કંઈ નથી. માત્ર ભગવાન ત્યાં બેઠા છે.” રાજાએ કહ્યું, “આપણે આજે ભગવાનનું દર્શન કરીએ.” એ ઉદ્યાનમાં આવ્યા ત્યારે બુદ્ધની પાસે એણે એક ઉપાસકને જોયો, અને (એ મારો હશે એમ ધારી) રાજા સંત્રસ્ત થયો. પણ પાછો રાજાના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે આ માણસ જો નીચ હોત તો એ ભગવાનની સેવામાં તત્પર રહ્યા ન હોત. ત્યાર પછી પંસેનદિ કોમલ બુદ્ધ પાસે આવ્યો, અને નમસ્કાર કરી એક બાલુએ બેઠો. બુદ્ધની આગળ રાજાને નમસ્કાર કરવો યોગ્ય ન લાગવાથી એ ઉપાસકે પંસેનદિને નમસ્કાર કર્યો નહિ; અને તેથી રાજાનું મન વિકૃત થયું. ત્યારે ભગવાને રાજાને કહ્યું, “મહારાજ, આ ઉપાસક બહુશ્રુત અને વિરૂદ્ધ છે.” આવી રીતે ભગવાને સ્તુતિ કરવાથી રાજાએ પ્રસન્ન થઈ એ ઉપાસકને કહ્યું, “જો કંઈ કામ હોય તો મને કહેજે.”

મહારાજ” ઉપાસકે જવાબ આપ્યો. ત્યાર પછી ભગવાને પસેનદિને ઉપદેશ કર્યો, અને ભગવાનને નમસ્કાર તથા પ્રદક્ષિણા કરી પસેનદિ રાજા ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

એક દિવસ એ ઉપાસક છત્રી લઈ રાજમહેલ પાસેથી જતો હતો. એને બોલાવી લાવી રાજાએ એને પોતાની સ્ત્રીઓને ધર્મ શીખવવાનું કહ્યું. ત્યારે ઉપાસક બોલ્યો, “હું જે કંઈ શીખ્યો છું, તે આર્યો પાસેથી (લિશ્તુઓ પાસેથી) શીખ્યો છું, તેથી તેઓ જ મહારાજના સ્ત્રીમંડળને ધર્મ શીખવવા માટે લાયક છે.” રાજાને એનું કહેવું બરાબર છે એમ લાગ્યું અને સ્ત્રીમંડળને ધર્મ શીખવવા માટે એકાદ લિશ્તુ મોકલી આપવાની એણે ભગવાનને વિનંતી કરી. એ મુજબ ભગવાને એ કામ માટે આનંદની નિમણૂક કરી. એ એક દિવસ રાજમહેલમાં ગયો હતો, ત્યારે પસેનદિ રાજા અને મલ્લિકા રાણી પોતાના શયનગૃહમાં એકજ શેઠા પર સૂતાં હતાં. આનંદને જોઈ મલ્લિકાદેવી એકદમ ત્યાંથી ઉઠી, અને એ ઉતાવળને લીધે એની સાડી નીકળી પડી. આનંદ ત્યાંથી જ પાછો વળી આરામમાં ગયો, અને એણે એ વાત બીજા લિશ્તુઓને કહી...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ મૂર્ધાવસિકત ક્ષત્રિય રાજાના શયનગૃહનો ઉમરો-રાજા કે રાણી અંદર હોય તે વખતે-આગળથી બંધ આપ્યા વગર આગળે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૮૩॥

૧૩૩. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કોઈ એક લિશ્તુ અચિરવતી નદીમાં નહાતો હતો. તે વખતે એ જ ઠેકાણે બીજો એક બ્રાહ્મણ નહાવા માટે આવ્યો; અને સાથે આણેલી પાંચસો કાર્પાપણની થેલી કાંઠે મૂકી, સ્નાન કરી પાછા ફરતાં એ થેલી ત્યાં જ ભૂલી ગયો. બીજો કોઈ લઈ ન જાય તે માટે એ લિશ્તુએ એ થેલી પોતાની પાસે રાખી. ફરતામાં થેલી યાદ આવવાથી બ્રાહ્મણ ત્યાં જ પાછો ફર્યો. ત્યારે

લિક્ષુએ એ થેલી એને આપી. લિક્ષુને ધનામ^૧ ન આપવું પડે એ હેતુથી બ્રાહ્મણે થેલીમાં હળર કાર્પાપણ હતા એમ કહી એ પોતાની થેલી લઇ ગયો...આ પ્રસંગે ભગવાને આવો નિયમ કર્યો:—

“જે લિક્ષુ જડેલું દ્રવ્ય કે કિંમતી વસ્તુ લે કે લેવડાવે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

આ નિયમમાં એ પ્રસંગે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો, અને છેવટે આ પ્રમાણે નિયમ કરવામાં આવ્યો:—

જે લિક્ષુ આરામ કે આવસથની બહાર જડેલું દ્રવ્ય કે કિંમતી વસ્તુ લે કે લેવડાવે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. આરામમાં કે આવસથમાં જડેલું દ્રવ્ય કે કિંમતી વસ્તુ, જેની હોય તેને પાછી મળે, એ હેતુથી લઇ કે લેવડાવી, રાખી મૂકવા કહેવું. આવી બાબતમાં આ શિષ્ટાચાર છે. ૧૮૪૧.

૧૩૪. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ષડ્વર્ગીય લિક્ષુઓ કવેળાએ ગામમાં જઇ રાજકથા, ચોરકથા, સેનાકથા, યુદ્ધકથા, અન્નપાનકથા વગેરે કઠંગી^૨ વાતો કરતા...આ પ્રસંગે ભગવાને આવો નિયમ કર્યો:—

“જે લિક્ષુ કવેળાએ ગામમાં જાય, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે કેટલાક લિક્ષુઓ શ્રાવસ્તી આવતાં સાંજને વખતે એક ગામ પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાંના રહેવાસીઓએ એમને ગામમાં બોલાવ્યા. પરંતુ ભગવાને કવેળાએ ગામમાં જવાની મનાઈ

૧. કાષ્ઠની જોવાએડી વસ્તુ બીજાને જડે તો એ વસ્તુની સેંકડે પાંચ ટકા કિંમત એને આપવી, એવો રિવાજ હતો. એને પાલિભાષામાં ‘પુણ્ણવત્ત’ કહે છે.

૨. આ વાતોને પાલિભાષામાં ‘તિરચ્છાનકથા’ કહે છે. વિશેષ માહિતી માટે શ્રી. રાજવાડેએ કરેલું દીધનિકાયતું (મરાઠી) ભાષાન્તર (પૃ. ૧૦) જુઓ.

કરેલી હોવાથી ગામમાં ન જતાં તેઓ બહાર જ વાસો રહ્યા. ત્યાં ચોરોએ એમનાં ચીવર હરી લીધાં. ભગવાનને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેમણે કહ્યું, “લિક્ષુઓ, બીજા લિક્ષુઓની સંમતિથી ક્વેળાએ ગામમાં જવાની હું પરવાનગી આપું છું.”

બીજે કોઇ પ્રસંગે એક લિક્ષુ શ્રાવસ્તી આવતાં સાંજને વખતે એક ગામ પાસે આવી પહોંચ્યા; અને સાથે બીજે કોઇ લિક્ષુ ન હોવાથી એ ગામમાં પ્રવેશ કરી શક્યો નહિ. આ વાત ભગવાને જાણી, ત્યારે ઉપરના નિયમમાં એમણે આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

“જે લિક્ષુ, સાથે બીજે લિક્ષુ હોય ત્યારે એને પૂછ્યા વગર ક્વેળાએ ગામમાં જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે એક લિક્ષુને સાપ કરડ્યો. એને સાંભળે કરવા માટે દેવતા લાવવા બીજે લિક્ષુ ગામમાં જતો હતો, ત્યારે એના મનમાં ‘હું ભગવાને કરેલા નિયમનો ભંગ તો નથી કરતો ને,’ એવી શંકા આવી...આ પ્રસંગે ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિક્ષુ, સાથે બીજે લિક્ષુ હોય ત્યારે એને ખબર આપ્યા વગર એવા જ અત્યંત જરૂરના કામ વગર ક્વેળાએ ગામમાં જાય, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૥૮૫॥

૧૩૫. બુદ્ધ ભગવાન શાક્યદેશમાં કપિલવસ્તુમાં નિગ્રોધારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે હાથીદાંતનું કામ કરનાર એક કારીગરે લિક્ષુઓને સોય મૂકવા માટે ડાબલીઓ (સૂચિગૃહ) કરી આપવાનું કબૂલ કર્યું હતું. લિક્ષુઓ એની પાસે જૂદી જૂદી જાતની ડાબલીઓ માગવા લાગ્યા; તેથી બીજા વસ્તુઓ તૈયાર કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું એને માટે ઘણું મુશ્કેલ થઇ પડ્યું...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિક્ષુ હાડકાંની, હાથીદાંતની કે શીંગડાંની સોય મૂકવાની ડાબલીઓ કરાવે--એની પાસે એ ડાબલી

સાંગી નંખાવી—તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૮૬॥

૧૩૬. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્ર ઊંચા પલંગ પર સૂઈ જતો...આ પ્રસંગે ભગવાને આવો નિયમ કર્યો:—

નવો ખાટલો કે આસન કરાવતી વખતે એના પાયા નીચેની અટનીથી આઠ સુગતઆંગળ રાખવા. જે એથી વધારે ઊંચા રાખે, તેને-એ એની પાસે કપાવી નંખાવી-પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૮૭॥

૧૩૭. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વગીય લિશ્તુઓ પલંગ તથા આસન ર ભરાવી ઉપર કપડું શીવી તૈયાર કરાવતા. લોકો એમની નિંદા કરતા...આ પ્રસંગે ભગવાને આવો નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ ર ભરાવેલો પલંગ કે આસન તૈયાર કરાવે, તેને-તેની પાસે ર કપાવી નંખાવી-પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૮ ॥

૧૩૮. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાને લિશ્તુઓને આસન વાપરવાની પરવાનગી આપી હતી. પૂર્વગીય લિશ્તુઓ મોટાં મોટાં આસનો વાપરતા. એ માત્રી કે લાકડાની મેઠક નીચે લટકતાં...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“લિશ્તુએ ખેસવાનું આસન કરાવતી વખતે એ પ્રમાણસર કરાવવું. એ પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે:—લંખાઈ ખે સુગતવિતસ્તિ અને પહોળાઈ દોઢ સુગતવિતસ્તિ. આ પ્રમાણનું ઉલ્લંઘન કરે, તેને-એ આસન કપાવી નંખાવી-પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

૧. અટની એટલે ઘોડાની ખરી જેલો કે એવા જ બીજા દોષ આકારનો પાયાના તળીયાનો ભાગ.

૨. ત્રણ આંગળ એટલે એક સુગતઆંગળ.

પરંતુ ઉદાત્તી લિશ્તુ સારી રીતે કદાવર હોવાથી એને માટે આવડું આસન દૂંકું પડતું. તેથી ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

લિશ્તુએ બેસવાનું આસન કરાવતી વખતે એ પ્રમાણુ-સર કરાવવું. એ પ્રમાણુ નીચે પ્રચાણુ:—લંબાઈ બે સુગત-વિતસ્તિ, પહોળાઈ દાઢ સુગતવિતસ્તિ, અને કોર એક વેંત. આ પ્રમાણુનું ઉલ્લંઘન કરે, તેને—એ આસન કપાવી નંખાવી—પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૯ ॥

૧૩૯. યુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જો ૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાને લિશ્તુએને ખસ થઈ હોય સારે કણ્ડપ્રતિચ્છાદક પંચીયું વાપરવાની પરવાનગી આપી હતી. પણ પડ્વર્ગીય લિશ્તુએ આવાં પંચીયાં પ્રમાણુ બહાર વાપરતા; તેથી ભગવાને આ પ્રમાણુ નિયમ કર્યો:—

લિશ્તુએએ કણ્ડપ્રતિચ્છાદક પંચીયું પ્રમાણુસર કરાવવું. એ પ્રમાણુ આ પ્રમાણુ:—લંબાઈ ચાર સુગતવિતસ્તિ અને પહોળાઈ બે સુગતવિતસ્તિ. એ પ્રમાણુનું અતિક્રમણ કરે તેને—એની પાસે પંચીયું કપાવી નંખાવી—પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૯૦ ॥

૧૪૦. આવસ્તીના નિવાસ દરમિયાન પડ્વર્ગીય લિશ્તુએએ ચોમાસામાં વાપરવાના પંચીયાના પ્રમાણુનું ઉલ્લંઘન કર્યું; તેથી ભગવાને નીચે પ્રમાણુ નિયમ કર્યો:—

ચોમાસામાં વાપરવાનું પંચીયું કરાવતી વખતે લિશ્તુ-એએ એ પ્રમાણુસર બનાવડાવવું. એ પ્રમાણુ આ પ્રમાણુ:—લંબાઈ છ સુગતવિતસ્તિ અને પહોળાઈ અઢી સુગતવિતસ્તિ. આ પ્રમાણુનું ઉલ્લંઘન કરે તેને—એ પંચીયું કપાવી નંખાવી—પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૯૧ ॥

૧૪૧. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાનનો મશીયાઈ ભાઈ નંદ અત્યંત દેખાવડો હતો; અને એ સુગતચીવર જેવડું ચીવર ધારણ કરતો...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ સુગતચીવર જેવડું અથવા એથી મોટું ચીવર ખનાવડાવે, તેને-એ ચીવર કપાવી નખાવી-પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. સુગતચીવરનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે -લંબાઈ નવ સુગતવિતસ્તિ અને પહોળાઈ છ સુગતવિતસ્તિ. આ સુગતચીવરનું પ્રમાણ ॥ ૯૨ ॥

ચાર પાટિદેસનિય

૧૪૨. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કોઈ એક ભિક્ષુણી શ્રાવસ્તીમાં ભિક્ષાટન કરી પાછા આવતાં એક ભિક્ષુને જોઈ ખોલી, “આર્ય, ભિક્ષા લો.” એ ભિક્ષુએ એની સર્વ ભિક્ષા લઈ લીધી, અને ભિક્ષાટનનો વખત વીતી ગયો હતો; તેથી એ ભિક્ષુણીને ભૂખ્યા રહેવું પડ્યું. અનુક્રમે ત્રણ દિવસ સુધી આ જ વાત બની. ચોથે દિવસે કંપાયમાન થતી થતી રસ્તે થઈને એ આવતી હતી, એટલામાં સામેથી રથમાં બેસીને આવનાર એક શેઠે એને બાબુએ ખસી જવા કહ્યું. એ અખડાઈને લાંબ પડી ગઈ. શેઠે નીચે ઉતરી એની મારી માગી. ત્યારે એણે કહ્યું, “એમાં તમારો કંઈ પણ વાંક નથી. ભૂખથી વ્યાકુળ થવાને લીધે હું પડી ગઈ.” એની ભૂખનું કારણ સમજાયું. ત્યારે એ શેઠ ભિક્ષુઓની નિંદા કરવા લાગ્યો...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ ગામમાં ગએલી અજ્ઞાતિ ભિક્ષુણી પાસેથી ખાવાનો કે સોજનનો પદાર્થ પોતાને હાથે લઈ ખાય કે જમે, તેણે પોતાનો દોષ કબૂલ કરવો:—ભાઈઓ, મારાથી

નિંદા અને અયોગ્ય વાત (પાટિદેસનિય) બની, હું એ કબૂલ કરું છું. ॥ ૧ ॥

૧૪૩. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક કુટુંબમાં આમંત્રિત ભિક્ષુઓ ભોજન કરતા હતા ત્યારે પડ્વર્ગીય ભિક્ષુણીઓ ગૃહસ્થોને કહી પડ્વર્ગીય ભિક્ષુઓને નાના પ્રકારના પદાર્થો પીરસાવતી...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો—

નિમંત્રિત ભિક્ષુઓ કોઈ કુટુંબમાં ભોજન કરતા હોય, ત્યારે એમની બરદાસ્ત કરવા માટે કોઈ ભિક્ષુણી, આ તરફ દાળ લાવો, આ તરફ શાક લાવો, એમ કહી ઉભી રહે, તો એ ભિક્ષુઓએ, જ્યાં સુધી ભિક્ષુઓ જમી રહે ત્યાં સુધી તું અહિંથી દૂર થા, એમ કહી એનો નિષેધ કરવો. જો એમનામાંથી એક પણ ભિક્ષુ એનો નિષેધ ન કરે, તો એ બધાએ પોતાનો દોષ કબૂલ કરવો:—ભાઈઓ અમારાથી નિંદા અને અયોગ્ય વાત (પાટિદેસનિય) બની, અમે એ કબૂલ કરીએ છીએ. ॥ ૨ ॥

૧૪૪. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં ૪૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ત્યાંના એક કુટુંબમાં સ્ત્રીપુરુષો બધાં સંઘનાં ભક્ત હતાં. શ્રદ્ધાથી અને સંપત્તિથી એ કુટુંબની સતત અભિવૃદ્ધિ થતી હતી. કોઈ કોઈ વાર તે બાવાની સર્વ ચીજો ભિક્ષુઓને આપી એ કુટુંબનાં માણસો જાતે ભૂખ્યાં રહેતાં...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે કુટુંબો શૈક્ષસંમત^૧ હોય, તે કુટુંબોમાં જ્યાં જે ભિક્ષુ

૧. શૈક્ષસંમત એટલે સંઘે જમને બૌદ્ધધર્મના અધિકારી કરાવ્યા હોય તેવા ગૃહસ્થોનાં કુટુંબો.

ખાવાના કે ભોજનના પદાર્થો પોતાને હાથે લઈ ખાય કે જમે, તેણે પોતાનો દોષ કબૂલ કરવો:-લાઇઓ મારાથી નિંદા અને અયોગ્ય વાત (પાટિદેસનિય) બની. એ હું કબૂલ કરું છું.”

આ નિયમમાં આગળ જતાં એક બે પ્રસંગે આ પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો:—

જે કુટુંબો શૈક્ષસંમત હોય, તે કુટુંબોમાં જઈ અગાઉથી આમંત્રણ ન કરેલું હોય છતાં જે નિરોગી બિંધુ ખાવાનો કે ભોજનનો પદાર્થ પોતાને હાથે લઈ ખાય કે જમે તેણે પોતાનો દોષ કબૂલ કરવો. લાઇઓ મારાથી નિંદા અને અયોગ્ય વાત (પાટિદેસનિય) બની છે. હું એ કબૂલ કરું છું. ॥ ૩ ॥

૧૪૫. બુદ્ધ ભગવાન શાક્યદેશમાં નિત્રોધારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે શાક્યોના દાસ જંગલમાં નાસી જઈ બંડ કરતા. એક વાર શાક્યોની કેટલીક સ્ત્રીઓ જંગલમાં રહેનારા બિંધુઓ માટે ખાવાના તથા ભોજનના ઉત્તમ પદાર્થો લઈને જતી હતી, ત્યારે આ બંડખોરોએ એમના પર હલ્લો કરી એમને લૂંટી લીધી. આગળ જતાં

૧. આ કેસણે મૂળ શબ્દ ‘ સહત્યા ’ એવો છે. પહેલા પાટિદેસનિયમાં પણ એ એવી રીતે જ છે. જે વખતે આ નિયમો પર દીકા લખાઈ, તે વખતે કોઈ પણ બિંધુએ પોતાને હાથે કોઈ પણ પદાર્થ લઈ ખાવો નહિ, એવો રિવાજ પડી ગયો હતો; અને તેથી આ નિયમની દીકામાં ‘ સહત્યા ’ એ શબ્દનો અર્થ બિંધુકલ કરવામાં આવ્યો નથી, અને મૂળ રિવાજને બદલે સ્વરૂપ આપવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. મજ્જિમનિકાયમાં ઘટીકારસુત્તમાં (P.T.S. Majjhimnikaya Part II. P. 52) કાશ્યપ બુદ્ધ કુંભારને ઘેર જઈ એ ઘેર નહોતો ત્યારે પોતાને હાથે એના વાસણમાંથી અન્ન લઈ ખાય છે, એવો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, એક વખત એવો હતો કે જ્યારે બિંધુઓ શ્રદ્ધાવાનું કુટુંબમાં જઈ પોતાને હાથે અન્ન લઈ ખાતા હોવા જોઈએ.

શાક્યોએ એમને પકડ્યા...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જંગલનાં સંશય તથા જોખમનાં નિવાસસ્થાનોમાં રહેનારો ભિક્ષુ (શૃલુસ્થાને) પહેલેથી ખખર આપ્યા વગર આરામમાં આણેલી ખાવાની કે ભોજનની ચીજ પોતાને હાથે લઈ ખાય કે જમે, તેણે પોતાનો દોષ કબૂલ કરવો:— ભાઈઓ, મારાથી નિંદા અને અથોગ્ય વાત (પાટિદેસનિય) બની, હું એ કબૂલ કરું છું. ॥ ૪ ॥

પંચોતેર સેખિય

સેખિય એટલે શીખવા જેવા નિયમો. આમાંથી ઘણાખરા નિયમો ષડ્વર્ગીયોએ કરેલા દોષોને લીધે ભગવાને શ્રાવસ્તીમાં રહેતા હતા ત્યારે કર્યા. પરંતુ એ દોષોનું સવિસ્તર વર્ણન કરવામાં ખાસ લાલ ન હોવાથી, અતે નિયમો ઉપરથી જ એ દોષોનું સહેલાઈથી અનુમાન થઈ શકે તેમ હોવાથી, અત્રે માત્ર નિયમોનું ભાષાંતર જ આપવામાં આવે છે.

૧૪૬. પરિમંડળ^૧ પહેરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૧॥

૧૪૭. પરિમંડળ ઓઢીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૨॥

૧૪૮. શરીરને સારી રીતે આચ્છાદિત કરીને ગામમાં જઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩॥

૧૪૯. શરીરને સારી રીતે આચ્છાદિત કરીને ગામમાં બેસીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૪॥

૧૫૦. સુસંવૃત થઈ ગામમાં જઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૫॥

૧. પરિમંડળ એટલે જન કે બૌદ્ધ સાધુઓ પહેરે છે તે પ્રમાણે કાઢડી ધાલ્યા વગર વતુલાકાર પહેરવું તે

૨. નિયમ કરવો=સિલ્લા કરવાયા

૧૫૧. મુસવૃત થઈ ગામમાં બેસીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૬૥

૧૫૨. નજર નીચી રાખી ગામમાં જઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૭૥

૧૫૩. નજર નીચી રાખી ગામમાં બેસીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૮૥

૧૫૪. ચીવર ઉડાડતો ઉડાડતો ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૯૥

૧૫૫. ચીવર ઉડાડતો ઉડાડતો ગામમાં બેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૦૥

૧૫૬. મોટેથી હસતો હસતો ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૧૥

૧૫૭. મોટેથી હસતો હસતો ગામમાં બેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૨૥

૧૫૮. ગામમાં જતી વખતે ધીમેથી બોલીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૩૥

૧૫૯. ગામમાં બેઠો હોઈ ત્યારે ધીમેથી બોલીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૪૥

૧૬૦. શરીર હલાવતો હલાવતો ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૫૥

૧૬૧. શરીર હલાવતો હલાવતો ગામમાં બેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૬૥

૧. વિશુદ્ધમાર્ગમાં કહ્યું છે:—

અંધો સ્વિપેદ્ય ચક્ષૂનિ યુગમત્તદસો સિયા ।

વનમકટલોલસ્સ ન ચિત્તસ્સ વસં વજે ॥

અર્થ:—નજર નીચી રાખવી; પગ પાસેની માત્ર બે હાથ જમીન જ નેવી; વનમકટ જેવા ચંચળ મનને વશ થવું નહિ.

૧૬૨. હાથ હલાવતો હલાવતો ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૧૭૥

૧૬૩. હાથ હલાવતો હલાવતો ગામમાં ઘેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૧૮૥

૧૬૪. માથું ઘુણાવતો ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૧૯૥

૧૬૫. માથું ઘુણાવતો ગામમાં ઘેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૨૦૥

૧૬૬. કેડ પર હાથ મૂકી ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૨૧૥

૧૬૭. કેડ પર હાથ મૂકી ગામમાં ઘેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૨૨૥

૧૬૮. માથા પર ઓઢીને ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૨૩૥

૧૬૯. માથા પર ઓઢીને ગામમાં ઘેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૨૪૥

૧૭૦. એડી ઊંચી રાખીને ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૨૫૥

૧૭૧. ગામમાં પલ્લત્તિકા^૧ પર ઘેસીશ નહિ, એવો એવો નિયમ કરવો. ૥૨૬૥

[ઉપરના ૨૬ નિયમો લિક્ષુઓના સદાચારને પોષક છે, એમ જાણવું.]

૧૭૨. ધ્યાન રાખી પિંડપાત (લિક્ષા) ગ્રહણ કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ૥૨૭૥

૧. પલ્લત્તિકા એટલે આરામખુરશી જેવું બેસવાનું આસન. આ ઘણું ખર્ચ વસ્ત્રનું બનાવતા.

૧૭૩. પાત્ર તરફ ધ્યાન રાખી પિંડપાત્ર ગ્રહણ કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૨૮॥

૧૭૪. ભાતને માટે જોઈએ તેટલી જ દાળ લઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૨૯॥

૧૭૫. પાત્ર ભરાઈ ન જાય, એવી રીતે પિંડપાત્ર ગ્રહણ કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૦॥

૧૭૬. ધ્યાન રાખીને ભોજન કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૧॥

૧૭૭. પાત્ર તરફ ધ્યાન રાખીને ભોજન કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૨॥

૧૭૮. અનુક્રમે એક બાબુથી જમ્યા કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૩॥

૧૭૯. ભાતને માટે જોઈએ તેટલી જ દાળ ખાઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૪॥

૧૮૦. વચ્ચમાં જ ભાત લઈને જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૫॥

૧૮૧. વધારે મેળવવાની ઈચ્છાથી દાળ કે શાક ભાતથી ઢાંકી રાખીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૬॥

૧૮૨. માંદા ન હોઈ ત્યારે દાળ કે ભાત પોતાને માટે તૈયાર કરાવીને જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૭॥

૧૮૩. ટીકા કરવાના ઉદ્દેશથી ખીજના પાત્ર તરફ જોઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૮॥

૧૮૪. મોટા કોળીયો લઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૯॥

૧૮૫. કોળીયો પ્રમાણમાં લઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૪૦॥

૧૮૬. કોળીયો મોઢા સુધી લાવ્યા વગર મોઢું ઉઘાડીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૧૥

૧૮૭. જમતી વખતે હથેળી મોંમાં ઘાડીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૨૥

૧૮૮. મોઢામાં કોળીયો હાથ ત્યારે ઘાડીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૩૥

૧૮૯. હાથમાંનો કોળીયો મોંમાં ફેંકીને જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૪૥

૧૯૦. કોળીયાનો ભાગ મોંથી ભાંગીને જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૫૥

૧૯૧. ગાલમાં અન્ન ભરીને જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૬૥

૧૯૨. હાથ તરછોડતાં તરછોડતાં (હાથે કાંઈ ચોંટયું હોય તો તે ખંખેરતાં) જમીશ નહિ એવો નિયમ કરવો. ૥૪૭૥

૧૯૩. ભાત આમતેમ ઉડાડતો જમીશ નહિ એવો નિયમ કરવો. ૥૪૮૥

૧૯૪. જીભ આમતેમ હલાવતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૯૥

૧૯૫. ચપ ચપ અવાજ કરતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૫૦૥

૧૯૬. સુર સુર અવાજ કરતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૫૧૥

૧૯૭. હાથ ચાટતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૫૨૥

૧૯૮. પાત્ર ચાટતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૫૩૥

૧૯૯. હોઠ ચાટતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૫૪॥

૨૦૦. એઠા હાથે પાણીનો ધ્યાલો લઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૫૫ ॥

૨૦૧. ભાતના દાણા રહી ગયા હોય એવું પાત્ર ધોઈને એ પાણી ગામમાં નાંખીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૫૬॥

[ઉપરના ત્રીશ નિયમો ભોજન વિષે છે.]

૨૦૨. છત્રી હાથમાં હોય એવા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૫૭ ॥

૨૦૩. લાકડી હાથમાં હોય એવા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૫૮ ॥

૨૦૪. તરવાર હાથમાં હોય એવા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૫૯ ॥

૨૦૫. આયુધ (ધનુશ વગેરે) હાથમાં હોય એવા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૦ ॥

૨૦૬. પાવડીયો પહેરેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૧ ॥

૨૦૭. ચંપલ પહેરેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૨ ॥

૨૦૮. વાહન પર બેઠેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૩ ॥

૨૦૯. પથારીમાં પડેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૪ ॥

૨૧૦. પલ્લતિયા પર બેઠેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૫ ॥

૨૧૧. માથે લૂગડું વિંટાળેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૬ ॥

૨૧૨. માથા પર ઝોઢલાં નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૭ ॥

૨૧૩. હું જમીન પર બેસી આસન પર બેઠેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૮ ॥

૨૧૪. હું નીચા આસન પર બેસી ઉંચા આસન પર બેઠેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૯ ॥

૨૧૫. હું ઉભો રહી, બેઠેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૦ ॥

૨૧૬. હું પાછળથી જતો હોઉં ત્યારે આગળ ચાલનાર નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૧ ॥

૨૧૭. હું રસ્તાની બહાર ચાલતો હોઉં ત્યારે રસ્તામાં ચાલનાર નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૨ ॥

[ઉપરના સોળ નિયમો ધર્મોપદેશ કરવા વિષે છે.]

૨૧૮. માંદો ન હોઉં ત્યારે ઉભો રહી શૌચ કે લઘુશંકા કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૩ ॥

૨૧૯. ઘાસ ઊગ્યું હોય એવી જગ્યાએ, માંદો ન હોઉં ત્યારે શૌચ કે લઘુશંકા કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૪ ॥

૨૨૦. માંદો ન હોઉં ત્યારે પાણીમાં શૌચ કે લઘુશંકા નાહ કરું, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૫ ॥

સાત અધિકરણસમથ

સંઘમાં ઉત્પન્ન થએલી લઘવાડની શાંતિ અને માંડવાળ કરવા માટે:—

૨૨૧. સંબુખવિનય આપવો. (૧)

૨૨૨. સ્મૃતિવિનય આપવો. (૨)
 ૨૨૩. અમૃદવિનય આપવો. (૩)
 ૨૨૪. પ્રતિજ્ઞાતકરણ કરવું. (૪)
 ૨૨૫. બહુમતિથી નિકાલ કરવો. (૫)
 ૨૨૬. 'જેનું પાપ તેને' વિધિ કરવો. (૬)
 ૨૨૭. તૃણાવસ્તારવિધિ કરવો. (૭)

વ્યાખ્યા—

૧. સંમુખવિનય:—કોઈ પણ લિક્ષુએ અપરાધ કર્યો હોય અને એના પર આરોપ મૂક્યો હોય, ત્યારે તેની તપાસ સંધ આગળ કરવી. સંધની સમક્ષ તપાસ કરી કજીયો મટાડવો, એને સંમુખવિનય આપવો એમ કહે છે.

૨. સ્મૃતિવિનય:—આ વિનય સામાન્ય લિક્ષુને આપી શકાતો નથી. અહિંન્ત જેવા અત્યંત સદાયરણી લિક્ષુને આપી શકાય છે. એના પર જો કોઈ લિક્ષુ લળતો જ આરોપ મૂકે અને એ લિક્ષુ એ આરોપ જોટો છે એવું સંધને સમજાવીને કહે, તો આવે પ્રસંગે સંધ એની સ્મૃતિ (સ્મરણ) યોગ્ય ઠરાવી, એને સ્મૃતિવિનય આપે છે. ત્યાર પછી ફરીથી એવો આરોપ મૂકવામાં આવે તો એ નકમો બળાડાટ છે, એમ માનવામાં આવે છે.

૩. અમૃદવિનય:—કોઈ લિક્ષુ ગાંડો થયો હોય ત્યારે એને લાથે ઘણા દોષ થાય છે; અને એ સાંજે થયા પછી તપાસ કરવામાં આવતાં, મને કંઈ પણ યાદ નથી, અથવા સ્વપ્ના જેવું કંઈક કંઈક યાદ આવે છે એવું એ કહેવા માંડે, તો ગાંડપણમાં એનાથી ચએલા દોષોની સંધ તરફથી એને મારી મળે છે; અને એ દિવસથી એ સાંજે થયો, એમ માનવામાં આવે છે. આને અમૃદવિનય આપવો એમ કહે છે.

૪. પ્રતિજ્ઞાતકરણ:—કોઈ પણ ભિક્ષુ પર એની ગેરહાજરીમાં આરોપ મૂકવો નહિ; અને એ એ આરોપ કબૂલ કરે તો એટલેથી જ એ કબૂલો મટાડવો; આને પ્રતિજ્ઞાતકરણ કહે છે.

૫. બહુમતિથી નિકાલ:—કોઈ પણ બાબતનો નિકાલ સહેલાઈથી ન થતો હોય, તો એ બહુમતિથી કરવામાં આવે છે. આવે પ્રસંગે બધા ભિક્ષુઓની સંમતિથી એક અત્યંત ગુણુર ભિક્ષુને મતગ્રાહક (સલાકાગાહાપક) તરીકે ચૂંટવામાં આવે છે. અને એ બધાના મત લઈ, બહુમતનો વિચાર કરી ચોગ્ય ચૂકાદો આપે છે.

૬. જેતું પાપ તેને:—કોઈ ભિક્ષુ ઘડીમાં દોષ કબૂલ કરતો હોય અને ઘડીમાં નાકબૂલ કરતો હોય, તો એવે પ્રસંગે એનો પક્ષપાત કે વિરોધ ન કરતાં, બધો સંઘ એ ઠેકાણે આવતાં સુધી એનો બહિષ્કાર કરે છે. આ વિધિને ‘જેતું પાપ તેને’ (તસ્સ-પાપિય્યસિકા) વિધિ કહે છે.

૭. તૃણાવસ્તારવિધિ:—સંઘમાં તડ પડી નાનાં નાનાં કોરણો માટે જ્યારે લઘવાડો ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે અને તડમાં શાંતિ સ્થાપિત કરવા માટે આ વિધિ કરવામાં આવે છે. ગંદી જમીન જેવી રીતે આપણે ઘાસથી ઢાંકી દઈએ છીએ, તેવી રીતે ભિક્ષુઓને હાથે થએલી નાનીસૂની ભૂલો આ વિધિથી ઢાંકી દેવામાં આવે છે. તેથી એને તૃણાવસ્તારવિધિ કહે છે.

આ વિધિ ક્યે ક્યે પ્રસંગે કરવા તેનો વિસ્તાર ચુદ્ધવગ્ગના ચોથા અંધકમાં કરેલો છે. અર્થાત્ એનો સંગ્રહ પહેલા ભાગમાં

૧. લાલ, ઘોળા વંગેરે રંગની સળીયો મતદારોને આપી, એમણે પાછી આગેલી સળીયો ઉપરથી બહુમત નક્કી કરવાનો રિવાજ હતો. આ સળીયોને શલાકા (સલાકા) કહેતા.

થવો જોઈતો હતો; પણ તેમ કંઈ હોત તો સાંઘણો વિસ્તાર કરવો પડ્યો હોત અને પાછો અહીં એ નિયમો તથા એ પ્રકરણનો સંબંધ મેળવવો પડ્યો હોત; તેથી વિસ્તારની બીકથી આ નિયમોની ટૂંકમાં અહીં જ માહિતી આપી છે.

પારાજિકા, સંઘાદિશેષ વગેરે નિયમો બોલી રહ્યા પછી પ્રાતિ-
મોક્ષ બોલનારો લિન્ગ એ બાબતમાં સંઘના સભાસદો શુદ્ધ છે કે
નથી, એવો ત્રણ વાર પ્રશ્ન પૂછે છે અને બધા સભાસદો મૌન રહે,
તો તેઓ તે તે દાખોથી મુક્ત છે, એવું માની લે છે. બધો પ્રાતિ-
મોક્ષ (એટલે આ ૨૨૭ નિયમો) બોલી રહ્યા પછી તે કહે છે,
“લાઇઓ, મેં પ્રાતિમોક્ષનું નિદાન કહી સંભળાવ્યું. ચાર
પારાજિકાઓ, તેર સંઘાદિશેષ, એ અનિયત, ત્રીશ નિસ્સંગિય
પાયિત્તિય, બાણું પાયિત્તિય, ચાર પાટિદેસનિય, પંચોતેર સેખિય, સાત
અધિકરણમથ, (આ સર્વ નિયમો) કહી સંભળાવ્યા. આટલા
(નિયમો) નો એ ભગવાનના સૂત્રમાં સમાવેશ થાય છે અને દર
પખવાડિયે એ કહી સંભળાવવામાં આવે છે. આ બાબતમાં બધાંએ
એકતાથી, મુદિત મનથી અને ટંટો બખેડો કર્યા વગર વર્તવું.”

આ પછી લિન્ગુણીના નિયમો આવવા જોઈએ. તેમના
નિયમોમાં આઠ પારાજિકા, સત્તર સંઘાદિશેષ, ત્રીશ નિસ્સંગિય
પાયિત્તિય, એકસો છાસઠ પાયિત્તિય, આઠ પાટિદેસનિય, અને પંચોતેર
સેખિયનો સમાવેશ થાય છે. લિન્ગુણોના નિયમમાં અને આમાં
ઘણું સાન્ય છે. પહેલી ચાર પારાજિકા એક જ બાતની છે. બાકીની
બીજી ચાર લિન્ગુણીઓ માટે વધારાની છે તે આ પ્રમાણે:—(૧)
દીગણ ઉપરના ભાગમાં પુરુષ જો વિકૃત મને સ્પર્શ કરે અને તેવા જ
ભાવથી લિન્ગુણી તે સ્વીકારે તો લિન્ગુણીને પારાજિકા આપત્તિ થાય
છે. (૨) બીજી લિન્ગુણીએ પારાજિકા આપત્તિ કરી હોય અને તેની
જાણ હોવા છતાં જો તે છુપાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેમ

દૂષાવવાનો પ્રયત્ન કરનાર ભિક્ષુણીને પણ પારાજિકા આપત્તિ થાય છે. (૩) સંઘે બહિષ્કૃત કરેલ ભિક્ષુનો પક્ષ લેનાર ભિક્ષુણીને તેમ ન કરવા ત્રણ વાર કહેવું. એમ છતાં તેનો પક્ષ ન છોડે તો તેને પારાજિકા આપત્તિ થાય છે. (૪) જે ભિક્ષુણી સંકેત કરીને પુરુષને એકાન્તમાં મળવાનો નિશ્ચય કરે તેને પારાજિકા આપત્તિ થાય છે.^૧ આજ પ્રમાણે બીજા નિયમોમાં પણ ઘણા ફેરફારો છે, તે ઉપરથી એવું જણાય છે કે ભિક્ષુઓએ ભિક્ષુણીઓના નિયમો અતિશય કડક કરવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો હોવો જોઈએ. આ બધા નિયમોનું ભાષાન્તર, અને પૂર્વપીઠિકા આપીને વાચકોને કંટાળા આપાવાની મારી ઇચ્છા નથી.

૧. આ ભાષાન્તર નથી. ફક્ત આ ચાર નિયમોનો સારાંશ છે.

ભાગ ત્રીજો

મહાશ્રાવકોનો પરિચય

‘અસીતિ’^૧ મહાસાવક’ એટલે એંશી મહાશ્રાવક એવા અર્થનો ઉલ્લેખ બુદ્ધધોપાચાર્યની અદ્ભુતથામાં અનેક ઠેકાણે આવે છે. પરંતુ એમનાં નામ કોઈ પણ સ્થળે આપેલાં ન હોવાથી, આ મહાશ્રાવક કોણ, એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. ચેરગાથામાં ૨૬૪ ચેરોની ગાથાઓ છે, અને અપદાનમાં ચેરોનાં ૫૫૦ આપદાનો છે. તેથી આમાંથી એંશી મહાશ્રાવકો કયા હતા, એ કહેવું મુશ્કેલ છે.

અંગુત્તરનિકાયમાંના એકકનિપાતમાં એતદગ્ગ નામનું એક પ્રકરણ છે. જૂદા જૂદા લિક્ષુઓને, લિક્ષુણીઓને, ઉપાસકોને અને ઉપાસિકાઓને તે તે ગુણમાં બુદ્ધે અગ્રસ્થાન આપેલું હોવાથી આ પ્રકરણને ‘એતદગ્ગ’ કહે છે. એમાં સાત વગ્ગ હોઈ બધાં મળીને એંશી સુતો છે. ઘણું ખર્ચ દરેક વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને એક એક સુત છે. પણ ચુલ્લપંથકને ઉદ્દેશીને બે, સુભૂતિને ઉદ્દેશીને બે અને આનંદને ઉદ્દેશીને પાંચ સુતો છે; તથા તપુસ્સ અને ભદ્લિકકને એક જ સુતમાં સમાવેશ કરેલો છે. એટલે આ એંશી સુતોમાં

૧. કોઈ કોઈ જગ્યાએ ‘અસીતિ મહાચેરો’ એવો ઉલ્લેખ પણ નજરે પડે છે. પરંતુ ત્રિપિટક સાહિત્યમાં નામાંકિત સ્થવિરોનાં જે નામ મળી આવે છે, તે બધાનો એતદગ્ગ પ્રકરણમાં સમાવેશ થયેલો જોવામાં આવે છે. આ સ્થવિરો બધા મળીને એકતાળીસ છે. તેથી બીજા ઓગણચાળીસ કયા, તે ઠરાવવામાં મુશ્કેલી પડે છે. લિક્ષુણી, ઉપાસક અને ઉપાસિકાઓનું મહત્ત્વ દિવસે દિવસે ઓછું થઈ જવાથી ‘અસીતિ મહાસાવક’ કહેવાને બદલે ‘અસીતિ મહાચેરો’ કહેવાનો પણ પ્રધાત પડ્યો હોય એમ લાગે છે.

એકંદર ૭૫ વ્યક્તિઓનો ઉલ્લેખ છે. તેમાંથી ૪૧ ભિક્ષુઓ, ૧૩ ભિક્ષુણીઓ, ૧૧ ઉપાસકો તથા ૧૦ ઉપાસિકાઓ છે.

બુદ્ધના શ્રાવકસમૂહનો, એક ઠેકાણે, પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઉલ્લેખ આ એતદગ્ગ પ્રકરણમાં છે. પણ અહીં આપેલી વ્યક્તિઓને મહાશ્રાવક કહી શકાય કે કેમ, એ પ્રશ્ન છે. એક તો એમાં ભિક્ષુ અને ભિક્ષુણીઓનો જ નહિ, પણ ઉપાસક અને ઉપાસિકાઓનો પણ સંગ્રહ કરેલો છે; અને બીજાં, એમની સંખ્યા એંશી થતી નથી.

બુદ્ધના શ્રાવકોમાં ભિક્ષુ, ભિક્ષુણી, ઉપાસક અને ઉપાસિકા, એવા ચાર ભેદ હતા. તેમાંથી ભિક્ષુ તથા ભિક્ષુણીઓના સંઘ જૂદા જૂદા હતા, અને ઉપાસક તથા ઉપાસિકાઓના સંઘ હતા જ નહિ. પરંતુ ધર્મની આપતમાં ચારેને સરખો જ અધિકાર રહેતો. જેવી રીતે ભિક્ષુ તથા ભિક્ષુણીસંઘમાં સોતાપન્ન, સકદાગામી અને અનાગામી હતાં, તેવી જ રીતે ઉપાસક તથા ઉપાસિકાઓમાં. પણ એ હતાં. ઉપાસક અહંત થાય તો એ ધણું ખર્ચ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ન રહેતાં ભિક્ષુ થતો. મહાપરિનિબ્બાનસુત્તમાં એક ઠેકાણે માર^૧ બુદ્ધને કહે છે; “ ભગવન્, હવે આપ પરિનિર્વાણ પામો. આ આપનો પરિનિર્વાણકાળ છે. તમે કહેલું કે ‘ હે માર, જ્યાં સુધી મારા ભિક્ષુઓ...ભિક્ષુણીઓ...ઉપાસક...ઉપાસિકાઓ વ્યક્ત, વિનીત, વિશારદ, બહુશ્રુત, ધર્મધર, ધર્માનુધર્મપ્રતિપન્ન, સામીચીપ્રતિપન્ન, ધર્મ પ્રમાણે વર્તનારાં; મારો ધર્મ શીખી ઉત્તમ રીતે ઉપદેશ કરવા માટે શક્તિમાન તથા વાદવિવાદમાં હાર ન પામે એવાં શ્રાવક તથા શ્રાવિકાઓ થશે નહિ; ત્યાં સુધી હું પરિનિર્વાણ પામીશ નહિ. ’ પરંતુ હવે તમારાં ભિક્ષુ તથા ભિક્ષુણીઓ વગેરે તમારા કહેવા પ્રમાણે શ્રાવક તથા શ્રાવિકાઓ થએલ છે, તેથી હવે આપ પરિનિર્વાણ

પામો. આ આપનો પરિનિર્વાણકાળ છે. ૧ ”

આ ઉપરથી એટું સિદ્ધ થાય છે કે, વ્યવહારમાં જો કે લિક્ષુ તથા લિક્ષુણીઓને ઉપાસક-ઉપાસિકાઓ નમસ્કાર વગેરે કરી માન આપતાં; તો પણ શાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં અને ધર્માચરણમાં બંધાને સરખાં જ માનવામાં આવતાં. હવે આ એતદગ્ગ પ્રકરણમાં ૭૫ વ્યક્તિઓનાં ઉલ્લેખ હોવા છતાં એમને ૮૦ મહાત્રાવક કહી શકાય કે કેમ, એ પ્રશ્ન બાકી રહ્યો. એનો સીધી રીતે જવાબ આપવો મુશ્કેલ છે. પાલિ સાહિત્યમાં ૮૦ મહાત્રાવકોની યાદી કોઈ પણ ઠેકાણે આપેલી નથી. તેથી એમનો સંબંધ આ એતદગ્ગ પ્રકરણ સાથે લગાડ્યા વગર બીજો ઉપાય નથી. જૂના ટીકાકારોને અનુસરી, મધ્યમપદ્ધતોપી સમાસ કરી, જેમ તેમ કરી અર્થ બેસાડ્યા વગર છૂટકો નથી. ‘અસીતિ મહાસાવકા’ નો ‘અસીતિયા સુત્તેહિ વણિણતા મહાસાવકા’ એવો પદસ્થેદ કરીએ તો કદાચ એનો અર્થ બેસે. ૮૦ સુતો જોઈને એમાંની વ્યક્તિઓની ગણતરી કર્યા વગર જ ‘અસીતિ મહાસાવકા’ કહેવાનો પ્રચાર પડ્યો હોય, એવો પણ સંભવ છે. કાલે તેમ હોય, તો પણ એતદગ્ગ પ્રકરણ વગર બીજો અર્થ ત પ્રાચીન એવી મહાત્રાવકોની યાદી ઉપલબ્ધ ન હોવાથી, આ પ્રકરણમાં આવેલી વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રો અંગુત્તરનિકાય-અમ્બુકથાને (મનોરથપૂરણીને) આધારે અને જ્યાં બની શકે ત્યાં સુત્ત તથા વિનયપિટકને આધારે, ‘મહાત્રાવકોનો પરિચય’ એ મથાળા નીચે ટૂંકમાં આપું છું.

એતદગ્ગ પ્રકરણમાં જે જે વ્યક્તિઓ સંબંધે જે જે સુતો છે, તે તે સુતોનાં લાપાંતર તે તે વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રોની શરૂઆતમાં અવતરણમાં આપ્યાં છે.

૧. લિક્ષુ-લિક્ષુણી તથા ઉપાસક-ઉપાસિકાઓનો ઉલ્લેખ નહીં નહીં ક્ષવગમાં છે. છતાં એમને લગાડેલાં વિશેષણો એક જ હોવાથી અહીં એ સર્વ હકીકત ઘોડા રાખ્દોમાં કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

૧

આજ્ઞાત કૌણ્ડિન્ય

“ લિક્ષુઓ, ઘણો વખત સંઘમાં રહેનારા મારા લિક્ષુ શ્રાવકોમાં કૌણ્ડિન્ય પહેલો છે. ”

ઓધિસત્ત્વના જન્મ પછી તરત જ જે આઠ બ્રાહ્મણોએ એનું લવિષ્યકથન કર્યું, તે બધામાં આ અત્યંત જુવાન હતો. કૌણ્ડિન્ય એ એનું ગોત્ર છે તથા એનું નામ સુદત છે એવું જાતક-અદૂકથા-કારનું કહેવું છે. બીજા બ્રાહ્મણોએ ઓધિસત્ત્વનું લવિષ્ય સંદિગ્ધરીતે કહ્યું, કે જે એ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેશે તો ચક્રવર્તી થશે; અને સંન્યાસી થશે તો યુદ્ધ થશે. પણ કૌણ્ડિન્યે એનાં લક્ષણ જોઈ કહ્યું, કે એ જરૂર યુદ્ધ જ થશે. ઓધિસત્ત્વે ધરતો ત્યાગ કર્યો તે વખતે કૌણ્ડિન્યના સાથીદારો હયાત ન હતા. તેથી એણે એમનાં છોકરાં-એને કહ્યું, “ ગૌતમે ગૃહત્યાગ કર્યો છે, અને એ જરૂર યુદ્ધ થશે. તેથી આપણે પણ પ્રવ્રજ્યા લઈ એના ધર્મામૃતનો લાભ લઈએ. ” એ સાત બ્રાહ્મણોના છોકરાંઓમાંથી ચાર જણે કૌણ્ડિન્યની સાથે પ્રવ્રજ્યા લીધી અને આ પાંચ જણા ‘પંચવર્ગીય લિક્ષુઓ’ એ નામથી ઝાળખાવા લાગ્યા. ઉરુવેલા પ્રદેશમાં જ્યારે ઓધિસત્ત્વે તીવ્ર તપસ્યાનો આરંભ કર્યો, તે વખતે આ એમની સેવા કરતો હતો. પણ ઓધિસત્ત્વે દેહદંડનની નિષ્ફળતા જાણી પરિમિત આહાર લેવાનું શરૂ કર્યું, એટલે એ પતિત થયો એમ માની આમણે એનો ત્યાગ કર્યો અને તેઓ વારાણસી ગયા. પછીથી યુદ્ધને ઓધિવૃક્ષ નીચે ધર્મજ્ઞાન થયું. ત્યારે એમણે આજ્ઞાર કાલામ અને ઉદ્દક રામપુત્ર નામના પોતાના ઓધિસત્ત્વાવસ્થામાંના એ ગુરુઓને પ્રથમ ધર્મોપદેશ કરવાનો વિચાર કર્યો. પણ એ બંને થોડા વખત પહેલાં જ

૧. ત્રિપિટકમાં આનું ‘ લઙ્કા કોણ્ડજ્ઞ ’ અને લલિતવિસ્તરની શક્યાતમાં ‘ જ્ઞાન કૌણ્ડિન્ય ’ એવું નામ આપેલું છે.

મરણ પામ્યા હતા. તેથી આ પંચવર્ગિય લિક્ષુઓને પ્રથમ ઉપદેશ કરવાનો વિચાર કરી, યુદ્ધ ભગવાન ઉરુવેલાથી, ફરતા ફરતા અષાઢ માસની પુનમની લગલગ વારાણસીમાં ઋષિપત્તનમાં—જ્યાં પંચવર્ગિય લિક્ષુઓ રહેતા હતા ત્યાં—આવી પહોંચ્યા.

એને જોઈ પંચવર્ગિયોમાંના એકે ખીન્નને કહ્યું, “ આ દોંગી શ્રમણ આવે છે. આ આવે છે એ પતિત ગૌતમ. એનો કોઈ પણ રીતે આદરસત્કાર કરવો જોઈએ નહિ. એક માત્ર આસન આપવું. એની ઇચ્છા હોય તો બેસે, ને ન હોય તો ન બેસે ! ” પણ જેમ જેમ યુદ્ધ ભગવાન પાસે આવતા ગયા તેમ તેમ પંચવર્ગિયોનો વિચાર ડગમગવા લાગ્યો. એક જણે આસન પાથર્યું, તો ખીન્નએ પગ ધોવા માટે પાણી આપ્યું, અને બાકીનાઓએ લિક્ષાપાત્ર તથા ચીવર લઈ એમનું સન્માન કર્યું. ભગવાને પોતાને ધર્મજ્ઞાનનો સાક્ષાત્કાર થયાની હકીકત એમને કહી સંભળાવી; પણ શરૂઆતમાં એમનો વિશ્વાસ બેસે નહિ. છેવટે અષાઢ માસની પૂર્ણિમાને દિવસે ભગવાને એમને પ્રથમ ધર્મોપદેશ કર્યો. એના ઉપર પંચવર્ગિયોમાંથી પ્રથમ કૌણ્ડિન્યની શ્રદ્ધા બેઠી. ત્યારે યુદ્ધ ભગવાન બોલી ઉઠ્યા, “ રે કૌણ્ડિન્ય, તને જ્ઞાન થયું છે. (અઙ્ગાસિ વત મો કોળ્હઙ્ગો, અઙ્ગાસિ વત મો કોળ્હઙ્ગો) ” સારથી એનું ‘આજ્ઞાત કૌણ્ડિન્ય’ એવું નામ પડ્યું.

૨ અને ૩

સારિપુત્ર અને મોગ્ગલ્લાન

“ લિક્ષુઓ, મારા મહાજ્ઞાની લિક્ષુઆવકોમાં સારિપુત્ર શ્રેષ્ઠ છે.”

“ લિક્ષુઓ, મારા ઋદ્ધિમાન લિક્ષુઆવકોમાં મહામોગ્ગલ્લાન શ્રેષ્ઠ છે.”

આ બંને જણા રાજગૃહ પાસે ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણકુટુંબોમાં જન્મ્યા હતા. તેઓ યુદ્ધ ભગવાનથી ઉંમરે મોટા હતા. સારિપુત્ર

ઉપતિષ્ઠ^૧ ગામના એક આગળ પડતા કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો; તેથી એનું 'ઉપતિષ્ઠ' એ જ નામ પાડવામાં આવ્યું હતું. સારિ નામની બ્રાહ્મણીનો પુત્ર હોવાથી એને સારિપુત્ર કહેતા હતા; અને આગળ જતાં એ એ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. કોલિત^૨ ગામના આગેવાન કુટુંબમાં જન્મ થવાથી મોગ્ગલ્લાનનું 'કોલિત' એ જ નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. એ મોગ્ગલી નામની બ્રાહ્મણીનો પુત્ર હોવાથી એને મોગ્ગલ્લાન કહેતા; અને એ આગળ જતાં આ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. આ બે કુટુંબોમાં ઘણી પેઢીઓથી સારો સંબંધ હતો. તેમાં સારિપુત્ર અને મોગ્ગલ્લાન સમવયસ્ક અને સમાનશીલ હોવાથી એ બંનેની ગાઢ મૈત્રી બંધાઈ. બહાર ગામ કોઈ પણ ઠેકાણે જવાનું હોય તો એ એકબીજાને છોડીને જતા નહિ.

રાજગૃહમાં ડુંગર ઉપર દર વરસે જત્રા ભરાતી. એને ગિરગ્ગ-સમજા (ગિર્યગ્ગસમજ્યા) કહેતા. એક વખત આ બંને જણ ત્યાં જઈ નાચતમાશે જોવામાં ગૂંથાયા હતા, તેવામાં પૂર્વના પુણ્યપ્રભાવથી એમના મનમાં એકાએક એવો વિચાર આવ્યો કે, સો વરસ પછી આમાંથી એક પણ પ્રાણી બાકી રહેશે નહિ. તે બંને જણ વિચારમાં લીન થયા. છેવટે કોલિતે ઉપતિષ્ઠને કહ્યું, “ભાઈ, તું રાજની માફક આનંદી દેખાતો નથી એનું કારણ શું ?” ત્યારે ઉપતિષ્ઠે પોતાના મનમાં રમી રહેલો વિચાર એને કહી સંભળાવ્યો; અને કોલિતને એની વિચારમગ્નતાનું કારણ પૂછ્યું. કોલિતે પણ જ્યારે પોતાના મનમાં બરાબર એ જ વિચાર ઉદ્ભવ્યો છે એવું કહી સંભળાવ્યું, ત્યારે બંને જણે ત્યાં જ ધરતો ત્યાગ કરી પરિત્રાજક થવાનો નિશ્ચય કર્યો; અને બંને જણ રાજગૃહમાં રહેતા પ્રસિદ્ધ સંજય

૧. સારિપુત્ર અને મોગ્ગલ્લાન પ્રખ્યાત થયા પછી જ્યાં એમનો જન્મ થયો તે ગામો, એમનાં નાનપણના નામ પરથી ઓળખાવા લાગ્યાં હોય એવો પણ સંભવ છે.

૨. ઉપરની નોંધ જુવો.

પરિવારકના શિષ્ય થયા. પરંતુ સંજયના ધર્મના અભ્યાસથી એમના મનને શાંતિ મળી નહિ. તેથી તેમણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે, બીજા પંથના શ્રમણો સાથે ધર્મચર્યા કરીને જો આપણામાંથી કોઈને ખરો રસ્તો હાથ લાગે, તો એણે તરત જ એ વાત બીજાને કહેવી. અને ખંને જણે મળી એ પંથમાં દાખલ થવું.

વારાણસીમાં ધર્મચક્રની સ્થાપના કરી તથા સાદું લિહુઓને ધર્મોપદેશ માટે આસપાસ મોકલી, બુદ્ધ ભગવાન પોતે ઉરુવેલા આવ્યા. ત્યાં એમણે ઉરુવેલકારયપ, નદીકારયપ અને ગયાકારયપ નામના ત્રણ પ્રસિદ્ધ જટિલ તપસ્વી લાઇએને પોતાના સંઘમાં દાખલ કર્યા; અને એમના પંથના સર્વ જટિલોને લિહુઓ બનાવી, આ મહાન લિહુસમુદાય સાથે રાજગૃહ આવ્યા. ત્યાં બિંબિસાર રાત્રીએ એમનો ઘણો સત્કાર કરી એમને તથા લિહુ-સંઘને રહેવા માટે વેળુવન નામનો બગીચો દાનમાં આપ્યો. બુદ્ધ ભગવાન આ ઉદ્યાનમાં રહેતા હતા તે દરમિયાન એક દિવસે અસ્સજી (અશ્વજીત) લિહુ રાજગૃહમાં લિક્ષાટન કરતો હતો. એની પ્રસન્ન મુદ્રા જોઇ સારિપુત્રના મનમાં એને માટે એકદમ આદર ઉત્પન્ન થયો. પરંતુ લિક્ષાટન વખતે પ્રશ્ન પૂછવો એ યોગ્ય નથી, તેથી કંઈ પણ બોલ્યા વગર એ અસ્સજીની પાછળ રાજગૃહમાંથી બહાર પડ્યો; અને અસ્સજીને શહેર બહાર મળી એની કુશળતા વગેરે પૂછી બોલ્યો, “આયુષ્મન, તારી મુદ્રા પ્રસન્ન દેખાય છે. તારો ગુરુ કોણ ? તું કયા ધર્મ પ્રમાણે આચરણ કરે છે ?”

અસ્સજી:—આયુષ્મન, શાક્યકુલમાંથી નીકળી પ્રવ્રજ્યા લીધેલો એક મહાશ્રમણ છે. એ ભગવાન મારા ગુરુ છે. એ ભગવાનના ધર્મ પ્રમાણે હું આચરણ કરું છું.

સારિપુત્ર:—તારા ગુરુનો ધર્મ કયો ? એ કયો મત પ્રતિપાદન કરે છે ?

અસ્સજી:—હું આ પંથમાં હમણાં જ દાખલ થયો છું, તેથી મારા ગુરુનો ધર્મ હું વિસ્તારથી કહી શકીશ નહિ; પરંતુ હું તને દ્વંદ્વમાં એ કહી શકીશ.

સારિપુત્ત:—સંક્ષેપમાં કે વિસ્તારથી કાવે તેમ કહે. એનો ભાવાર્થ કહે એટલે થયું. મારે સારાંશ જોઈએ છે. ઘણા શબ્દો લખને શું કરવાનું ?

અસ્સજી:—કારણ વડે ઉત્પન્ન થએલા જે પદાર્થો (પંચસ્કંધ વગેરે દુઃખ પદાર્થો) છે તેમનું કારણ તથાગતે બતાવ્યું છે, અને એમનો નિરોધ કેવી રીતે થઈ શકે તે પણ બતાવ્યું છે. મહાત્રમણનો આ જ મત છે.^૧

આ સાંભળી સારિપુત્તના અંતઃકરણમાંથી અંધકાર એકદમ દૂર થયો. જે દુઃખ પેદા થાય તેનો નાશ પણ થવો જ જોઈએ; અને એ મોક્ષનો માર્ગ તે આ જ, એવી એની ખાતરી થઈ. એણે મોગ્ગહાન પાસે જઈ આ વાત કહી સંભળાવી. ત્યારે મોગ્ગહાને કહ્યું, “ આ પંથમાં આપણે આશ્રયે રહેનારા આ અઢીસો ભિક્ષુઓ છે, તેમને પણ આપણે આ વાત કહીએ..” એમની પાસે જઈ સારિપુત્ત અને મોગ્ગહાને એમને કહ્યું, “ આ પરિવ્રાજકપંથમાં તમે અમારે આશ્રયે રહો છો. પણ અમે હવે ભગવાનના પંથમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. જે તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે પણ અમારી સાથે ચાલો. ” એ બંનેએ પોતાનો વિચાર સંજય પરિવ્રાજકને પણ જણાવ્યો. ત્યારે સંજયે કહ્યું, “ તમે આમ કરશો

૧. મૂળ ગાથા આવી છે:—

યે ધમ્મા હેતુપ્પમવા હેતું તેસં તથાગતો આહ ।

તેસં ચ યો નિરોધો એવંવાદી મહાસમણો ॥

આ ગાથા ઘણી પ્રસિદ્ધ હોઈ, ઘણે કેદાણે શિલાલેખોમાં મળી આવે છે.

નહિ. આપણે ત્રણે જણા આ પરિત્રાજકસંઘના પ્રમુખ થઈશું.” પણ સારિપુત્ર અને મોગ્ગલ્લાને એનું કહેવું કાને ધર્યું નહિ; અને પોતાને આશ્રયે રહેનારા અઢીસો પરિત્રાજકોને સાથે લઈ તેઓ ભગવાન પાસે ગયા. સંજયને એથી ઘણું દુઃખ થયું.

ભગવાન તે વખતે વેળવનમાં રહેતા હતા. સારિપુત્ર અને મોગ્ગલ્લાનને આવતા જોઈ એમણે લિક્ષુઓને કહ્યું, “કેલિત અને ઉપતિષ્ઠ એ બે જણા આ તરફ આવે છે. તેઓ મારા અગ્રશ્રાવક થશે.” ભગવાનની પાસે આવી, એમણે તથા એમની સાથેના પરિત્રાજકોએ પોતાને લિક્ષુસંઘમાં દાખલ કરવાની ભગવાનને વિનંતી કરી. ભગવાન બોલ્યા, “લિક્ષુઓ, આમ આવો. ધર્મનું ઉત્તમ રીતે વિવરણ કર્યું છે. દુઃખનો પૂર્ણ રીતે નાશ કરવા માટે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરો.” આ જ એ બધાની ઉપસંપદા થઈ.

ત્રિપિટકગ્રંથમાં જેણે પ્રવેશ કર્યો હોય, તેને સારિપુત્ર તથા મોગ્ગલ્લાનની મહત્તા વિષે કહેવાની જરૂર નથી. સારિપુત્રે ઉપદેશોનાં ઘણાં સુતો સુત્તપિટકમાં છે. સેલ બ્રાહ્મણે ‘આપનો સેનાપતિ કોણ?’ એવો પ્રશ્ન કર્યાથી ભગવાન કહે છે:—

મયા પવત્તિતં ચકં ધમ્મચકં અનુત્તરં ।

સારિપુત્તો અનુવત્તેતિ અનુજાતો તથાગતં ॥^૧

મેં પ્રસ્થાપિત કરેલું ચક્ર-ગ્રંથ ધર્મચક્ર-સારિપુત્ર ચલાવે છે. તથાગતની પછવાડે ચાલનાર એ છે.

મોગ્ગલ્લાનની યોગસિદ્ધિના સંબંધમાં તો સુત્ર અને વિનયપિટકમાં અનેક વાતો મળી આવે છે. તેથી મથાળે ઉતારામાં એ અનેનું અતિ સંક્ષેપમાં ચથાર્થ ગુણવર્ણન કરેલું છે, એ જૂદું કહેવાની જરૂર રહેતી નથી.

૪

મહાકાશ્યપ

“૧અત્યંત સાદાઈમાં રહેનારા મારા શિષ્યશ્રાવકોમાં મહાકાશ્યપ શ્રેષ્ઠ છે.”

વારાણસીના ઋષિપત્તનમાં ધર્મચક્રની પ્રસ્થાપના કરી અને ઉરુવેલ કાશ્યપ વગેરે સાધુઓને શિષ્યસંઘમાં દાખલ કરી યુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહ આવ્યા, તે વખતે મગધ દેશના મહાતીર્થ નામના ગામમાં એક અત્યંત શ્રીમંત આહાણકુટુંબમાં મહાકાશ્યપનો જન્મ થયો. એને નાનપણનું નામ પિપ્પલિ હતું. એ મોટો થયો ત્યારે

૧. દરેક અવતરણની શરૂઆતમાં આવેલ ‘શિષ્યઓ’ એ શબ્દ અહીંથી ગાળવામાં આવ્યો છે. મૂળ વાક્ય ‘ધૃતવાદાનં યદિદં મહાકલ્સપો’ એવું છે. વિશુદ્ધિમાર્ગના ખીલ પરિચ્છેદમાં તેર ધૃતંગોનું વર્ણન છે. તે પણ ત્રિપિટકમાં મુખ્યત્વે કરીને ચાર ધૃતંગોનો ઉલ્લેખ નજરે પડે છે. એ ચાર ધૃતંગો આ પ્રમાણે છે—જંગલમાં જ રહેવું, ચીંથરાનાં જ ચીવર ધારણ કરવાં, ત્રણ જ ચીવરો રાખવાં અને આમ ત્રણનો સ્વીકાર ન કરતાં માત્ર શિક્ષા પર જ નિર્વાહ કરવો. મહાકાશ્યપ આજીવન આ ધૃતંગો પાળતો હતો; અને ખીલ શિષ્યોને એ પાળવા માટે ઉપદેશ કરતો હતો. તેથી સાદાઈથી રહેનારા શિષ્યોમાં એને અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

૨. ભગવાન યુદ્ધ થઈ રાજગૃહ આવ્યા તે વખતે એમની ઉંમર આઠમાં આઠી સાડત્રીશ વરસની તો હોવી જ લેઈએ. મનોરથપૂરણના કહેવા પ્રમાણે આ વખતે મહાકાશ્યપનો જન્મ થયો એમ માનીએ તો ભગવાનના પરિનિર્વાણસમયે મહાકાશ્યપની ઉંમર તેંતાળીશ વરસની હોવી લેઈએ. એટલી જીવાન વયે, રાજગૃહમાં ભરાએલી પહેલી સંગાતિનો (સભાનો) એને અધ્યક્ષ નીમવામાં આવે એ સંભવિત નથી. મનોરથપૂરણની વિરુદ્ધ ખીલે પણ એક સખળ પ્રસારો મળી આવે છે. કરસપસંયુત્તના પાંચમા સુત્રમાં ભગવાન કરસપને કહે છે, “હે કરસપ, હવે તું વૃદ્ધ થયો છે. આ શણનાં પાંસુફો (ચીંથરાનાં વસ્ત્ર) પહેરવાં તારે માટે ભારે પડશે.” તેંતાળીશ વરસની ઉંમર પહેલાં યુદ્ધકાળમાં તો જરૂર માણસ ધરડો થતો ન હોવો લેઈએ.

પરણુવા માટે એની માએ એની પાછળ તગાદો ચલાવ્યો. આજીવન અહ્યય પાળવાનો નિશ્ચય અને માતૃપ્રેમ એ બેના સાંડસામાં બિચારો સપડાયો. છેવટે એક સોનીને હજાર મહેરો (નિષ્ક) આપી, એણે એક સોનાની ઉત્તમ સ્ત્રીપ્રતિમા બનાવડાવી, અને એને વસ્ત્રો, દાગીનાઓ અને ક્ષોથી શણગારી માને કહ્યું, “ જો આવી સુંદર સ્ત્રી મળશે નહિ અને આપણે અવિવાહિત રહી શકીશું. પણ એની મા ઘણી ખટપટી હતી, એણે આઠ હોંશિયાર બ્રાહ્મણોને એવી સુંદર સ્ત્રીની શોધ માટે દેશદેશ મોકલી આપ્યા. તે વખતે મદ્રદેશની સ્ત્રીઓ સૌંદર્ય માટે ઘણી પ્રખ્યાત હતી. તેથી એ બ્રાહ્મણો પહેલાં એ દેશના શાગલ નામના એક નગરમાં ગયા; અને એ સુવર્ણપ્રતિમા નદીકાંઠે મૂકી ત્યાં વિશ્રાંતિ લેવા બેઠા. કૌશિક જોત્રના એક બ્રાહ્મણની દાસી, એની (બ્રાહ્મણની) દીકરી ભદ્રાને ન્હાવાડી, જાતે ન્હાવા માટે નદીએ આવી. એ સુવર્ણપ્રતિમા જોઈ પોતાના શેઠની દીકરી ત્યાં આવી હોય, એવો એને ભાસ થયો; અને મોટેથી, હાથ ઉંચો કરી બોલી, “ અલિ એ, એકલી અહીં આવી બેસતાં તને શરમ નથી આવતી? ” એ બ્રાહ્મણો બોલ્યા, “ જુદેન, આવી જાતની સુંદર સ્ત્રી પણ કાણ છે ? ”

દારી:—તમારી આ પ્રતિમા જડ છે. પણ અમારી ભદ્રા સૌંદર્યની જીવંત મૂર્તિ છે. આ પ્રતિમા સાથે એની તુલના કેમ કરી શકાય ?

એ બ્રાહ્મણો કૌશિક બ્રાહ્મણને ઘેર ગયા, અને ‘અમે કાશ્યપના બાપ તરફથી એના છોકરા માટે કન્યા શોધવા નીકળ્યા છીએ, અને અમારી ખાતરી છે કે આપની છોકરી કાશ્યપને પસંદ પડશે વગેરે સર્વ કહ્યું. કાશ્યપનો બાપ કપિલ બ્રાહ્મણ ઘણો પ્રસિદ્ધ હતો; તેથી આવા કુટુંબમાં પોતાની છોકરી જાય એ કૌશિકને ગમતી ન વાત હતી. બ્રાહ્મણોનું કહેવું એને પસંદ પડ્યું; અને એ પ્રમાણે પરસ્પર કુટુંબોમાં પત્રવ્યવહાર થઈ વિવાહ નક્કી થયો.

કાશ્યપની ઉંમર વીશ વરસની અને ભદ્રાની સોળ વરસની હતી. વિવાહ નક્કી થયાની વાત જાણવામાં આવી કે તરત જ એ બંનેએ એક બીજાને એવા આશયના કાગળ લખી મોકલ્યા કે, સંસારમાં રહેવાની મારી ઇચ્છા નથી; તેથી લગ્નપાશમાં બદ્ધ થવાથી નકામો ત્રાસ માત્ર થશે. આ બંને કાગળ ભદ્રા તથા કાશ્યપના વાલીઓના હાથમાં આવ્યા, અને એમણે એ વાંચીને બારેબાર ફાટી નાંખ્યા. ‘કાચી ઉંમરનાં છે, ફાવે તે સારાં નરસો વિચાર મનમાં લઇ બેસે છે,’ એવું એમને લાગ્યું હોય એમાં નવાઈ નથી. એ રીતે મહાકાશ્યપ અને ભદ્રાને, ઇચ્છા ન હોવા છતાં, લગ્નપાશમાં બદ્ધ કરવામાં આવ્યાં.

એ વખતના રિવાજ પ્રમાણે રાત્રે બંનેને એક જ શયનગૃહમાં અને એક જ પલંગ પર સૂવું પડતું. પરંતુ બંનેની વયમાં બે ફૂલના હાર મૂકી ભદ્રા કાશ્યપને કહેતી, “જેના તરફનો હાર કરમાઈ જાય તેના મનમાં કામવિકાર ઉત્પન્ન થયો, એમ સમજવું.” જ્યાં સુધી મહાકાશ્યપના પિતા જીવતા હતા ત્યાં સુધી એ કે ભદ્રા ઘર છોડી શકે તેમ ન હતું. પણ એક ઘરમાં રહેવાથી એમના અખંડ બ્રહ્મચર્યમાં અને ઉદાત્ત પ્રેમમાં કદી પણ ખળ પડ્યો નહિ. જ્યારે મહાકાશ્યપનાં માળાપ મરણ પામ્યાં, ત્યારે તેણે ભદ્રાને કહ્યું, “તે પોતાને ઘેરથી આણેલું દ્રવ્ય તથા આ ઘરમાં જે છે તે બધું દ્રવ્ય આજથી તારું જ છે.”

ભદ્રા:—પણ આપ ક્યાં જાઓ છો?

કાશ્યપ:—હું હવે પ્રવ્રજ્યા લેવાનો છું.

ભદ્રા:—આપનો આ વિચાર મને પણ પસંદ છે. હું પણ આપની પાછળ આવું છું.

મહાકાશ્યપ પરિવ્રાજકના વેષમાં ઘરમાંથી બહાર પડ્યો. ભદ્રા પણ એની પાછળ પાછળ પરિવ્રાજિકા થઈ નીકળી પડી. એના નોકર ચાકરોએ તથા માલિકીના ગામમાં રહેનારી રૈયતે એમને

ઝોળખી કાઢ્યા અને પાછા ફરવા માટે અતિશય આગ્રહ કર્યો. પણ મહાકાશ્યપનો વિચાર જરા પણ ડગ્યો નહિ. ગામથી કેટલેક દૂર ગયા પછી એણે ભદ્રાને કહ્યું, “ભદ્રા, તારા જેવી સુંદર સ્ત્રી મારી પાછળ પાછળ આવતી જોઈ, પ્રવ્રજ્યા લીધી તો પણ આ ખતેનો ધરસંબંધ તૂટ્યો નથી એવી કુકલ્પના લોકોના મનમાં આવે એવો સંભવ છે. આવા વિકારમય વિચારોને આપણે કારણભૂત કેમ થવું ? ચાલ, આ બે રસ્તા જૂદા પડે છે; તું એક રસ્તે જા અને હું બીજે રસ્તે જઈશ.”

ભદ્રા:—આપ કહો છો તે ઠીક છે. આપ મોટા છો, તેથી આપ જમણે રસ્તે જાઓ અને હું ડાબે રસ્તે જઈશ.^૧

તે દિવસે ભગવાન રાજગૃહ અને નાલંદા એ બેની વચ્ચે આવેલા બહુપુત્રક નામના એક વટવૃક્ષ નીચે બેઠા હતા. મહાકાશ્યપે એમને જોયા, અને એમની લવ્ય મુદ્રા જોઈ એની ખાતરી થઈ કે મારા ગુરુ આ જ છે.

ભગવાને એને ઉપદેશ કર્યો, અને મહાકાશ્યપને સાથે લઈ ભગવાન એ વડના ઝાડ નીચેથી ચાલી નીકળ્યા. માર્ગમાં વિશ્રાંતિ માટે ભગવાનની બેસવાની ઇચ્છા જણાયાથી મહાકાશ્યપે પોતાનું ઓઢવાનું વસ્ત્ર જમીન ઉપર પાથર્યું. એ પર બેસી ભગવાને કહ્યું, “કાશ્યપ, તારું વસ્ત્ર ઘણું સુંવાળું લાગે છે.”

કાશ્યપ:—ભગવન્, આપ એ લો ત્યારે.

ભગવાન:—જો એ હું લઉં તો તું શું ઓઢીશ ?

કાશ્યપ:—આપની એટલી સંઘાટિ મને આપશો, તો હું એ ઓઢીશ.

ભગવાન:—પણ કાશ્યપ, આ ચીંથરાંની ખનાવેલી સંઘાટિ ઘણા દિવસ વાપરવાથી ગુર્જી થઈ ગઈ છે. સામાન્ય માણસ એ વાપરી શકે તેમ નથી.

૧. ભદ્રાનો આધી આગળની વાત પા મા પ્રકરણમાં જુઓ.

કાશ્યપે આગ્રહ કરી એ માગી લીધી, અને એ દિવસથી કોઇ પણ દિવસ ગૃહસ્થે આપેલું વસ્ત્ર એણે વાપર્યું નથી. એ પોતાનાં ચીવર ચીથરાનાં જ ખનાવતો અને એ પણ ત્રણ જ રાખતો. એ જંગલમાં રહેતો અને પિંડપાત (લિક્ષા) પર જ નિર્વાહ કરતો.

કસ્સપસંયુત્તના ચંદ્રપમસુત્તમાં ભગવાન હવામાં હાથ હલાવી લિક્ષુઓને કહે છે, “લિક્ષુઓ, આ મારો હાથ જુઓ. હવામાં ચોંટી પણ જતો નથી અને બદ્ધ પણ થતો નથી. આ પ્રમાણે કુટુંબોમાં લિક્ષાટન કરતાં જે લિક્ષુનું ચિત્ત ત્યાં બદ્ધ થતું નથી; જેમની લાલ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તેમને લાલ પ્રાપ્ત થાઓ, તથા જેમની (દાયકોની) ઇચ્છા હોય તેઓ પુણ્ય સંપાદન કરો, આવા વિચારથી જે પોતાને મજેલી વસ્તુથી જેવી રીતે સંતુષ્ટ થાય છે તેવી જ રીતે ખીજને મજેલી વસ્તુથી પણ આનંદિત થાય છે—આવી જાતનો લિક્ષુ કુટુંબોમાં લિક્ષાટન કરવા માટે લાયક છે. લિક્ષુઓ, કુટુંબોમાં લિક્ષાટન કરતી વખતે કાશ્યપનું ચિત્ત ત્યાં બદ્ધ થતું નથી... પોતાને મજેલી વસ્તુથી એ જેવી રીતે સંતુષ્ટ થાય છે, તેવી જ રીતે અન્યને પ્રાપ્ત થએલી વસ્તુથી પણ આનંદિત થાય છે... લિક્ષુઓ, લોકો મારો ધર્મોપદેશ સાંભળશે અને ખુશ થશે તથા મારો યોગ્ય સત્કાર કરશે, એવી બુદ્ધિથી જે લિક્ષુ ધર્મોપદેશ કરે છે, તેનો એ ધર્મોપદેશ શુદ્ધ નથી... પણ જે, લોકો મારો ધર્મોપદેશ સાંભળી ધર્મ શું તે સમજશે અને એ પ્રમાણે વર્તશે, એવી શુદ્ધ ભાવનાથી, કેવળ કરુણાથી, દયાથી અને અતુકંપાથી ધર્મોપદેશ કરે છે, તેનો એ ધર્મોપદેશ શુદ્ધ છે. લિક્ષુઓ, કાશ્યપ આવી જ બુદ્ધિથી ખીજઓને ધર્મોપદેશ કરે છે.”

ખુદ્ધ ભગવાનના પરિનિર્વાણ પછી ત્રણ મહિને રાજગૃહમાં ધર્મ તથા વિનયનો સંગ્રહ કરવા માટે પાંચસો લિક્ષુઓની જે (સંગીતિ) ભરાઇ હતી, તેમાં મહાકાશ્યપને પ્રમુખ (સંઘસ્થવિર) તરીકે ચૂંટવામાં આવ્યો હતો. આ ઉપરથી, સંઘમાં મહાકાશ્યપનું કેટલું બધું માન હતું એ સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે.

૫

અનુરુદ્ધ

“મારા દિવ્યચક્ષુ લિક્ષુશ્રાવકોમાં અનુરુદ્ધ શ્રેષ્ઠ છે.”

અનુરુદ્ધનો જન્મ અમિતોદન શાક્યને ઘેર^૧ થયો. મહાનામ શાક્ય એનો મોટો ભાઈ. પિતાના મરણ પછી ઘરની બધી વ્યવસ્થા એ જ સંભાળતો હતો. અનુરુદ્ધને સંસારનું બિલકુલ ભાન ન હતું. છુદ્ધ ભગવાનની ખ્યાતિ સર્વત્ર ફેલાઈ એટલે મોટાં મોટાં શાક્ય-કુટુંબોમાંથી જુવાન માણસો લિક્ષુ થઈ એમના સંઘમાં દાખલ થવા લાગ્યા. ત્યારે મહાનામે અનુરુદ્ધને કહ્યું, “આપણા કુટુંબમાં કોઈ પણ લિક્ષુ થયો નથી. તેથી કાંતો તું લિક્ષુ થા, અથવા હું લિક્ષુ થાઉં.” અનુરુદ્ધે કહ્યું, “મારાથી એ કામ થઈ શકશે નહિ. તેથી તમે જ લિક્ષુ થાઓ.”

મહાનામે આ વાત કબૂલ કરી, અને નાના ભાઈને સંસાર કેમ ચલાવવો તે વિશે માહિતી આપવા માંડી. ખેતર કેવી રીતે ખેડવું, ખી કેવી રીતે વાવવું, પાણી કેમ પાવું, કાપણી કેવી રીતે

૧ ‘અમિતોદનસક્કસસ ગેહે પટિસંધિ ગણિહ.’ આનંદને વિશે લખતાં આ જ અદૃશ્યામાં ‘અમિતોદનસક્કસસ ગેહે નિવ્વાત્તિ’ એવું લખ્યું છે. પરંતુ મહિજ્ઞમનિકાયના ચૂળદુષ્પદ્ધન્ધસુતની અદૃશ્યામાં આ કુટુંબ વિશે નીચે પ્રમાણે માહિતી આપી છે:—શુદ્ધોદન, શુદ્ધોદન, શાક્યોદન, ઘોસોદન અને અમિતોદન એ પાંચ ભાઈઓ હતા. અમિતાદેવી એમની બહેન, અને તિષ્ણસ્થવિર એનો (અમિતાદેવીનો) છાકરો. તથાગત અને નંદ શુદ્ધોદનના છાકરા; મહાનામ અને અનુરુદ્ધ શુદ્ધોદનના, અને આનંદસ્થવિર અમિતોદનનો. એ ભગવાન કરતાં નાનો અને મહાનામ મોટો હતો.

અહીં આપેલા અનુક્રમ પ્રમાણે અમિતોદન સૌથી નાનો બધ હોય એમ લાગે છે, અને એનો પુત્ર આનંદ ભગવાન કરતાં હમરે નાનો હતો એ ચોક્કસ જ છે. પરંતુ અમિતોદનને ઘેર અનુરુદ્ધનો જન્મ થયો, એ મનોરમપૂરણીના કથનમાં આથી સળળ વિરોધ આવે છે.

કરવી વગેરે બાબતોનું શિક્ષણ મહાનામ આપતો હતો, ત્યારે અનુરુદ્ધે કહ્યું, “આમાં તો ઘણી જ ખટપટ દેખાય છે. તેથી ધરની દેખરેખ તમે જ રાખો. હું લિક્ષુ થઈશ.” પણ એ માટે એની માએ એને સંમતિ આપી નહિ. તેથી એ હઠ પકડી બેઠો. ત્યારે એણે કહ્યું, “શાક્ય લોકોનો રાજા ભદ્રિય જે તારી સાથે લિક્ષુ થતો હોય તો હું તને પરવાનગી આપું.”

ભદ્રિય અનુરુદ્ધનો મિત્ર હતો. અનુરુદ્ધની માને લાગ્યું કે રાજપાટ છોડી એ લિક્ષુ થવા તૈયાર થશે નહિ. પણ અનુરુદ્ધ એની પાસે ગયો અને એને પણ લિક્ષુ થવા માટે આગ્રહ કરવા લાગ્યો. ભદ્રિયે કહ્યું, “તું સાત વરસ સુધી થોભ. ત્યાર પછી આપણે બન્ને લિક્ષુ થઈશું.” પણ અનુરુદ્ધ આટલાં બધાં વરસ શાનો થોભે ? ૭ વરસ, પાંચ વરસ, ચાર, ત્રણ, બે, એક વરસ, સાત મહિના, એમ કરતાં કરતાં ભદ્રિય સાત દિવસ પછી અનુરુદ્ધની સાથે જવા માટે તૈયાર થયો. એક અઠવાડિયા પછી ભદ્રિય, અનુરુદ્ધ, આનંદ, ભૂગુ, કિમ્બિલ અને દેવદત્ત, એ ૭ શાક્યપુત્રો તથા એમની સાથે ઉપાલિ નામનો હજમ, એવી રીતે સાત જણ ચતુરંગ સૈન્ય સજ્જ કરી, સૈન્ય સાથે કપિલવસ્તુથી થોડે દૂર ગયા; અને ત્યાંથી સેનાને પાછી વાળી શાક્ય દેશની સીમા ઓળંગી. શાક્યપુત્રોએ પોતાના શરીર પરના અલંકાર ઉતારી એક ખેસમાં બાંધ્યા, અને ઉપાલિને કહ્યું, “આ અલંકાર લઈ તું ઘેર જા. આ દ્રવ્ય તારા નિર્વાહ માટે પૂરતું છે.”

એ પોટલું લઈ પાછા જતાં ઉપાલિના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, શાક્ય ક્ષત્રિયો ઘણા તામસી હોય છે. ‘આણે અમારા પુત્રાને નસાડી મૂક્યા’ એમ કહી મારો શિરચ્છેદ કરવામાં તેઓ પાછી પાની નહિ કરે. આ આટલા મોટા શાક્યકુમાર ધર છોડી લિક્ષુ થાય છે, તો મારે ધરમાં રહી શું કરવું છે ? એવા વિચારોથી એણે એ પોટલું એક ઝાડ સાથે બાંધ્યું, અને એ શાક્યકુમારોની પાછળ

પાછળ જવા લાગ્યો. ‘તું પાછો કેમ આવ્યો?’ એવો એમણે પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે ઉપાલિએ પોતાના મનમાં આવેલા વિચાર એમને કહી સંભળાવ્યા.

તે વખતે યુદ્ધ ભગવાન અનુપ્રિય નામના મલ્લોના^૧ ગામમાં રહેતા હતા. આ છ શાક્યકુમારો ઉપાલિની સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યા, અને ભગવાનને નમસ્કાર કરી જોડ્યા, ‘ભગવન, અમે શાક્ય લોકો ધણુ અભિમાની છીએ. તેથી આપ અમારા આ ઉપાલિ હજમને પહેલી ઉપસંપદા આપો, એટલે એને નમસ્કાર અને એની સેવા કરવાની ફરજ પડવાથી અમારું શાક્યકુલાભિમાન નષ્ટ થશે.’

એમની વિનંતી પ્રમાણે ભગવાને પહેલી ઉપાલિને અને ત્યાર પછી એ છ શાક્યપુત્રોને પ્રવ્રત્ન્યા આપી. એ ચોમાસામાં અનુરુદ્ધે ધ્યાનસમાધિનો અભ્યાસ કરી દિવ્યચક્ષુજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લીધું.

ભગવાનના પરિનિર્વાણને સમયે અનુરુદ્ધ પાસે હતો. ભગવાન ક્યાં ક્યાં ધ્યાનોમાંથી પરિનિર્વાણ પામ્યા, એ એણે અંતર્જ્ઞાનથી જાણ્યું, એવા અર્થનો ઉલ્લેખ મહાપરિનિર્વાણસુતમાં મળી આવે છે.

૬

કાલિગોધાનો પુત્ર ભદ્રિય

‘‘ઉચ્ચ દુળમાં જન્મેલા મારા લિક્ષુશ્રાવકોમાં કાલિગોધાનો પુત્ર ભદ્રિય શ્રેષ્ઠ છે.’’

અનુરુદ્ધનો મિત્ર ભદ્રિય તે આ જ. એની માનું નામ કાલિગોધા હતું, એ સ્પષ્ટ જ છે. પરંતુ એનો ખાપ કોણ હતો, અને એને પોતાના ગુણને લીધે કે ઉચ્ચ દુળમાં જન્મ થયો હતો તેથી શાક્ય દેશની રાજગાદી મળી, તેનો પત્તો લાગતો નથી.

અનુરુદ્ધની સાથે એણે પ્રવ્રત્ન્યા લીધી. એ જંગલમાં કે ઝાડ નીચે રહેતો હોય ત્યારે, ‘અહો સુખ, અહો સુખ’ એમ જોડ્યાં

૧. વ્રજ-એની માફક આ લોકોનું રાજ્ય પણ ગણતરતા હતા.

કરતો. એ સાંભળી કેટલાક લિક્ષુઓએ ભગવાનને કહ્યું, “ ભદ્રંત, આ ભદ્રિય એકલો રહેતો હોય ત્યારે, ‘અહો સુખ, અહો સુખ’ એમ બોલ્યાં કરે છે. તેથી એમ જણાય છે કે એને બ્રહ્મચર્ય પાલનથી સંતોષ થતો નથી. એને પોતાનું રાજ્યસુખ યાદ આવતું હોવું જોઈએ. ”

ભગવાને ભદ્રિયને બોલાવી આણ્યો, અને એના એ ઉદ્દગારોનો અર્થ શો એમ પૂછ્યું. એણે કહ્યું, “ ભદ્રંત, જ્યારે હું રાજા હતો ત્યારે રાજમહેલની અંદર અને બહાર, નગરની અંદર તથા બહાર, તથા આખા દેશમાં મારા શરીરસંરક્ષણ માટે જખરદસ્ત તૈયારીઓ રાખવામાં આવતી. એમ હોવા છતાં હું હંમેશાં સાશંક અને ભયભીત રહેતો હતો. પણ હવે હું જ્યાં જ્યાં રહું છું ત્યાં ત્યાં નિઃશંક અને નિર્ભયતાથી રહું છું. મને કશાની પણ ચિંતા નથી. જંગલમાં રહેનારાં હરણાંઓની માફક મારું ચિત્ત સ્વતંત્ર છે, અને તેથી જ મારા મહોમાંથી, ‘ અહો સુખ, અહો સુખ, ’ એવા ઉદ્દગાર નીકળે છે. ”

૭

લકુણ્ટક (ઠીંગણો) ભદ્રિય

“ મારા મંજુબાષી (મધુર બોલનાર) લિક્ષુશ્રાવકોમાં લકુણ્ટક ભદ્રિય શ્રેષ્ઠ છે. ”

આનો જન્મ શ્રાવસ્તીના એક શ્રીમંત કુળમાં થયો હતો; અને જ્યારે યુદ્ધ ભગવાન પહેલવહેલા શ્રાવસ્તીમાં આવ્યા, તે જ વખતે ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળી એણે પ્રત્રજ્યા લીધી, એટલી જ હકીકત મનોરથપૂરણીમાં મળી આવે છે. પણ નિદાનવગ્ગના લિક્ષુપ્રસંયુત્તમાં એને વિશે એક સુત છે. એ વિશેષ મહત્વનું લાગવાથી એનું રૂપાંતર અહીં આપીએ છીએ:—

ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જૈતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે લકુણ્ટક ભદ્રિય ત્યાં આવ્યો. એને દૂરથી જોઈને ભગવાને લિક્ષુઓને કહ્યું, “ હે લિક્ષુઓ, આ જે દુર્વર્ણ, કદ્મૂપો,

દીગણો અને લિંક્ષુઓની મરકરીઓને પાત્ર એવો લિંક્ષુ આવે છે તેને તમે જોયો ?”

“હા ભદ્રંત,” લિંક્ષુઓએ જવાબ આપ્યો.

“હે લિંક્ષુઓ, એ મોટો બુદ્ધિશાળી અને મહાનુભાવ છે. એવી કોઈ પણ સમાધિ નથી કે જે એને પ્રાપ્ત ન થઈ હોય. જે આદર્શ માટે મદાન લોકો ધરતો ત્યાગ કરી પ્રવ્રત્ત્યા લે છે, તે બ્રહ્મચર્યની પરાકાષ્ઠાનો જોણે સાક્ષાત્કાર કરી લીધો છે.” એમ કહી ભગવાન નીચેની ગાથાઓ બોલ્યા:—

હંસા કૌશ્ઠા મયૂરા ચ હસ્તિયો પસદા મિગા ।

સઞ્જે સોહસ્સ ભાયન્તિ નત્થિ કાયસ્મિં તુલ્યતા ॥૧॥

एवमेव मनुस्सेसु दहरो चे पि पञ्जवा ।

સો દિ તત્થ મહાઘોતિ નેવ વાલો સરીરવા ॥૨॥

(૧) હંસ કૌંચ, મોર, હાથી અને મૃગ એ બધા સિંહથી બીજા છે. અહીં શરીરની સરખામણી કામની નથી.

(૨) તેવી જ રીતે માણસોમાં પણ નાનો હોવા છતાં જે પ્રજાવાન હોય છે, તે જ મોટો છે. મોટા શરીરવાળા મૂર્ખને મોટો કહી શકાય નહિ.

૮

પિંડોલ ભારદ્વાજ

“સિંહગર્જના” કરનારા મારા લિંક્ષુશ્રાવકોમાં પિંડોલ ભારદ્વાજ શ્રેષ્ઠ છે.”

આનો જન્મ રાજગૃહ નગરમાં એક બ્રાહ્મણકુળમાં થયો હતો. ભારદ્વાજ એ એનું નામ હતું. મોટો થયા પછી વેદાધ્યયનમાં

૧. સિંહગર્જના અર્થવા સિંહનાદનો અર્થ મોટે મોટેથી બોલવું એવો નથી. મુદાની વાત કહી એ પ્રતિપાદન કરવાનું સામર્થ્ય હોવું, તેને સિંહગર્જના અર્થવા સિંહનાદ કહે છે.

પારંગત થઈ, એ પાંચસો શિષ્યોને વેદોનું અધ્યયન કરાવતો હતો. સ્વભાવતઃ જરા લોભી હોવાથી પોતાના શિષ્યો સાથે જન્મવા માટે આમંત્રણ મેળવવા એ ઘણી ખટપટ કરતો. તેથી એનું ‘પિંડોલ’ એટલે ‘પિંડમાટે લોભ’ એવું નામ પડ્યું. ભગવાન રાજગૃહ આવ્યા ત્યારે એમનો ધર્મોપદેશ સાંભળી ભારદ્વાજ ભિક્ષુ થયો, અને થોડા વખતમાં જ અહર્ત્પદને પામ્યો.

આ મતોરથપૂરણીની વાત થઈ. પણ સળાયતનસંયુત્તના ત્રીજા પણ્ણાસકના ચોવીશમા સુત્તની અઠ્ઠકથામાં^૧ આની જૂદી જ હકીકત મળી આવે છે:—

“ આ અત્યંત ગરીબ બ્રાહ્મણ હતો, અને ભિક્ષુસંઘને થતો લાભ તથા સહાર જોઈ ઉદરનિર્વાહ માટે ભિક્ષુ થયો હતો. એણે ભિક્ષા માટે એક મોટું માટીનું પાત્ર રાખ્યું હતું અને એ ભરીને ભાતનું એસામણ (યવાગૂ) તે પી જતો; એ પાત્ર ભરીને વડા ખાતો તથા ભાત જમતો. એના ખાઉધરા સ્વભાવ વિશે ભિક્ષુઓએ ભગવાનને વાત કરી. ભગવાને એને ‘પાત્રસ્થવિકા’ (કાચળી) વાપરવાની પરવાનગી આપી નાહ. એ પોતાનું પાત્ર ખાટલા નીચે મૂકતો. એ બહાર કાઢતાં ને નીચે મૂકતાં ઘસાઈ જવા લાગ્યું અને તેથી એમાં માત્ર પાશરનો જ ભાત (નાલ્લિકોદન) સમાવા લાગ્યો. આ વાત ભગવાને જાણી, ત્યારે તેમણે એને પાત્રસ્થવિકા વાપરવાની રજા આપી. આ પ્રમાણે પિંડ માટે ભિક્ષુ થયો તેથી એનું નામ ‘પિંડોલ’ પડ્યું. એનું ગોત્ર ભારદ્વાજ હતું. અને નામ એકઠાં કરી એને ‘પિંડોલ ભારદ્વાજ’ કહેતા.”

ઈંદ્રિયસંયુત્તના ઝોગણપચાસમા સુત્તમાં પિંડોલ ભારદ્વાજ પોતાને અહર્ત્પદ પ્રાપ્ત થયાનું આ વિષ્કરણ કર્યાની આ પ્રમાણે કથા છે:—

૧. માત્ર સયામી અક્ષરોમાં છાપેલી અઠ્ઠકથાને આધારે આ હકીકત આપેલી છે.

“ એક વખત બુદ્ધ ભગવાન કૌશાંબીમાં ઘોષિતારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પિંડોલ ભારદ્વાજે, ‘ હવે જન્મ રહ્યા નથી, અહ્યર્થ પરિપૂર્ણ થયું, કર્તવ્ય પૂર્ણ કર્યું, અને હવે પછી ભવ નથી એ હું જાણું છું’ એવી રીતે અહત્પદપ્રાપ્તિનું આવિષ્કરણ કર્યું. આ વાત ભગવાનને નિવેદન કરી લિશ્તુઓએ કહ્યું, ‘ ભદ્રત, પિંડોલ ભારદ્વાજે આવું કેમ કર્યું હશે ?’ ભગવાને કહ્યું, ‘ સ્મૃતિ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞા એ ત્રણ ઇન્દ્રિયાની ભાવના પરિપૂર્ણ થયાથી ભારદ્વાજે અહત્પદપ્રાપ્તિનું આવિષ્કરણ કર્યું છે...આ ઇન્દ્રિયો જન્મજરામરણનો અંત કરનારી છે.’ ”

કૌશાંબીના નિવાસ દરમિયાન ત્યાંના રાજા ઉદયન અને ભારદ્વાજની વચ્ચે સંવાદની હકીકત ઉપર કહેલા સળાયતન-સંયુક્તના મુક્તમાં આપેલી છે. એ પ્રસંગ કેવી રીતે બન્યો તેનું એ મુક્તની અદૃકથામાં નીચે પ્રમાણે વર્ણન છે:—

એક દિવસ પિંડોલ ભારદ્વાજ ગંગા નદીને (યમુનાને ?) કિનારે આવેલા ઉદ્દકસ્થાન નામે ઉદયન રાજાના ખગીચામાં આવી વિશ્રાંતિ લેવા માટે એક ઝાડ નીચે બેઠો. ઉદયન રાજાએ તે વખતે દારૂ પીવાની સખાહ કરી હતી. સાત દિવસ મુધી યથેચ્છ મદ્યપાન કરી આદ્યે દિવસે પોતાના સ્ત્રીપરિવારને લઈ એ એ ખગીચામાં આવ્યો, અને ત્યાં નાચ તમાશાની શરૂઆત થઈ. રાજા એક શય્યા પર પડ્યો હતો અને એક સ્ત્રી એના પગ દબાવતી હતી. એટલામાં એને ગાદ બોધ આવી. આમતેમ કરી મોજમજા કરવાનો આ જ સમય છે એમ જાણી અન્ય સ્ત્રીઓએ પોતાનાં લિન્ન લિન્ન વાદ્યો ત્યાં જ મૂકી ઉદ્યાનમાં પ્રવેશ કર્યો. દુનદુલ તોડતી તેઓ પિંડોલ ભારદ્વાજ ત્યાં બેઠો હતો ત્યાં આવી પહોંચી, અને એને જોઈ તદ્દન શાંતવૃત્તિથી એની પાસે આવી એને નમસ્કાર કરી, એક તરફ

૧. અહીં ઇન્દ્રિય સખ્દ સામર્થ્ય કે ચક્તિવાચક છે.

૨. સિંહલદીપમાં લખી ખરી નદીઓને ગંગા જ કહેવાનો રિવાજ છે.

બેઠી. લોભનો ત્યાગ કરવો, ઇર્ષ્યા છોડી દેવી, માત્સર્યનો નાશ કરવો વગેરે ક્રમથી પિંડોલ ભારદ્વાજે એમને ઉપદેશ કર્યો.

આ તરફ પગ દબાવનારી સ્ત્રીએ પગ હલાવી હલાવીને રાજને જગાડ્યો. ‘બીજી સ્ત્રીઓ ક્યાં ગઈ ?’ એવું એણે પૂછ્યું; ત્યારે એણે કહ્યું, “આપને એમનું શું કામ છે ? તેઓ એક શ્રમણને ઘેરો ઘાલી બેઠી છે.” ચૂલામાં નાંખેલા મીઠાની માફક જણજણાટ કરતો એ રાજ અત્યંત ક્રોધાયમાન થઈ ઉઠ્યો. પાસેના એક આસોપાલવના ઝાડ પર રાત્રી કીડીયેનો રાફડો હતો. એ કાઢી ભારદ્વાજના માથા પર ફેડવા માટે એણે એ ડાળી નીચી નમાવી. પરંતુ એ રાફડો તૂટીને રાજના જ માથા પર પડ્યો. અધુર શરીર ડાંગરના ફેતરાંથી છવાઈ ગયું હોય એવું થયું અને શરીર પર બળતી મશાલો લગાડવામાં આવી હોય એવી બળતરા થવા લાગી.

રાજ ક્રોધાયમાન થયો છે એવું જોઈ પિંડોલ ભારદ્વાજે પોતાની ઋદ્ધિના બળથી ત્યાંથી આકાશમાર્ગે પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં બેઠેલી સ્ત્રીઓ રાજ પાસે આવી અને રાજનું શરીર સાફ કરવાને બદલે નીચે પડેલી કીડીયો ઉપાડીને રાજના શરીર પર નાંખવા લાગી. તે બોલી, “બીજા રાજઓ શ્રમણને નમસ્કાર કરે છે; પણ અમારા રાજસાહેબ શ્રમણના માથા પર કીડીયેનો રાફડો ફેડવાની ઇચ્છા રાખે છે !” રાજને પોતાનો અપરાધ માલમ પડ્યો, અને બાગના રખેવાળને બોલાવીને એણે કહ્યું, “આ લિપ્તુ જો ફરીથી અહીં આવે તો મને બપ્પર આપજો.”

કેટલાક દિવસ પછી ભારદ્વાજ ફરીથી એ બગીચામાં આવી એક ઝાડ નીચે બેઠો. ઇનામ મેળવવાની આ સારી તક છે એમ જાણી રખેવાળે દોડતા જઈ રાજને બપ્પર આપી. ત્યારે સાથે વાઘો વગેરે ન લેતાં માત્ર ચુનંદા મંત્રીઓ સાથે ઉદયન રાજ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એનો ભારદ્વાજ સાથે નીચે પ્રમાણે સંવાદ થયો:—

૧. આ સંવાદ મૂળ સુતમાં જ છે.

રાજા બોલ્યો, “ ભો ભારદ્વાજ, કેટલાક લિક્ષુઓ જીવાન હોવા છતાં આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, એ કેવું ? ”

ભારદ્વાજ:—મહારાજ, ભગવાને કહ્યું છે કે, ‘ લિક્ષુઓ, જે સ્ત્રીઓ તમારી માતાની ઉંમરની હોય, તેમને માતા સમાન માનો; જે બહેનની ઉંમરની હોય તેમને બહેનો તરીકે માનો; અને જેઓની ઉંમર છોકરીઓ જેટલી હોય, તેમને તમારી છોકરીઓ માનો. ’

રાજા:—પણ, હે ભારદ્વાજ, મન ઘણું ચંચળ છે. માતાની ઉંમરની, બહેનની ઉંમરની કે છોકરીની ઉંમરની સ્ત્રીઓ વિશે પણ કામવિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી એના દમન માટે ખીન્ને કોઈ ઉપાય છે કે જેથી તરુણ લિક્ષુઓ આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે ?

ભારદ્વાજ:—મહારાજ, ભગવાને કહ્યું છે કે પગના તળીયાથી તે ઉપર માથાના વાળ નીચેના ત્વચાથી ઢંકાયેલા અને અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલા આ શરીરનું તમે સારી રીતે નિરીક્ષણ કરો; આ શરીરમાં વાળ, લોભ, નખ, દાંત, ચામડી, માંસ, સ્નાયુ, હાડકાં, અસ્થિમન્જ, વૃક્ક, હૃદય, યકૃત, ક્ષેત્ર, પ્લીહા, ફેફસાં, આંતરડાં, આંતરડાંની આસપાસની દોરી, ઔદર્ય (પેટમાંના પદાર્થ), વિષ્ટા, પિત્ત, સ્લેષ્મ, પર, લોહી, સ્વેદ, મેદ, અશ્રુ, વસા, થૂંક, નાકમાંનો મેલ, લસિકા,^૧ મૂત્ર વગેરે પદાર્થો છે. મહારાજ, આ ભાવનાથી, આ કારણને લીધે તરુણ લિક્ષુઓ આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળે છે.

રાજા:—ભો ભારદ્વાજ, જે લિક્ષુઓએ આવી રીતે શરીરની ભાવના, શીલની ભાવના, સમાધિની ભાવના અને પ્રજ્ઞાની ભાવના કરી હોય તેમને માટે બ્રહ્મચર્ય પાલનનું કામ સહેલું છે. પરંતુ જેમણે એવી ભાવના ન કરી હોય, તેમને માટે એ અધરૂં પડશે. કારણ કે કોઈ માર અશુચિ દૃષ્ટિથી દેહ તરફ જોવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો પણ

૧. ‘ લસિકા ’ એટલે ‘ અવયવોના સાંધામાં રહેલો સીંદ્રો પદાર્થ ’ જેવું ખુદ્ધોપાચાર્યનું કહેવું છે. સંસ્કૃતમાં એનો અર્થ ‘ સાળ ’ થાય છે.

સૌંદર્ય નજરે પડે છે. *

ભારદ્વાજ:—મહારાજ, આવા જુવાન ભિક્ષુઓને ભગવાને કહ્યું છે કે ભિક્ષુઓ, તમે ઈંદ્રિયોનું રક્ષણ કરો. નેત્રોથી રૂપ દેખી ચહેરા તથા હાવભાવ વગેરે (કામાસક્તિ-પૂર્વક) ગ્રહણ કરશો નહિ. નેત્રંદ્રિયનું રક્ષણ ન કરવામાં આવે તો વિષમ લોભ, દૌર્ભનસ્ય વગેરે પાપકારક, અકુશલ વિચાર મનમાં પેસે છે; તેનું સારી રીતે રક્ષણ કરો. (આ જ પ્રમાણે બીજી ઈંદ્રિયોનું રક્ષણ કરવાની રીત પણ સમજી લેવી). મહારાજ, આ જ કારણને લીધે જુવાન ભિક્ષુઓ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે છે.

રાજ:—ઘણું સુંદર ! ઘણું સુંદર ! ભો ભારદ્વાજ, એ ભગવાનનું આ કથન ઘણું જ સુંદર છે. આ જ કારણથી તરુણ ભિક્ષુઓ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકતા હોવા જોઈએ. જ્યારે હું શરીર, વાણી અને મન સંયમમાં રાખ્યા વગર, સ્મૃતિ કાયમ રાખ્યા વગર, અસંવૃત ઈંદ્રિયોથી અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરું છું, ત્યારે કામવિકાર પૂર્ણ રીતે મારો પરાભવ કરે છે. પણ જ્યારે હું કાયા, વાયા અને મન સંયમમાં રાખી, સ્મૃતિ કાયમ રાખી, સંવૃત ઈંદ્રિયોથી અંતઃપુરમાં જઈ છું, તે વખતે કામવિકાર મારો પરાભવ કરી શકતા નથી.

આવી રીતે ભારદ્વાજનો સત્કાર કરી ઉદયન રાજા બુદ્ધનો ઉપાસક થયો.

રાજગૃહવાસી શ્રેષ્ઠીએ ચંદનનું પાત્ર વાંસની ટોચે લટકાવી મૂક્યું હતું. યોગસિદ્ધિના બળથી ભારદ્વાજે એ ત્યાંથી લઇ લીધું, એવી કથા ચુદ્ધલવગ્ગના પાંચમા અન્ધકમાં છે, અને મનોરથપૂરણીમાં પણ એ લીધેલી છે. પરંતુ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી એનું વિશેષ મહત્ત્વ ન લાગવાથી એ અહીં વિસ્તારપૂર્વક આપવામાં આવી નથી.

* કામાસક્તિ બળવાન હોય અને ઇચ્છાશક્તિ દુર્બળ હોય તો ચોતાના શરીરમાંના અશુભ પદાર્થોનું ધ્યાન કરતી વખતે સ્ત્રીને પુરુષનું ને પુરુષને સ્ત્રીનું સ્વરૂપ યાદ છે અને તે તે પદાર્થમાં સૌંદર્ય જ દેખાય છે, અને તેથી આવું બને છે.

૯

પુણ્ય મન્તાનિપુત

“ મારા ધર્મોપદેશક લિન્નુગ્રાવકામાં પુણ્ય મન્તાનિપુત શ્રેષ્ઠ છે.”

આ આજ્ઞાત કૌણ્ડિન્યનો લાણેજ થાય. એની માતું નામ મન્તાની હતું; તેથી એને મન્તાનિપુત કહેતા. કપિલવસ્તુ પાસે દ્રોણ-વસ્તુ નામના બ્રાહ્મણગ્રામમાં એનો જન્મ થયો. છુદ્ધનો ધર્મ જાણી અર્હતપદ પ્રાપ્ત કર્યા પછી કૌણ્ડિન્ય સ્વદેશ આવ્યો અને એણે પોતાના આ લાણેજને પ્રવ્રત્ન્યા આપી. ત્યાર પછી આજ્ઞાત કૌણ્ડિન્ય પાછો છુદ્ધ પાસે આવ્યો, અને ભગવાનની પરવાનગી લઈ એકાકી રહેવાના ઉદ્દેશથી પૃથ્વિ સરોવરના પ્રદેશમાં ગયો. પુણ્ય કપિલવસ્તુ પાસે જ રહેતો હતો. ભગવાનના ધર્મમાં પારંગત થઈ એ ઘણા શિષ્યોને શીખવાડતો હતો; તો પણ એણે ભગવાનનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કર્યું નહોતું. કેટલાંક વરસ પછી પોતાના શિષ્યોને આગળ મોકલી પાછળથી એકલો જ એ ભગવાનના દર્શન માટે જવા નીકળ્યો. આથી આગળની હકીકત મન્નિઝમનિકાયના રથ-વિનીત મુત્તમાં જ આપેલી છે. તે આ પ્રમાણે છે:—

ભગવાન રાજગૃહમાં વેળુવનમાં રહેતા હતા. વર્ષાવાસ પૂરો થયા પછી જાતિભૂમિથી^૧ લિન્નુએ ભગવાનના દર્શન માટે આવ્યા અને ભગવાને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેસા. ભગવાને એમને કહ્યું, “ લિન્નુઓ, જાતે અલ્પેચ્છ હોઈ લિન્નુઓને અલ્પેચ્છકથા કહેનારો, જાતે સંતુષ્ટ હોઈ લિન્નુઓને સંતોષની કથા કહેનારો, જાતે પ્રવિવિક્ત હોઈ લિન્નુઓને પ્રવિવેકકથા કહેનારો, જાતે અસંસૃષ્ટ હોઈ લિન્નુઓને અસંસર્ગકથા કહેનારો, જાતે આરબ્ધવીર્ય હોઈ લિન્નુઓને વીર્યારભકથા કહેનારો, જાતે શીલસંપન્ન હોઈ લિન્નુઓને શીલસંપત્તિકથા કહેનારો, જાતે સમાધિસંપન્ન હોઈ લિન્નુ-

૧. જાતિભૂમિ એટલે ભગવાનની જન્મભૂમિ, રાજગૃહ.

એને સમાધિસંપત્તિકથા કહેનારો, જાતે પ્રજ્ઞાસંપન્ન હોઇ ભિક્ષુ-
 સ્ત્રીએને પ્રજ્ઞાસંપત્તિકથા કહેનારો, જાતે વિમુક્તિસંપન્ન હોઇ ભિક્ષુ-
 એને વિમુક્તિસંપત્તિકથા કહેનારો, જાતે વિમુક્તિજ્ઞાનદર્શનસંપન્ન
 હોઇ ભિક્ષુએને વિમુક્તિજ્ઞાનદર્શનસંપત્તિકથા^૧ કહેનારો ઉપદેશક,
 વિજ્ઞાપક, સંદર્શક, સમાદપક અને સમુત્તેજક છે એવી જેની સંભાવના
 કરવામાં આવતી હોય, એવો જાતિભૂમિના ભિક્ષુઓમાં કોઈ છે ?”

“પુણ્ણ મન્તાનિપુત્ત આવી જાતનો ભિક્ષુ છે” એવું એમણે
 ભગવાનને કહ્યું. સારિપુત્ત ત્યાં પાસે જ બેઠો હતો. એણે પોતાના
 મનમાં જ કહ્યું, “સહસ્રહચારીઓ જેની આવી સ્તુતિ કરે, તે
 પુણ્ણ ખરેખર ધન્ય હોવો જોઈએ ! એની સાથે અમારો મેળાપ
 થાય અને સંભાષણનો લાભ મળે તો ઘણું સાફ થાય !”

ભગવાન યોગ્ય વખત સુધી રાજગૃહમાં રહી અનુક્રમે ઉપદેશ
 કરતા કરતા શ્રાવસ્તી આવ્યા. પુણ્ણને આ ખબર મળી. ત્યારે એ
 પણ એકલો જ ત્યાં આવ્યો, અને અનાથપિંડિકના આરામમાં જઈ
 ભગવાનને મળ્યો. ભગવાને એને ધર્મોપદેશ કર્યો. ત્યારે એ
 ભગવાનને નમસ્કાર કરી વિશ્રાંતિ માટે પાસેના અધવનમાં જવા
 નીકળ્યો. એને જોઈ ખીજ એક ભિક્ષુએ સારિપુત્ત પાસે જઈ એને
 કહ્યું, “આયુષ્મન, તું જે પુણ્ણની સ્તુતિ કરતો હતો, તે ભગવાનને
 નમસ્કાર કરી હમણાં જ અધવનમાં જવા નીકળ્યો છે.”

એ સાંભળી ઝટપટ પોતાનું આસન લઇ સારિપુત્ત, પુણ્ણનું
 માથું દેખાય એટલે દૂર રહી, એની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો.
 પુણ્ણ અધવનમાં પેસી બપોરને વખતે વિશ્રાંતિ લેવા માટે એક
 ઝાડ નીચે બેઠો. સારિપુત્ત પણ ત્યાં જ ખીજ એક ઝાડ તળે બેઠો.

સાયંકાળે સારિપુત્ત પુણ્ણ પાસે જઈ, એની આગતાસ્વાગતા

૧ આ દસ કથાઓને ‘દસકથાવત્થુ’ અને એ કહેનારા સમર્થ
 ભિક્ષુને ‘દસકથાવત્થુલામી’ કહે છે.

કરી એક બાબુએ બેઠો; અને એને કહ્યું, “ભગવાનના નેતૃત્વ નીચે આપણે જે બ્રહ્મચર્ય પાળીએ છીએ, તે શીલવિશુદ્ધિ માટે છે શું?”

“ના, આયુષ્મન,” પુણ્યે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે આપણે શું ચિત્તવિશુદ્ધિ માટે, દષ્ટિવિશુદ્ધિ માટે, કાંક્ષાવિતરણવિશુદ્ધિ માટે, માર્ગામાર્ગજ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ માટે, પ્રતિપદા-જ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ માટે, જ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ માટે^૧ ભગવાનના નેતૃત્વ નીચે બ્રહ્મચર્ય પાળીએ છીએ?” સારિપુત્રે અનુક્રમે આવા છ પ્રશ્ન પૂછ્યા, અને પુણ્યે એ બધાનો નકારાત્મક જવાબ આપ્યો. ત્યારે સારિપુત્રે કહ્યું, “તો પછી આપણે શા માટે બ્રહ્મચર્ય પાળીએ છીએ?”

પુણ્ય:—ઉપાદાન (આસાકત) વગર પરિનિર્વાણનો લાભ મેળવી શકીએ એ હેતુથી જ આપણે બ્રહ્મચર્ય પાળીએ છીએ.

“આ દરેક વિશુદ્ધિમાં શું ઉપાદાનવિરહિત પરિનિર્વાણ છે?” એવો સારિપુત્રે પ્રશ્ન પૂછ્યો. ત્યારે તેનો જવાબ પણ પુણ્યે નકારાત્મક આપ્યો. ‘શું પરિનિર્વાણ આ સાતની બહાર છે?’ એ પ્રશ્નનો પણ પુણ્યે નકારમાં જ જવાબ આપ્યો. સારિપુત્રે એનું સ્પષ્ટીકરણ માગ્યું; ત્યારે પુણ્ય બોલ્યો, “ધારો કે કોસલ રાજાને

૧. આ સાત વિશુદ્ધિઓનું સવિસ્તર સ્પષ્ટીકરણ વિશુદ્ધિમાર્ગમાં કરેલું છે. એમનો દૂકમાં અર્થ આ પ્રમાણે છે:—

(૧) લાભ, સહાર વગેરેની દૈન્યથી શીલનું પાલન ન કરતાં, માત્ર જગતનું કલ્યાણ કરવા માટે અને આત્મજોષ માટે શીલનું પાલન કરવું તે શીલવિશુદ્ધિ. (૨) શુદ્ધ સમાધિ પ્રાપ્ત કરી લેવી તે ચિત્તવિશુદ્ધિ. (૩) શુદ્ધના મધ્યમમાર્ગ વિશે દૃષ્ટિ સાર કરવી તે દૃષ્ટિવિશુદ્ધિ. (૪) એ વિશે હૃત્પન્ન થનારી શંકાઓનું સમાધાન કરી લેવું તે કાંક્ષાવિતરણ-વિશુદ્ધિ. (૫) એ માર્ગની ભાવના કરતી વખતે, માર્ગ કયો અને અમાર્ગ કયો, તેનું જ્ઞાન મેળવી લેવું તે માર્ગામાર્ગજ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ. (૬) અમાર્ગનું જ્ઞાન થયા પછી તેનો ત્યાગ કરી ધ્યેય તરફ લઈ જનારા માર્ગનું (પ્રતિપદાનું) પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું તે પ્રતિપદાજ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ. (૭) ધ્યેયનું (નિર્વાણનું) અનુભવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું તે જ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ.

કોઇ જરૂરના કામ માટે એકાએક શ્રાવસ્તીથી સાકેત જવાનું છે; અને એણે વાટમાં સાત ટપ્પાના રથ તૈયાર રખાવ્યા. પહેલા રથમાંથી ઉતરી બીજામાં ને બીજામાંથી ત્રીજામાં, એમ સાતમા રથમાં બેસી એ સાકેત પહોંચ્યો. ત્યાં એના આપ્તમિત્રોએ એને પૂછ્યું કે, ‘શું મહારાજ આ રથમાં બેસી શ્રાવસ્તીથી સાકેત આવ્યા?’ પણ રાજાએ પોતે સાત રથમાં બેસી કેવી રીતે આવ્યો તે એમને કહી સંભળાવ્યું. તેવી જ રીતે આ સાત વિશુદ્ધિઓ નિર્વાણનાં પગથિયાં છે (એટલે કે એમના વગર નિર્વાણ નથી; પણ તેથી એ પગથિયાં નિર્વાણ પણ કહી શકાય નહિ).”

સારિપુત્તે પુણ્ણનું નામ પૂછ્યું, અને એ એણે કહ્યું, ‘સારે એ બોલ્યો, “ઘણું સુંદર! ઘણું સુંદર! ભગવાનનો વિદ્વાન શ્રાવક જેવી રીતે પ્રશ્નોના જવાબ આપે, તેવી રીતે તમે આપ્યા છે. તમારા જેવો સહજ્જ્ઞાનવારી જેને મળ્યો હોય તેઓ ઘણા ભાગ્યશાળી છે. તમારા જેવાને માથા પર લાઇ ફેરે તોપણ સહજ્જ્ઞાનવારીઓને લાભ છે. તમારું દર્શન થવાથી હું પણ પોતાને ભાગ્યશાળી સમજું છું.”

પુણ્ણે સારિપુત્તનું નામ પૂછ્યું, અને એ જાણ્યા પછી કહ્યું, “બુદ્ધગુરુની યોગ્યતાના શ્રાવક સાથે મારો સંવાદ થયો એની મને કદ્દપના નહોતી. મેં એ જાણ્યું હોત તો આવી રીતે પ્રશ્નોના જવાબ પણ આપી શક્યો ન હોત...તમારા દર્શનથી હું પોતાને ઘણો ભાગ્યશાળી સમજું છું.”

આ પ્રમાણે એ મહાનાગોએ (મહાન અર્હતોએ) એકબીજાનું અભિનંદન કર્યું.*

૧૦

મહાકાત્યાયન

“સંક્ષિપ્ત ઉપદેશનો વિસ્તારથી અર્થ કરનારા મારા ભિક્ષુશ્રાવકોમાં મહાકાત્યાયન શ્રેષ્ઠ છે.”

* આ રથવિનીતસુત્તનો સારાંશ છે.

ઉર્જિનીના ચંડપ્રદોત રાગના પુરોહિતનો આ પુત્ર થાય. એની કાંતિ સોના જેવી હતી, તેથી એનું નામ 'કાંચન' પાડ્યું હતું. પરંતુ એ કાલ્યાયન એ ગોત્રનામથી જ પ્રસિદ્ધ થયો. વેદવેદાંગમાં પારંગત થએલા હોવાથી પિતાના મરણ પછી જુવાનીમાં જ એને પુરોહિતનું સ્થાન મળ્યું. એ જ વખતે બુદ્ધની કીર્તિ આરે તરફ ફેલાવા લાગી હતી. ચંડપ્રદોત બુદ્ધના દર્શન માટે અત્યંત ઉત્સુક હતો; પરંતુ પોતાના રાજ્યની હદ બહાર એ જઈ શકે તેમ નહોતું. છેવટે સર્વાનુમતે પુરોહિત કાલ્યાયનને મોકલી બુદ્ધને ઉર્જિની લાવવા એવું તક્રી થયું. કાલ્યાયને કહ્યું કે આપ જો મને પ્રવચ્ચા લેવાની પરવાનગી આપો તો જ હું જઈશ. રાજાને એ કબૂલ કરવું પડ્યું. 'બુદ્ધદર્શન માટે મોટા પરિવારની જરૂર નથી' એમ કહી ચૂટી કહેલા સાત માણસો સાથે લઈ મહાકાલ્યાયન બુદ્ધ પાસે આવ્યો; અને ભગવાનનો ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરી એ સાતે મનુષ્યો સાથે અર્હત્પદ પામ્યો.

નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થયા પછી મહાકાલ્યાયન ભગવાનને, 'ભગવન, ઉર્જિની પધારે તો સાહે,' એમ કહેવા લાગ્યો. કાલ્યાયનની ઇચ્છા, પોતાની જન્મભૂમિમાં તથાગતે પધારવું એવી છે, એ ભગવાને જાણ્યું; તોપણ ફેટલાંક કારણોને લીધે જતે ત્યાં જવાનું એમને કંઈ લાગ્યું નહિ, અને એમણે કાલ્યાયનને એ તરફ જવાની રજા આપી. બુદ્ધનું વચન ફેરવી શકાય તેમ નથી, એ કાલ્યાયન બાણુતો હતો. તેથી વધારે આગ્રહ ન કરતાં પોતાના સાત સાથીઓને સાથે લઈ એ ઉર્જિની જવા નીકળ્યો. માર્ગમાં 'તેવપ્પનાળિ' નામે એક નાનું સરખું શહેર આવ્યું. ત્યાં આ ભિક્ષુઓને ગિલકુલ ભિક્ષા મળી નહિ. આ વાતની એક વેપારીની ગરીબ છોકરીને ખબર પડી; એટલે એણે પોતાના વાળ વેચી એ દ્રવ્યથી રસોઈ તૈયાર કરાવી કાલ્યાયન વગેરેને ભિક્ષા કરાવી.

આ તરણ છોકરીની વાત અહીં આપવા જેવી છે. એના મા-આપ નાની ઉંમરે જ મરણ પામવાથી દાદાએ એને ઘણા કષ્ટથી

પોતાની છોકરીની માફક ઉછેરી. એના સૌંદર્યની અને ખાસ કરીને એના લાંબા વાળની એ શહેરમાં ખ્યાતિ હતી. બીજા એક શ્રીમંત માણસની છોકરી અલ્પકેશા હતી. એણે આ છોકરીના વાળની હજાર કાર્ષાપણ સુધી કિંમત આપવા માંડી. પરંતુ દ્રવ્ય લઇને આ નૈસર્ગિક આભરણ વેચવા માટે એ કદી પણ તૈયાર થઇ નહિ. આવડા મોટા શહેરમાં મહાકાત્યાયન જેવા લિક્ષુને લિક્ષા ન મળે, એ જોઇ એને અત્યંત લાગી આવ્યું; અને પોતાના શહેરની આખર રાખવા માટે પોતાને હાથે પોતાના વાળ કાપી દાઇની મારફતે એ જ શ્રીમંત છોકરીને ત્યાં વેચવા મોકલ્યા. એ લૂગડામાં લાંકી, એક હાથે આંસુઓ લૂંછતી અને બીજે હાથે વાળ તથા પોતાનું તૂટુંતૂં થઇ રહેલું હૃદય પકડી રાખતી દાઇ એ શ્રીમંત છોકરીને ત્યાં જઇ પહોંચી.

વાળ જોઇ એ છોકરી પોતાના મનમાં બખડી, “મેં એને કેટલા બધા પૈસા આપવા માંડ્યા હતા ! પણ હવે મને એ એની ખરી કિંમતે જ મળશે !” દાઇના હાથ પર આઠ કાર્ષાપણ મૂકી એ બોલી, “તું એ કાઠ પણ ઠેકાણે લઇ જઇશ તો પણ એ વાળની કિંમત આઠ જ કાર્ષાપણ ઉપજશે !” બિચારી દાઇ કંઈ પણ ન બોલતાં એ કાર્ષાપણ લઇ પાછી ફરી. એ બધું દ્રવ્ય ખરચી એ ગરીબ છોકરીએ મહાકાત્યાયન વગેરેને લિક્ષા કરાવી.

મહાકાત્યાયન ઉજ્જયિની આવ્યો ત્યારે પ્રવ્રોતે એનો સારી રીતે આદરસત્કાર કર્યો. વાત કરતાં કરતાં વાટમાં બનેલી આ વાત કાત્યાયને રાજાને કહી; ત્યારે રાજાએ પોતા મંત્રીને મોકલી મોટા આદરસત્કાર સાથે એ ગરીબ છોકરીને ઉજ્જયિની તેડાવી અને એને પોતાની પટરાણી બનાવી. એને જે છોકરો થયો તેનું એના (છોકરીના) બાપના નામ ઉપરથી ‘ગોપાલ’ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું; અને તેથી એને ‘ગોપાલમાતા દેવી’ કહેતા. એણે રાજા પાસે કાંચનવનોદાનમાં મહાકાત્યાયન માટે એક વિહાર બંધાવ્યો. આ રીતે ઉજ્જયિનીમાં મહાકાત્યાયનનો ઘણો સત્કાર થયો, તેમ છતાં એને ગંગાયમુનાના

પ્રદેશમાં રહેવાનું વધારે ગમતું, કારણ કે ત્યાં બુદ્ધદર્શન સુલભ હતું.

મજ્જિમ્મનિકાયનાં મધુપિંડિક, મહાકલ્યાણનભદ્રેશ્વર અને ઉદેસ-
વિભાગ એ ત્રણ સુત્તામાં મહાકાલ્યાણને ભગવાનના સંક્ષિપ્ત ઉપદેશને
વિસ્તારથી અર્થ કહી સંભળાવ્યો છે. મધુર અથવા મધુરિયમુતમાં
મહાકાલ્યાણનનો મધુર રાગ સાથે થએલો સંવાદ છે. એ ઘણો જ
ગોધપ્રદ લાગવાથી એનો સારાંશ નીચે આપ્યો છે:—

એક વખત મહાકાલ્યાણન + મધુરામાં શુંદાવનમાં રહેતો હતો.
મધુરાનો અવંતિપુત્ર નામે રાજા મહાકાલ્યાણનના દર્શન માટે ત્યાં
આવ્યો, અને કુશલપ્રશ્ન વગેરે પૃછી બોલ્યો, “ બો કાલ્યાણન, બ્રાહ્મણ
વર્ણ જ શ્રેષ્ઠ છે અને બીજા વર્ણ નીચ છે; બ્રાહ્મણોને જ મોક્ષ છે,
બીજાઓને નથી; બ્રાહ્મણો બ્રહ્મદેવના મુખમાંથી પેદા થયા એવું
બ્રાહ્મણોનું કહેવું છે. આ બાબતમાં આપનો મત શો છે ? ”

કાલ્યાણન:—મહારાજ, આ કેવળ બકવાદ છે ! ધારો કે બીજા
વર્ણના લોકો શ્રીમંત થાય, તો બ્રાહ્મણો મોટી સ્વામિભક્તિથી એમની
સેવા કરવા માટે તૈયાર હોય છે કે નહિ ?

રાજાએ ‘હા’ એવો જવાબ આપ્યા પછી કાલ્યાણને કહ્યું,
“ જો એમ હોય તો બધા વર્ણ સમાન છે એવું સાબીત નથી થતું ?
અને બ્રાહ્મણવર્ણ શ્રેષ્ઠ છે, એ માત્ર બકવાદ જ છે એવું સિદ્ધ નથી
થતું ? જો બ્રાહ્મણ પાપકર્મ કરે તો એ નરકમાં નહિ જાય, અને શૂદ્ર
કરે તો એ જશે એવું બીજી શકે ખરું ? અથવા બ્રાહ્મણ પુણ્યકર્મ
કરે તો એ સ્વર્ગમાં જશે, અને શૂદ્ર કરે તો એ નહિ જાય
એવું બીજી શકે ખરું ?

રાજાએ નકારમાં જવાબ આપ્યો, એટલે કાલ્યાણને આગળ

+ મધુરાને બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં ‘મધુરા’ એવું નામ છે, અને એના ઉપરથી
મદ્રાસ હિલાનમાંના મદુરા શહેરનું નામ લેવામાં આવ્યું હોય, એવી કેટલાક
ગ્રાન્થપરિતોની માન્યતા છે. શુંદા [સં. ગુન્દા] એટલે ભદ્રમુરતક નામનું
ધાર. ‘ સ્વાદ્વદનુસ્તકો ગુન્દા ’ (અમરકોશ).

ચલાવ્યું, “તમારા રાજ્યમાં કોઈ બ્રાહ્મણ ચોરી કે કોઈ ખીન્ને ગુન્હે કરે તો એને મારી મળે, અને શૂદ્ર એવો જ ગુન્હો કરે તો એને શિક્ષા થાય, એવો કાયદો છે કે ?”

રાજા:—એમ કદી પણ થઈ શકે નહિ. બ્રાહ્મણ હોય કે શૂદ્ર હોય, દરેકને એના ગુન્હા પ્રમાણે યોગ્ય શિક્ષા કરવામાં આવે છે.

કાત્યાયન:—અને બ્રાહ્મણ લિક્ષુ થાય તો એને માત્ર માન મળે, અને શૂદ્ર લિક્ષુ થાય તો એને ન મળે એવું બને છે કે ?

રાજા:—મારા રાજ્યમાં બધા વર્ણના ચારિત્રવાન લિક્ષુએને સરખું જ માન મળે છે.

કાત્યાયન:—જો એમ હોય તો બધા વર્ણ સમાન છે એમ નથી સિદ્ધ થતું ? અને બ્રાહ્મણ વર્ણ શ્રેષ્ઠ છે, એ માત્ર બકવાદ છે. એવું નથી સાબીત થતું ?

અર્વાંતિપુત્ર રાજા મહાકાત્યાયનના ભાષણથી ખુશ થયો અને એને શરણે ગયો; એટલે કે, એનો ઉપાસક થયો. પણ ‘મને શરણે ન જતાં ભગવાનને શરણે જવું જ યોગ્ય છે, કારણ કે હું પણ ભગવાનને જ શરણે ગએલો છું’ એવું મહાકાત્યાયનને એને કહ્યું.

રાજા:—પણ એ ભગવાન હાલમાં ક્યાં છે ?

કાત્યાયન:—મહારાજ, એ ભગવાન પરિનિર્વાણ પામ્યા છે.

આ સાંભળી રાજાને ઘણો ખેદ થયો, અને એણે કહ્યું, “ જો એ ભગવાનનું દર્શન થઈ શકે તેમ હોત તો મેં દશવીશ તો શું પણ સો યોજનોનોએ પ્રવાસ કર્યો હોત. જો કે હવે એમનું દર્શન થઈ શકે તેમ નથી, તોપણ હું એમને શરણે જાઉં છું. ”

૧૧ અને ૧૨

ચૂળપંથક અને મહાપંથક

“ મનોમય દેહ ઉત્પન્ન કરનારા મારા લિક્ષુશ્રાવકોમાં ચૂળ-પંથક શ્રેષ્ઠ છે. ”

“ ચેતોવિવર્તકુશલ ” લિક્ષુશ્રાવકામાં ચૂળપંથક એક છે. ”

“ સંજ્ઞાવિવર્તકુશલ ” લિક્ષુશ્રાવકામાં મહાપંથક એક છે. ”

રાજગૃહમાં ધનત્રેષ્ઠી નામે એક શ્રીમંત વેપારી રહેતો હતો. એની જુવાન છોકરી એના જ એક જુવાન નોકર સાથે પ્રેમમાં પડી. એમનો પ્રેમ એટલો બધો ગાઢ થયો કે એક દિવસ તેઓ બન્ને બે ચીજવસ્તુ હાથમાં આવી તે સર્વ લઈ ઘરમાંથી નાસી ગયાં, અને દૂરના એક ગામમાં જઈ રહ્યાં. કેટલાક વખત પછી એ જુવાન છોકરી ગર્ભવતી થઈ. આવે વખતે પેતાનાં માળાપ યાદ આવે એ સ્વાભાવિક હતું. ગમે તેવો મોટો અપરાધ કર્યો હોય તોપણ માળાપ આપણને ક્ષમા કરશે, એવું એને લાગ્યાં કરતું. પણ ગાંધર્વવિધિથી વરેલો એનો પતિ રાજગૃહતું નામ સાંભળતાં જ ગભરાઈ જતો, અને આજે જન્મશું, કાલે જન્મશું, એમ કરી દિવસ કાઢી નાંખતો.

નવ માસ પૂરા થયા ત્યારે એક દિવસે પતિ કામ પર ગયો છે એવું જાણી, ઘરમાંનો સરસામાન દેકાણેસર મૂકી અને આડોશી-પાડોશીને કહીને એ યુવતી એકલી જ રાજગૃહ જવા માટે નીકળી પડી. પતિ ઘેર આવ્યો ત્યારે આડોશીપાડોશી પાસેથી આ હકીકત સાંભળી. એટલે દોડતા જઈ એણે એને પકડી પાડી. વાટમાં જ એક દેકાણે એણે પુત્રને જન્મ આપ્યો. દહે સા પાસે જઈને સું કામ છે, એમ વિચારી પતિ સાથે એ પોતાને રહેવાને ગામ પાછી ફરી. આ છોકરો વાટમાં જન્મ્યો તેથી એનું નામ ‘ પંથક ’ પાડયું. એની પછી, કેટલાક વર્ષો પછી એવી જ રીતે મુસાફરી કરતાં માર્ગમાં બીજો પુત્ર જન્મ્યો. એટલે પહેલાને ‘ મહાપંથક ’ અને બીજાને ‘ ચૂળપંથક ’ કહેવા લાગ્યા.

ન્દાનપણમાં બીજા છોકરાઓ સાથે આ બે રમતા હોય ત્યારે

“ મારે ધ્યાન અપારણપંથ ઓળંગી જનારાને ચેતોવિવર્તકુશલ, અને આપણા-આનંદાદિ અરૂપાવગર આયતનો અપારણપંથ ઓળંગી જનારાને સંજ્ઞાવિવર્તકુશલ કહ્યા છે. ”

કેટલાક છોકરાઓ, ‘મારા દાદા, મારી દાદી, મારા કાકા,’ એમ કહેતા. એ સાંભળી મહાપંથક માને પૂછતો, ‘‘આપણાં આવાં સગાંઓ નથી, મા ?’’ એ કહેતી, ‘‘એટા, રાજગૃહમાં તારાં ઘણાંએ સગાંવહાલાં છે.

‘‘ત્યારે તું અમને ત્યાં કેમ નથી લઈ જતી ?’’

‘‘ત્યાં જવું ઠીક નથી,’’ એમ લોચા વાળી એ એનું સમાધાન કરવાંનો પ્રયત્ન કરતી; પણ એ હંમેશાં હઠ પકડી બેસતો. છેવટે એણે પતિને કહ્યું, ‘‘આ છોકરાઓ મને ઘણો ત્રાસ આપે છે, અને પોતે પણ ત્રાસ પામે છે ! મારા બાપા મને શું ખાઈ જવાના છે ? ચાલો, આપણે આ છોકરાઓને લઈ ત્યાં જઈએ.’’

પતિ:—એમની સામે જઈ ઉભા રહેવાનું મારે માટે તો તદ્દન અશક્ય છે. પણ ચાલ, હું તને રાજગૃહ સુધી મૂકવા આવું.

એને આ વાત પસંદ પડી, અને છોકરાઓને લઈ એ બંને પ્રવાસ કરતાં કરતાં, રાજગૃહના નગરદ્વાર પાસેની એક ધર્મશાળામાં આવી ઉતર્યા. એણે ‘હું છોકરાઓને લઈને આવી છું’ એવો પોતાના માબાપને સંદેશો કહેવડાવ્યો. એમણે થોડું દ્રવ્ય આપી એક માણસ સાથે ઉલટો સંદેશો કહેવડાવ્યો કે, ‘અમે તારું મોઢું જોવા ઇચ્છતા નથી. પણ આ દ્રવ્ય લઈ છોકરાઓને જો આપતી હો, તો એમને આ જ માણસની સાથે મોકલી દે. આ દ્રવ્ય તમારા બંનેના ઉદરપોષણ માટે પૂરતું છે. તમને જ્યાં ઠીક લાગે ત્યાં જઈને રહો.’ છોકરાઓનું કલ્યાણ થતું હોય તો ભલે થાય, એવો વિચાર કરી, માબાપે મોકલેલું દ્રવ્ય લઈ એણે એ બંને છોકરાઓને આવેલા માણસને સ્વાધીન કર્યા.

એ બંને છોકરાઓ દાદાને ઘેર સારી રીતે ઉછરતા હતાં. મહાપંથક દાદાની સાથે ઘણીવાર ભગવાનનો ધર્મોપદેશ સાંભળવા માટે જતો હતો, અને એને લીધે એના મનમાં ધર છોડી ભિક્ષુ થવાની ઉત્કટ ઇચ્છા ઉદ્ભવી. એણે દાદાજીને પોતાનો આ વિચાર જણાવ્યો. એના દાદા પણ ભગવાનના ભક્ત જ હતા. તેથી એમને

પોતના બોલવાથી દુઃખ ન થતાં ઉલટો આનંદ થયો, અને એને ભગવાનની પાસે લઈ જઈ એને પ્રવ્રજ્યા આપવાની ભગવાનને એમણે વિનંતી કરી. એક પિંડપાતિકે ભિક્ષુ દ્વારા ભગવાને એને પ્રવ્રજ્યા અપાવી. આગળ જતાં આ મહાપંથક યુદ્ધશાસનમાં અને આકાશાનંત્યાદિકે ચાર અરૂપાવચર આપતનોમાં પારંગત થયો.

પોતાના લાઘવે પણ યુદ્ધધર્મામૃત પાવાની ઉલટ ઇચ્છા થવાથી દાદાની પરવાનગીથી મહાપંથકે ચૂળપંથકને પણ પ્રવ્રજ્યા આપી, અને એને:—

પદુમં યથા કૌકનદં સુગન્ધં ।

પાતો સિયા ફુલ્લમત્રોતગન્ધં ॥

અંગીરસં પલ્લવિરોચમાનં ।

તપન્તમાદિચ્છમિવન્તલ્લિક્ષે ॥^૧

આ ગાથા શીખવવાનો આરંભ થયો. પરંતુ પૂર્વકર્મવિપાકવશાત્ ચાર મહિના મહેનત કરવા છતાં પણ ચૂળપંથકના મગજમાં એ ગેસે નહિ. ત્યારે મહાપંથકે કહ્યું, “આ શાસનમાં તારી અભિવૃદ્ધિ થાય એ શક્ય નથી. ચાર મહિનામાં બે તું એક ગાથા શીખી શકે નહિ તો તું ભિક્ષુકૃત્યોમાં પ્રવીણતા કેવી રીતે સંપાદન કરીશ?” એમ કહી એણે એને કાઢી મૂક્યો !

ખિચારો ચૂળપંથક મોટા લાઘવે વિહારમાંથી કાઢી મૂકવાને લીધે વિહારની બહાર રહતો ઉભો રહ્યો. ભગવાને એને જોયો, અને

૧. કૌસલસંયુત્તમાં બુદ્ધનું શુશ્રુણું કરવાના ઉદ્દેશથી અંદનગલિક ઉપાસકે, તથા અંશુતરનિઘાયના પંચકનિપાતમાં યિગિયાની બ્રાહ્મણે આ ગાથા ગાવાનો ઉદ્દેશ્ય છે. ગમે તેમ હોય તો પણ યુદ્ધસ્તુતિની ગાથાઓમાં આ ગાથા મળી પ્રાચીન હોવા જોઈએ, એવું ઉપરની વાત પરથી પણ માલુમ પડે છે. એનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—“તેવી રીતે કૌકનદ નામનું સુગંધી ફળ પ્રાતઃકાલમાં પ્રકુલિત થઈ સુગંધ આપે છે, તેવી રીતે શોભાયમાન અને અતદિવ્રમાં પ્રકાશમાન સૂર્ય જેવા અંગીરસ (બુદ્ધ) ને જો.”

રડવાનું કારણ પૂછ્યું. ખતેલી હકીકત જાણવામાં આવી ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “ તું રડીશ નહિ. હું તને આ નિર્મળ વસ્ત્રનો કકડો આપું છું. એના પર, ‘ હું આ સ્વચ્છ કંઈ છું, હું આ સ્વચ્છ કંઈ છું, ’ એમ કહી ધ્યાન ધર. ”

ભગવાને કહેલા નિયમ પ્રમાણે, ‘ હું આ સ્વચ્છ કંઈ છું, હું આ સ્વચ્છ કંઈ છું ’ એમ બોલતો બોલતો અને હાથથી એ ધસતો ધસતો ચૂળપંથક એના પર ધ્યાન ધરવા લાગ્યો. એના પર વધારે ને વધારે કચલીઓ પડેલી ને એ વધારે ને વધારે મેલું થએલું દેખાવા લાગ્યું; ત્યારે ચૂળપંથકને પોતાની મેળે આત્મબોધ થયો. ‘ માફ અંતઃકરણ અત્યંત પરિશુદ્ધ હોય એ આ શરીરના પંખમાં સપડાવાને લીધે આ વસ્ત્રખંડની માફક વધારે ને વધારે મલિન થતું જાય છે, ’ એમ એ મનમાં જ બોલવા લાગ્યો; અને ત્યાં ને ત્યાં જ અહત્પદનો લાલ કરી લીધો. ખાસ કરીને એ ‘ મનોમય શરીર ’ † ઉત્પન્ન કરવામાં અત્યંત પ્રવીણ થયો.

ખીજે દિવસે ભગવાનને અને ભિક્ષુસંઘને પ્રસિદ્ધ જીવક વેદને ઘેર ભિક્ષાનું નિમંત્રણ હતું. પરંતુ લાઘવે કાઢી મૂકેલો હોવાથી ચૂળપંથક ત્યાં જઈ શક્યો નહિ. ભગવાન અને ભિક્ષુઓ પોતપોતાના આસનો પર ગોઠવાઈ ગયા એટલે જીવક જાતે પીરસવા આવ્યો. ભગવાને પાત્ર પર હાથ મૂક્યો. ‘ આમ કેમ ? ’ એવો જીવકે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે ભગવાન બોલ્યા, “ વિહારમાં હજી એક ભિક્ષુ બાકી રહ્યો છે. ”

જીવકે એને બોલાવવા માટે એકેદમ માણસ મોકલ્યો. આ તરફ તરણ ચૂળપંથક પોતાને મળેલી નવીન સિદ્ધિનો પ્રયોગ કરતો બેઠો હતો. એણે પોતાના જેવા હજાર ભિક્ષુઓ નિર્માણ કર્યા હતા. જીવકના માણસે એમને જોયા અને ત્યાં તો એક સરખા જ ધણા ભિક્ષુઓ બેઠેલા છે, એવું જીવકને જઈ નિવેદન કર્યું...આના ઉપર

† મનોમય શરીર એટલે સિદ્ધિના બળથી પોતાના જેવા હજારો દેહ નિર્માણ કરવા તે.

વાને એવો ઉપાય બતાવ્યો કે જે પહેલો લિહુ દેખાય તેનું
૨ પટ્ટી, ' ભગવાન તને બોલાવે છે, ' એમ કહેવું. જીવકતા
યુક્તિ એ પ્રમાણે કર્યું; એટલે ખરા ચૂળપંથક વગર બાકીના સર્વ
અમ્ય દાયધારી લિહુઓ ગુપ્ત થયા; અને ચૂળપંથક એ માણસ
યે આવી લિહુસંઘમાં સામેલ થયો.

૧૩

સુભૂતિ

“ નિષ્કામવૃત્તિ લિહુઆવકોમાં સુભૂતિ શ્રેષ્ઠ છે. ”

“ દક્ષિણાર્દ લિહુઆવકોમાં સુભૂતિ શ્રેષ્ઠ છે. ”

આ આવસ્તીમાં સુમનશ્રેષ્ઠીને ઘેર જન્મેલો. સુભૂતિએ એનું
૫. છુદ્ધ ભગવાનને નિમંત્રણ કરી અનાથપિંડિક આવસ્તી તેરી
બધા અને જેતવન વિદાર દાન આપ્યો, તે વખતે છુદ્ધોપદેશ
મળીને આ લિહુ થયો. સ્વભાવથી જ આ નિષ્કામવૃત્તિ હતો,
૧ તેથી એને બીજા લિહુઓની માફક મનસ્તાપ શાંત કરવા માટે
૨ કશું પડ્યો નહિ. તેથી ભગવાને એને નિષ્કામવૃત્તિ લિહુઓમાં
૩ સ્થાન આપ્યું. મૈત્રીનું ધ્યાન સુભૂતિને અત્યંત પ્રિય હતું. મૈત્રીની
૪ વના કર્યા વગર એ આગળ જઇ શકતો નહિ. એ દરેક ઘેર
૫ સુખ સ્થિતિ જ નિદ્રા શરૂ કરતો. તેથી એને દક્ષિણાર્દ
૬ સુભૂતિમાં અમરધાન પ્રાપ્ત થયું. પાંચ સાદિત્યમાં સુભૂતિ વિશે
૭ કંઈક છે; પણ મૈત્રી એ જ એનું શ્રીદ હોવાથી, મદાધાન-
૮ દેવમાં એનું ધાતું જ મહત્ત્વ હતું એમ લાગે છે. આ પંથના જે
૯ જ યોગ શ્રેષ્ઠ ઉપવૃત્તિ છે, તેમાં યજ્ઞચંદ્રિકા એ એક છે;
૧૦ આ સુખ ભગવાને સુભૂતિને હિંદીને જ ઉપદેશ્યું છે.

૧૪

ખદિરવનિય રેવત

“ આરબ્યક લિહુઆવકોમાં ખદિરવનિય રેવત શ્રેષ્ઠ છે. ”

સારિપુત્તનો આ સૌથી નાનો ભાઈ. ત્રણે બહેનો અને ભાઈઓમાં સારિપુત્ત સૌથી મોટો, અને આ સૌથી નાનો.^૧ આ ભિક્ષુ ન થાય તે માટે એના માળાપે એને નાનપણમાં જ પરણાવવાનો વિચાર કર્યો. એને માટે નક્કી કરેલી છોકરી, એની દાદી તથા દાદાને પગે લાગવા માટે આવી હતી. તે વખતે, દાદાએ એને ‘ તું આ તારી દાદીમા કરતાં વધારે વરસ સુધી જીવ ’ એવો આશીર્વાદ આપ્યો. ત્યારે બચુ-કડા રેવતે કહ્યું, “ તમે કહો છો શું ? આ સુંદર દેખાતી છોકરી શું આપણી દાદીમા જેવી જ દેખાશે ? ” દાદાએ કહ્યું, “ રે છોકરા, તું કંઈ સમજતો નથી. પુણ્યવાન પ્રાણીઓ હોય તે જ આવી રીતે વૃદ્ધ થાય છે. ”

એ સાંભળી રેવત ચિંતામાં પડી ગયો. ‘ અરેરે, આ સુંદર શરીર દાદીમા જેવું કરચલીઓ પડેલું, જેનાં માથાના વાળ ઘોળા થઈ ગયા છે અને દાંત પડી ગયા છે, એવું થશે ? આવા રૂપ પર આશક થઈ હું શું કરું ? મારે મારા ભાઈનો માર્ગ જ પકડવો જોઈએ. ’ આવા વિચારોથી રેવતનું મન ભરાઈ આવ્યું, અને એણે ઘરમાંથી નાસી છૂટવાનો વિચાર કર્યો.

લગ્નનો દિવસ નક્કી થયો. સગાંસજનીઓ ભેગાં થયાં, પણ સવારથી રેવતનું મન આ મંગલકાર્યમાં ન હતું. સમવયસ્ક છોકરાઓ સાથે એ અહીંથી ત્યાં દોડ્યાં કરતો હતો. માળાપે કહ્યું, “ આવે પ્રસંગે તું આમથી તેમ દોડ્યા કરે એ તને શોભે છે ? ” રેવત બોલ્યો, “ મારા સાથીઓ સાથે જરા રમું, તેમાં શું થઈ ગયું ? ” છોકરો નાદાન છે, એમ કહી માળાપે પોતાના મનનું સમાધાન કરી લીધું. પણ લગ્નવિધિની શરૂઆત થતાં પહેલાં રેવતે પોતાના સાથીદારોને પાછળ નાંખી એવી તો દોટ મૂકી કે એ ફરીથી પોતાના

૧. એની બહેનોનાં આલા, ઉપચાલા અને સીરૂપચાલા એ ત્રણ નામ થેરીગાયામાં તથા એની અને થેરગાયાની અદૃકયામાં મળી આવે છે. ત્રણે ભાઈઓનાં નામ, અનુક્રમે સારિપુત્ત, વગંતપુત્ત અને રેવત હતાં.

માળાપ કે સગાંસંબંધીઓના હાથમાં આવ્યો નહિ !

એક જંગલમાં કેટલાક લિલ્લુઓ રહેતા હતા. ત્યાં આવી રેવત. એમની પાસે પ્રવ્રજ્યા માગવા લાગ્યો; પણ તેમણે કહ્યું, “ છોકરા, તું છે કોણ ? આ વરરાગ્નનો પહેરવેશ શું અને પ્રવ્રજ્યા માગે છે એ શું ? ”

એ સાંભળી રેવતે ‘મને લૂંટી લે છે, રે લૂંટી લે છે,’ એવી ખૂસો પાડવા માંડી.

લિલ્લુઓ બોલ્યા, “ અરે લલા છોકરા, અમારે તારી પાસેથી કંઈ પણ નથી નેહતું; અને નાહક ખૂસો કેમ પાડે છે ? ”

“ ભદ્રંત, મારાં વસ્ત્રપ્રાવરણ હરી લેવાની તમારી ઈચ્છા નથી એ હું સારી રીતે જાણું છું. પરંતુ મારા મોટા ભાઈએ મેળવેલી સંપત્તિ તમે મને આપવા ઇચ્છતા નથી. ”

“ અરે, પણ તારા મોટા ભાઈ કોણ ? એણે મેળવેલી સંપત્તિ તે કંઈ ? અને અમારી પાસે એ શી રીતે આવી ? ”

“ મારા મોટા ભાઈનું નામ ઉપતિધ્ય; પણ એ સારિપુત્ર એ નામથી જ પ્રસિધ્ધ છે. એની મિલ્કત કંઈ, એ તમને કહેવાની જરૂર છે શું ? ”

સારિપુત્ર સર્વ લિલ્લુસંઘમાં પ્રસિધ્ધ જ હતો; અને એના નાના ભાઈને જોળે એવી હોંશિયારી રેવતનામાં નેહ એ લિલ્લુઓએ ક્રાંતુક કર્યું અને એને આમણે-પ્રવ્રજ્યા આપી.

આમણે થયા પછી રેવત એક ભયંકર અદિત્યનમાં રહેતો હતો, અને ત્યાં જ એ અર્દત્પદને પામ્યો. સારિપુત્રને એને મળવાની ઇચ્છા હતી. પણ એક બે વાર અદિત્યન જવાની પરવાનગી માગી

નઆ કેકાણે ‘ સુમુહર્ત સાવધાન ’ કહેતાંની સાથે જ ધરમાંથી નાસી જતાર નાશાયણનું (રામદાસ સ્વામીનું) વાંચકોને સ્મરણ થયા વગર રહેશે નહિ.

ત્યારે ભગવાને એ ન આપી; કારણકે, તે વખતે રેવત અર્હતપદને પામ્યો નહોતો. સારિપુત્રે ફરીથી જવાની પરવાનગી માગી, ત્યારે ભિક્ષુસંઘ સાથે ભગવાન પણ ત્યાં જવા માટે તૈયાર થયા. રેવતના નિવાસસ્થાને જવા માટે એ રસ્તા હતા. સીધો રસ્તો સાઠ યોજનનો અને પાસેનો રસ્તો ત્રીશ યોજનનો. પણ આ રસ્તામાં અડચણો ઘણી હતી અને ખાવાપીવાની તકલીફ હતી. ક્યે રસ્તે જઇશું, એવો આનંદે પ્રશ્ન કર્યો; ત્યારે પાસેનો રસ્તો લેવાને ભગવાને કહ્યું. આનંદે બોલ્યો. “ પણ ભદ્રંત, આ રસ્તે ભિક્ષુસંઘને અન્નજળની મુશ્કેલી પડશે.” ભગવાને કહ્યું, “ આનંદ, તારે એની ચિંતા ન કરવી. આપણી સાથે સીવલિ છે, એ બધી વ્યવસ્થા રાખશે.”

ભગવાન નિવાસસ્થાન પાસે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે રેવતે એમની તથા ભિક્ષુસંઘની રહેવા કરવાની યથાશક્તિ વ્યવસ્થા કરી. ભગવાને એને કહ્યું, “ રેવત, આ તો હિંસક પ્રાણીઓનું જંગલ દેખાય છે. અહીં વાઘ, સિંહ વગેરેની ગર્જનાઓ તથા હાથીની બૂમો સાંભળી તને શું લાગે છે ? ”

રેવતે કહ્યું, “ ભદ્રંત, આવે પ્રસંગે મને ખીક ન લાગતાં, મારા મનમાં અરણ્યને માટે એક જાતનો પ્રેમ થાય છે.” એનો આ જવાબ સાંભળી ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને અરણ્યનિવાસથી શા શા ફાયદા થાય છે એ વિશે રેવતને વિસ્તાર પૂર્વક ઉપદેશ કર્યો.

ભગવાન ભિક્ષુસંઘ સાથે આવસ્તી પાછા આવ્યા ત્યારે વિશાખા ઉપાસિકાએ, આ પ્રવાસ કેવો નીવડ્યો તથા રેવતનું નિવાસસ્થાન કેવું છે વગેરે આગતોની ભિક્ષુઓ પાસે પૂછપરંછ કરી. જે ભિક્ષુઓ અર્હતપદને પામ્યા હતા, તેમણે રેવતના નિવાસસ્થાનની સ્તુતિ કરી; પરંતુ સામાન્ય ભિક્ષુઓને એ અરણ્યમય સ્થાન ગમ્યું

૧. સીવલિએ મોટા મોટા પ્રવાસ કર્યા હતા; અને પૂર્વાર્જિત પુણ્યના પ્રતાપથી એને કોઈ પણ કેમણે અન્નજળનો તોટો પડ્યો નહોતો. સીવલિની કથા આ ભાગના અઠારમા પ્રકરણમાં જોવી.

નહિ, એવું એમના બોલવા પરથી વિશાખાને માલમ પડી આવ્યું. તેથી એણે એ પ્રવાસ વિશે ભગવાનને પૂછ્યું. ત્યારે ભગવાન નીચેની ગાથા બોલ્યા:—

ગામે વા ચદિ વારઝ્જો નિજો વા ચદિ વા થલે ।

ચત્યારહન્તો વિહરન્તિ તં ભૂમિં રામણેયકં ॥

“ ગામમાં કે અરણ્યમાં, નીચાણવાળી જમીન પર કે સપાટ જમીન પર, જ્યાં અર્હન્ત રહે છે તે સ્થાન રમણીય છે. ”

અરણ્યવાસી ઘણા લિહુઓ હતા; પણ રેવતની માફક અત્યંત ચિકટ જગ્યામાં રહેનારા ખીલે કોઈ ભાગ્યે જ હશે. તેથી એને આરણ્યક લિહુઓમાં અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું હતું.

૧૫

કંક્ષા રેવત

“ ધ્યાનરત લિહુઆવકામાં કંક્ષા રેવત શ્રેષ્ઠ છે. ”

જાનો જન્મ આવરતીના એક શ્રીમંત કુટુંબમાં થયો હતો. એ ખીલ લોકોની માથે ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળવા જતો. કુટુંબક વખત પછી સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી એ લિહુ થયો. શું કરવું થોડું છે અને શું અથોડું છે, એ વિશે એને ઘણી શંકા ઉત્પન્ન થતી; અને વૃદ્ધ લિહુઓ પાસે એ મંત્રધર્મમાં એ સારી રીતે પૂછપરછ કરતો. નાની સુતી જાળતોમાં પણ એને શંકા ઉત્પન્ન થતી; તેથી લિહુઓ એને ‘કંક્ષા રેવત’ કહેવા લાગ્યા, અને આગળ જતાં એ એ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. એ સમાધિલાવનામાં અત્યંત દક્ષ રહેતો, અને એમાં જ આનંદ માનતો. તેથી ધ્યાનરત લિહુઓમાં એને અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

૧૬

સોણ કોળિવિસ

“ ઉત્સાહી લિહુઆવકામાં સોણ કોળિવિસ શ્રેષ્ઠ છે. ”

સોણ એ એનું નામ અને કોળિવિસ અટક. એનો જન્મ કાલચંપા નગરમાં થયો હતો. એ ધરનો અત્યંત શ્રીમંત હતો. એના સુકુમારપણાની ખ્યાતિ એ વખતે સર્વ ભગધ દેશમાં ફેલાઈ હતી; અને તેથી જ ઇન્દ્રિયસાર રાજાએ એને ખાસ તેડાવ્યો હતો. આની આગળની સર્વ હકીકત પહેલા ભાગમાં (કલમ ૪૬-૫૦) આવી ગઈ છે.

૧૭

સોણ કુટિકર્ણ

“ત્રેમાળ ભાષણ કરનારા લિક્ષુશ્રાવકોમાં સોણ કુટિકર્ણ ઐષ્ઠ છે.”

રાજગૃહની કાલી નામની એક સ્ત્રીને અવંતીરાષ્ટ્રમાં કુરરધર નામે શહેરમાં એક બહુ ધનાઢ્ય કુળમાં પરણાવી હતી. માત્ર યુદ્ધની કીર્તિ સાંભળીને જ એ યુદ્ધોપાસિકા^૧ થઈ. એનો આ પુત્ર. એના કાનમાં એક કરોડની કિંમતનાં કુંડલ હતાં; તેથી ‘કુટિકર્ણ’ કહેવાની જગ્યાએ સામાન્ય લોકો એને કુટિકર્ણ જ કહેતા; અને આગળ જતાં એ એ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.

મહાકાલ્યાણ કુરરધરમાં એક પર્વત પર ઘણી વાર નિવાસ કરતો, અને એનો ઉપદેશ સાંભળવા માટે સોણ એની પાસે જતો આવતો. સોણને સંસારમાં કોઈ પણ પ્રકારની કમતરતા નહોતી. તો પણ મહાકાલ્યાણનો ઉપદેશ સાંભળવાને લીધે સંસાર પરથી એનું મન ઉઠી ગયું; અને એણે વારંવાર વિનંતી કરી મહાકાલ્યાણ પાસે પ્રવ્રજ્યા લીધી. એનું વર્ણન પહેલા ભાગમાં (કલમ ૫૧-૫૪) આવી જ ગયું છે.

૧૮

સીવલિ

“લાભી લિક્ષુશ્રાવકોમાં સીવલિ ઐષ્ઠ છે.”

૧. આની વાત આ ભાગના ૭૫ મા પ્રકરણમાં જુવો.

એની માનું નામ સુખવાસા. એ એક કોલિય રાજની છોકરી હતી. ઉદાનવગ્ગમાં એની વાત આ પ્રમાણે આપેલી છે:—

ભગવાન યુદ્ધ કુંડિયા નામના નગર પાસે કુંડધાન નામના વનમાં રહેતા હતા. કોલિય રાજની છોકરી સુખવાસા સાત વરસ સુધી ગર્ભવંતી હતી, અને તે વખતે સાત દિવસથી પ્રસવ વેદનાથી પીડાતી હતી. (૧) તે ભગવાન સમ્યક્સંયુદ્ધ છે ખરો, જે આવા દુઃખના વિનાશ માટે ધર્મોપદેશ કરે છે; (૨) એ ભગવાનનો શ્રાવકસંઘ સન્માર્ગથી ચાલનારો ખરો, જે આવી જાતના દુઃખના વિનાશ માટે પ્રયત્ન કરે છે; (૩) એ નિર્વાણ સુખકારક ખરું, જેમાં આવી જાતનું દુઃખ નજરે પડતું નથી. આ ત્રણ સદ્ધિ-ચારોથી એ પોતાની અસહ્ય વેદનાઓ સહન કરતી. પોતે આવી રીતે દુઃખ ભોગવે છે, એ વાતની એણે પતિને કહી ભગવાનને ખબર આપી. તે સાંભળી, ‘એ સુખી થાઓ,’ એવો ભગવાને આશીર્વાદ આપ્યો; અને એ જ વખતે સુખવાસા પ્રસવવેદનામાંથી મુક્ત થઈ, અને એણે પુત્રને જન્મ આપ્યો. પછી એણે લિશ્તુસંઘ સાથે ભગવાનને નિમંત્રણ આપી સાત દિવસ સુધી દાન સમારંભ કર્યો. તે વખતે સારિપુત્તે સીવલિને ‘સંસારમાં કેમ લાગે છે,’ એવો પ્રશ્ન કર્યો. ત્યારે તે બોલ્યો, “સાત વરસ સુધી માતાના ઉદરમાં રહેલા મને સંસારનું સુખ શું પૂછો છો ?”

સીવલિ મોટો થયા પછી લિશ્તુ થયો. એણે ઘણા દૂર દૂરના પ્રવાસ કર્યો હતા; અને પૂર્વના પુણ્યને લીધે એને પ્રવાસમાં ચીવર, પિંડપાત વગેરેની કદી પણ મુશ્કેલી પડતી નહિ. એના પ્રવાસની યાદી આ બે ગાથાઓમાં આપેલી છે:—

નિગ્રોધં પઠમં પસ્સિ દુતિયં પળ્હવપ્પવ્વતં ।

તતિયં અચિરવતિયં ચતુત્થં વરસાગરં ॥

* આ વખતે સીવલિની ઉંમર જન્મથી માત્ર ૧૮ દિવસની જ હતી, એવું ઉદાનવદ્ધિયામાં કહ્યું છે.

પશ્ચમં હિમવન્તં સો છદ્મં છદ્મન્તમાગમિ ।

સત્તમં ગન્ધમાદનં અદ્ધમં અથ રેવતં ॥

અર્થ:—પ્રથમ નિગ્રોધવૃક્ષ આવ્યો, ત્યાર પછી રાજગૃહમાં પાંડવ પર્વત ઉપર, ત્રીજો શ્રાવસ્તીની અગ્નિરવતી નદી પર, ચોથો મહાસંમુદ્ર સુધી, પાંચમો હિમાલય પર, છઠ્ઠો પશ્ચન્તસરોવર પર, સાતમો ગન્ધમાદન પર અને આઠમો (ભગવાનની સાથે) અદિરવનિય રેવતને મળવા માટે.

આવા વિકટ પ્રવાસોમાં પણ સીવલિને તકલીફ પડી નહિ, તેથી એને લાભી ભિક્ષુઓમાં અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

૧૯

વક્કલિ

“ શ્રદ્ધાવાન ભિક્ષુશ્રાવકોમાં વક્કલિ શ્રેષ્ઠ છે. ”

એનો જન્મ શ્રાવસ્તીમાં એક બ્રાહ્મણ કુળમાં થયો હતો. વક્કલિ એનું નામ. નાનપણમાં જ એ વેદવેદાંગમાં પારંગત થયો હતો, અને યુદ્ધને જોતાં જ એની એમના પર અત્યંત શ્રદ્ધા ખેડી. રાજ ભગવાનને જોયા વગર એને ચેન પડતું નહિ. પરંતુ શ્રદ્ધા બલવતી થવાથી અને પ્રજ્ઞાના કાર્યને જગ્યા ન મળવાથી નિર્વાણમાર્ગમાં વક્કલિને મોટી અડચણ ઉભી થઈ. એની આગળની વાત ખન્ધસંયુત્તના ખીજ પણ્ણાસકના ચોથા વગ્ગમાં વક્કલિયુત્તમાં આપેલી છે. એનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

ભગવાન રાજગૃહમાં વેળુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે વક્કલિ એક કુંભારને^૧ ઘેર અત્યંત માંદો હતો. એક ઉપસ્થાયકને કહી

* એ એક નિગ્રોધવૃક્ષ પાસે આવ્યો અને ત્યાં એને એક દેવતાએ ભિક્ષા આપી, એણે મનોરથપૂરણીનું કહેવું છે. પરંતુ પ્રથમ એ કપિલવસ્તુમાં નિગ્રોધારામમાં આવ્યો, એમ કહેવું વધારે સંયુક્તિક છે.

૧. કુંભારને ઘેર એટલે વાસણ બનાવવાના કારખાનામાં (શાલામાં), એણે અદૃશ્યાકારનું કહેવું છે.

એણે આ હકીકત ભગવાનને પહોંચાડી. ભગવાન કુંભારને ઘેર આવ્યા, ત્યારે વક્કલિ, એમને માન આપવા માટે ખાટલા પરથી ઉઠવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પણ ભગવાને કહ્યું, “ વક્કલિ, આમ ઉઠવાનો પ્રયત્ન કરવાની કંઈ પણ જરૂર નથી. અહીં આસનો પાથરેલાં છે. હું ત્યાં બેસી શકું છું. ” ભગવાન એક આસન પર બેઠા અને બોલ્યા, “ વક્કલિ, તને કેમ લાગે છે ? તારી માંદગી ઓછી થતી જાય છે ને ? ”

વક્કલિ:—તમને શું કહું ! મને બિલકુલ ઠીક લાગતું નથી. અત્યંત તીવ્ર વેદનાઓ થાય છે. પરંતુ એમનો અંત શી રીતે આવે તે દેખાતું નથી.

ભગવાન:—પણ વક્કલિ, તારા મનને કોઈ શંકા કે પશ્ચાત્તાપ તો પીડી નથી રહ્યો ને ?

વક્કલિએ હકારમાં જવાબ આપ્યો. એટલે ભગવાને કહ્યું, “ આ માનસિક પીડા તારા આચરણમાં કંઈ નિંદ્ય કૃત્ય થએલું હોય તેથી તો નથી થતી ને ? ”

“ ના, ભદ્રંત, ” વક્કલિએ જવાબ આપ્યો.

“ ત્યારે વક્કલિ, તારા મનમાં આટલી બધી પીડા કેમ થયાં કરે છે ? ”

“ ભગવાનના દર્શને જવા માટે જે શક્તિ જોઈએ, તે મારામાં નથી; તેથી જ મારા મનમાં બેચેની રહ્યાં કરે છે. ”

“ વક્કલિ, આ મારા અંતે કોહી જનારા (પૂતિ) દેહ તરફ જોવાથી શા ફાયદો થવાનો છે ? જે ધર્મ જાણે છે, તે મને જુએ છે; અને જે મને જુએ છે, તે ધર્મ જાણે છે. વક્કલિ, હું તને એમ પૂછું છું કે રૂપ નિત્ય કે અનિત્ય ? વેદના, સંજ્ઞા, સંસ્કાર, વિજ્ઞાન—એ બધાં નિત્ય કે અનિત્ય ? ”

“ આ સર્વ સંકંધ અનિત્ય છે, ” વક્કલિએ જવાબ આપ્યો.

“હે વક્કલિ, ત્યારે એમ જાણી, વિદ્વાન આર્ય શ્રાવક આ પંચસ્કંધ વિશે વિરક્ત થાય છે અને વૈરાગ્યથી વિમુક્ત થાય છે.”

આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરી ભગવાન ગૃધ્રકૂટ પર્વત તરફ ગયા. ત્યારે વક્કલિએ પોતાના ઉપસ્થાયકોને કહ્યું, “ભાઈઓ, મને ખાટલા સાથે ઉપાડી ઋષિગિરિની તળેટીમાં કાલશિલામાં લઈ જાઓ. મારા જેવાએ ગામમાં મરણ પામવું, મને યોગ્ય નથી લાગતું.”...એને ત્યાં સંધ્યા થઈ ગઈ પછી વક્કલિ વિમુક્ત થયો, અને એણે શસ્ત્રપ્રયોગ કરી આત્મહત્યા કરી. કેટલાક વખત પછી ભિક્ષુઓ સાથે ભગવાન ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એમણે વક્કલિને ખાટલા પરથી નીચે લટકતો જોયો. તે વખતે જ્યાં ત્યાં અંધકારમય ધુમ્મસ પ્રસરેલું હતું. એ ખતાવી ભગવાને ભિક્ષુઓને કહ્યું, “ભિક્ષુઓ, આ માર છે. વક્કલિનું વિજ્ઞાન ક્યાં ઉત્પન્ન થયું છે એની એ શોધમાં છે; પરંતુ વક્કલિ પરિનિર્વાણ પામેલો હોવાથી એના વિજ્ઞાનને પુનર્જન્મ નથી.”

૨૦

રાહુલ

“નિયમો શીખવાની આસ્થા રાખનારા ભિક્ષુશ્રાવકોમાં રાહુલ શ્રેષ્ઠ છે.”

રાહુલની વાત પહેલા ભાગમાં (કલમ ૩૨-૩૪) આવી ગઈ છે. એને ઉદ્દેશીને ભગવાને ઉપદેશોનાં અંબલદ્વિકરાહુલોવાદ, મહારાહુલોવાદ અને ચૂળરાહુલોવાદ એવાં મજ્જિમનિકાયમાં ત્રણ સુતો છે. એ અનુક્રમે શીલ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞા એ જે બુદ્ધશાસનનાં ત્રણ મુખ્યથિયાં છે, એ વિશે છે. શીલમાં ભગવાને સત્યને અતિશય મહત્ત્વ આપ્યું છે, અને પ્રથમ સુતમાં એ વિશેજ ઉપદેશ છે. અશોક રાજાએ પણ પોતાના બાબામાં આવેલા શિલાલેખમાં આ સુતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. એનો સારાંશ બુદ્ધલીલાસારસંગ્રહના ત્રીજા ભાગમાં

(પ્ર. ૨૧) આવેલો જ છે. બાકીનાં બે સુતોનો સારાંશ અહીં આપવામાં આવે છે:—

(૧) ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં આવેલા જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. એક દિવસ પોતાનું પાંત્રચીવર લઇ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં લિક્ષા માટે ગયા. રાહુલ પણ એમની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. એને જોઇ ભગવાને કહ્યું, “રાહુલ, સર્વ પ્રકારનું રૂપ માંડે નથી. તે હું નથી તથા એ મારો આત્મા નથી. આ પ્રજ્ઞાથી યથાર્થ રીતે જાણવું.”

રાહુલ બોલ્યો, “ભગવન, શું માત્ર રૂપ જ પોતાનો આત્મા નથી એમ જાણવું?”

ભગવાન:—રાહુલ, વેદના, સંજ્ઞા, સંસ્કાર અને વિજ્ઞાન પણ એમ જ જાણવાં.

ભગવાને ઉપદેશ કરવાથી, ‘આજે શા સારું લિક્ષા માટે જાવું,’ એવો વિચાર કરી રાહુલ શ્રાવસ્તીમાં ન જતાં બહાર જ એક ઝાડ નીચે બેઠો. એને જોઇ સારિપુત્રે કહ્યું, “રાહુલ, આનાપાન-સ્મૃતિની (પ્રાણાયામની) લાવના વધારવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે.”

સાંજે લાંથી ઉઠી રાહુલ ભગવાન પાસે આવ્યો અને ‘આનાપાનસ્મૃતિની લાવના કેવી રીતે કરવી?’ એવો પ્રશ્ન કર્યો. ભગવાન બોલ્યા, “પૂર્વજન્મના કર્મથી ઉત્પન્ન થએલા કેશસોમાદિક ક્ષણ શરીરાવયવ એ આધ્યાત્મિક પૃથ્વીધાતુ છે. આધ્યાત્મિક પૃથ્વીધાતુ શું કે બહારની પૃથ્વીધાતુ શું, બંને સરખી જ. એ મારી નથી, એ હું નથી, એ મારો આત્મા નથી, એમ પ્રજ્ઞાથી યથાર્થ રીતે જાણવું. રાહુલ, પિત્તશ્લેષ્માદિક આધ્યાત્મિક આપોધાતુ શું કે બહારની આપોધાતુ શું, એ બધી સરખી જ. એ મારી નથી, એ હું નથી, એ મારો આત્મા નથી. એ પ્રજ્ઞાથી યથાર્થ રીતે જાણવું. અન્તનું પાચન કરનારી, દાહ કરનારી વગેરે આધ્યાત્મિક તૂંજેધાતુ શું કે બહારની તેજેધાતુ શું...

શ્વાસોચ્છ્વાસાદિક આધ્યાત્મિક વાયુધાતુ શું કે બહારની વાયુધાતુ શું...આધ્યાત્મિક આકાશધાતુ શું કે બહારની આકાશધાતુ શું, એ બધી સરખી જ. એ મારી નથી, એ હું નથી, એ મારો આત્મા નથી, એ પ્રસાથી. યથાર્થ રીતે જાણવું.

“ રાહુલ, પૃથ્વીના જેવી મનની લાવના કર. પૃથ્વી પર લોકો શુચિ તેમ જ અશુચિ પદાર્થો ફેંકે છે; પણ પૃથ્વી એથી કંટાળતી નથી. એવી રીતે મનની લાવના કરવાથી તારા મન પર અનિષ્ટ સ્પર્શોનો આઘાત થશે નહિ. પાણીની માફક મનની લાવના કર. પાણીમાં લોકો શુચિ તેમ જ અશુચિ પદાર્થો ધ્રુવે છે...અગ્નિની માફક મનની લાવના કર. શુચિ અને અશુચિ પદાર્થો અગ્નિ સરખી રીતે જ બાળી નાંખે છે...વાયુના જેવી મનની લાવના કર. શુચિ તેમ જ અશુચિ પદાર્થો પર વાયુ સરખી રીતે જ વાય છે; પણ એથી એ કંટાળતો નથી...આકાશની માફક મનની લાવના કર. આકાશ કશામાં જ સંલગ્ન થતું નથી. આ પ્રમાણે લાવના કરવાથી તારા મન પર અનિષ્ટ સ્પર્શોનો આઘાત થશે નહિ.

“ રાહુલ, મૈત્રીની લાવના કર. મૈત્રીની લાવના કરવાથી તારી દ્વેષબુદ્ધિ નષ્ટ થશે. કરુણાની લાવના કર. કરુણાની લાવના કરવાથી તારી ત્રાસદાયકબુદ્ધિ નષ્ટ થશે. મુદિતાની લાવના કર. મુદિતાની લાવના કરવાથી તારી અસંતોષબુદ્ધિ નષ્ટ થશે. ઉપેક્ષાની લાવના કર. ઉપેક્ષાની લાવના કરવાથી તારી પ્રત્યાઘાતબુદ્ધિ નષ્ટ થશે. અશુભની લાવના કર. અશુભની^૬ લાવના કરવાથી તારો કામવિકાર નષ્ટ થશે. અનિત્યતાની લાવના કર. અનિત્યતાની લાવના કરવાથી તારો અહંકાર નષ્ટ થશે.

“ રાહુલ, આનાપાનસ્મૃતિની લાવના કર. આનાપાનસ્મૃતિની

૧. અશુભલાવના એટલે શરીરમાં રહેલા અસ્થિમાંસાદિ અમંગલ પદાર્થોનું ચિંતન કરી ચિંતતી એકાગ્રતા કરવી તે. બુદ્ધ, ધર્મ અને સંઘ [મરાઠી] પૃ. ૩૫ જુવો.

ભાવના અત્યંત હિતકારક છે. એ કેવી રીતે કરવી ? રાહુલ, એકાદ લિલ્લુ જંગલમાં, ઝાડ નીચે કે કાંઈ એકાંત સ્થળે જઈ શરીર સીધું રાખી ઘણી સાવધાનતાથી બેસે છે. એ સાવધાનતાથી શ્વાસ લે છે અને સાવધાનતાથી ઉચ્છ્વાસ મૂકે છે. દીર્ઘ શ્વાસ લેતો હોય તો દીર્ઘ શ્વાસ લે છે એવું જાણે છે; દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ મૂકતો હોય તો દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ મૂકે છે એવું જાણે છે; ટૂંકા શ્વાસ લેતો હોય તો ટૂંકા શ્વાસ લે છે એવું જાણે છે; ટૂંકા ઉચ્છ્વાસ મૂકતો હોય તો ટૂંકા ઉચ્છ્વાસ મૂકે છે એવું જાણે છે; સર્વ દેહની સ્મૃતિ રાખીને શ્વાસ લેવાનો અને ઉચ્છ્વાસ મૂકવાનો અભ્યાસ કરે છે; કાયસંસ્કાર શાંત કરી શ્વાસ લેવાનો અને ઉચ્છ્વાસ મૂકવાનો અભ્યાસ કરે છે. પ્રીતિનો અનુભવ લઈ શ્વાસ લેવાનો અને ઉચ્છ્વાસ મૂકવાનો અભ્યાસ કરે છે. સુખનો અનુભવ લઈ શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ચિત્તસંસ્કાર જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ચિત્તસંસ્કાર શાંત કરી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. ચિત્ત જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ચિત્તને પ્રમુદિત કરી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ચિત્તનું સમાધાન કરી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ચિત્તને વિમુક્ત કરી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. અનિત્યતા જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; વૈરાગ્ય જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. નિરોધ જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ત્યાગ જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. આવી રીતે જો તું આનાપાનસ્મૃતિની ભાવના કરીશ તો અંતકાળના શ્વાસ ઉચ્છ્વાસને પણ તું જાણી શકીશ. તને ન સમજતાં એમનો નિરોધ થશે નહિ.”

ભગવાન આમ બોલ્યા. આનંદિત મનથી રાહુલે ભગવાનના ઉપદેશનું અભિનંદન કર્યું.

+ + + +

(૨) બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં રહેતા હતા. એક દિવસ રાહુલને પોતાનું આસન આપી અને એને સાથે લઈ ભગવાન

અધવનમાં ગયા અને એક ઝાડ નીચે બેઠા. રાહુલ પણ એમને વંદન કરી એક બાજુએ બેઠો. સારે ભગવાને કહ્યું, “ચક્ષુ નિત્ય છે કે અનિત્ય છે ?”

“ભદંત, એ અનિત્ય છે.”

“જે અનિત્ય હોય તે સુખકારક છે કે દુઃખકારક ?”

“દુઃખકારક, ભદંત.”

“અને જે અનિત્ય, દુઃખકારક અને વિપરિણામધર્મી હોય તે મારું છે, તે હું છું અને એ મારો આત્મા છે, એમ માનવું યોગ્ય છે ?”

“ના, ભદંત.”

આ પ્રમાણે રૂપ, ચક્ષુર્વિજ્ઞાન, ચક્ષુસ્પર્શ અને એથી ઉત્પન્ન થનારી સુખદુઃખાદિ વેદનાઓ, સંજ્ઞા, સંસ્કાર, વિજ્ઞાન; શ્રોત્ર, શબ્દ...શ્રોત્રવિજ્ઞાન; ઘ્રાણ, ગંધ...ઘ્રાણવિજ્ઞાન; શ્રૃંગ્હા, રસ...શ્રૃંગ્હાવિજ્ઞાન; કાય, સ્પર્શ...કાયવિજ્ઞાન; એ બધા વિશે ભગવાને પ્રશ્ન પૂછ્યા, અને રાહુલે એમના ઉપર પ્રમાણે યથાયોગ્ય જવાબ આપ્યા. સારે ભગવાને કહ્યું, “રાહુલ, વિદ્વાન્ આર્યશ્રાવકો આમ જાણી આ સર્વ પદાર્થો વિશે વિરક્ત થાય છે, અને વૈરાગ્યથી વિમુક્ત થાય છે.”

ભગવાનના આ ઉપદેશથી રાહુલ અહર્તપદ પામ્યો.

૨૧

રાષ્ટ્રપાલ

“શ્રદ્ધાથી પ્રવ્રજ્યા લીધેલા ભિક્ષુશ્રાવકોમાં રાષ્ટ્રપાલ શ્રેષ્ઠ છે.”

આની વાત મન્નિઝમનિકાયમાંના રઠ્ઠપાલસુત્તમાં આવેલી હોય એનો જ અનુવાદ મનોરથપૂરણીમાં કરેલો છે. રઠ્ઠપાલસુત્તનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

ભગવાન યુદ્ધ કુસ્થેશમાં પ્રવાસ કરતા કરતા મોટા ભિક્ષુસંઘ સાથે ચુલ્લકોટ્ટિત નામના કુરુ લોકોના શહેર ખાસે આવી પહોંચ્યા.

ત્યાંના બ્રાહ્મણો એમની કીર્તિ સાંભળી એમના દર્શન માટે ગયા. કોઇ ભગવાનને નમસ્કાર કરી, કોઇ કુશલપ્રશ્ન પૂછી, કોઇ હાથ જોડી, કોઇ પોતાનું નામગોત્ર કહી તથા કોઇ મૂંઝે મોઢે જ જઈ એક બાબુએ જોડા. એ બ્રાહ્મણોને ભગવાને ન્યારે ધર્મોપદેશ કર્યો, સારે રાષ્ટ્રપાલ પણ ત્યાં હતો. એના મન પર એકદમ એ ધર્મોપદેશનું પરિણામ થયું, અને એણે પ્રવ્રજ્યા લેવાનો પોતાનો વિચાર ભગવાનને જણાવ્યો. પણ એનાં માળાપત્ની પરવાનગી ન હોવાથી એને પ્રવ્રજ્યા આપવાની ભગવાને ના પાડી. તેથી ઘેર જઈ પોતાનાં માળાપ પાસે પ્રવ્રજ્યા લેવા માટે પરવાનગી આપવાની એ હઠ પકડી બેઠો. એમણે એને ઘણી રીતે સમજાવ્યો, અને પોતે છવતાં હોય ત્યાં મુઠ્ઠી પરવાનગી આપી શકાશે નહિ, એમ કહ્યું. 'કાંતો પરવાનગી કે કાંતો મરણ' એમ કહી રાષ્ટ્રપાલ ત્યાં જ જમીન પર પડ્યો, અને અન્ન લેવાનું ગ્રંથ કર્યું. એના મિત્રમંડળ તથા સગાંવહાલાંઓએ પણ એને સમજાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. પણ રાષ્ટ્રપાલના દૃઢ નિશ્ચય આગળ એમનો કોઇ પણ ઉપાય ચાલ્યો નહિ. છેવટે માળાપે પરવાનગી આપીને એનું જેમ તેમ કરી સમાધાન કર્યું; અને અન્ન આધારી શરીરમાં થોડું બળ આવ્યું કે તરત જ ભગવાન પાસે જઈ એણે પ્રવ્રજ્યા લીધી. જે અસ્વાડિયાં પછી ભગવાન એને સાથે લઈ ભિક્ષુસંઘ સાથે શ્રાવસ્તી આવ્યા.

ત્યાં રહેતો હતો તે વખતે એકાંતમાં રહી રાષ્ટ્રપાલે મહાપ્રયત્ને અર્હત્વ પ્રાપ્ત કર્યું, અને ભગવાન પાસે જઈ માળાપને મળવા જવાની પરવાનગી માગી. આર્યમાર્ગમાં એની થએલી ઉન્નતિ જોઈ, ભગવાને એને પોતાને દેશ જવાની રજા આપી. ભિક્ષાટન માટે ન્યારે એ શુદ્ધકોટિ શહેરમાં દાખલ થયો, ત્યારે એનો પિતા વચલા દિવાનખાનામાં હજમત માટે બેઠો હતો. રાષ્ટ્રપાલને

૧. મૂળ શબ્દ 'હલ્લિલાપેતિ.' એ પર ટીકા- 'કપ્પકેત્તે કેસે અપહરાપેતિ.' પરંતુ ખીન્ને એવો પણ અર્થ થઈ શકે કે વચલા દિવાનખાનામાં ચિત્રકામ

જોઈ, ‘આ મુંડકાએ, આ શ્રમણકાએ અમારા એકના એક માનીતા છોકરાને ભિક્ષુ કર્યો’ એમ એ બબડ્યો. અર્થાત રાષ્ટ્રપાલને પોતાના પિતાને ઘેર ગાળો વગર બીજું કંઈ ચીજ મળી નહિ. એ પાછો જવા નીકળ્યો, ત્યારે તેના ઘરની એક દાસી કુલ્માષ^૧ નામનું વાસી અન્ન ફેંકવા માટે બહાર આવી હતી. એને જોઈ રાષ્ટ્રપાલે કહ્યું, “ બહેન, આ અન્ન જો નાંખી જ દેવાનું હોય તો મારા પાત્રમાં એ નાંખ. ” એણે એ અન્ન એના પાત્રમાં નાંખ્યું, અને એટલામાં એની ખાતરી થઈ કે, મારા શેઠનો છોકરો તે આ જ. તરત જ ઘરમાં જઈ એણે એ બબર પોતાની શેઠાણીને કહી. તે બોલી “ જો આ વાત ખરી હોય તો હું તને દાસ્યમાંથી મુક્ત કરીશ. ” એમ કહી એણે પોતાના ઘણીને રાષ્ટ્રપાલને શોધવા માટે મોકલ્યો.

રાષ્ટ્રપાલ એક ભીંતની છાયામાં બેસી એ વાસી અન્ન ખાતો હતો. એ જોઈ એના પિતાએ કહ્યું, “ બેટા રાષ્ટ્રપાલ, આ વાસી અન્ન તું કેમ ખાય છે? તને તાંડે ઘર નથી કે? ”

રાં:—શેઠ સાહેબ, અમને અમારું ઘર ક્યાંથી હોય? અમે એ ક્યારનુંએ છોડી દીધું છે. મારે ઘેર ગયો હતો ખરો પણ ત્યાં ગાળો વગર મને બીજું કંઈ પણ મળ્યું નહિ.

પિતાએ એને ઘેર આવવા માટે આગ્રહ કર્યો; પરંતુ તે દિવસે ભોજન થઈ ગયેલું હોવાથી એણે આમંત્રણ ન સ્વીકારતાં બીજા દિવસે માટે સ્વીકાર્યું. રાષ્ટ્રપાલ સવારમાં ભોજન માટે આવ્યો, ત્યારે બાપે પોતાની સર્વ ધનદોલત બતાવી એને સંસારમાં લાવવા માટે ઘણો પ્રયત્ન કરી જોયો. છેવટે એની સ્ત્રીઓ * પાસે એના

કરાવતો હતો. અહીં ટીકાને અનુસરીને જ અર્થ કર્યો છે. હનુમતના અર્થમાં આ શબ્દ વપરાયેલો બીજે કોઈ પણ ટીકાણે જોવામાં નથી.

૧. કુલ્માષ એટલે જવનો બનાવેલો પદાર્થ.

* આ સ્ત્રીઓ કેટલી હતી, તે મૂળ ગ્રંથમાં કે અદૃક્યામાં ક્યાંએ કહેલું નથી. અદૃક્યામાં ઘણી નર્તકીઓ હતી, એવું ફંતકયાત્મક વર્ણન છે.

પગ પકડાવ્યા. પણ આ બધાનું પરિણામ રાષ્ટ્રપાલના મન પર બિલકુલ થયું નહિ. એણે કહ્યું, “ મને ત્રાસ શા માટે આપો છો ? જો જમાડવાનો વિચાર હોય તો જમાડો ! ” પિતાએ એને ઉત્તમ પ્રકારનું ભોજન આપ્યું. ભોજન પછી એ પોતાની રહેવાની જગ્યાએ દૈરવ્ય રાજના બગીચામાં ગયો.

તે જ વખતે મિગવ નામના ઉદ્યાનપાલને દૈરવ્ય રાજએ ઉદ્યાન સાફ કરવાનો હુકમ કર્યો. એણે રાજને ખબર આપી કે, ‘ ઉદ્યાનમાં કાંઈ પણ જાતની બીડ નથી. માત્ર એકલો રાષ્ટ્રપાલ—જેની આપ વારંવાર સ્તુતિ કરે છે—એક ઝાડ નીચે બેઠો છે. ’ એ સાંભળી દૈરવ્ય રાજએ ઉદ્યાનફીડનો વિચાર છોડી દીધો અને મોટા પરિવાર સાથે એ રાષ્ટ્રપાલના દર્શન માટે આવ્યો. કુશલપ્રત્યાદિ પૂછ્યા પછી એણે રાષ્ટ્રપાલને ત્યાં પાથરેલા ગાલિયા પર બેસવાને વિનંતી કરી. પણ રાષ્ટ્રપાલ પોતાના આસન પરથી ઊઠ્યો નહિ. એણે રાજને જ એ ગાલિયા પર બેસવાને કહ્યું.

રાજ નીચે બેઠો અને રાષ્ટ્રપાલને કહ્યું, “ જરાવ્યસન, વ્યાધિ-વ્યસન, ભોગવ્યસન અને જ્ઞાતિવ્યસન, એ ચાર વ્યસનોને લીધે લોકો પ્રવ્રજ્યા લે છે. કાંઈ ધરડો થએલો હોય છે, અને હવે પોતાને હાથે બીજું કંઈ થઈ શકે તેમ નથી, તેથી પ્રવ્રજ્યા લે છે. કાંઈ જન્મથી વ્યાધિમ્મત્ત હોય છે, અને સંસારથી કંટાળીને સંન્યાસી થાય છે. કાંઈની સંપત્તિ એકાએક નષ્ટ થાય છે, અને આ ભોગવ્યસનને લીધે એ સંન્યાસી થાય છે. કાંઈનાં ભાઈભાંડુ અકસ્માત મરણ પામે છે, અને આ જ્ઞાતિવ્યસનને લીધે એ લિપ્ત થાય છે. પણ તમે તો આ ચારે વ્યસનોથી મુક્ત છો. તેમ છતાં આ ઉંમરે લિપ્ત થયા, એનું કારણ શું ? ”

રાષ્ટ્રપાલ—મહારાજ, એ સમ્યક્ સંબુદ્ધ જે ચાર વાતો કહી છે, તે સાંભળીને, જોધને અને ઝણીને હું લિપ્ત થયો છું. (૧) જીવલોક હંકાર્યા કરે છે, એને આશરો નથી; (૨) એનું રક્ષણ

કરનાર કોઈ નથી, એને સુરક્ષિત સ્થાન નથી; (૩) એનું સ્વકીય એવું કંઈ નથી, બધું છોડી દઈ એને જવું પડશે; (૪) એને તૃપ્તિ નથી, તૃપ્તિનો એ દાસ છે. આ એ ચાર વાતો છે, જે સાંભળીને, જોઈને અને જાણીને હું લિક્ષુ થયો.

આ વાતોનો અર્થ રાજાને બરાબર સમજાયો નહિ, અને એ સંબંધી એણે પ્રશ્ન પૂછ્યા. ત્યારે રાષ્ટ્રપાલ બોલ્યો, “ મહારાજ, વીશ પચીશ વરસની ઉંમર દરમિયાન, જ્યારે તમે શસ્ત્રાસ્ત્રોમાં પ્રવીણતા મેળવી, તે વખતની ને આજની તમારી પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થયો છે કે ? ”

રાજા:—ભો રાષ્ટ્રપાલ, હું શું કહું ! ત્યારે હું જીવવાન હતો. મારા શરીરમાં વિલક્ષણ શક્તિ હતી. પણ હવે હું એ શીની આસપાસ છું. એક જગ્યાએ પગ મૂકવા જઉં છું તો એ બીજી જ જગ્યાએ પડે છે ? આવી મારી સ્થિતિ છે !

રાષ્ટ્ર:—આથી જ, મહારાજ, ભગવાને કહ્યું છે કે, જીવલોક હંકાયાં જાય છે, એને થોભવાની જગ્યા નથી.

રાજા:—કેટલું સુંદર ! ભો રાષ્ટ્રપાલ, એ ભગવાનનું આ કથન તદ્દન સત્ય છે.

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ, તમારા શરીરમાં લાંબા વખતથી ધર કરી રહેલો એવો કોઈ રોગ છે કે ?

રાજા:—હા. મને સંધિવાતનો વિકાર છે, અને હું એવો બેહોશ થઈ જાઉં છું કે કેટલીક વાર તો મારા પ્રાણ નીકળી જતા હોય એમ જ બધાને લાગે છે.

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ. આવે વખતે તમારા સગાંસંબંધીઓ તમારું રક્ષણ કરી શકે છે ? આલો, આપણે બધા સાથે મળી મહારાજનું દુઃખ વહેંચી લઈ એમને સુખી કરીએ, એમ તેઓ કહી શકે છે કે ?

રાજા:—ના, ભો રાષ્ટ્રપાલ.

રાષ્ટ્ર:—આને ઉદ્દેશીને જ ભગવાને કહ્યું છે કે, ઇવલોકનું રક્ષણ કરનાર કોઈ નથી; એને માટે સુરક્ષિત જગ્યા નથી.

રાજા:—કેટલું સુંદર ? ભો રાષ્ટ્રપાલ, એ ભગવાનનું આ કથન તદ્દન સત્ય છે.

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ, હમણાં આપ બધી સંપત્તિનો ઉપભોગ લો છો. પણ અંતકાળે એનો ત્યાગ કરી તમારા કર્મ પ્રમાણે એકલા નહિ જવું પડે કે ?

રાજા:—એમાં શો સંશય ?

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ, આને ઉદ્દેશીને જ, ભગવાને કહ્યું છે કે ઇવલોકનું પોતાનું એવું કંઈ પણ નથી; બધું છોડી દઈને એને જવું પડશે.

રાજા:—કેટલું સુંદર ! ભો રાષ્ટ્રપાલ, ભગવાનનું આ કથન તદ્દન સત્ય છે.

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ, અત્યંત આબાદ એવા આ કુરુદેશના તમે અધિપતિ છો; અને ધારો કે કોઈ માણસ આવી તમને કહે કે પૂર્વ તરફ આવું જ એક બીજું સમૃદ્ધ રાજ્ય છે. ત્યાં ધનધાન્ય, હાથીઘેડા વગેરે ઘણું છે. અને જો બની શકે તો તમે એ રાષ્ટ્ર છોડી નહિ લો કે ?

રાજા:—એમાં શંકા શી ?

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ, આને ઉદ્દેશીને જ ભગવાને કહ્યું છે કે ઇવલોકને તૃપ્તિ નથી; તૃષ્ણાનો એ દાસ છે.

રાજા:—કેટલું સુંદર ! ભો રાષ્ટ્રપાલ, એ ભગવાનનું આ કથન તદ્દન સત્ય છે.

૨૨

કુણ્ડધાન

“પ્રથમ શલાકા^૧ લેનારા લિક્ષુશ્રાવકોમાં કુણ્ડધાન પહેલો છે.”
એનો જન્મ શ્રાવસ્તીના એક બ્રાહ્મણ કુળમાં થયો હતો. વેદાધ્યયન વગેરે કરી વિદ્વાન થયા પછી પાછલી અવસ્થામાં એણે ઔદ્ધ-સંઘમાં પ્રવ્રજ્યા લીધી. એ લિક્ષા માટે ગામમાં જતો હોય ત્યારે એની પાછળ પાછળ એક સ્ત્રી પણ જતી; અને પાછા આવતી વખતે એની પાછળ પાછળ આવતી. તેથી ગામની સ્ત્રીઓ તથા છોકરાંઓ એની મશકરી કરવા લાગ્યાં. ‘ધાનની કુશકી થઈ, ધાનની કુશકી થઈ’⁺ એમ તેઓ કહેતાં. ત્યારે ધાન પણ ‘તમે કુશકી’ વગેરે કહી એમને ગાળો લાડતો. તેથી એનું નામ ‘કુણ્ડધાન’ પડ્યું. એ લોકો સાથે લઢે છે એવી ભગવાનને ખબર પડી. એટલે એને બોલાવી લાવી ધર્મપદમાંની આ બે ગાથાઓ એમણે કહી સંભળાવી:-

માવોચ્ચ ફરુસં કચ્ચિ વુત્તા પટિવદેયુ તં ।

દુક્ખા હિ સારમ્મકથા પટિદણ્ડા ફુસેયુ તં ॥

સચ્ચે નેરેસિ અત્તાનં કંસો ઉપહતો યથા ।

એસ પત્તોસિ નિબ્બાનં સારમ્મો તે ન વિજ્ઞતિ ॥

૧. હાલમાં જેમ આમત્રણપત્રિકા અથવા ટિકિટો મોકલીને ફેરલાક સમારંભોમાં, એ લઈને આવનારાંને જ અંદર પેસવા દેવામાં આવે છે, તેવી રીતે આગળના વખતમાં જુદા જુદા રંગની સળીઓ આપતો, અને એ લઈને આવનારને અંદર પેસવા દેવામાં આવતો. આ સળીઓને ‘શલાકા’ કહેતા. મત આપનાર માટે પણ આવી સળીઓનો ઉપયોગ થતો. પૃ. ૧૭૮ જુવો.

૨. મૂળ પાલિ શબ્દ ‘ધાનો કોણ્ડો જાતો’ એવા છે. સંસ્કૃતમાં ‘ધાનાઃ’ સ્ત્રીલિંગી હોઈ બહુવચની છે. અહીં એની પાછળ પાછળ જનારી સ્ત્રી ખરી નહોતી, પણ એનાં પૂર્વકર્મને લીધે ઉત્પન્ન થઈ હતી, આ વાત વિસ્તાર પૂર્વક ન આપતાં, માત્ર સંભવનીય તેટલા જ અંશનો સ્વીકાર કર્યો છે.

અર્થ:—ખીજને ગાળો ભાંડીશ નહિ. તું ગાળો ભાંડીશ તો લોકો પણ તને ભાંડશે. આ પ્રમાણે તેરીમેરી દુઃખકારક છે. એથી તારા પર પ્રત્યાઘાત થશે. ઊંધા પાડેલા વાસણની માફક જો તું મનમાંથી અવાજને બહાર પડવા નહિ દે તો તું નિર્વાણની પાસે જ છું; કારણ કે તારે માટે પ્રત્યાઘાતબુદ્ધિ રહી નથી.

પછીથી ભગવાનના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલી પોતાના પ્રયત્નથી ધ્યાનલિપ્ત અર્હત થયો. તો પણ એનું કુણ્ડધાન એ જ નામ કાયમ રહ્યું. એનું પુણ્ય એવું કંઈ જબરદસ્ત હતું કે, ઉપાસકોએ આમંત્રણ-શલાકાઓ મોકલી હોય ત્યારે ઘણુંખરું પહેલી શલાકા એને મળતી; અને તેથી જ પહેલાં શલાકો લેનારા લિપ્તોમાં એને અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

૨૩

વંગીસ

“ પ્રતિભાશાળી નિપ્તુશ્રાવકોમાં વંગીસ શ્રેષ્ઠ છે. ”

મતેરથપૂરણીના કહેવા પ્રમાણે આ શ્રાવસ્તીમાં એક બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ્યો હતો. વંગીસ એ એનું નામ. જુવાનીમાં સર્વ વેદમાં પારંગત થઈ એણે એક વિવક્ષણ મંત્ર + સંપાદન કર્યો હતો. એનાથી એ મરેલા માણસના માથા પર ટાપલીઓ મારી એ માણસ ક્યાં જન્મ્યો હશે તે કહી આપતો. બ્રાહ્મણોએ એનું માહાત્મ્ય અતિશય વધાર્યું હતું. તેઓ બંધ કરેલા વાહનમાં એને બેસાડી ગામે-ગામ લઈ જતા, અને લોકોને કહેતા કે, જે વંગીસને જુએ છે તેને

૧. ‘કંસો ઉપહત’ એનો અર્થ ‘કાણું થએલું પિત્તજનું વાસણ’ એવો કર્યો છે, પણ ‘ઊધું પાડેલું’ એવો અર્થ કરવો વધારે સચ્ચિત્ક લાગે છે. એના પર પ્રહાર કરવા છતાં એમાંથી અવાજ નીકળતો નથી. તેવી જ રીતે વાહપ્રહાર થવા છતાં પોતાનું મન જો અંતર્યુષ (ઊધું પાડેલું) સાથે તો મ્હોમાંથી અપશબ્દ નીકળશે નહિ.

+ આને ‘શવશીર્ષ’ મંત્ર કહેલો છે.

દ્રવ્યનો કે કીર્તિનો લાભ થાય છે અને મરી ગયા પછી એ સ્વર્ગમાં જાય છે. આવી રીતે તેઓ ધણા પૈસા એકઠા કરતા.

બ્રાહ્મણોની સાથે ચારે દિશાઓમાં ફરી વંગીસ પાછો શ્રાવસ્તી આવ્યો, ત્યારે એને ભગવાનના દર્શન માટે જવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ, અને એ પ્રમાણે એ ભગવાનને મળવા ગયો. મને આવી આવી જાતનો મંત્ર આવડે છે, એવું એણે ભગવાનને કહ્યું; ત્યારે ભગવાને એને ત્રણ જૂદા જૂદા મરેલા માણસોની પરીક્ષા કરવા કહ્યું. એણે એની બરાબર પરીક્ષા કરી; પણ ત્રીજાની પરીક્ષા એ કરી શક્યો નહિ; કારણ કે એને જીવતાં જ અહત્પદ પ્રાપ્ત થયું હતું. પોતાનો મંત્ર ફેંકટ ગયો તેથી વંગીસને ધણું દુઃખ થયું; અને ભગવાન પાસેથી નવો મંત્ર શીખવાની આશાથી એ ભિક્ષુ થયો. મનોરથપૂરણીની વાતનો સારાંશ આ છે.

પરંતુ સંયુત્તનિકાયમાં વંગીસસંયુત્ત નામનું એક બાર સુતોનું પ્રકરણ છે. તેમાંના છેલ્લા સુત્તની અઢૂકથામાં વંગીસની વાત જૂદી જ રીતે આપેલી છે. એનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે:—

એની મા વાદપટ્ટુ પરિવ્રાજિકા હતી. એને પાંચસો જાતના વાદ આવડતા હતા, અને એ સર્વ પરિવ્રાજકોને વાદમાં જીતતી. પણ છેવટે એક પરિવ્રાજકે એને વાદમાં હરાવી. ત્યારે એણે એની સાથે લગ્ન કર્યું. એ જાનેને જે પુત્ર થયો, તે આ વંગીસ. આ પણ પોતાનાં માબાપની માફક વાદપટ્ટુ થઈ વાદવિવાદ કરતો ફર્યા કરતો. એ ઉપરાંત, એની પાસે બીજી એક વિદ્યા હતી. એનાથી એ મરેલા માણસના માથા પર ટાપલીઓ મારી એ ક્યાં જન્મ્યો હશે, તે કહી આપતો. (બાકીની બધી વાત લગભગ ઉપરના જેવી જ છે.)

પરંતુ ખુદ વંગીસસંયુત્તનું અને ખાસ કરીને એમાંના છેલ્લા સુત્તનું નિરીક્ષણ કરવાથી એમ માલુમ પડે છે કે, એ પહેલાં મોટો કવિ હતો; અને પોતાનાં કાવ્યોથી લોકરંજન કરતો ફર્યા કરતો (કાવેચ્યમત્તા વિચરિમ્હ પુન્ને). કવિ હોવાથી ભિક્ષુ થયો,

તો પણ એના કામાદિ વિકારો અતિ પ્રયજ્ઞ હતા. અને એમનું દમન કરવા માટે એને પોતાના મનને ઉપદેશ કરવો પડતો. કેટલીક વાર સંભામાં એકો હોય ત્યારે ભગવાન પર કે બીજા કોઈ વિષય પર કવિતા કરી એ ત્યાંને ત્યાં ગાઇ સંભળાવતો; અને આ ગુણને લીધે જ એને પ્રતિભાશાળી ભિક્ષુઓમાં અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

૨૪

ઉપસેન વંગંતપુત્ર

“અધાને પ્રસન્ન કરનારા ભિક્ષુશ્રાવકોમાં ઉપસેન વંગંતપુત્ર શ્રેષ્ઠ છે.”

આ સારિપુત્તનો નાનો ભાઈ સારિપુત્તને જેવી રીતે માના નામ ઉપરથી ‘સારિપુત્ર’ કહેતા, તેવી રીતે આને આપના નામ ઉપરથી ‘વંગંતપુત્ર’ કહેતા. જુવાનીમાં જ, વેદાભ્યાસ પૂરો થયો કે તરત જ એ ભિક્ષુ થયો. ઉપસંપદા લીધા બાદ એક જ વરસ પછી સંઘની અભિવૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી એણે બીજા એક જુવાન માણસને પોતાના હાથ નીચે પ્રવ્રજ્યા આપી. આ વાતની ભગવાનને ખબર પડી; ત્યારે તેમણે એનો નિષેધ કર્યો અને એવો નિયમ કર્યો કે, જેને ભિક્ષુ થયાને દસ વરસ થયાં ન હોય, તેણે પોતાના હાથ નીચે બીજાને ઉપસંપદા આપવી નહિ.^૧ ઉપસેનના મન પર એનું ઘણું સાઈ પરિણામ થયું, અને અરણ્યવાસ વગેરેથી એણે પોતાની જાતને જ નહિ પણ બીજા તરણુ ભિક્ષુઓને પણ સાઈ વલણ લગાડ્યું. દસ વરસ સંઘમાં રહ્યા પછી નિયમ મુજબ એણે ઘણા શિષ્યો કર્યા. તેઓ પણ પોતાના ઉપાધ્યાયની માફક અત્યંત સાદાઈથી રહેતા. એમને લઈને એક વખત ઉપસેન બુદ્ધદર્શન માટે આવ્યાની હકીકત બીજા ભાગમાં (કલમ ૩૪) આવી જ ગઈ છે.

સગાયતનસંયુત્તના બીજા પણણાસકના બીજા વગ્ગના સાતમા

સુતમાં ઉપસેનના અંતકાળની વાત આપેલી છે. તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

સારિપુત્ર અને ઉપસેન રાજગૃહમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપસેનને સાપ કરડ્યો. એણે લિશ્તુઓને કહ્યું, “ મારા શરીરને ખાટલા પર નાંખી બહાર લઈ જાઓ. નહિ તો એ અહીં જ ભૂસા જેવું થઈ જશે.” સારિપુત્રે કહ્યું, “ તારા શરીરમાં કંઈ પણ વ્યંગ દેખાતું નથી. તેમ છતાં, એ ભૂસા જેવું થઈ જશે, એમ કેમ કહે છે?”

ઉપસેને કહ્યું, “ જેને આ ઇંદ્રિયો મારી છે અથવા તે હું જ છું એમ લાગે છે, તેની જ ઇંદ્રિયોમાં વિકાર થવો સંભવનીય છે. પણ મને એમ નથી લાગતું; તેથી મારા શરીરમાં વ્યંગ શી રીતે દેખાય?”

આ સંવાદ થયા પછી ઉપસેનને ખાટલા ઉપર સુવાડી બહાર લઈ જવામાં આવ્યો, અને ત્યાં એ મરણ પામ્યો.

સાદાઈનું વલણ લગાડી પોતાના શિષ્યોને અને એથી ખીન્ન લિશ્તુઓને તથા ભગવાનને એ પ્રસન્ન કરતો; તેથી બધાને પ્રસન્ન કરનારા લિશ્તુઓમાં એને અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

૨૫

દુષ્પ મલ્લપુત્ર

“ શયનાસનોની વ્યવસ્થા કરનારા લિશ્તુશ્રાવકોમાં દુષ્પ મલ્લપુત્ર શ્રેષ્ઠ છે. ”

આ મલ્લોના રાજ્યમાં અનુષ્ઠિપ્ય નગરમાં એક મલ્લરાજને ઘેર જન્મ્યો હતો. માતાને નવ માસ ભરાયા પછી એ એકાએક મરણ પામી. એને ચિતા પર સુવાડી અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો. તે વખતે અગ્નિના તાપથી પેટ ફૂટી જઈ ગર્ભનીચે એક બાલુએ દ્રવ્યતુણ (ધરો) પર પડ્યો. એમાંથી જીવતો છોકરો નીકળ્યો; અને એને લાવીને એની દાદીને સોંપવામાં આવ્યો. દ્રવ્યતુણ પર પડીને ખર્યો તેથી દાદીએ એનું નામ દુષ્પ (દ્રવ્ય) જ પાડ્યું. મોટા

થયો ત્યારે દાદીમાની રળ લઈ એ લિલ્હુ થયો. એની કાર્યદક્ષતા જોઈ સંધે એને શયનાસનેનો વ્યવસ્થાપક નીમ્યો. આ કામ એ સારી રીતે બજાવતો હતો. પણ એને લીધે મેસિય અને ભુમ્મજક એ બે લિલ્હુઓ એના વેરી થયા. બીજા ભાગની ૧૨, ૧૩ તથા ૬૨ મી કલમોમાં એમની વાત આવી જ ગઈ છે. દબ્બનું ચીવર જીર્ણ થયું ત્યારે સંધે એને પોતાની માલિકીનું ચીવર આપ્યું અને એથી પડવર્ગીય લિલ્હુઓ સંધને દોષ દેવા લાગ્યા; આ વાત આ જ ભાગની ૧૩૦ મી કલમમાં છે. આ ઉપરથી એમ જણાઈ આવે છે કે, અપવાદ તરીકે થોડા લિલ્હુઓ બાદ કરતાં દબ્બ મદલપુત વ્યવસ્થાપક તરીકે સર્વ લિલ્હુસંધને પ્રિય હતો, અને એને લીધે જ શયનાસનેની વ્યવસ્થા કરનારા લિલ્હુઆવકોમાં એને અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

૨૬

પિલિંદવચ્છ

“ દેવતાઓને પ્રિય હોય એવા લિલ્હુઆવકોમાં પિલિંદવચ્છ એક છે. ”

એનો જન્મ આવસ્તીના એક બ્રાહ્મણકુળમાં થયો હતો. પિલિંદવચ્છ એ એનું નામ. મોટો થયા પછી લિલ્હુ થઈ અનુક્રમે એ અર્હતપદ પામ્યો. તો પણ લિલ્હુઓને અને બીજાઓને ‘વૃષલ’ કહીને બોલાવવાની એની કુટેવ ગઈ નહિ. આ વિશે ઉદાનવગ્ગમાં જે વાત છે, તેનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે:—

એક સમયે ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે પિલિંદવચ્છ લિલ્હુઓને ‘વૃષલ’ કહી બોલાવતો. આ વાતની ભગવાનને ખબર પડી, એટલે એમણે પિલિંદવચ્છને બોલાવી એ વિશે તપાસ કરી. ‘હું એવું કહું છું’ એવું પિલિંદવચ્છે કબૂલ કર્યું. પણ એના મનમાં દુષ્ટચુદ્ધિ બિલકુલ નથી, એ જાણી ભગવાને લિલ્હુઓને કહ્યું, “ લિલ્હુઓ, પાંચસો જન્મ આ બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મેલો

હોવાથી 'વૃષલ' શબ્દ એના મ્હોંમાં બેસી ગયો છે. પણ એના મનમાં કપટ કે અભિમાન નથી. ”

૨૭

આહિય દારુચીરિય

“ તરત જ બોધ પ્રાપ્ત કરી લેનારા ભિક્ષુશ્રાવકોમાં આહિય દારુચીરિય શ્રેષ્ઠ છે.”

આ આહિય રાજ્યમાં દરિયા કિનારા પર આવેલા કોઈ ગામમાં જન્મ્યો હતો, અને હોડી ચલાવીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. એક વખત નૌકામાં બેસી એ સુવર્ણભૂમિ જતો હતો. માર્ગમાં તોફાનમાં સંપડાઈ નૌકા ડૂબી ગઈ. પરંતુ સારે નશીબે એને એક લાકડાનો કંકડો હાથ લાગ્યો. એની મદદથી તરતો તરતો એ સુપ્પારક પટ્ટન પાસે કિનારે જઈ પહોંચ્યો. એનાં વસ્ત્રપ્રાવરણ સમુદ્રનાં મોજાંમાં તણાઈ ગયાં હતાં; એટલે એવી નર્મસ્થિતિમાં જવું શરમ ભરેલું લાગવાથી પાસેના તળાવને કાંઠે પથરાયેલી શેવાળ^૧ પહેરી અને એક મૃતકપાલ હાથમાં લઈ ગામમાં ભિક્ષા માટે ગયો. સુપ્પારકના લોકો એને જોઈ ઘણા પ્રસન્ન થયા. એમને લાગ્યું કે આ કોઈ સાધુ પુરુષ હશે; અને સત્ત્વપરીક્ષા કરવા માટે એમણે એને નાનાં પ્રકારનાં વસ્ત્રો આપવા માંડ્યાં. શેવાળ પહેરવાથી પોતાને આટલું બધું માન મળે છે, એ જોઈ આહિયે એ વસ્ત્ર લેવાની સાફ ના પાડી. ત્યારથી એનો વધારે ને વધારે સત્કાર થવા લાગ્યો. શેવાળ કરતાં પાટીયાનો કંકડો વધારે સાદો અને સુગમતાવાળો છે, એમ વિચારી પાટીયાના કંકડાને દોરડીઓ બાંધી એ એ પહેરતો, તેથી એનું ‘દારુચીરિય’ એવું નામ પડ્યું. આ ગુણોને લીધે લોકો એને અતિશય જાપેર ચઢાવવા લાગ્યા, તેથી એને પણ પોતે અહર્તપદને પ્રાપ્ત થયો છે એવું લાગવા માંડ્યું.

૧. ઉદાન--અટ્ટકયામાં, ‘આકડાનાં ફળને વાંકની દોરીઓથી બાંધી એ એણે પહેર્યો.’ એમ છે.

પૂર્વજન્માં બાહ્યની જે કોઈ સગી થતી હતી, એવી એક દેવતા બાહ્યના આશ્રમ પાસે રહેતી હતી. બાહ્યની આવી માન્યતા થએલી નેષ્ટ એ બોલી, “ બેટા બાહ્ય, તું અહિં તો નથી જ, પણ અહિં ત્યાં માર્ગની પણ તને ખબર નથી. ”

બાહ્ય:—તારે હે દેવતા, દુનિયામાં અહિં ત કે અહિં તને રસ્તે ચાલનારા ક્યા લોકો છે ?

દેવતા:—બાહ્ય, ઉત્તરદેશમાં શ્રાવસ્તી નામનું નગર છે. ત્યાં હાલમાં સમ્યક્સંબુદ્ધ ભગવાન રહે છે. એ જાતે અહિં ત હોઈ અહિં તપદની પ્રાપ્તિ માટે ધર્મોપદેશ કરે છે.

દેવતાના આ કથનથી બાહ્યને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયું; અને તરત જ મુખ્યારકથી શ્રાવસ્તી જવા માટે ઉપડ્યો. રસ્તામાં એણે કોઈ પણ દેકાણે એક રાતથી વધારે મુકામ કર્યો નહિ. એ જેતવન-વિહારમાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે એને ખબર પડી કે ભગવાન હમણાં જ શ્રાવસ્તીમાં લિક્ષા માટે ગયા છે. બાહ્ય પાછળ પાછળ જઈ ભગવાનને એક ગલીમાં મળ્યો અને વંદન કરી ઉપદેશ કરવા માટે પ્રાર્થના કરી. ભગવાને કહ્યું કે, આ લિક્ષાટનને વખત છે, ધર્મોપદેશનો નથી. પણ બાહ્ય બોલ્યો, “ ભદ્રંત, અમે કેટલો વખત જીવીએ એનો શો નિયમ ? મને આપનો ઉપદેશ જલદીથી સંભળાવો. ” એના આગ્રહને લીધે ભગવાને એને ટૂંકમાં આ પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો:—

“બાહ્ય, તું જે જીવે તે તે જીવે છે, એટલું જ થવા દે; તું જે સાંભળે તે સાંભળે છે, એટલું જ થવા દે; તું જે અનુભવે તે અનુભવે છે, એટલું જ થવા દે; અને જે જાણે તે જાણે છે, એટલું જ થવા દે. તું આવો અભ્યાસ કર. નો આવો અભ્યાસ કરીશ, તો દષ્ટ, શ્રુત, અનુભૂત અને જ્ઞાત એમાં તું પોતાને જોઈશ નહિ. અને જ્યારે તું પોતાને એમાં નહિ જીવે ત્યારે આ લોકમાં,

પરલોકમાં કે ખીજે કોઈ પણ ઠેકાણે તને જન્મ નથી; અને આ જ દુઃખનો અંત છે.”

આ ઉપદેશ સાંભળી બાહ્ય ત્યાં ને ત્યાં જ અહત્પદ પામ્યો. ભગવાન ત્યાંથી નીકળી ગયા પછી એક વીંધાએલી ગાયે બાહ્યને મારી નાંખ્યો. લિક્ષાટનથી પાછા આવતાં ભગવાનને એનું મડદું જોયું, અને એને એક ખાટલા પર ઉપડાવી લિક્ષુઓ દ્વારા ગામ બહાર લઈ જઈ બાળી નાંખાવ્યું; અને એનાં અસ્થિ પર સ્તૂપ બંધાવ્યો. એની શી ગતિ થઈ, એવો જ્યારે લિક્ષુઓએ પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે ભગવાને, એ પરિનિર્વાણ પામ્યો, એમ કહ્યું. અત્યંત થોડા વખતમાં નિર્વાણપદનો બોધ થયો તેથી તરત જ બોધ પ્રાપ્ત કરી લેનારા લિક્ષુ-શ્રાવકોમાં એને અગ્રસ્થાન મળ્યું.

૨૮

કુમાર કાશ્યપ

“ ઉત્તમ ભાષણ કરનારા લિક્ષુશ્રાવકોમાં કુમાર કાશ્યપ એક છે.”

રાજગૃહની એક તરુણ સ્ત્રીને લિક્ષુણી થવાની ઉલ્લટ ઇચ્છા હતી. પણ એને માબાપની પરવાનગી મળી નહિ. પરણ્યા પછી એણે પોતાના પતિનું મન મનાવી એની પાસેથી પરવાનગી મેળવી અને એ લિક્ષુણી થઈ. લિક્ષુણી થયા પછી એનામાં ગર્ભવતીનાં લક્ષણો સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યાં, અને એ વાત બધે ફેલાઈ ગઈ. એ બાળ્યતની તપાસ કરવા ભગવાને ઉપાસિની યોજના કરી. એણે વિશાખાને તથા શ્રાવસ્તીની અન્ય ઉપાસિકાઓને બોલાવી, એ બાળ્યતની સારી રીતે તપાસ કરી એવો ચૂકદો આપ્યો કે, એમાં એ તરુણ લિક્ષુણીનો કંઈ પણ વાંક નથી, કારણ કે લિક્ષુણી થતાં પહેલાં જ એ ગર્ભવતી હતી. ભગવાનને પણ આ ચૂકદો પસંદ પડ્યો. એને જે છોકરો થયો તેને પસેનદિ રાજાને સોંપવામાં આવ્યો. પસેનદિએ એનું

કારયપ નામ પાડ્યું, અને એ મોટા થયો ત્યારે એને પ્રવ્રજ્યા અપાવી. કારયપ નામના બીજા પણ લિશ્તુઓ હતા; તેથી એને ‘કુમાર કારયપ’ કહેવાનો પ્રચાર પડ્યો, અને આગળ જતાં એ એ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. મન્નિકમનિકાયના વચ્ચીકસુતની અઢી-કથામાં પણ આવી જ રીતે કુમાર કારયપની વાત આપેલી છે.

૨૯

મહાકોટિત

“પ્રતિસંલિદાજ્ઞાન પ્રાપ્ત થએલા લિશ્તુશ્રાવકોમાં મહાકોટિત એક છે.”

આનો જન્મ શ્રાવસ્તીમાં એક બ્રાહ્મણ કુળમાં થયો હતો. કોટિત એ એનું નામ. આગળ જતાં, લિશ્તુ થયા પછી, એને મહાકોટિત કહેવા લાગ્યા. મન્નિકમનિકાયના મહાવેદસ્વસુતમાં તેમ જ સંયુત અને અંશુતરનિકાયમાંના ઘણાં સુતોમાં એણે સારિયુતને ઘણા મહત્વના પ્રશ્નો પૂછ્યાનો ઉલ્લેખ છે; અને એ ઉપરથી એને પ્રતિસંલિદાજ્ઞાન થયું હતું, એ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે. પરંતુ દુઃખકારક વાત એટલી જ છે કે, આ સર્વ સુતોમાં અથવા તો એમની અઢીકથાઓમાં મહાકોટિતના ચરિત્ર પર વિશેષ પ્રકાશ પડે એવી હકીકત મળી આવતી નથી.

૩૦

આનંદ

“બહુશ્રુત લિશ્તુશ્રાવકોમાં આનંદ એક છે.”

૧. અર્થ, ધર્મ, નિરુક્તિ અને પ્રતિભાન એવી ચાર પ્રતિસંલિદાઓ છે. પદાર્થના ચાર્ય જ્ઞાનને અર્થપ્રતિસંલિદા, કાર્યકારણના જ્ઞાનને ધર્મપ્રતિસંલિદા, સાધાજ્ઞાનને નિરુક્તિપ્રતિસંલિદા અને નિર્વાણના જ્ઞાનને પ્રતિભાનપ્રતિસંલિદા કહે છે. આ ચાર પ્રતિસંલિદાઓનો વિસ્તાર ત્રિપિટકાન્તર્ગત ‘પ્રતિસંલિદામગ્ગ’ એ ગ્રંથમાં કરેલો છે. અભિધર્મપિટકના વિભંગ પ્રકરણમાં પણ એમના પર દીક્ષા છે.

“ સ્મૃતિમાન્ લિક્ષુશ્રાવકોમાં આનંદ શ્રેષ્ઠ છે.”

“ ગતિમાન્^૧ લિક્ષુશ્રાવકોમાં આનંદ શ્રેષ્ઠ છે.”

“ ધૃતિમાન્ લિક્ષુશ્રાવકોમાં આનંદ શ્રેષ્ઠ છે.”

“ ઉપસ્થાયક લિક્ષુશ્રાવકોમાં આનંદ શ્રેષ્ઠ છે.”

અત્યાર સુધી આવી ગએલા લિક્ષુઓમાં કે હવે પછી આવનારાઓમાં જેથી વધારે સુતો કેટલાં પાણુ મળેલાં નથી. પણ આનંદને પાંચ આપવામાં આવ્યાં છે. એ ઉપરથી ત્રિપિટકસાહિત્યમાં આનંદની કેટલી યોગ્યતા છે, તેનું સહેજે અનુમાન કરી શકાશે. એ ભગવાનનો પિત્રાધ ભાઇ; અમિતોદન શાક્યનો પુત્ર; અને ભગવાન કરતાં ઉંમરે ન્હાનો હતો. અનુરુદ્ધની સાથે જે પાંચ શાક્યકુમારોએ પ્રવ્રજ્યા લીધી, તેમાંથી આ એક. આ એટલો બધો બહુશ્રુત હતો કે, ભગવાનના પરિનિર્વાણ પછી એમના ઉપદેશનું સંકલન કરવા માટે મહાકાર્યપને એની ઘણી મદદ થઇ. ઘણાં ખરાં સુતના આરભમાં ‘ **एवं मे सुतं** ’ (એવું મેં સાંભળ્યું છે)’ આ વાક્ય હોય છે. ભગવાનના પરિનિર્વાણ પછી ત્રણ મહીને રાજગૃહમાં લરાએલી સભામાં (સંગીતિમાં) મહાકાર્યપે આનંદને, “ તે શું સાંભળ્યું છે ? ” એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો, ત્યારે એણે ‘ **एवं मे सुतं** ’ એમ કહી ભગવાન પાસેથી સાંભળેલાં ઉપદેશાત્મક સુતો કહી સંભળાવ્યાં એવો અદ્વૈતકથાકારનો ખુલાસો છે. આ જો કે બધે ઠેકાણે લાગુ પડતો નથી—કારણ કે, એવું મેં સાંભળ્યું છે; એક વખતે આયુષ્યમાન્ આનંદ અમુક સ્થળે રહેતો હતો, એવી પ્રસ્તાવનાવાળાં પણ કેટલાંક સુતો મળી આવે છે—તો પણ કેટલાંક ખાસ સુતો પહેલી સભામાં આનંદે જ કહેલાં હોવાં જોઇએ, અને ત્યારથી ઉપરનું વાક્ય દરેક સુતની શરૂઆતમાં મૂકવાની પદ્ધતિ રૂઢ થઇ હોવી જોઇએ. ભગવાનનો અત્યંત અમૂલ્ય ઉપદેશ જેણે શીઘ્રગતિથી પોતાના અંતઃકરણમાં સાચવી મૂક્યો,

૧. ગતિમાન્ અટલે વેગવાન; ઉપદેશકનો ઉપદેશ એકદમ ધ્યાનમાં લેનારો.

તેને બહુશ્રુત, સ્મૃતિમાન, ગતિમાન અને ધૃતિમાન લિક્ષુઓમાં અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું, એમાં શી નવાઈ ?

આનંદ ખરેખરો ભક્ત હતો. ભગવાનના પરિનિર્વાણ સુધી એને અર્હત્પદ પ્રાપ્ત થયું નહિ. એ માત્ર ‘જ્ઞાતાઆપન્ન’ હતો. તો પણ ભગવાન પર એનો નિસ્સીમ પ્રેમ હતો. નાગસમાલ, નાગિત, ઉપવાણ, સુનકખત્ત, ચુન્દશ્રામણેર, સાગત, રાધ, અને મેઘિય એ બધાઓએ વચમાં વચમાં ભગવાનની સેવા (ઉપસ્થાન) કરી છે. તો પણ આનંદના જેવો એ બધામાં કોઈ પણ નહોતો. ક્યે વખતે ભગવાનને શું જ્ઞેષ્ઠએ છે, કોઈની મુલાકાત કેવી રીતે કરાવવી, વગેરે સર્વ બાબતોમાં આનંદ કુશલ અને દક્ષ હતો. માત્ર એક મહા-પરિનિર્વાણસુત્તઃ વાંચવાથી જ આનંદને ઉપસ્થાયકોમાં અગ્રસ્થાન કેમ મળ્યું તે રહેજે સમજાશે.

૩૧

ઉરુવેલ કારયપ

“ મહાપરિવારલિક્ષુશ્રાવકોમાં ઉરુવેલ કારયપ શ્રેષ્ઠ છે. ”

એનો જન્મ બ્રાહ્મણકુળમાં થયો હતો. એ ઉંમરે ભગવાનથી કંઈક મોટો હતો. મોટો થયા પછી જટિલપંથમાં દાખલ થઈ મોટા પરિવાર સાથે એ ઉરુવેલ પ્રદેશમાં રહેતો હતો. નદીકારયપ અને ગંગાકારયપ એ એના ન્હાના ભાઈઓ પણ જટિલોના આગેવાન થઈ એ જ પ્રદેશમાં રહેતા હતા. એમને ભગવાને પોતાના શિષ્ય કેવી રીતે કર્યા, એનું વર્ણન બુદ્ધલીલાસારસંગ્રહમાં (ભાગ ૨, પ્રકરણ ૬) આવી ગયું છે.

૩૨

કાળદાયી

“ કુલપ્રસાદક લિક્ષુશ્રાવકોમાં કાળદાયી શ્રેષ્ઠ છે. ”

* એનો સારાંશ બુદ્ધલીલાસારસંગ્રહના ત્રીજા ભાગના અંતમાં આપેલો છે.

આપણો યોધિસત્ત્વ, યોધિવૃક્ષ, રાહુલમાતા દેવી, કંથક અશ્વ, છન્ન સારથિ અને કાળુદાયી એ બધા એક જ દિવસે જન્મ્યા હતા. કાળુદાયી યોધિસત્ત્વનો બાળમિત્ર હતો. એનું નામ ઉદાયી; પણ જરા કાળો હોવાથી એને કાળુદાયી કહેતા. યોધિસત્ત્વ બુદ્ધ થઈ જ્યારે બધે પ્રસિદ્ધ થયા, ત્યારે શુદ્ધાદન રાજાએ એને કપિલવસ્તુ લાવવા માટે ધણા દૂત રાજગૃહ મોકલ્યા. પણ એ બધા ય બુદ્ધનો ધર્મોપદેશ સાંભળી અહર્નત થઈ જતા અને એ જ સુખમાં નિમગ્ન રહેતા. છેવટે કાળુદાયીની આ કામ માટે યોજના કરવામાં આવી. એ જો કે અહર્નત થયો, તો પણ બુદ્ધને સ્વદેશ લઈ જવાનું કામ કરવાનું ભૂલી ગયો નહિ.*

મજ્ઞિમ્મનિકાયના લટુકિકાપમસુત્તમાં અને સંયુત્તનિકાયનાં કેટલાંક સુતોમાં એક ઉદાયી નામના ભિક્ષુનો ઉલ્લેખ છે; અને જો કે અટ્ટકથામાં એ તથા આ કાળુદાયી એ બંને એક જ છે, એવો આધાર મળી આવતો નથી, તો પણ એ બંને એક જ હતા એવું અનુમાન કરીએ તો હરકત નથી. ખીજે એક ઉદાયી ભિક્ષુ વિનય-ગ્રંથમાં વારંવાર આવે છે. પરંતુ એ આ ન હોઈ કાળુદાયી નામનો ખીજે એક ભિક્ષુ હતો એવું વિનય-અટ્ટકથા ઉપરથી માલુમ પડે છે.^૧ ગૃહસ્થોનાં કુટુંબોમાં આ સર્વને પ્રિય થઈ પડતો; તેથી એને કુલપ્રસાદક ભિક્ષુશ્રાવકોમાં અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

* બુદ્ધિલીલાસારસંગ્રહ ભા. ૨, પ્રકરણ ૮.

૧. અયં हि सेव्यसकस्स उपज्झायो लालुदायी नाम भन्तामिग-
सप्पटिभागो निहारामतादिमनुयुत्तानं भज्जतरो लोलभिक्षु । (પઠમ-
સંવાદિસેસ-અટ્ટકથા)

આ સેવ્યસકનો ઉપાધ્યાય નામે કાળુદાયી, બ્રાન્ત મૃગ જેવો, બધવા વગેરેમાં સુખ માનનારા ભિક્ષુઓમાંનો એક લોભી ભિક્ષુ હતો.

૩૩

ખડકુલ^૧

“નિરોગી લિક્ષુગ્રાવકામાં ખડકુલ પહેલો છે.”

આનો જન્મ કૌશાંખીના એક શ્રેષ્ઠિકુળમાં થયો હતો. ભગવાન કરતાં એ ઉંમરે મોટો હતો. જન્મ્યા પછી પાંચમે દિવસે^૨ એને ન્હાવા માટે યમુના પર લઈ ગયા હતા; તે વખતે એ દાદના હાથ-માંથી સરી જઈ નદીમાં પડ્યો, અને એને એક મોટું માછલું ગળી ગયું.* એ માછલું એકદમ નદીના પ્રવાહમાં નીચે તણાઈ વારાણસી આગળ માછીની જાળમાં સપડાયું. એ માછીએ એક શ્રીમંતને ઘેર જઈ એ વેચ્યું. ઉત્તમ માછલું જોઈ શેઠાણી જાતે જ એ કાપવા બેઠાં, અને એ કાપતાં એમાંથી આ છોકરો જડ્યો. શેઠાણીને ખિલકુલ સંતાન ન હતું. તેથી આ પુત્રલાલથી એને અતિ આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક હતું. એણે એનું સારી રીતે લાલનપાલન કર્યું. પરંતુ છોકરો માછલાના પેટમાંથી નીકળ્યો હતો એ વાત ચારે તરફ ફેલાઈ. ત્યારે પેલા કૌશાંખીના શાહુકારનાં માણસો વારાણસી આવીને છોકરાને પાછો માગવા લાગ્યાં; અને તેથી ટૂંટો ઉપસ્થિત થયો. છેવટે ફરિયાદ રાજ પાસે ગઈ. રાજાએ કહ્યું, “આ માએ એને નવ માસ સુધી પેટમાં રાખ્યો; તેથી એ એની મા નથી એમ કહી શકાય નહિ. પણ ખીજાએ એને માછલાના પેટમાંથી સહીસલામત બહાર કાઢ્યો

૧. ખાકુલ એવો પાઠ પણ મળી આવે છે.

૨. આ મન્વિષ્ણુમનિહાયના ખડકુલસુતની અટૂંકયાનું કથન છે, અને એ વધારે શ્રાવ્ય લાગવાથી એનો સ્વીકાર કર્યો છે. મનોરથપૂરણીમાં એ જન્મ્યા તે દિવસે જ એને યમુના પર લઈ જવામાં આવ્યો” એવું છે.

* Now the Lord had prepared a great fish to swallow up Jō-nah. And Jō-nah was in the belly of the fish three days and three nights (Jon. 1-17). અહીં ખાદ્યજલમાંની આ જોનાહની વાતનું સ્મરણ થાય છે.

અને એનું લાલનપાલન કર્યું, તેથી એની પણ યોગ્યતા માના જેટલી જ છે. હવે તમે એમ કરો કે, આ છોકરાને બંને કુટુંબોનો વારસ ગણો. ”

રાબ્બના ચૂકાદા પ્રમાણે બંને કુટુંબોમાં એનું પાલન પોષણ થવા લાગ્યું. એ કાઠવાર કૌશાંબીમાં તો કાઠવાર વારાણસીમાં રહેતો; અને તેથી જ એનું નામ બ્રહ્મકુલ (દ્વિકુલ) પડ્યું.

કૌશાંબીમાં ભગવાનનો ધર્મ શ્રવણ કરી એ ભિક્ષુ થયો, એવું મનોરથપૂરણીનું કહેવું છે; પરંતુ બ્રહ્મકુલસુતની અટ્ટકથામાં એવું લખ્યું છે કે, એ વારાણસીમાં ભિક્ષુ થયો.^૧

ભિક્ષુ થયા પછી એણે પોતાનું જીવન કેવી રીતે ગુજાર્યું, તેનું વર્ણન બ્રહ્મકુલસુતમાં જ છે. એનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે:—

આયુષ્માન્ બ્રહ્મકુલ રાજગૃહમાં વેળવનમાં રહેતો હતો. તે વખતે બ્રહ્મકુલનો જૂનો મિત્ર અચેલ (નમ્ર) કાશ્યપ એની પાસે આવ્યો, અને એને કહ્યું, “આયુષ્માન્ બ્રહ્મકુલ, તને ભિક્ષુ થયે કેટલાં વરસ થયાં ? ”

બ્રહ્મકુલ:—એંશી વરસ. †

કાઠ:—આ એંશી વરસમાં તે કેટલીવાર સ્ત્રીસમાગમ કર્યો ?

બ્રહ્મકુલ:—આયુષ્માન્ કાશ્યપ, તેં ભળતો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો ! એમ ન પૂછતાં, તું એવું પૂછ કે, આ એંશી વરસમાં તારા મનમાં કેટલી વાર કામવિકાર ઉત્પન્ન થયો ?

૧. મજ્ઞિમભાણકાના પહેલા અને આ ફરકની મનોરથપૂરણીના કૃતિને ખબર હતી, એમ જણાય છે. “પંચમદિવસે...પેસેસીતિ મજ્ઞિમમમાણકા ।” એ જ પ્રમાણે આ જગ્યાએ, “વારાણસીતિ મજ્ઞિમમમાણકા ।”

† બ્રહ્મકુલે પ્રવ્રજ્યા લીધી, તે વખતે એની ઉંમર એંશી વરસની હતી, એવું બંને અટ્ટકથાઓનું કહેવું છે. એ હિસાબે મરણ વખતે એની ઉંમર ૧૬૦ વરસની હોવી જોઈએ. વખતે અટ્ટકથાઓની આ અતિશયોક્તિ હોવાનો પણ સંભવ છે.

કાઠ:—હીક, ત્યારે કેટલી વાર કામવિકાર ઉત્પન્ન થયો તે કહે.

ખઠ:—આયુષ્મન્ કારયપ, આ એંશી વરસમાં મારા મનમાં એક વખત પણ કામવિકાર ઉત્પન્ન થયો હોય એવું મને યાદ નથી. એટલું જ નહિ, પણ દ્વેષબુદ્ધિ કે બીજાને અને પોતાની જાતને ત્રાસ આપવાની બુદ્ધિ પણ મારામાં કદી ઉત્પન્ન થઈ નથી. મેં ગૃહસ્થે આપેલું ચીવર કદી પણ ગ્રહણ કર્યું નથી. કદી બીજા પાસેથી ચીવર શીવડાવી લીધું નથી. કદી ગામમાં બેઠો નથી કે જમ્યે નથી. લિશ્તુણી-ઉપાશ્રયમાં કદી ગયો નથી...કદી મને રોગ થયો નથી અને એસડ દાખલ મેં કદી એક હરડે પણ ખાધી નથી. કદી તકીયે અઢેલીને બેઠો નથી, અને કદી ગામમાં ચોમાસું પસાર કર્યું નથી. પ્રવ્રજ્યા પછી હું સાત જ દિવસ પૃથગ્જન^૧ હતો; સાત જ દિવસ દેવાદાર થઈ મેં રાષ્ટ્રપિંડનું લક્ષણ કર્યું. પણ આઠમે દિવસે અર્હત્પદ મેળવ્યું.

ખડકુલનું આ લાપણ સાંભળી અચેલ કારયપ પ્રસન્ન થયો અને એનો શિષ્ય થયો. ત્યાર પછી આજે હું પરિનિર્વાણ પામનાર છું, એમ કહી ખડકુલે બધા વિહારમાં જઈ લિશ્તુએને બોલાવી આપ્યા અને લિશ્તુસંઘમાં બેઠો બેઠો પરિનિર્વાણ પામ્યો.

૩૪

સોલિત

“પૂર્વજન્મ યાદ હોય એવા લિશ્તુઆવકામાં સોલિત શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ એક બ્રાહ્મણકુળમાં થયો હતો હતો. એનું નામ સોલિત. આગળ જતાં મોટો થયા પછી એ લિશ્તુ થયો, અને ધ્યાનસમાધિની લાવના કરી પૂર્વજન્મસ્મૃતિજ્ઞાનમાં પ્રવીણ થયો.

૧. પૃથગ્જન એટલે સામાન્ય મનુષ્ય, જેણે આર્યમાર્ગ ગ્રહણ કર્યો નથી તે. આવો માણસ લિશ્તુ પર નિર્વાહ કરે તો એ દેરાનો કરજદાર બને છે. પરંતુ અર્હત અનૃષ્ટ (દેવામાંથી મુક્ત) થઈ રાષ્ટ્રીય અન્ન ખાય છે.

વિનયગ્રંથમાં ચોથી પારાજિકાની ટીકામાં માત્ર એનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. અન્ય સ્થળે એની માહિતી મળી આવતી નથી.

૩૫

ઉપાલિ

“વિનયધર લિક્ષુશ્રાવકોમાં ઉપાલિ શ્રેષ્ઠ છે.”

એ જાતનો હજમ હતો. એની વાત અનુરુદ્ધની વાતમાં (પ્ર. ૫) આવી ગઈ છે. પહેલી સંગીતિમાં મહાકારયપે એને જ પૂછીને વિનયનો સંગ્રહ કર્યો, એવું વિનય-અદૂકથામાં કહ્યું છે. એ ઉપરથી વિનયધર-પરંપરાનો આ પહેલો આચાર્ય હતો, એમ જણાય છે.

૩૬

નંદક

“લિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરનારા લિક્ષુશ્રાવકોમાં નંદક શ્રેષ્ઠ છે.”

આ શ્રાવસ્તીમાં એક સારા કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો; અને મોટો થયા પછી લિક્ષુ થયો. એ લિક્ષુણીઓને અત્યંત નિઃસ્પૃહતાથી ઉપદેશ કરતો. એ વિશે નંદકોવાદ નામનું એક સુત્ત મન્નિઝમનિકાયમાં છે જ. એ ઉપરાંત, ભગવાન એના ઉપદેશને કેટલું મહત્ત્વ આપતા, એનો એક દાખલો અંગુત્તરનિકાયના નવક નિપાતમાં મળી આવે છે:—

એક વખત નંદક શ્રાવસ્તીમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં આવેલી ઉપસ્થાનશાળામાં લિક્ષુઓને ઉપદેશ કરતો બેઠો હતો. ભગવાન ત્યાં આવ્યા, અને એનો ઉપદેશ પૂરો થતાં સુધી દરવાજાની બહાર ઉભા રહ્યા. ત્યાર પછી એમણે ધીમે રહીને બારણું ખખડાવ્યું. લિક્ષુઓએ બારણું ઉઘાડ્યું એટલે ઉપસ્થાનશાળામાં જઈ ભગવાન ત્યાં જોડેલા આસન પર બેઠા અને બોલ્યા, “નંદક, તે લિક્ષુઓને ઘણો લાંબો ઉપદેશ કર્યો. દરવાજા બહાર ઉભા રહી મારી પીઠ દુખવા લાગી.”

નંદકે બોલ્યો, “ભદ્રંત, આપ બહાર ઉભા હતા એની જો

મને ખચર પડી હોત તો આટલો વખત ઉપદેશ કરવાનું મને સૂઝ્યું જ ન હોત.”

નંદકને ઓશિયાળા જેવો થએલો જોઇ ભગવાને કહ્યું “ નંદક, તેં સારા માણસને શોભે એવું જ આચરણ કર્યું છે. તારા જેવા સારા લિક્ષુઓને ભેગા મળ્યા હો ત્યારે આ બે જ વાતો શોભે છે—કાં તો ધાર્મિક સંભાષણ કે ખીન્નું, આયમૈન.”

૩૭

નંદ

“ ઇદ્રિયોનું રક્ષણ કરતારા લિક્ષુઆવકોમાં નંદ શ્રેષ્ઠ છે.”

આ મહાપ્રજાપતી જોતખીનો છોકરો; ભગવાનનો સાવકો અને મશીયાઈ લાઇ. ત્રિપિટકમાં જ એને વિશે ઘણી માહિતી મળી આવે છે. ઉદાનવગ્ગમાં એને વિશે જે માહિતી છે તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

“ આ લિક્ષુ થયો હતો તો પણ પોતાની સ્ત્રીનું સ્મરણ કરી અત્યંત દુઃખ પામતો હતો. તેથી ભગવાને એને ઋદ્ધિના બળથી દેવલોકમાં લઈ જઈ અમ્ભરાઓ બતાવી. મરી ગયા પછી આપણને અમ્ભરાઓનો લાલ થશે, એ વિચારથી એ સ્ત્રીની લત છોડી દઇ, સારી રીતે અહમ્મર્યનું પાલન કરવા લાગ્યો. પણ આ વાત લિક્ષુઓએ જાણી; એટલે તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, નંદ માત્ર નોકર છે; વેતન (પગાર) મળે એ હેતુથી અહમ્મર્ય આચરે છે. આથી એને વૈરાગ્ય થયું, અને એ નિર્વાણપદને પામ્યો.”

નિદાનવગ્ગના લિક્ષુસંયુત્તમાં આ સંબંધી જે હકીકત છે તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

ભગવાન બુદ્ધ શ્રાવસ્તીમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્માન નંદ—ભગવાનનો મશીયાઈ લાઇ—સારી ઇસ્તરી કરેલાં ચીવર પહેરી, આંખમાં અંજન ઘાલી તથા સ્વચ્છ પાત્ર હાથમાં લઈ ભગવાન પાસે

ગયો. ભગવાને એને કહ્યું, “ નંદ, તારા જેવા શ્રદ્ધાપૂર્વક ધર છોડી પ્રવ્રજ્યા લીધેલા કુલપુત્રને માટે આવી રીતે વર્તવું યોગ્ય નથી. આરણ્યક, પિંડપાતિક અને પાંસુકલિક થઇ, કામોપભોગમાં નિસ્પૃહ થવું, એ જ તારે માટે યોગ્ય છે.”

ત્યાર બાદ નંદ કેવી રીતે વર્તવા લાગ્યો, તેનો ઉલ્લેખ અંગુત્તરનિકાયના અદ્વૈકનિપાતમાં મળી આવે છે. ભગવાન કહે છે, “લિક્ષુઓ, જો કોઇને કુલપુત્ર કહી શકાય તેમ હોય, તો તે નંદને જ કહી શકાય તેમ છે. કોઇને બલવાન કહેવો હોય, દેખાવડો કહેવો હોય, તીવ્રકામી કહેવો હોય, તો નંદને જ તેમ કહી શકાશે. નંદ ઇન્દ્રિયોનું રક્ષણ કરવામાં દક્ષ, ભોજનમાં પ્રમાણ સાચવનારો, અલ્પનિદ્રા લેનારો તથા સ્મૃતિસંપ્રજન્યથી યુક્ત (સાવધાન) જો ન હોત, તો બીજા શાને લીધે એ પરિપૂર્ણ અને પરિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય આચરી શક્યો હોત ?

“ લિક્ષુઓ, નંદ જે જે દિશાઓ તરફ જુએ છે તે તે દિશા તરફ, પોતાના મનમાંના લોભ, દૌર્ભનસ્ય વગેરે પાપ વિચાર ઉત્પન્ન ન થાય, એવા નિશ્ચયથી જ જુવે છે. એવી રીતે એ પોતાની ઇન્દ્રિયોનું રક્ષણ કરે છે.

“ એ વિચાર કરીને પિંડપાત ગ્રહણ કરે છે. ક્રીડા માટે, મદ માટે, શણગાર માટે કે અલંકાર માટે એ આહાર ગ્રહણ કરતો નથી. માત્ર આ શરીરનું પાલન થાય, ત્રાસ દૂર થાય, બ્રહ્મચર્યને મદદ થાય, એટલા માટે જ એ આહાર ગ્રહણ કરે છે. આ આહારથી ભૂખની વેદનાઓ નાબૂદ કરી, હું (વધારે જમીને) નવી વેદનાઓ ઉત્પન્ન કરીશ નહિ, આ અન્નથી મારી શરીરયાત્રા સુખાવહ થશે, મને દોષ લાગશે નહિ અને મારા મનને સુખ પ્રાપ્ત થશે, એવો વિચાર કરી એ પિંડપાત ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રમાણે એ પોતાના ભોજનમાં પ્રમાણ જાળવે છે.

“ લિક્ષુઓ, નંદ આખો દિવસ ચંક્રમણ કરી કે એસી રહી પોતાના ચિત્તનું આગસ દૂર કરે છે. એ જ રીતે રાતના પ્રથમ ચામમાં

પણ વર્તી પછી મધ્યમયામમાં જમણે પડખે, પગ પર પગ રાખી ઘણી સાવધાનતાથી સિંહની માફક સૂઈ જાય છે.^૧ પાછો રાતના છેલ્લા યામમાં ઉઠીને ચંદ્રમણ કરી કે ખેસીને મનમાંથી આળસ દૂર કરે છે. એવી રીતે એ અલ્પનિદ્રા લે છે.

“નંદને જે જે વેદનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેની તેને જાણ હોય છે. એવી રીતે એ સ્મૃતિસંપ્રજન્યયુક્ત રહે છે.”

૩૮

મહાકવિન

“લિક્ષુઓને ઉપદેશ કરનારા લિક્ષુઆવકામાં મહાકવિન શ્રેષ્ઠ છે.”

એ સરહદ ઉપરની કુકુટવતી નામની નગરીમાં રાજકુળમાં જન્મ્યો હતો, અને પિતાના મરણ પછી રાજા થયો. આવસ્તીથી આવેલા વેપારીઓ પાસેથી ભગવાનની કીર્તિ સાંભળી, એ લિક્ષુ થવા ઉત્સુક થયો, અને જાગમાંથી બારોબાર પોતાના અમાત્યો સાથે આવસ્તી જવા નીકળ્યો. એની પટરાણી અનોગ્ગ દેવી આ વર્તમાન સાંભળી એની પાછળ પોતાના પરિવાર સાથે આવસ્તી જવા નીકળી. ભગવાનનો અને આ બધાંનો મેળાપ ચંદ્રભાગા નદીને તીરે થયો. કવિન અને એના અમાત્યોને ભગવાને લિક્ષુ બનાવ્યા; અને ઉપ્પલવણ્યા લિક્ષુણી દ્વારા અનોગ્ગ દેવી તથા એના સ્ત્રીપરિવારને લિક્ષુણીઓ બનાવી.

આ મનોરથપૂરણીની વાતનો સારાંશ છે, અને એ સંયુત્ત-અટૂકથાની વાત સાથે મળતો આવે છે. સંયુત્તના મૂળમુત્તમાં * કવિન વિશે જે હકીકત છે તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

૧. આવા રાચનને સિંહ-રાચ્યા કહે છે.

* નિદાનવગ્ગ, લિક્ષુસંયુત્ત, સુત ૧૧. ખીન્ને દેશોએ ધણુંખરું મનોરથ-પૂરણી અને સંયુત્ત-અટૂકથાની હકીકત મળતી આવતી નથી. પરંતુ આ દેશોએ બંનેની હકીકત લગભગ મળતી આવે છે.

ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં રહેતા હતા. એમણે આયુષ્માન મહા-
કપ્પિનને દૂરથી આવતો જોયો અને લિક્ષુઓને કહ્યું, “ લિક્ષુઓ,
આ આ તરફ આવનારા ગોરા, પાતળા, ઉંચા નાકવાળા લિક્ષુને તમે
જોઈ શકો છો કે ? એને દરેક જાતની સમાધિ પ્રાપ્ત થઈ છે; અને
જેને માટે કુલપુત્ર ધરતો ત્યાગ કરે છે, તે અહ્યયર્થપર્યવસાનનો
(નિર્વાણનો) એણે સાક્ષાત્કાર કરી લીધો છે. ”

આ ઉતારા ઉપરથી મહાકપ્પિન રાજા હતો કે નહીં એ જો
કે કહી શકાય તેમ નથી, તો પણ એના વર્ણન ઉપરથી, એ સરહદ
ઉપરના રાજકુળમાં જન્મ્યો હોવો જોઈએ, એવો ભાસ થાય છે.

૩૯

સાગત

“ તેજોધાતુકુશલ^૧ લિક્ષુશ્રાવકોમાં સાગત શ્રેષ્ઠ છે. ”

આનો જન્મ શ્રાવસ્તીમાં એક બ્રાહ્મણકુળમાં થયો હતો; અને
મોટો થયા પછી એ લિક્ષુ થયો. અર્હત થતાં પહેલાં જ એને
યોગસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, અને એનાથી એણે ભદ્રવતિકા ગામમાં
એક ભયંકર નાગનું તેજ હરણ કર્યાની વાત બીજા લોકમાં (કલમ
૧૦૦) આવેલી જ છે.

૪૦

રાધ

“ વક્તા લિક્ષુશ્રાવકોમાં રાધ શ્રેષ્ઠ છે. ”

આનો જન્મ રાજગૃહમાં એક બ્રાહ્મણકુળમાં થયો હતો. રાધ
એ એનું નામ. ઘડપણમાં સ્ત્રી તથા છોકરાંઓ તરફથી અવગણના
થવા લાગી તેથી એણે લિક્ષુ થવાનો વિચાર કર્યો. પણ એને, ધરડો

૧. સમાધિ સિદ્ધ કર્યા પછી પોતાના તેજથી બીજાને આંજી નાંખવાનું
અથવા બીજાનું તેજ હરણ કરવાનું સામર્થ્ય હોય તેને “ તેજોધાતુકુશલ ”
કહે છે.

હોવાથી, પ્રવ્રજ્યા આપવા કોઈ તૈયાર થાય નહિ. છેવટે સારિયુત સ્થવિર દ્વારા ભગવાને એને પ્રવ્રજ્યા અપાવી. મનિઝમ અને સંયુત્ત-નિકાયમાં, ભગવાને એને ઉપદેશોનાં ઘણાં સુતો છે. સંયુત્તમાં તે રાધસંયુત્ત નામનું એક પ્રકરણ જ છે. તેમાં એક જગ્યાએ ભગવાન કહે છે, “નાના છોકરા અને છોકરીઓ માટીનાં ઘર બનાવીને રમે છે; અને જ્યાં સુધી એ ઘર પર એમની આસક્તિ હોય છે ત્યાં સુધી તેઓ એ ઘર પર પ્રેમ રાખે છે. પણ જ્યારે એમને એ ઘરાનો કંટાળો આવે છે ત્યારે હાથ તથા પગથી એમને ભાંગી નાંખી માટી જ્યાં ત્યાં ઉડાડી મૂકે છે. તે જ રીતે; હે રાધ, તું રૂપવેદના વગેરે સ્કંધોનો નાશ કર (એમના પર આસક્તિ ન રાખ).”

૪૧

મોધરાજ

“રક્ષ સીવર ધારણ કરનારા ભિક્ષુઆવકોમાં મોધરાજ શ્રેષ્ઠ છે.”

બાવરી નામનો એક પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મણ શ્રાવસ્તીથી દક્ષિણદેશમાં ગોદાવરીના કાંઠે જઈ રહ્યો, અને ત્યાં એણે એક મહાયજ્ઞ કર્યો. એ યજ્ઞ પૂરો થયો ત્યારે એક બ્રાહ્મણે આવી બાવરી પાસે પાંચસો મહેરો ભાગી. પણ બાવરીએ કહ્યું, “મારી પાસે જે કંઈ હતું તે મેં યજ્ઞમાં વાપરી નાંખ્યું. મારી પાસે હવે કંઈ પણ રહ્યું નથી.” ત્યારે તે બ્રાહ્મણે ક્રોધાયમાન થઈ, ‘સાતમે દિવસે તારા માથાના સાત કંકણ ધાઓ’ એવો શાપ આપ્યો. તેથી બાવરી ઘણો ગભરાઈ ગયો. એની હિતચિન્ત્ર દેવતા ત્યાં પ્રગટ થઈ અને એણે એને કહ્યું, “માથું કંઈ અને એ કંઈ છે. દેવી-રીતે તેની એ દોંગી, લોભી બ્રાહ્મણને ખબર નથી !”

પ્રાં. — હે દેવતા, ત્યારે તું એ અમને કહીશ કે ?

દેવતા: — મને પણ એની ખબર નથી. પણ કપિલવસ્તુમાંથી

૧. આ વાત સુતનિપાતમાંના પાસાયણવગ્ગની શરૂઆતમાં છે.

બહાર નીકળેલો અને ઇક્ષ્વાકુ રાજના વંશમાં પેદા થયેલો સર્વજ્ઞ બુદ્ધ તને એ કહી શકશે.

બુદ્ધ એ નામ સાંભળતાંની સાથે જ બાવરીને ઘણો આનંદ થયો. પણ ઘડપણને લીધે એ જાતે શ્રાવસ્તી જઈ શકે તેમ નહોતું. તેથી એણે પોતાના સોળ શિષ્યોને ત્યાં મોકલ્યા. એ બધા બુદ્ધના શિષ્ય થયા. તેમાંથી મોઘરાજ એ એક હતો. એ તદ્દન સાદું ચીવર ધારણ કરતો, તેથી સાદું ચીવર ધારણ કરનારા લિક્ષુઓમાં એને અગ્રસ્થાન મળ્યું.

લિક્ષુણીઓ

૪૨

મહાપ્રજ્ઞપતી ગાતમી

“ ચિરપ્રવ્રજિત લિક્ષુણીશ્રાવિકાઓમાં મહાપ્રજ્ઞપતી ગાતમી પહેલી છે.”

એનો જન્મ દેવદહ નગરમાં મહાસુપ્પબુદ્ધ શાક્યને ઘેર થયો હતો. માયાદેવીની આ નાની બહેન. આ બંને પરણવા લાયક થઈ ત્યારે શુદ્ધોદન શાક્યે એમની સાથે લગ્ન કર્યું. યોધિસત્ત્વના જન્મ પછી, કેટલાક વખત પછી આને નંદ નામે એક છોકરો થયો. માયાદેવી, પ્રસૂતિ પછી સાતમે દિવસે મરણ પામી; અને ત્યારથી યોધિસત્ત્વનું લાલન પાલન કરવાનો બધો ભાર એને માથે પડ્યો. ગાતમીએ પોતાના પુત્રથીએ વધારે પ્રેમથી યોધિસત્ત્વનું પાલન કર્યું. એ લિક્ષુણી કેવી રીતે થઈ, તેની સર્વ હકીકત ચુલ્લવગ્ગમાં અને અંગુત્તરનિકાયના અર્હકનિપાતમાં આપેલી છે. એનો સારાંશ પહેલા ભાગમાં (કલમ ૮૭) જોઈ લેવો. અર્હત્પદ પ્રાપ્ત કર્યા પછી એણે કહેલી ગણાતી એવી છ ગાથાઓ થેરીગાથામાં આપેલી છે. તેમાંની છેલ્લી ગાથા આ પ્રમાણે છે:—

સહૂનં વત અત્યાય માયા જનયિ ગોતમં ।

વ્યાધિમરણતુન્નાનં દુક્ખલક્ષ્ણં વ્યપાનુદિ ॥

અર્થ:—ખરેખર, બહુજનના કલ્યાણ માટે માયાએ ગોતમને જન્મ આપ્યો. વ્યાધિ અને મરણથી પીડાએલા લોકોનો દુઃખપુંજ એણે (ગોતમે) નષ્ટ કર્યો.

૪૩

ખેમા (ક્ષેમા)

“ મહાપ્રજા સિદ્ધિણીશ્રાવિકાઓમાં ખેમા શ્રેષ્ઠ છે. ”

એનો જન્મ મહારાષ્ટ્રમાં સાગલ નામના નગરમાં રાજકુળમાં થયો હતો. એ અત્યંત દેખાવડી હતી, અને એનું લગ્ન મગધ દેશના બિંબિસાર રાજા સાથે થયું હતું. ભગવાન રાજગૃહ પાસે વેળુવનમાં રહેતા હતા ત્યારે બિંબિસાર રાજા વારંવાર એમના દર્શન માટે જતો હતો. પરંતુ ‘ રૂપ અનિત્ય છે, રૂપ પર આસક્તિ રાખશે નહિ, ’ એવો વૈરાગ્ય ઉપજાવે તેવો ઉપદેશ ભગવાન કરે છે, એવું ખેમાના સાંભળવામાં આવ્યું હતું; તેથી એ વેળુવનમાં જવા ઇચ્છતી નહોતી. તે ત્યાં જાય એ હેતુથી રાજાએ ખેમાના કવિ પાસે વેળુવનની વનશ્રી પર કાવ્ય બનાવડાવી એ એની આગળ ગવડાવ્યું. ઉદ્યાનશ્રીનાં એ રસમય વર્ણન સાંભળી ખેમાને ત્યાં જવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ, અને એણે રાજાની પરવાનગી માગી. રાજાએ કહ્યું, “ વેળુવનમાં જઈ ભગવાનનું દર્શન કર્યા વગર આવીશ નહિ. ” એ કંઈ પણ ખોલી નહિ. પણ રાજાએ એની સાથેના નોકરોને કહ્યું કે, જો ખેમા ભગવાનનું દર્શન કર્યા વગર પાછી ફરે તો મારી આસાં એને યાદ દેવડાવજો.

ખેમા વેળુવનની શોભાનું અવલોકન કરી, ભગવાનનું દર્શન કર્યા વગર પાછી ફરવા લાગી ત્યારે નોકરોએ એને રાજાનાં સ્મરણ કરાવ્યું. તેથી ક્રમને એને ભગવાનના દર્શન જવાની ફરજ પડી. ભગવાનની પાસે આવીને બુઝે છે, તો તેમની પાછળ એક

અત્યંત લાવણ્યવતી સ્ત્રી પવન નાંખતી ઉભી છે. એને જોઇ ખેમાએ પોતાના મનમાં કહ્યું, “આવી દિવ્ય સ્ત્રીઓ જે મહર્ષિની સેવા માટે તત્પર હોય છે, તેના દર્શન માટે જતાં મને શરમ આવે છે? ધિક્કાર છે મને અને મારી મોટાઈને! આ અપ્સરાની દાસી તરીકે પણ હું શોભું નહિ!”

ખેમાના મનમાં આ વિચારપરંપરા ચાલુ હતી એટલામાં જ એ સુંદર સ્ત્રીમાં ધીમે ધીમે ફરફાર થવા લાગ્યો. થોડીવારમાં એ પ્રૌઢ, ધરડી અને મરી ગયેલી દેખાઈ. એ જોઇ ખેમાનું પોતાના રૂપનું અભિમાન નષ્ટ થયું. ત્યારે ભગવાન બોલ્યા, “કરોળીયાની જાળની માફક પોતાની આસપાસ જાળ ગૂંથી કામાસક્ત મનુષ્યો એમાં બદ્ધ થાય છે. પરંતુ એને પણ તોડી નાંખી અને કામસુખનો ત્યાગ કરી (સત્યુરુષો) નિરપેક્ષતાથી પરિવ્રાજક થાય છે.”

આ ઉપદેશ કાને પડતાંની સાથે જ ખેમા ત્યાં ને ત્યાં જ અહીંપદને પામી. પછીથી ઐર્ષિસાર રાજની પરવાનગીથી એ લિશ્તુણી થઈ.

અખ્યાકતસંયુક્તના પહેલા સુતમાં ખેમા અને પસેનદિ કોસલ રાજનો સંવાદ છે; તેના સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ખેમા લિશ્તુણી કોસલ દેશમાં પ્રવાસ કરતાં શ્રાવસ્તી અને સાકેતની વચ્ચે આવેલા તોરણુવત્થુ ગામમાં વર્ષાવાસ માટે રહી હતી. પસેનદિ કોસલ રાજ્યે સાકેતથી શ્રાવસ્તી આવતાં એક રાત તોરણુવત્થુ પાસે મુકામ કર્યો. એ રાત્રે કોઈ બ્રાહ્મણ કે શ્રમણનો ઉપદેશ સાંભળવાની એને ઇચ્છા થઈ; અને ગામમાં તપાસ કરવા માટે એણે માણસ મોકલ્યો. પણ ખેમા વગર બીજો કોઈ વિદ્વાન શ્રમણ કે બ્રાહ્મણ ત્યાં આગળ નહોતો. એ

૧. મૂળ ગાથા ધર્મપદમાં છે. આ એનું લાપાન્તર નથી; પણ સાર માત્ર છે.

માણસે જ્યારે જેમાના પાંગિત્યનું વર્ણન કર્યું, ત્યારે રાજાએ એની જ મુલાકાત લેવાનો નિશ્ચય કર્યો; અને એ હતી ત્યાં જઈ, એને નમસ્કાર કરી એ એક બાલુએ બેઠો અને બોલ્યો, “આર્યે, તથાગત મરણ પછી હોય છે કે નહિ?”

જેમા:—મહારાજ, ભગવાને આ કહ્યું નથી.

રાજા:—એનું શું કારણ વાર?

જેમા:—મહારાજ, આ ઠેકાણે હું તમને એવો પ્રશ્ન પૂછું છું કે, તમારી પાસે એવો કોઈ ગણક છે કે જે આ ગંગામાંની રેતીની ગણના કરી શકે, અથવા જે મહાસાગરનું પાણી માપી શકે?

રાજા:—આર્યે, આમ શી રીતે કરી શકાય? મહાસાગર તો ગંભીર હોઈ અમાપ છે.

જેમા:—મહારાજ, તેવી જ રીતે, જે રૂપથી તથાગતનું માપ કાઢી શકાય તે તથાગતનું રૂપ નાશ પામ્યું છે. જે વેદનાઓથી... જે સંજ્ઞાથી... જે સંસ્કારોથી... જે વિજ્ઞાનથી તથાગતનું વિજ્ઞાન માપી શકાય તે નષ્ટ થયું છે. તેથી મરણ પછી તથાગત હોય છે કે નહિ, વગેરે પ્રશ્નોના સીધા જવાબ આપી શકાય તેમ નથી.

પસેનાદિ રાજા જેમાનું અભિનંદન કરી શ્રાવસ્તી આવ્યો, અને ત્યાં એણે ભગવાનને એ જ પ્રશ્ન પૂછ્યા. ભગવાને પણ જેમાની માફક જ એના જવાબ આપ્યા. ત્યારે તે બોલ્યો, “આ ઘણી નવાઈની વાત છે. જેમા લિક્ષુણીએ પણ આ પ્રશ્નોના આવી રીતે જ જવાબ આપ્યા.”

આ ઉપરથી જેમાને પ્રજાવતી લિક્ષુણીઓમાં અગ્રસ્થાન કેમ પ્રાપ્ત થયું હતું, તે સહેજે ધ્યાનમાં આવે તેમ છે.

૪૪

ઉપ્પલવણા

“ઋદ્ધિમતી લિક્ષુણીશ્રાવિકાઓમાં ઉપ્પલવણા શ્રેષ્ઠ છે.”

એ શ્રાવસ્તીમાં એક શ્રેષ્ઠિકુળમાં જન્મી હતી. એની કાંતિ

કમળના જેવી હતી તેથી એનું નામ ઉપ્પલવણા (ઉત્પલવણી) પાડવામાં આવ્યું. એ ઉંમર લાયક થઇ ત્યારે એના સૌંદર્યની કીર્તિ સાંભળી ઘણા રાજપુત્રો અને શ્રેષ્ઠિકુમારોએ એની માગણી કરી. એના આપ પર આ એક મોટું સંકટ આવી પડ્યું. છોકરીને પ્રવ્રજ્યા લે તો આપણે આમાંથી મુક્ત થઈ શકીએ, એવું વિચારી એણે છોકરીને કહ્યું, “તું લિક્ષુણી થઈ શકીશ કે?” આ સાંભળી છોકરીને અત્યંત આનંદ થયો અને એ લિક્ષુણી થવા માટે તરતજ તૈયાર થઈ. એ રીતે એને લિક્ષુણી બનાવવામાં આવી.

લિક્ષુણીસંયુતમાં એનો માર સાથે થએલો સંવાદ છે. એનો સારાંશ આ પ્રમાણે:—

ઉપ્પલવણા સવારના પહોરમાં એક પ્રપ્રુલ્લિત શાલવૃક્ષ નીચે ઉભી હતી. તે વખતે પાપી માર ઉપ્પલવણામાં ખીક તથા લોમહર્ષ (કમકમાટી) ઉત્પન્ન કરવાના અને એને સમાધિમાંથી બ્રષ્ટ કરવાના હેતુથી ત્યાં આવ્યો અને બોલ્યો, “આ સુપુષ્પિત શાલવૃક્ષ નીચે તું એકલી ઉભી છે. તારા જેવી ખીજ સુંદર સ્ત્રી મળવી મુશ્કેલ છે. ગાંડી છોકરી, તને ધૂર્ત લોકોની ખીક નથી લાગતી?”

ઉપ્પલવણા બોલી, “આ ઠેકાણે સેંકડો કે હજારો ધૂર્તો આવે તો પણ મારો એક વાળ પણ તેઓ વાંકો કરી શકે તેમ નથી. હે માર, હું જો કે એકલી છું, છતાં તારાથી ખીટી નથી... માફ મન મારા કાણુમાં છે. ઋદ્ધિપાદ? હું પૂર્ણ રીતે જાણું છું; અને હું સર્વ બંધનમાંથી મુક્ત થઈ છું. હે માર, હું તારાથી ગભરાતી નથી.”

૪૫

પટાચારા

“વિનયધર લિક્ષુણીશ્રાવિકાઓમાં પટાચારા શ્રેષ્ઠ છે.”

૧. જંદ, વીર્ય, ચિત્ત અને મીમાંસા એ ચાર ઋદ્ધિપાદ છે. એમનાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

એ શ્રાવસ્તીમાં એક શ્રીમંત માણસના કુટુંબમાં જન્મી હતી. એ ઉંમર લાયક થઇ ત્યારે એનું મન પોતાના બાપના એક નોકર પર ચોંટ્યું. આ વાત ઘરમાં, સ્વાભાવિક રીતે જ, કોઇ પણ બાણતું નહોતું. આગળ જતાં સ્વજાતિના એક યુવક સાથે એનું લગ્ન નક્કી થયું; એટલે એ નોકરને સાથે લઇ, અને સાથે લઇ જઈ રાકાય તેવાં ઘરેણાં વગેરે લઇ એ ઘરમાંથી નાસી ગઇ. એ બે શ્રાવસ્તીથી ત્રણ ચાર યોજન દૂર એક ગામડામાં જઇ રહ્યાં. કેટલાક વખત પછી એને ગર્ભ રહ્યો, અને નવ મહિના પૂરા થતાં એ પોતાના બાપને ત્યાં જવા માટે તૈયાર થઈ. પતિને આ વાત ગમતી નહોતી, તેથી તે આજે જવાશે, કાલે જવાશે, એમ કંઈ કરતો હતો. છેવટે તે એકલી જ જવા નીકળી. ઘણીએ પાછળ જઇ એને પકડી પાડી. વાટમાં જ એને છોકરો જન્મ્યો. તેથી શ્રાવસ્તી જવાનો વિચાર માંડી વાળી એ પોતાને રહેવાને ગામ પાછાં આવ્યાં. કેટલાંક વરસ પછી એને ફરીથી ગર્ભ રહ્યો, અને નવ માસ પૂરા થતાં, પતિ હા ના કંઈ કરતો હતો તેથી એ એકલી જ શ્રાવસ્તી જવા માટે નીકળી.^૧

માર્ગમાં એક નિર્જન પ્રદેશમાં પતિએ એને પકડી પાડી. ત્યાં જ એને પ્રસવવેદના થવા લાગી. એટલામાં અકાળે વાદળ ચઢી આવ્યાં અને વરસાદ પડી જ્યાં ત્યાં પાણી જ પાણી થઈ રહ્યું. આવી સ્થિતિમાં મારી ઉપર કંઈ પણ આચ્છાદન હોવું જોઈએ, એવું એણે પતિને કહ્યું. પતિએ થાંભલા વગેરે જોડી એક ઝૂંપડી બનાવવા માંડી. એનું ઓપડું દોંકવા માટે એક રાફડાની પાસેનું ઘાસ ઉપાડતાં, ત્યાં રહેતો એક લયંકર કૃષ્ણસર્પ એને પગે કરડ્યો, અને એ ત્યાંને ત્યાં જ મરણ પામી નીચે પડ્યો. આ તરફ એની સ્ત્રી પ્રસૂત થઇ અને પુત્રને જન્મ આપ્યો. આખી રાત બંને છોકરાને છાતીએ રાખી એણે મંદા દુગ્ધમાં પસાર કરી. એને વારંવાર વિચાર થયાં

૧. અહીં સુધીની આ વાત ચૂળપંથક અને મહાપંથકની માતાની વાત જેવી જ છે.

કરે કે 'મને અનાથ જોઈને મારા પતિ મને ત્યજી દેને તો ચાલ્યા ગયા નહીં હોય ને !'

પણ બીજે દિવસે આમતેમ ફરતાં એને એની શી ગતિ થઈ હતી તેની ખબર પડી. તેથી છોકરાઓને લઈ કાઢી પણ ઠેકાણે ગામની નજીક જવાની ઇચ્છાથી એ એમ જ આગળ ચાલી. એણે નાના છોકરાને ખોળામાં અને મોટા છોકરાને હાથમાં ઝાલ્યો હતો. વાટમાં વરસાદને લીધે એક વહેળામાં ઘણું પાણી આવ્યું હતું. તેથી મોટા છોકરાને આ તીરે મૂકી તથા નાનાને પેલે તીરે લઈ જઈ, એને ચીંથરાંતી પથારીમાં સૂવાડી એ મોટા છોકરાને લેવા માટે પાછી આવતી હતી. એ વહેળાના મધ્યભાગમાં આવી પહોંચી એટલામાં એણે એક સીંચાણને નાના છોકરાને પકડવા માટે આવતો દીઠો. જોરથી હાથ હલાવી એ એ સીંચાણને નસાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. પણ એથી મા મને ખોલાવે છે એમ ધારી મોટા છોકરાએ વહેળામાં પડતું મૂક્યું અને એ તણાઈ ગયો !

આ તરફ નાના છોકરાને ખચાવવા માટે એ દોડવા લાગી એટલામાં સીંચાણે એને ડિપાડી નાસી ગયો. તેથી અત્યંત શોકાતુર થઈ,

પુત્ર બે મરી ગયા, પતિ-મરણ રે થયું;

એમ બોલતી બોલતી એ શ્રાવસ્તી આવી. ત્યાં પોતાનાં માબાપ તથા ભાઈઓ, ઘરને આગ લાગવાથી સાથે જ બળી મૂવાની હકીકત એણે સાંભળી ! તેથી તો એ તદ્દન ગાંડીતૂર થઈ, બોલવા લાગી કે,—

પુત્ર બે મરી ગયા, પતિ મરણ રે ! થયું;

માપ મા બળી મુવાં, ભાઈ સાથે હે હરિ !!

૧. મુંળ ગાથા થેરી—અપદાનમાં છે:—

उमो पुता कालयता पन्थे मय्हं पति मतो ।

माता पिता च माता च एकचित्तकस्मिं बह्वरे ॥

બંને પુત્ર મરી ગયા. રસ્તામાં મારો પતિ મરી ગયો. માબાપ તથા ભાઈ એક જ ચિતા પર બળી ગયા.

આવી સ્થિતિમાં એ નાગી નાગી ભટક્યાં કરતી, અને કોઈ લૂકડું આપે તો ફાડી ફાડીને એના કંકડા કરી નાંખતી; તેથી એનું ‘પટ્ટાચારા’ એવું નામ પડ્યું. એક દિવસ ભગવાન બુદ્ધ જ્ઞેતવનમાં ધણા લોકો આગળ ધર્મોપદેશ કરી રહ્યા હતા; એટલામાં એ ત્યાં આવી અને એક બાબુએ ઉભી રહી. ત્યારે ભગવાને મૈત્રી-ભાવતાથી એના તરફ જોયું અને કહ્યું, “બહેન ઠેકાણે આવ, બહેન ઠેકાણે આવ.” આ શબ્દો કાને પડતાં જ એના મનમાં અત્યંત લજ્જા ઉત્પન્ન થઈ, અને એ એકદમ નીચે ખેંચી ગઈ. પાસે ઉભેલા એક માણસે પોતાનું ઉપવસ્ત્ર એના શરીર પર ફેંક્યું. એ પહેરી એ ધર્મશ્રવણ કરવા લાગી. ત્યારે ભગવાન બોલ્યા, “પુત્ર, પિતા અથવા ભાઈભાંડુઓ આપણું રક્ષણ કરી શકતાં નથી. જેના પર કાળનો પંજો આવી પડ્યો હોય, તેનું સગાંવહાલાં રક્ષણ કરી શકતાં નથી. એ જાણીને શીલસંવૃત થઈ ગયા માણસે એકદમ નિર્વાણગામી માર્ગને શરણુ જવું.”

ત્યાર પછી એ લિક્ષુણીસંઘમાં દાખલ થઈ અને ક્રમે ક્રમે અર્હત્પદ પ્રાપ્ત કર્યું. લિક્ષુસંઘમાં જેવી રીતે ઉપાલિ સ્થવિર વિનય-નિયમોમાં પ્રવીણ હતા, તેવી રીતે લિક્ષુણીસંઘમાં આ હતી. તેથી વિનયધર લિક્ષુણીઓમાં એને અગ્રસ્થાન મળ્યું.

૪૬

ધમ્મદિના

“ ધર્મોપદેશક લિક્ષુણીશ્રાવિકાઓમાં ધમ્મદિના શ્રેષ્ઠ છે. ”

૧. મૂળ આ ગાથાઓ ધમ્પદમાં છે:—

ન સન્તિ પુત્તા તાણાચ, ન પિતા ન પિ ચન્ધવા ।

અન્તકેનાધિપત્તસ્સ નત્થિ જાતીસુ તાણતા ॥

एतमत्ययसं जग्वा पण्डितो सीलसंयुतो ।

निष्वाणगमनं गगनं सिप्पमेव विसोधये ॥

રાજગૃહમાં વિશાખ નામનો એક શ્રેષ્ઠ ધિંધિસાર રાજનો મિત્ર હતો. રાજની સોળતથી જ એ ભગવાનના ઉપદેશ તરફ વળ્યો અને ધીમે ધીમે અનાગામી થયો. ધર્મદિનના એ એની સ્ત્રી હતી. પણ જે દિવસે એને અનાગામિદ્વિષ્ણ મળ્યું, તે દિવસે રાજની માફક એનું સ્વાગત કરવા માટે ધર્મદિનનાએ લખાવેલ હાથનો એણે સ્વીકાર કર્યો નહિ. જમતી વખતે પણ એણે બોલ્યા બોલ્યા વગર જમી લીધું. તેથી પોતાને હાથે કંઈ અપરાધ થયો હશે એમ ધારી ધર્મદિનનાએ એને પ્રશ્ન કર્યો. એણે બનેલી હકીકત કહી સંભળાવી અને એ બોલ્યો, “આજથી મારી પાસે બેસવું કે જમવું તારે માટે યોગ્ય નથી. આ ઘરમાં છે તે બંધી સંપત્તિ લઈ એનો ફાવે તે ઉપયોગ કર. ફાવે તો અહીં રહે, ફાવે તો તારી માને ઘેર જા.” ધર્મદિનનાને આ વાત ગમી નહિ, અને ઘણીની પરવાનગી લઈ એ ભિક્ષુણી થઈ. કેટલોક કાળ ગામડામાં એકાંતવાસમાં નિર્ગમન કરી એણે અહર્તપદ મેળવ્યું અને એ પાછી રાજગૃહ આવી. વિશાખ શેઠને એના આગમનની ખબર મળી, ત્યારે એની પરીક્ષા લેવા માટે, એ હતી ત્યાં જઈ એણે એને ધર્મ સંબંધી અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા. એના ધર્મદિનનાએ યોગ્ય જવાબ આપ્યા, ત્યારે વિશાખે એ સર્વ વાત ભગવાનને નિવેદન કરી. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “હે વિશાખ, ધર્મદિનના ભિક્ષુણી પંડિતા છે, મહાપ્રજ્ઞાવતી છે. જો તેં મને આ પ્રશ્નો પૂછ્યા હોત, તો મેં પણ તને આવા જ જવાબ આપ્યા હોત.”

૪૭

નંદા

“ધ્યાનરત ભિક્ષુણીશ્રાવિકાઓમાં નંદા શ્રેષ્ઠ છે.”

આ મહાપ્રજ્ઞાવતી ગોતમીની છોકરી. ઉંમરે ભગવાન કરતાં

૧. વિશાખ તથા ધર્મદિનનાનો સંવાદ તથા ભગવાનનું આ કથન મજ્જિમનિકાયના સૂત્રવેદક સુત્તમાં છે.

એ જરા મોટી હતી. એના સૌંદર્ય ઉપરથી એને રૂપનંદા એમ પણ કહેતા. એ પરણી હતી કે નહિ, અને પરણી હોય તો એના પતિનું નામ શું, એ વિશે કંઈ પણ માહિતી મળી આવતી નથી. મહાપ્રજાપતીએ પ્રવળ્યા લીધી ત્યાર બાદ એ પણ ભિક્ષુણી થઈ. પરંતુ સૌંદર્યના ગર્વને લીધે એ ભગવાનના દર્શને જતી નહિ. પણ એક દિવસ આપોઆપ ભિક્ષુણી તરીકે એને બુદ્ધદર્શન માટે જવું પડ્યું, અને ભગવાને એમની માફક એને પણ દરેક ક્ષણે જેની કાંતિ બદલાતી જતી હતી એવી સ્ત્રી બતાવી એના રૂપગર્વનું હરણ કર્યું.

થેરીગાથામાં એક દુકનિપાતમાં અને બીજી પંચકનિપાતમાં એમ બે નંદા છે. એમની ગાથાઓની અટૂંકથામાં થેરી-અપદાનને અનુસરી પહેલીનું અભિરૂપ નંદા અને બીજીનું સુંદરી નંદા એવાં નામ આપેલાં છે. પહેલી એમક શાક્યની છોકરી અને બીજી શુદ્ધદાન તથા મહાપ્રજાપતી ગોત્રીની છોકરી. બંનેને પોતાના સૌંદર્યનો ગર્વ હતો, અને એમની માફક જ ભગવાને એ હરી લીધા; એવું અપદાન ઉપરથી માલુમ પડે છે. મનોરથપૂરણીકારે સુંદરી નંદાને રૂપનંદા કહી છે એમ જણાય છે. આ બંનેને ભગવાને ઉપદેશી જે ગાથાઓ થેરીગાથામાં મળી આવે છે, તેમાંની પહેલી બંને દેકાણે એક જ છે. તે આ પ્રમાણે:—

આતુરં અર્સુચિ પૂર્તિ પસ્સ નન્દે સમુચ્ચયં ।

અસુમાય ચિત્તં માવેદિ પકગં સુસમાહિતં ॥

અર્થ:—હે નંદા, આ દેહ પીડિત, અશુચિ અને ગંદો છે, એમ જાણુ; અને એકાગ્રતાથી એના ગંદાપણાની ભાવના કર.

૪૮

સોણા

“ઉત્સાહી ભિક્ષુણીશ્રાવિકાઓમાં સોણા શ્રેષ્ઠ છે.”

આનો જન્મ શ્રાવસ્તીના એક કુટુંબમાં થયો હતો. આગળ જતાં મોટી થઈ લગ્ન થયા પછી એને ઘણાં છોકરાં થયાં. મોટાં

થયા પછી એ પણ પોતપોતાના સંસારમાં રચ્યાં પચ્યાં રહેવા લાગ્યાં. પણ આ ડોશીની કોઈ ખબર લેતું નહિ. તેથી વૈશ્ય ઉત્પન્ન થવાથી, મોણા બિશ્નુણી થઇ. એને ઘણાં છોકરાં હતાં તેથી એને બહુપુત્રિકા મોણા એમ પણ કહેતા. વૃદ્ધાવસ્થામાં બિશ્નુણી થવા છતાં પણ એણે અતિ ઉત્સાહથી બુદ્ધોપદેશનું પાલન કરી અર્હત્વ પ્રાપ્ત કર્યું. થેરીગાથામાં એની ગાથાઓ છે. તેમાંથી એ નીચે આપી છે:—

દસ પુત્તે વિજાયિત્વા અસ્મિ રૂપસમુસ્સયે ।

તતોહં દુબ્બલા જિણ્ણા મિક્ખુનિં ઉપસંકમિ ॥

સા મે ધમ્મમદેસેસિ સન્ધાયતનધાતુયો ।

તસ્સા ધમ્મં સુણિત્વાન કેસે છેત્વાન પબ્બજિ ॥

અર્થ:—આ જન્મમાં દસ છોકરાંને જન્મ આપી, ધરડી થઈ ત્યારે હું એક બિશ્નુણી પાસે આવી. એણે મને ધર્મોપદેશ કર્યો; સ્કન્ધ, આયતન અને ધાતુ શું છે, તે કહ્યું. એનો ધર્મ સાંભળી કેશવપન કરાવી હું બિશ્નુણી થઇ.

૪૯

સકુલા

“ દિવ્યચક્ષુ પ્રાપ્ત થએલી બિશ્નુણીશ્રાવિકાઓમાં સકુલા શ્રેષ્ઠ છે. ”

એની વિશેષ હકીકત મળી આવતી નથી. શ્રાવસ્તીના એક કુટુંબમાં એનો જન્મ થયો હતો અને મોટી થયા પછી બિશ્નુણી થઈ ધ્યાનસમાધિથી એણે દિવ્યદષ્ટિ સંપાદન કરી, એટલી જ હકીકત મનોરથપૂરણીમાં છે. પરંતુ થેરીગાથાની અર્ધકથામાં એ બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મી હતી એવો ઉલ્લેખ છે. બુદ્ધ થેરીગામાં પોતાના સંબંધમાં એની આ પ્રમાણે બે ગાથાઓ છે:—

૧. થેરી-અપદાનમાં પણ ‘ પચ્છિમે ચ મહે દાનિ । જાતાં વિપ્પકુલે અહં ॥ ’ એવું સકુલાનું કહેવું છે.

અગારહિમ વસન્તીહં ધમ્મં સુત્વાન મિક્કલુનો ।

અહસં વિરજં ધમ્મં નિબ્બાનં પદમચ્ચુતં ॥

સાહં પુત્તધીતરઞ્ચ ધનધજ્જઞ્ચ છઙ્ગિય ।

કેસે છેદાપયિત્વાન પઘ્વજિં અનગારિયં ॥

અર્થ:—હું ગૃહસ્થાશ્રમમાં હતી ત્યારે મેં એક ભિક્ષુ પાસેથી ધર્મ શ્રવણ કરી, વિશુદ્ધ અચ્યુતસ્થાન નિર્વાણ નાણું; અને છોકરા, છોકરીઓ તથા ધનધાન્યનો ત્યાગ કરી, કેશવપન કરાવી ભિક્ષુણી થઈ.

૫૦

ભદા કુણ્ડલકેસા

“ તરત જ બોધ થએલી ભિક્ષુણીશ્રાવિકાઓમાં ભદા કુણ્ડલકેસા શ્રેષ્ઠ છે. ”

એનો જન્મ રાજગૃહમાં એક શ્રેષ્ઠિકુળમાં થયો હતો. ભદા એનું નામ. એ જન્મી તે જ દિવસે રાજપુરોહિતને એક છોકરો થયો. એના જન્મ વખતે શહેરનાં આયુધો પ્રજ્વલિત થયાં. તેથી રાજા ગભરાઈ ગયો અને ખીજે દિવસે પુરોહિતને કહ્યું, “ રાત્રે આયુધો પ્રજ્વલિત થવાથી મારા લોકોને ખીક લાગી. ” પુરોહિત બોલ્યો, “ આપના જ મહેલમાં આમ બન્યું એમ નથી; આખા શહેરમાં આવી જ ખીના બની છે. મારા ઘરમાં જે છોકરો જન્મ્યો છે તે બધાનો શત્રુ થશે, એનું આ પૂર્વચિન્હ છે. પણ એથી તમારા શ્વને કંઈ પણ જોખમ નથી. તમારી જો ધર્યા હોય, તો એ છોકરાને હું ગાળીથી બહાર મોકલી દઉં. ”

પોતાને કોઈ પણ જાતનું નુકસાન નથી, એમ જોઈ રાજાએ એ છોકરાને પુરોહિતને ત્યાં જ રહેવા દીધો. પુરોહિતે એનું નામ ‘ શત્રુક ’ જ પાડ્યું. તે આમતેમ દોડવા ફરવા સમર્થ થયો કે તરત જ ચોરીઓ કરવા લાગ્યો. બાપે એને કપાળમાં રાખવાનો બને તેટલો પ્રયત્ન કર્યો. પણ એનો કોઈ પણ ઉપાય ચાલ્યો નહિ.

એટલે ઉંમર લાયક થતાં જ કાળાં વસ્ત્ર પહેરવા આપી તથા ચોરીમાં કામ લાગે એવાં હથિયારો સ્વાધીન કરી બાપે એને ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો. એ દિવસથી એ ચોરી પર પોતાનો નિર્વાહ કરવા લાગ્યો.

રાજા શહેરમાં ફરવા નીકળ્યો ત્યારે પુષ્કળ ઘરની ભીંતમાં બાકારાં પડેલાં જોઈ, એણે સારથિને પૂછ્યું, “ભીંતમાં બાકારાં શા માટે પાડવામાં આવ્યાં હશે?” સારથિએ કહ્યું, “મહારાજ, શત્રુક નામનો એક ચોર આવી રીતે બાકારાં પાડી ચોરીઓ કરે છે.” આ સાંભળી રાજાએ ક્રોધાવસ્થામાં એના સાથે ગયા, “આપણા શહેરમાં જે ચોર ચોરીઓ કરી જાય છે તેને તું પકડતો કેમ નથી?”

ક્રોધ:—મહારાજ, એ ચોરી કરતાં નજરે પડતો નથી. તેથી અમે તેને પકડી શકતા નથી.

રાજા:—જો આજ ને આજ તું એને પકડી લાવીશ, તો જ જીવી શકીશ; નહિ તો તને યોગ્ય શિક્ષા કરવામાં આવશે.

રાજાનો આ પ્રયોગ લાગુ પડ્યો. એ જ રાત્રે ક્રોધાવસ્થામાં જ્યાં જ્યાં પોલીસ મૂકી દીધી, અને ચોરીના માલ સાથે શત્રુકને પકડી, બીજા દિવસે રાજા આગળ ખડો કર્યો. રાજાએ હુકમ કર્યો કે દક્ષિણ તરફના દરવાજામાંથી શહેર બહાર લઈ જઈ એનો શિરચ્છેદ કરવો. શહેરના દરેક ચોકમાં મારજૂડ કરી ફેરવતા ફેરવતા એને લઈ જતા હતા, એટલામાં ભદ્રાની એના પર નજર પડી, અને એ એના પર એટલી બધી આશંક થઈ કે, જો શત્રુક પતિ ન મળે તો આપઘાત કરીશ, એવું એણે પોતાનાં માબાપને સ્પષ્ટ રીતે કહી દીધું. એકની એક છોકરી! ઘણુંએ સમજાવ્યું પણ કેમ કરી માને નહિ! એટલે બાપ દોડતો દોડતો ક્રોધાવસ્થામાં પાસે ગયો અને એક હજાર કાર્ણાવણ લાંચ આપી બોલ્યો, “ફાવે તેમ કરો, પણ આ ચોર મને સોંપી દો.” ક્રોધાવસ્થામાં સાંજ પડતાં સુધી શત્રુકને આમતેમ ફેરવ્યો, અને સાંજ પડી એટલે ફાંસીની શિક્ષા થએલા બીજા જ એક ચોરને એને બદલે દારૂ મારી, શત્રુકને શ્રેણીના

નોકરોને હવાલે કર્યો. તેઓ એને ઘેર લઇ ગયા. શેઠે એને ચંદનો-
દંથી નહવાડી અને સર્વ આભૂષણોથી શણગારી ભદાના મહેલમાં
મોકલ્યો. એણે અત્યંત આનંદિત થઇ એની આગતાસ્વાગતા કરી.

પણ શત્રુકર્તુ મન ત્યાં ચોટે નહિ. કંઇ પણ યુક્તિ કરી
ભદાનાં ઘરેણાં લઇ નાસી જવાની એને ઘણી ઇચ્છા થઇ, અને
એણે ભદાને કહ્યું, “મારે તને કંઇ કહેવું છે.” ભદાને એના આ
એક જ શબ્દથી, જાણે કે પોતાને હજાર કર્પાપણ મળી ગયા હોય
ને, એટલો બધો આનંદ થયો. એ બોલી, “આર્ય, તમારે જે કહેવું
હોય તે કહો.”

શંઃ—તને લાગે છે કે હું તારે લીધે બચી ગયો. પરંતુ એ
સત્ય નથી. જે વખતે મને પકડવામાં આવ્યો તે જ વખતે ચોરોની
કુંગરપર રહેનારી દેવતાની મેં બાધા રાખી હતી, તેથી હું છૂટ્યો.
તેથી ચાલ, આપણે એ બાધા ઉતારીએ.

ભદાએ એના કહેવા પ્રમાણે બાધા ઉતારવાની બધી તૈયારી
કરી, અને સર્વ અલંકાર તથા વસ્ત્રઆભૂષણો પહેરી એ એની સાથે
એ કુંગરપર ગઇ. ત્યાં પહોંચ્યા પછી એણે એને કહ્યું, “હવે તારો
સાક્ષો કાઢી એમાં આ બધાં ઘરેણાંઓનું પોટલું બાંધ.”

ભદા:—પણ આર્ય, મારો અપરાધ શો ?

શંઃ—હું બાધા ઉતારવા માટે આવ્યો છું એ તને ખરું શી
રીતે લાગ્યું ? હું તો આ દેવતાનું કાળજી સુધાં ફાડી ખાઉં. તારાં
ઘરેણાં લઇને નાસી જવું, એટલા જ ઉદ્દેશથી હું તને અહીં લઇ આવ્યો.

ભદા:—પણ આર્ય, આ ઘરેણાં તેમ જ હું શું તમારી નથી ?

શંઃ—અને આ પ્રેમભાષા સમજતા નથી. તારાં ઘરેણાં તે
તારાં, અને મારાં તે મારાં !

ભદા:—ત્યારે જો એમ જ કરવું હોય તો છેવટે મને આટલું
તો કરવા જ દો કે, આમ અલંકૃત શરીરે જ તમને આગળથી ને
પાછળથી બેટી લેવા દો.

શ્લોક:—ઠીક ત્યારે ! એમ કર.

એ એને આગળથી ભેટી, અને પાછળથી ભેટતી વખતે એકદમ જોરથી ધક્કો મારી એને એ ડુંગર ઉપરથી નીચે ખીણમાં હડસેલી મૂક્યો. નીચે પડતાં પડતાં જ શત્રુકેના ભૂકેભૂકા ઉડી ગયા. એટલે ત્યાંની વનદેવતા ખોલી, “બધે જ ઠેકાણે પુરુષનું ડહાપણ ચાલે છે એમ નથી. પ્રસંગ આવી પડતાં ચાણાક્ષ સ્ત્રી પણ પોતાનું ડહાપણ બતાવી આપે છે.”

આવી સ્થિતિમાં ઘેર જવું યોગ્ય નથી, એમ લાગલાથી ભદ્ર એક નિર્જીથોના આશ્રમમાં ગઇ, અને ત્યાં પ્રવ્રજ્યાની યાચના કરી. એમણે તાડફળના ગોટલાથી એના વાળ ખેંચી કાઢી એને પ્રવ્રજ્યા આપી. ફરીથી વાળ વધવા લાગ્યા ત્યારે એ કુંડલાકાર થયા. તેથી લોકો એને ‘કુંડલકેસા’ કહેવા લાગ્યા.

નિર્જીથોના પંથમાં નિષ્ણાત થઇ એ વાદવિવાદ કરતી ફરવા લાગી. કોઇ પણ ગામની પાસે આવી પહોંચે એટલે ત્યાં એક રેતીનો ઢગલો કરી એના પર એ જાંબુડીની ડાળી રોપતી; અને કહેતી કે, જે કોઇ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણ મારી સાથે વાદવિવાદ કરવા માટે તૈયાર હોય તે આ ડાળીપર પગ મૂકીને પસાર થાય. આવસ્તીમાં આવી રીતે ડાળી રોપીને એ શહેરમાં ગઇ હતી એટલામાં સારિપુત્રે છોકરાંઓ પાસે એ ડાળી પગ તળે ધુંદાવી નાંખી, અને ભદ્રાના આબ્હાનનો સ્વીકાર કરી બધા લોકોના દેખતાં વાદવિવાદ કરી એને હરાવી. તેથી નિર્જીથોના પંથનો ત્યાગ કરી ભદ્રા લિક્ષુણી થઇ.

ઉપરની વાત મનોરથપૂરણીમાં અને થેરીગાથાની અફકથામાં

૧. નસો સન્બેસુ ઠાનેસુ પુરિસો હોતિ પળિંડતો ।

इत्थी पि पण्डिता होति, तत्थ तत्थ विचक्खणा ॥

આ ગાથા થેરી-અપદાનમાં છે, અને મનોરથપૂરણીમાં પણ એ લીધેલી છે.

૨. જનસંપ્રદાયને પૂર્વે નિર્જીથસંપ્રદાય કહેતા હતા.

પણ મળી આવે છે. પરંતુ ખુદ થેરીગાથામાં એની પાંચ ગાથાઓ છે. તેમાંથી પહેલી ત્રાર નીચે પ્રમાણે છે:—

લૂનકેસી પઢ્ઢધરી પકસાટી પુરે ચરિં ।

અવજ્જે ઘજ્જમતિનો વજ્જે ચાવજ્જદસ્સિની ॥ ૧ ॥

દિવાવિહારા નિકલમ્મ ગિજ્જકૂટમ્હિ પઠ્ઢતે ।

અહસં વિરજં બુદ્ધં ભિક્ખુસઢ્ઢપુરકલતં ॥ ૨ ॥

નિહલ્લ જાનું વન્દિત્વા સમ્મુલા પઞ્જલિ અહં ।

પહિ મદ્દે તિ અવચ સા મે આસૂપસમ્પદા ॥ ૩ ॥

ચિણ્ણા અઙ્ગા ચ મગધા વજ્જી કાસી ચ કોસલા ।

અનળા પઞ્જાસ વસ્સાનિ રઢ્ઢપિણ્ઢં અમુઙ્ગિહં ॥ ૪ ॥

(૧) જેના વાળ જેથી કાઢવામાં આવ્યા હતા, જેના દાંતપર મેલ ખાત્રી ગયો હતો અને જેણે એક જ વસ્ત્ર ધારણ કર્યું હતું, એવી હું (નિર્ગ્રંથ ભિક્ષુણી) હતી. જે અયોગ્ય હોય તેને હું યોગ્ય માનતી, અને જે યોગ્ય હોય તેને હું અયોગ્ય માનતી.

(૨) દિવસે ગૃધ્રકૂટ પર્વત પર ગએલી ત્યારે ભિક્ષુસંઘે પુરસ્કૃત કરેલા વિમલ પુદ્ગલને મેં જોયા.

(૩) ઘુટણીએ પડી, હાથ જોડી, હું સામી ઉભી રહી; ‘ભદા આ ધર્મમાં આવ,’ એમ ભગવાન બોલ્યા, અને એ જ મારી ઉપસંપદા થઈ.

(૪) અંગ, મગધ, વજ્જ, કાશી અને કોસલ—એ દેશોમાં મેં (ઉપદેશ કરતાં કરતાં) પ્રવાસ કર્યો છે. આજ પચાસ વરસ થયાં હું ઋણમુક્ત થઈ રાષ્ટ્રપિંડ ખાઉં છું.^૧

૧. આ ગાથાઓ અને અપદાનમાં આપેલી ભદાની વાત મળતી આવે છે. પરંતુ સારિપુત્તે અને ભિક્ષુણી બનાવી એ વાત અપદાનમાં મળી આવતી નથી.

૫૧

ભદ્ર કપિલાની^૧

“પૂર્વ જન્મને યાદ કરનારી ભિક્ષુણીશ્રાવિકાઓમાં ભદ્ર કપિલાની શ્રેષ્ઠ છે.”

આની હકીકત મહાકાશ્યપની વાતમાં (પ્ર. ૪) આવી જ ગઈ છે. મહાકાશ્યપને જન્મણે રસ્તે મોકલી ભદ્રા કાણે રસ્તે ઠેઠ ભિક્ષુણુ ઉપાશ્રયમાં ગઈ, અને ભિક્ષુણુ થઈ. થેરી-ગાથામાં મળી આવે એની ચાર ગાથાઓમાંથી છેલ્લી ગાથા આ પ્રમાણે છે:—

દિસ્વા આદીનવં લોકે ઉભો પઠ્ઠજિતા મયં ।

ત્યમ્હ સ્વીણાસવા દન્તા સીતિભૂતમ્હ નિબ્બુતા ॥

અર્થ:—આ સંસારમાં દોષ માલમ પડવાથી અમે બંનેએ પ્રવ્રજ્યા લીધી. હવે અમારી વાસનાઓનો ક્ષય થયો છે, અમે દાન્ત થઈએ, શાંત થયાં છીએ, અમે નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયાં છીએ.

૫૨

ભદ્રા કચ્ચાના

“અભિજ્ઞાલાભિની^૨ ભિક્ષુણીશ્રાવિકાઓમાં ભદ્રા કચ્ચાના શ્રેષ્ઠ છે.”

આ આપણા યોગધસત્ત્વની પત્ની; અને રાહુલની માતા. મહાપ્રજ્ઞપતી ગોતમીની સાથે એણે પણ પ્રવ્રજ્યા લીધી. થેરીગાથાઓની ગાથાઓ મળી આવતી નથી; પણ થેરી-અપદાનમાં યશોધરા એક મોટું અપદાન છે. તે ઉપરથી યશોધરા આ જ હોવી જોઈએ એમ લાગે છે. એ આત્મ અપદાન અહીં આપી શકાય તેમ નથી.

૧. ‘કપિલાની’ એવો પાઠ પણ મળી આવે છે.

૨. જૂદી જૂદી જાતની સિદ્ધિઓ બતાવવી, દિવ્ય શ્રાવ, બીજા મનમાં શું છે તે જાણવું; પૂર્વજન્મ યાદ હોવો, દિવ્ય ચક્ષુ તથા આ સર્વોપર જ્ઞાન એવી છ અભિજ્ઞાઓ છે.

એના ચરિત્ર સાથે મળતાં આવતાં કેટલાંક વાક્યોનો સારાંશ માત્ર આપ્યો છે:—

પુષ્કળ લિક્ષુણીઓને સાથે લઈ એ ઋદ્ધિમતી (ચશોધરા) સંકુલની પાસે આવી, અને એને નમસ્કાર કરી બોલી, “હવે મારી ઉંમર ૭૮ વરસની થઈ છે. હવે જીંદગી થોડી બાકી રહી છે. તમને છોડીને હું જનાર છું, મારો મોક્ષ મેં એળવી લીધો છે. આ સંસારમાં જે મારે હાથે તમારો કંઈ અપરાધ થયો હોય તો મને ક્ષમા કરો... ઉપકાર કરનારી, સુખદુઃખમાં સમાન રહેનારી, સદર્થ જ્ઞાતાવનારી અને અનુકંપા રાખનારી એવી જે સ્ત્રી હોય તે જ ખરી છે,” એવી રીતે તમે જેની સ્તુતિ કરી છે, તે હું તમારી પૂર્વાશ્રમની પત્ની છું.”

કાળુદાયીની વાતમાં (પ્ર. ૩૨) રાહુલમાતા અને ઓધિસત્વ એક જ દિવસે જન્મ્યાં હતાં એવું કહ્યું છે. એને સત્ત્વ માનીએ, તો ભગવાનના પરિનિર્વાણ પહેલાં એ વરસ પૂર્વે જ એણે આ અપદાન કહેલું હોવું જોઈએ, એમ કહેવું જોઈએ. એ જ વરસે એ પરિનિર્વાણ પામી.

૫૩

કિસા ગોતમી

“રક્ષ ચીવર ધારણ કરનારી લિક્ષુણીશ્રાવિકાઓમાં કિસા ગોતમી શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ શ્રાવસ્તીમાં એક ગરીબ કુટુંબમાં થયો હતો. ઉંમર લાયક થતાં એનું લગ્ન થયું, પણ ગરીબ કુળની હોવાથી સાસરીયામાં એની અવહેલના થવા લાગી. કેટલોક વખત વીત્યા બાદ એને એક છોકરો થયો, અને એથી એનું માન વધવા લાગ્યું. છોકરો મોટો થઈ આસતેમ નાચવા ફરવા લાગ્યો, એટલામાં જ કાંઈ રોગથી એ મરણ પામ્યો. ત્યારે એ અત્યંત શોકાતુર થઈ, “આને કંઈ ઓસડ આપો, આને કંઈ દવા આપો,” એમ બૂમો

પાડતી આમથી તેમ કરવા લાગી; અને ‘મરેલાનું’ ઓસડ શું? એમ કહી લોકો એની મરકરીઓ કરવા લાગ્યા. પણ એથી એનું લેણું ઠેકાણે ન આવતાં વધારે ને વધારે ચસકવા લાગ્યું. સારે એક ડાહ્યા માણસે એને કહ્યું, “આ સામેના વિહારમાં ભગવાન બુદ્ધ રહે છે. એમની પાસે જઈ તું તારા છોકરા માટે ઓસડ માગ.” એને એ ખરું લાગ્યું અને એ ભગવાન પાસે જઈ ઓસડ માગવા લાગી.

ભગવાન બોલ્યા, “ઓસડ માટે તું મારી પાસે આવી એ તં ફીક કર્યું. હવે તું એમ કર. શહેરમાં જા. અને જે ઘરમાં જેનું કોઈ પણ આપ્તેષ્ટ મરણ ન પામ્યું હોય તેની પાસેથી ચપટી રાધના દાણા લઈ આવ.” એ સંતોષ પામી શહેરમાં ગઈ, અને જે મળે તેની પાસે રાધના દાણા માગવા લાગી. લોકોએ એને રાધના દાણા આપવા માંડ્યા. પણ એણે કહ્યું, “તમારા ઘરના કોઈ મનુષ્યનું કોઈ સગુસંબંધી મરણ નથી પામ્યું ને?”

લોકો કહેતા, “અલિ જાતમી, તું આ શું બોલે છે? અહીં તો જીવતાં કરતાં મરેલાં માણસોની સંખ્યા જ વધારે.” એટલે તે રાધ ન લેતાં બીજે ઘેર જતી. આ પ્રમાણે ઘણાં ઘર ફરી આવી; ત્યારે તેને જ્ઞાન થયું કે આ જ જગતનો નિયમ છે. એમ જાણી છોકરાનું પ્રેત સ્મશાનમાં ફેંકી દઈ એ મનમાં જ બોલી, ‘અનિત્યતા (મરણ) એ એક ગામ, શહેર કે કુટુંબનો જ સ્વભાવ નથી, દેવલોક સાથે અખિલ વિશ્વનો આ જ ધર્મ છે.’”

૧. મૂળ ગાથા અપદાનમાં છે અને મનોરથપૂરણીમાં પણ એને અર્થિત કરી છે:—

ન ગામધમ્મો નો નિગમસ્સ ધમ્મો

ન ચાપયં એકકુલસ્સ ધમ્મો ।

સવ્વસ્સ લોકસ્સ સદેવકસ્સ

એસો વ ધમ્મો યદિદં અનિચ્છતા ॥

સંખ્યાધિજ્ઞાન થયા પછી ત્રીજે અઠવાડિયે યોધિવૃક્ષથી થોડે દૂર રાખ્યતન વૃક્ષ નીચે ભગવાનન બેઠા હતા. એ બંને લાઘવેપાર માટે એ માર્ગે થઈ જતા હતા. સાં તેમને એક દેવતાએ ભગવાનને દાન આપવાનો ઉપદેશ કર્યો. એ પ્રમાણે ભગવાન પાસે જઈ એમણે એમને સાદો સત્તુ, તથા મધુશર્કરાદિ મિશ્રિત સત્તુ આપ્યો; અને તેઓ ભગવાનના ઉપાસક થયા. તે વખતે સંઘની સ્થાપના થઈ નહોતી; તેથી 'ભગવાનને શરણુ જઉં છું, ધર્મને શરણુ જઉં છું,' એ બે વચનથી જ તેઓ શરણુ ગયા. તેથી તેમને 'દ્વિવાચિક' ઉપાસક કહે છે. આટલે સુધીની વાત મહાવગ્ગની શરૂઆતમાં મળી આવે છે.

પછીથી ભગવાને એ બેને પોતાના માથાના આઠ વાળ આપ્યા. પોતાને દેશ જઈ એમણે એ વાળ પર મોટા ચૈત્ય બાંધ્યા. એમાંથી ઉપોસથને દિવસે આસમાની રંગનાં કિરણ નીકળતાં, એવી દંતકથા મનોરથપૂરણીમાં મળી આવે છે. એમાંથી એક વાળ અશોકના વખતમાં મોગ્ગલિપુત્તતિસ્સ મહાસ્થવિરે સુવર્ણભૂમિ મોકલેલા મોણ અને ઉત્તર એ બે સ્થવિરો બ્રહ્મદેશ લઈ ગયા; અને એના ઉપર જ અત્યારનો રંચુનનો અત્યંત લવ્ય સુવર્ણ ચૈત્ય (સ્વે-દગૂન) બાંધ્યો છે, એવી બ્રહ્મી લોકોની માન્યતા છે.

નથી. પરંતુ થેરી-અપદાનમાં એનું એક અપદાન છે. એના પરથી એવું જણાય છે કે, દિશાઓની પૂજા કરતા જે સિંગાલને ભગવાને ઉપદેશ કરી સન્માર્ગે દોર્યો, તેની જ આ મા હતી. એ કહે છે—

પચ્છિમે ચ ભવે દાનિ ગિરિબ્વજપુરુત્તમે ।

જાતા સેટ્ઠિકુલે ફીતે મહારતનસંચયે ॥ ૧ ॥

પુત્તો સિંગાલિકો નામ મમાતિ વિપથે રતો ।

દિટ્ઠિગહનપક્કલ્લંદો દિસાપૂજનતપ્પરો ॥ ૨ ॥

નાનાદિસા નમસ્સન્તં પિણ્ડાય નગરં વજં ।

તં દિસ્વા ઓવદી બુદ્ધો મગ્ગે ઠત્વા વિનાયકો ॥ ૩ ॥

અર્થ:—(૧) આ છેલ્લા જન્મમાં હું ગિરિવજ (રાજગૃહ) નામના શ્રેષ્ઠ નગરમાં અત્યંત શ્રીમંત અને સમૃદ્ધ શ્રેષ્ઠિકુળમાં જન્મી. (૨) ખોટા માર્ગે ચઢેલો, મિથ્યાદષ્ટિના જંગલમાં પ્રવિષ્ટ થએલો, દિશાઓની પૂજામાં તત્પર એવો સિંગાલક નામનો મારો પુત્ર હતો. (૩) એ દિશાઓની પૂજા કરતો હતો તે વખતે શહેરમાં પિણ્ડપાત માટે જતી વખતે, વિનાયક બુદ્ધે એને જોયો, અને રસ્તામાં થોભી એને ઉપદેશ કર્યો.

ઉપાસકો

૫૫ અને ૫૬

તપુસ્સ અને ભલ્લિક

“પ્રથમ શરણુ ગએલા ઉપાસકોમાં તપુસ્સ અને ભલ્લિક એ પહેલા છે.”

એમનો જન્મ ઉત્કલ દેશના એક કુટુંબમાં થયો હતો. તપુસ્સ એ મોટો ભાઈ, અને ભલ્લિક નાનો ભાઈ. તેઓ મોટા થયા એટલે મધ્યદેશમાં વેપાર કરી પોતાનું યુજરાત ચલાવવા લાગ્યા.

૧. યુદ્ધલીલાસારસંગ્રહ. ભાગ ૩ પ્ર૦ ૧ હું જુઓ.

સંબોધિજ્ઞાન થયા પછી ત્રીજે અઠવાડિયે યોધિવૃક્ષથી થોડે દૂર રાજ્યતન વૃક્ષ નીચે ભગવાનન બેઠા હતા. એ બંને ભાઈ વેપાર માટે એ માર્ગે થઈ જતા હતા. સાં તેમને એક દેવતાએ ભગવાનને દાન આપવાનો ઉપદેશ કર્યો. એ પ્રમાણે ભગવાન પાસે જઈ એમણે એમને સાદો સત્તુ, તથા મધુશર્કરાદિ મિશ્રિત સત્તુ આપ્યો; અને તેઓ ભગવાનના ઉપાસક થયા. તે વખતે સંઘની સ્થાપના થઈ નહોતી; તેથી ‘ભગવાનને શરણુ જઈ છું, ધર્મને શરણુ જઈ છું,’ એ એ વચનથી જ તેઓ શરણુ ગયા. તેથી તેમને ‘દ્વિવાચિક’ ઉપાસક કહે છે. આટલે સુધીની વાત મહાવગ્ગની શરૂઆતમાં મળી આવે છે.

પછીથી ભગવાને એ બેને પોતાના માથાના આઠ વાળ આપ્યા. પોતાને દેશ જઈ એમણે એ વાળ પર મોટા ચૈત્ય બાંધ્યો. એમાંથી ઉપોસથને દિવસે આસમાની રંગનાં કિરણ નીકળતાં, એવી દંતકથા મનોરથપૂરણીમાં મળી આવે છે. એમાંથી એક વાળ અશોકના વખતમાં મોગ્ગલિપુત્તતિસ્સ મહાસ્થવિરે સુવર્ણભૂમિ મોકલેલા સોણ અને ઉત્તર એ બે સ્થવિરો બ્રહ્મદેશ લઈ ગયા; અને એના ઉપર જ અત્યારનો રંગુનનો અત્યંત લવ્ય સુવર્ણ ચૈત્ય (સ્વે-દગૂન ફયા) બાંધવામાં આવ્યો છે, એવી બ્રહ્મી લોકોની માન્યતા છે.

૫૭

અનાથપિંડિક

“ દાયક ઉપાસકોમાં ગૃહપતિ સુદત્ત અનાથપિંડિક શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ શ્રાવસ્તીમાં સુમનશ્રેષ્ઠીના કુટુંબમાં થયો હતો. સુદત્ત એ એનું નામ. એ ગરીબ લોકોને પિંડ (ભિક્ષા) આપતો; તેથી એને અનાથપિંડિક કહેતા, અને એ જ નામથી આગળ જતાં એ પ્રસિદ્ધ થયો. રાજગૃહમાં એ ભગવાનને કેવી રીતે મળ્યો, અને પછીથી શ્રાવસ્તી જઈ જેતવનવિહાર કેવી રીતે બંધાવ્યો, એ બધી હકીકત ચુલ્લવગ્ગમાં આપેલી છે. એનો સારાંશ પુલ્હલીલાસાર-સંબ્રહ્મના બીજા ભાગમાં (૫. ૯) આપેલો હોવાથી અત્રે આપવામાં

આવતો નથી. ભગવાને ઉપદેશ કરવાની શરૂઆત કાશીમાં કરી હોય તો પણ એમની પ્રસિદ્ધિ બિંબિસાર રાજની હયાતીમાં રાજગૃહમાં વિશેષ થઈ; અને ત્યાંથી જ અનાથપિંડિક આમંત્રણ કરી એમને શ્રાવસ્તી લઈ ગયો.

અનતશત્રુએ બિંબિસાર રાજને મારી નાંખી બળાત્કારે રાજગાદી ઝુટાવી લીધી, અને એ દેવદત્તની પાછળ પડ્યો ત્યારથી ભગવાન યુદ્ધ વર્ષોવાસ માટે ઘણું ખર્ચ શ્રાવસ્તી જ રહેતા. ત્યાં જોતવનના જોવો જ વિશાખાએ બંધાવેલો એક પ્રાસાદ હતો. આ બંને ઠેકાણે ભગવાન વારાફરતી રહેતા. પસેનદિ કોસલ રાજ્યે ભગવાન માટે જોદો વિહાર બાંધ્યો ન હતો; તો પણ ભગવાન પર એનો ઘણો પ્રેમ હતો, અને એ વારંવાર જોતવનમાં જઈ ભગવાનની મુલાકાત લેતો. તેથી ભગવાનને ઘણું ખર્ચ શ્રાવસ્તીમાં કોઈના તરફથી પણ દબ્બલ થતી નહોતી, અને પાછલી જીંદગીમાં, ચાતુર્માસ માટે ત્યાં જ રહેવું એમને કીક લાગતું હોવું જન્ય. તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ, અનાથપિંડિકના આરામમાં રહીને ભગવાને કરેલા ઉપદેશની સંખ્યા ઘણી જ મોટી છે.

અનાથપિંડિકાવાદ નામનું મજ્ઞિઝમનિકાયમાં એક સુત્ત છે. તે ઉપરથી તથા સંયુત્તનિકાયમાંનાં સોતાપત્તિ-સંયુત્તમાંનાં કેટલાંક સુતો ઉપરથી એમ જણાય છે કે, અંતકાળે સારિપુત્રે અનાથપિંડિકને ઉપદેશ કર્યો, જેથી અત્યંત વેદનાઓ થતી હોવા છતાં પણ એ શાંતિથી મરણ પામ્યો. એટલે અનાથપિંડિક યુદ્ધ ભગવાનના પરિનિર્વાણ પહેલાં ઘણાં વર્ષો ઉપર ગુજરી ગયો હોવો જોઈએ. કારણ કે ભગવાનના પરિનિર્વાણને વખતે સારિપુત્ર હયાત નહોતો. અનાથપિંડિક મોટો પંડિત નહોતો; કેવળ દાતા હતો. તો પણ બૌદ્ધ સાહિત્યમાં એનું નામ અજરામર થઈ ગયું છે.

૫૮

ચિત્ર (ચિત્ત) ગૃહપતિ

“ધર્મોપદેશ કરનારા ઉપાસકશ્રાવકોમાં ચિત્ર ગૃહપતિ શ્રેષ્ઠ છે.”

આ મગધ દેશમાં મક્ષિકાશંડ નગરમાં એક શ્રેષ્ઠકુળમાં જન્મ્યો હતો, અને બાપના મરણ પછી પોતે નગરશેઠ થયો. પંચવર્ગીય લિક્ષુઓમાંથી મહાનામ સ્થવિર મક્ષિકાશંડમાં આવેલો, ત્યારે એનો ઉપદેશ સાંભળી ચિત્ર પ્રસન્ન થયો; અને એ સ્થવિર માટે એણે અંબાટકારામ નામના ઉદ્યાનમાં વિહાર બંધાવી આપ્યો. એ ઉદ્યાનની પાસે જ ચિત્રનું મિગપથક નામનું એક ગામડું હતું. એ ત્યાં વારંવાર જતો અને જતાં આવતાં આ વિહારમાં વાસો રહેલા લિક્ષુઓની પણ મુલાકાત લેતો. એ બીજા લિક્ષુઓને સુધર્મ નામના લિક્ષુ દ્વારા નોતરું મોકલતો; પરંતુ સારિપુત્ર મોગ્ગલ્લાન જેવા પ્રસિદ્ધ લિક્ષુઓને એણે જાતે આમંત્રણ કર્યાની હકીકત પહેલા લાગમાં (કલમ ૭૫) આવી ગઈ છે. એ ઉપાસક થયો હતો તો પણ ઘણા કાળ સુધી એને બુદ્ધદર્શનનો લાલ મળ્યો નહિ. પછીથી ખાસ રાજ-ગૃહમાં જઈ એ ભગવાનને મળ્યો, એવું મનોરથપૂરણીમાં કહેલું છે.

સંયુત્તનિકાયમાં ચિત્રસંયુત્ત નામનું એને વિશે એક પ્રકરણ છે. એમાં દસ સુતો છે. એમાંથી કેટલાંક સુતોમાં ચિત્રે લિક્ષુઓને પૂછેલા પ્રશ્નો છે, અને કેટલાકમાં ભગવાનના ઉપદેશનું એણે જાતે જ વિવેચન કરેલું છે. છેલ્લાં ત્રણ સુતોનો એના ચરિત્ર સાથે વિશેષ સંબંધ હોય એમ લાગે છે; તેથી એમનો સારાંશ નીચે આપ્યો છે:—

(૧) તે વખતે નિગણ્ઠ નાથપુત્ર^૧ મોટા નિગણ્ઠસમુદાય સાથે મક્ષિકાશંડ આવ્યા હતા. કેટલાક ઉપાસકાને સાથે લઈ ચિત્ર ગૃહપતિ એમની પાસે ગયો, અને ખખર અંતર પૂછી એક બાબુએ બેઠો. સારે નાથપુત્રે એને કહ્યું, “હે ગૃહપતિ, અવિતરક અવિચાર સમાધિ છે, એ શ્રમણ ગોતમના કહેવા પર તારી શ્રદ્ધા છે?”

૧. જૈન તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીને નિગણ્ઠ નાથપુત્ર (નિર્ગન્થ જ્ઞાતપુત્ર) કહેતા. આ વાત જેવી રીતે બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં મળી આવે છે તેવી આપી છે. આમાં સાંપ્રદાયિક દ્વેષથી અતિશયોકિત હોવાનો સંભવ છે. જૈનવાચક આ પ્રસંગ વાંચી ઉદ્વિગ્ન ન થાય એમ વિનંતિ છે.

ચિત્ર:—ભદંત, એ બાળતમાં ભગવાન પર શ્રદ્ધા રાખવાનું કારણ નથી જણાતું.

ચિત્રનું આ કથન સાંભળી નાથપુત્રે પોતાના સમુદાય તરફ જોઈ કહ્યું, “આ ચિત્ર ગૃહપતિ કેટલો બધો સાદો અને સીધો આદમી છે, જુઓ! વિતર્ક વિચારોનો નિરોધ કરનાર માણસ પવનને જળમાં કેદ કરનાર, કે ગંગાના પ્રવાહને પોતાની મૂઠીથી અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરનાર હોવો જોઈએ.”

ચિત્ર બોલ્યો, ભદંત, આપ અનુભવ-જ્ઞાનને મહત્ત્વ આપો છો કે શ્રદ્ધાને?

નાથ:—હે ગૃહપતિ, શ્રદ્ધા કરતાં અનુભવ જ્ઞાન જ શ્રેષ્ઠ છે.

ચિત્ર:—ભદંત, જ્યારે જ્યારે ઇચ્છા થાય, ત્યારે ત્યારે હું સવિતર્ક સવિચાર એકાંતથી પ્રાપ્ત થએલું પ્રીતિસુખ જેમાં છે, એવા પ્રથમ ધ્યાનમાં મગ્ન થાઉં છું. જ્યારે ઇચ્છા થાય, ત્યારે વિતર્ક-વિચાર શાંત કરી વિતર્કવિચારવિરહિત દ્વિતીય ધ્યાનમાં મગ્ન થાઉં છું...તૃતીય...ચતુર્થ ધ્યાનમાં મગ્ન થાઉં છું. એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ, અવિતર્ક અવિચાર સમાધિ છે, એ જાણવા માટે કોઈ પણ શ્રમણ પર કે બ્રાહ્મણ પર શ્રદ્ધા રાખવાની મારે જરૂર નથી.

એ સાંભળી નાથપુત્ર ફરીથી પોતાના શિષ્યસમુદાય તરફ ફરીને બોલ્યા, “આ ચિત્ર ગૃહપતિ કેવો ઉદ્ધત અને શઠ છે, જુઓ—!”

ચિત્ર:—ભદંત, હમણાં જ તમે મને સાદો અને સીધો કહેતા હતા, અને આટલી વારમાં જ પાછો ઉદ્ધત અને શઠ કહો છો! કાં તો તમારે પ્રથમ લાષણ અસત્ય હોવું જોઈએ કે કાં તો અંતિમ લાષણ અસત્ય હોવું જોઈએ.

ત્યાર પછી નાથપુત્રને બીજા દસ પ્રશ્નો^૧ પૂછી એમના ઉત્તરોની રાહ ન જોતાં ચિત્ર ગૃહપતિ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

૧. આ પ્રશ્નોનો ચિત્રના ચરિત્રની સાથે કોઈ જાતનો સંબંધ ન હોવાથી, એ પ્રશ્નો અને આર્થો નથી.

(૨) એક વખત ચિત્રનો પહેલાંનો મિત્ર અચેલ (નંદ) કાશ્યપ મહિકાશંકર આવ્યો હતો. ચિત્ર ગૃહપતિ, એ હતો ત્યાં જઈ ખબર અંતર પૂછી એક બાબત એટલે, અને બોલ્યો, “લઈત કાશ્યપ, પરિવ્રાજક થયે તને કેટલાં વર્ષ થયાં ?”

કાંઠા—હે ગૃહપતિ, પરિવ્રાજક થયે મને ત્રીશ વર્ષ થયાં.

ચિત્ર—પણુ લઈત, આ ત્રીશ વર્ષોમાં તમે સામાન્ય લોકો કરતાં કંઈ વિશેષ જ્ઞાન મેળવ્યું છે કે નહિ ?

કાંઠા—શરીરની નગ્નતા, શિરોમુંડન અને વાળની ચમરી એ વગર બીજું કંઈ પ્રાપ્ત થયું નથી.

ચિત્ર—વાહ વાહ રે વાહ વાહ ! આ તમારા પંથને ધણો જ સારો કહેવો જોઈએ ! જેમાં ત્રીશ વરસ સુધી રહી નગ્નતા, શિરોમુંડન અને ચમરી એ વગર બીજું કંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી !

કાંઠા—પણુ ગૃહપતિ, કહે જોઈએ કે તને યુદ્ધોપાસક થયે કેટલાં વર્ષ થયાં ?

ચિત્ર—મને પણુ ઉપાસક થયાને ત્રીશ વરસ થયાં.

કાંઠા—વાર, આ ત્રીશ વરસમાં તેં પણુ કંઈ મેળવ્યું છે કે ?

ચિત્ર—એમાં શી શંકા ? હું કાલે ત્યારે ત્યારે ધ્યાન મેળવી શકું છું. (આ ઠેકાણે ચિત્ર ત્યાર ધ્યાન કેવી રીતે મેળવી શકાય છે તે કહ્યું.)

ચિત્ર ગૃહપતિનું કહેવું સાંભળી અચેલ કાશ્યપ પ્રસન્ન થયો; અને બુદ્ધધર્મમાં પ્રવ્રજ્યા માગવા લાગ્યો. ચિત્ર એને સ્થવિર લિક્ષુઓ પાસે લઈ જઈ ઉપસંપદા અપાવી. કેટલાક વખત પછી કાશ્યપ અર્હતપદ પામ્યો.

(૩) ચિત્ર ગૃહપતિ અત્યંત માંદો હતો. ત્યારે ઘણી દેવતાઓ એ ભેગી થઈ અને કહ્યું, “ગૃહપતિ, આવતે જન્મે ચક્રવર્તી રાજા થઈશ, એવી ધૃષ્ટિ કર.”

ચિત્રે એમને કહ્યું, “એ (ચક્રવર્તિપદ) પણ અનિત્ય છે. એનો પણ ત્યાગ કરીને જવું પડે છે.”

એ બબડે છે, એમ ધારી ચિત્રના સગાંસંબંધીઓએ કહ્યું, “આર્યપુત્ર, કેકાણે આવ, બબડાટ કરીશ નહિ.”

ચિત્ર:—તમે એમ કેમ કહો છો ?

તેઓ:—તું કહે છે કે ‘એ પણ અનિત્ય છે. એનો પણ ત્યાગ કરીને જવું પડે છે.’

જ્યારે ચિત્રે પોતાનાં સગાંસંબંધીઓને દેવતાઓ સાથે પોતાના થએલા મંલાપણની સમજણ પાડી, ત્યારે પોતાને પણ ઉપદેશ કરવાની એમણે ચિત્રને વિનંતી કરી. બુદ્ધ, ધર્મ અને સંઘ પર શ્રદ્ધા રાખવા માટે અને યથાશક્તિ સત્પુરુષોને દાન આપવા માટે બધાંને ઉપદેશ કરી ચિત્રગૃહપતિએ પ્રાણ છોડ્યો.

૫૯

હૃત્યક આળવક

“ચાર સંગ્રહોથી લોકમંગલ કરનારા ઉપાસકોમાં હૃત્યક આળવક શ્રેષ્ઠ છે.”

આની વિચિત્ર વાત છે:—આળવક રાજા એક વખત શિકાર કરવા ગયો હતો. ત્યાંથી હરણને મારી ધનુષ્ય સાથે બાંધી એ પાછો આવતો હતો. રસ્તામાં થાક લાગવાથી એ એક વડના ઝાડ નીચે બેઠો. થાક ઉતર્યા પછી એ પાછો, જવાનો વિચાર કરતો હતો એટલામાં ત્યાં રહેનારા યક્ષે એને પકડ્યો. એના હાથમાંથી છૂટવાનો બીજો રસ્તો ન હોવાથી રાજા, રોજનો એક માણસ અને દેગડો ભરી અન્ન આપવાનું કબૂલ કરી ત્યાંથી નાસી છૂટ્યો. તે દિવસથી યક્ષને દરરોજ એક માણસ અને દેગડો ભરીને અન્ન મળતું. કેટલાક દિવસ પછી કેદખાનામાંથી કેદીઓ ખલાસ થયા, એટલે હવે આગળ શું કરવું, એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. મોટી ઉમરના નાગરિકોને

પકડી યક્ષને ત્યાં મોકલી આપીશ તો દેશમાં ખળભળાટ થશે એમ
ધારી રાજાએ તરતનાં જ જન્મેલાં બાળકોને યક્ષને ત્યાં મોકલવાની
શરૂઆત કરી. તેથી નવ મહિના ભરાતાં પહેલાં ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ
બીજા દેશમાં જતી અને, પ્રસૂત થયા પછી કેટલાક મહિના ત્યાં જ
રહેતી. એક દિવસ બીજો કોઈ છોકરો ન મળવાથી રાજાએ એ જ
દિવસે જન્મેલો પોતાનો પુત્ર યક્ષને ત્યાં મોકલ્યો.

એની આગલી રાતે ભગવાન યુદ્ધ આળવક યક્ષના નિવાસ-
સ્થાનમાં આવીને રહ્યા હતા. યક્ષે એમને કહ્યું, “ હે શ્રમણ, અહીંથી
બહાર નીકળ.” ‘હીક છે,’ એમ કહી ભગવાન ત્યાંથી બહાર નીકળ્યા.
યક્ષે કહ્યું, “ શ્રમણ, અંદર આવ.” ‘સાં રૂં ત્યારે,’ એમ કહી ભગવાન
અંદર ગયા. આવી રીતે ત્રણ વખત બન્યું. ચોથી વખત જ્યારે યક્ષે
ભગવાનને બહાર જવા કહ્યું, ત્યારે ભગવાન બોલ્યા, “ આયુષ્મન,
હું અહીંથી બહાર નીકળીશ નહિ. તારે જે કરવું હોય તે કર.”

યક્ષ:—હે શ્રમણ, તને હું પ્રશ્ન પૂછું છું. જે તારા તરફથી
એના ઉત્તરો ન મળે તો હું તને ગાંડપણ વળગાડીશ, તારૂં કાળજી
ચીરી નાખીશ અથવા પગ ઝાલી તને ગંગાની પાર ફેંટી દઈશ.

ભગ:—આયુષ્મન, મને ગાંડપણ વળગાડે, મારૂં કાળજી
ચીરી નાખે અથવા તો મને પગ ઝાલી ગંગાની પાર ફેંટી દે, એવો
આખી દુનિયામાં કોઈ નથી. તો પણ તારી ધમ્મજા હોય તો તું ભલે
પ્રશ્ન પૂછ.

ત્યાર પછી યક્ષે ભગવાનને અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા; અને એના
ચોખ્ખ ઉત્તર મળ્યા, એટલે એ ભગવાનનો ઉપાસક થયો.^૧

બીજો દિવસે રાજપુરુષો રાજાના છોકરાને લઈ આળવક યક્ષના
નિવાસસ્થાનમાં આવ્યા અને એ છોકરો એની આગળ મૂક્યો.

૧. ‘આગલી રાતે’ થી માંડીને ‘ઉપાસક થયો.’ સુધીની ઉદ્ધૃક્ત
સુતનિપાતમાંના આળવકસુતને આધારે આપી છે. મનોરથપૂરણીમાં એનો
ટૂંકમાં ઉલ્લેખ કરી બાકીનું કામ આળવક સુતની અટૂંકયા પર મોંપી દીધું છે.

પરંતુ આળવક લગ્નયમાન થઈ, નીચું માથું ધાલી ચૂપચાપ બેસી રહ્યો. ત્યારે ભગવાન બોલ્યા, “આળવક, શરમાઈશ નહિ. આ છોકરાને લઈ મારે સ્વાધીન કર.” એ પ્રમાણે આળવકે છોકરાને પોતાના હાથમાં લઈ ભગવાનના હાથમાં આપ્યો. ભગવાને ફરીથી એને આળવકના હાથમાં મૂક્યો, અને આળવકે એને રાજપુરુષોને હવાલે કર્યો. આ રીતે એકના હાથમાંથી બીજાના હાથમાં જવાથી એનું નામ ‘હૃત્યક’ (હસ્તક) પાડવામાં આવ્યું.*

એ ચાર સંગ્રહોથી લોકસંગ્રહ કેવી રીતે કરતો હતો, તેની માહિતી અંગુત્તરનિકાયના અદ્વૈકનિપાતના ચોવીશમા સુત્તમાં મળી આવે છે. એ સુત્તનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

એક વખત ભગવાન આળવીમાં અગ્ગાળવ એતિયમાં રહેતા હતા. તે વખતે હૃત્યક આળવકે પાંચસો ઉપાસકોનો સમુદાય સાથે લઈ ભગવાન પાસે આવ્યો, અને ભગવાનને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠો. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “હૃત્યક, આ તારો સમુદાય મોટો દેખાય છે. આ સમુદાયનો સંગ્રહ તું કેવી રીતે કરે છે.?”

હૃ:—ભદ્રન્ત, આપે ચાર લોકસંગ્રહોનો+ ઉપદેશ કર્યો છે.

* ‘હસ્તક’ એ નામની વ્યુત્પત્તિ બેસાડવા માટે અદ્વૈકયાકારે આળવકની દંતકથાનો અહીં ઉપયોગ કર્યો છે, એ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે. તે પણ આ દંતકથાનું મહત્ત્વ ધાર્યું છે. મહાભારતમાંના યક્ષપ્રત્નોનો અને બ્રહ્માસુરના આખ્યાનનો આની સાથે સંબંધ છે. યુદ્ધ ભગવાન આળવકના લવનમાં ગયા, અને પોતાના યોગસામર્થ્યથી એને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો એ વાત ઘણી પ્રાચીન હોવાની, બૌદ્ધસાહિત્ય અને કોતરકામ, સાક્ષી પૂરે છે. બ્રહ્માસુરની તથા યક્ષપ્રત્નોની વાત આ ઉપરથી જ રચાએલી હોવી જોઈએ; અને બ્રહ્માસુરની વાત ઉપરથી હસ્તકની વાત રચાએલી હોવી જોઈએ.

+ દાન, પ્રિયવચન, અર્થચર્યા અને સમાનાત્મતા, એ ચાર લોકસંગ્રહનાં સાધનો છે. એમને પાલિ ભાષામાં ‘સંગહવત્થુ’ કહે છે. અહીં એનું ‘લોકસંગ્રહ’ એવું જ ભાષાન્તર કર્યું છે.

એ દ્વારા હું ઉપાસકસમૂહનો સંગ્રહ કરું છું. જેનો દાનથી સંગ્રહ કરવો યોગ્ય હોય તેનો દાનથી, જેનો પ્રિયવચનથી સંગ્રહ કરવો હોય તેનો પ્રિયવચનથી, જેનો સંગ્રહ અર્થચર્યાથી (એનું કામ કરી) કરવો યોગ્ય હોય તેનો અર્થચર્યાથી અને જેનો સમાનાત્મતાથી (એની તરફ પોતાના જેવું વર્તન રાખીને) કરવો યોગ્ય હોય તેનો સમાનાત્મતાથી સંગ્રહ કરું છું. મારે ત્યાં સંપત્તિ છે; જે હું ભિખારી હોત, તો કદાચ હું આ ન કરી શકત.

ભૃગુ:—હૃથક, ધણું સુંદર ! ધણું સુંદર ! સમુદાયનો સંગ્રહ કરવાનો આ જ ઉપાય છે. ભૂતકાળમાં, ભવિષ્યકાળમાં કે હાલમાં, જે લોકોએ લોકસંગ્રહ કર્યો હશે, કરશે કે કરતા હશે તે બધાઓએ આ જ ઉપાયથી લોકસંગ્રહ કર્યો હશે; ભવિષ્યમાં આ જ ઉપાયથી કરશે અને હાલમાં આ જ ઉપાયથી કરે છે.

આટલો સંવાદ થયા પછી હૃથક ભગવાનને નમસ્કાર તથા પ્રદક્ષિણા કરી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. એટલે ભગવાને ભિક્ષુઓને કહ્યું, “ભિક્ષુઓ, હૃથક આળવક શ્રદ્ધા, શીલ, હ્રી (લક્ષ્મી), અવતર્ય (લોકાપવાદભય), બહુવ્રતતા, ત્યાગ, પ્રજ્ઞા અને અલ્પચ્છતા, એ આઠ ગુણથી યુક્ત છે. આ આઠ ઉત્તમ ગુણો હૃથકમાં વસે છે એમ જાણો.”

૬૦

મહાનામ શાક્ય

“ઉત્તમ દાન આપનારા ઉપાસકોમાં મહાનામ શાક્ય શ્રેષ્ઠ છે.”

આની હકીકત અતુરુદ્ધની વાતમાં (પ્ર. ૫) આવી ગઈ છે. ભગવાન ભિક્ષુસંઘ સાથે કેપિલવસ્તુ જતા, સારે એમની તથા ભિક્ષુસંઘની વ્યવસ્થા રાખવામાં એ જ આગળ પડતો ભાગ લેતો. એક ચોમાસામાં એણે ભિક્ષુસંઘને ઔષધિપદાર્થ પૂરા પાડવાની જવાબદારી પોતાને મારે રાખી હતી; એ હકીકત ખીજા ભાગમાં (કલમ ૯૬) આવી જ ગઈ છે. એને ઉદ્દેશીને ભગવાને ઉપદેશોનાં ધણાં સૂત્રો

સુતપિટકમાં છે. ઉપદેશની દૃષ્ટિએ એમનું મહત્ત્વ ધાણું છે. પરંતુ એથી મહાનામના ચરિત્ર પર વધારે પ્રકાશ પડતો નથી.

૬૧

ઉગ્ગઘૃહપતિ વૈશાલિક

“ વહાલી વસ્તુઓ આપનારા ઉપાસકોમાં ઉગ્ગઘૃહપતિ વૈશાલિક શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ વૈશાલીમાં એક શ્રેષ્ઠિકુળમાં થયો હતો. ગુણ તથા શરીરથી એ ઉદ્ભૂત (ઉંચો) હતો, તેથી એને ઉગ્ગ કહેતા. એની તથા ભગવાનની મુલાકાત કેવી રીતે થઈ, અને એ કેવી જાતનો ઉપાસક થયો, તેનું વર્ણન અગુત્તરનિકાયના અટ્ટકનિપાતના એકવીશમા સૂત્રમાં મળી આવે છે. એનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

એક વખત ભગવાન બુદ્ધ વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગાર-શાલામાં રહેતા હતા. ત્યાં તેમણે ભિક્ષુઓને ઉદ્દેશી કહ્યું, “ ભિક્ષુઓ, ઉગ્ગઘૃહપતિ વૈશાલિક આઠ ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત છે એમ જાણો.” એમ બોલી તેઓ વિહારમાં ગયા.

ત્યાં હાજર રહેલો એક ભિક્ષુ સવારનાં પહેરમ. વૈશાલીમાં પિંડપાત માટે ગયો, ત્યારે ઉગ્ગઘૃહપતિને ઘેર ગયો અને એને માટે પાથરેલા આસન પર બેઠો. એને નમસ્કાર કરી ઉગ્ગ એક બાજુએ બેઠો. એટલે એ ભિક્ષુએ એને પ્રશ્ન કર્યો કે, “તું આઠ ગુણોથી યુક્ત છું એમ ભગવાન કહેતા હતા. એ આઠ ગુણો કયા વાર?”

ઉગ્ગ બોલ્યો, “ ભદ્રન્ત, એ આઠ ગુણો કયા તેની મને ખબર નથી. તો પણ મારામાં કયા ગુણો છે તે હું તમને કહું છું. (૧) જ્યારે મેં ભગવાનને પહેલા-વહેલા જોયા, ત્યારે જ એમના પર મારી ભક્તિ થઈ. આ પહેલો ઉત્તમ ગુણ મારામાં છે. (૨) ભગવાને મને ધર્મોપદેશ કર્યો, અને એમનું તત્ત્વ મેં જાણ્યું. હવે મને એમના ધર્મમાં શંકા રહી નથી. બુદ્ધ, ધર્મ તથા સંઘને હું શરણુ ગયો છું,

અને 'બ્રહ્મચર્ય' સહિત પાંચ શિક્ષાપદોનો^૧ મેં અંગીકાર કર્યો છે. આ બીજો ઉત્તમ ગુણ મારામાં છે. (૩) મારી ચાર કૌમારિક^૨ સ્ત્રીઓ હતી. એમની પાસે જન્મ મેં કહ્યું, 'બહેનો, મેં બ્રહ્મચર્ય' સહિત પાંચ શિક્ષાપદોનો અંગીકાર કર્યો છે. તેથી તમારામાંથી જેની ઇચ્છા હોય તેણે અહીં રહી ધર્માચરણ કરવું; જેની ઇચ્છા હોય તે પિયર જાય; અને જેની પુનર્વિવાહ કરવાની ઇચ્છા હોય, તે પોતાને ક્યો પતિ ગમે છે, તે મને કહે.' ત્યારે જે મારી સાથી મોટી લાચારી હતી તેણે કહ્યું, 'મને અમુક માણસ સાથે પરણાવો.' હું એ ગૃહસ્થને ખેલાવી લાવ્યો, અને ડાળા હાથમાં સ્ત્રી તથા જમણા હાથમાં પાણીની ઝારી લઈ, સ્ત્રી એને સ્વાધીન કરી એના હાથ પર પાણી મૂક્યું. આવે પ્રસંગે પણ મારા મનમાં જરાય વિકાર ઉત્પન્ન થયો નહિ. મારામાં આ ત્રીજો ઉત્તમ ગુણ છે. (૪) મારા ઘરમાં જે સંપત્તિ છે, તે માત્ર મારી જ નથી, પણ સાધુસંતોની પણ છે, એવું હું માનું છું. મારામાં આ ચોથો ઉત્તમ ગુણ છે. (૫) જે જે લિપ્તની

૧. પ્રાણધાત ન કરવો, ચોરી ન કરવી, વ્યભિચાર ન કરવો, ખોટું ન બોલવું અને માદક પદાર્થોનું સેવન ન કરવું, એ પાંચ નિયમો (શિક્ષાપદો) દરેક બૌદ્ધ ગૃહસ્થને પાળવા પડે છે. તેમાં ઉગ્ગ ગૃહપતિએ, વ્યભિચાર ન કરવો, એને બદલે પૂણું બ્રહ્મચર્ય પાલન કરવું, એવો નિયમ લીધો હતો. તેથી 'બ્રહ્મચર્ય' સહિત પાંચ શિક્ષાપદો એમ કહ્યું છે. 'બ્રહ્મચરિયપચ્ચમાનિ ચ સિક્ખાપદાનિ સમાદિયં' એવું મૂળ વાક્ય છે. 'આર્હસાસત્યાસ્તેય-બ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહા યમાઃ' આ પતંજલિએ કહેલા યમોમાં 'અપરિગ્રહ' નો અર્થ માદક પદાર્થોનું સેવન ન કરવું એવો જો કરીએ તો ઉગ્ગનાં શિક્ષાપદોમાં અને પતંજલિના યમોમાં બિલકુલ ફરક રહેતો નથી.

૨. કૌમારિક એટલે પ્રથમ લગ્નની; પુનર્વિવાહની નહિ.

નદે મૃતે પ્રવ્રજિતે ક્ષીવે ચ પતિતે પતૌ ।

પચ્ચસ્વાપ્ત્સુ નારીણાં પતિરન્યો વિધીયતે ॥

આ પરાશરસ્મૃતિના શ્લોકનું અહીં સ્મરણ થાય છે.

હું ઉપાસના કરું છું, તેની તેની અતિ આદરથી ઉપાસના કરું છું. મારામાં આ પાંચમો ઉત્તમ ગુણ છે. (૬) એ ભિક્ષુ જો મને ધર્મોપદેશ કરે તો તે હું આદરથી સાંભળું છું. જો એ ધર્મોપદેશ ન કરે, તો હું એને ધર્મોપદેશ કરું છું. મારામાં આ છઠ્ઠો ઉત્તમ ગુણ છે. (૭) ભગવાને ઉત્તમ રીતે ધર્મોપદેશ કર્યો છે, એવું દેવતાઓ મને કહે છે, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પણ હું તેમને કહું છું કે, તમે આમ કહો કે ન કહો, તો પણ ભગવાને ઉત્તમ રીતે ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો છે એમાં મને તો શંકા નથી. દેવતાઓ સાથે મારો સંવાદ થાય છે, તેથી મારા મનમાં કદી પણ ગર્વની બાધા થઈ નથી.^૧ આ મારામાં સાતમો ઉત્તમ ગુણ છે. (૮) આ લોકમાં ખેતી આણનાર જે પાંચ સંયોજનો^૨ ભગવાને કહ્યાં છે, તેમનો મારા મનમાં લેશ પણ રહ્યા નથી. આ મારામાં આઠમો ઉત્તમ ગુણ છે.”

“ઉગ્ગ ગૃહપતિનું” આ કથન સાંભળી એ ભિક્ષુ ત્યાંથી નીકળ્યો, અને ભિક્ષાટન આટોપી ભગવાન પાસે આવ્યો. ભગવાનને એણે ઉગ્ગની વાત કહી સંભળાવી, ત્યારે ભગવાન ખોલ્યા, “ઉગ્ગે જે કહ્યું તે યોગ્ય જ કહ્યું છે.”

૬૨

ઉગ્ગત ગૃહપતિ હસ્તિગ્રામક

“સંઘના ઉપસ્થાયક ઉપાસકોમાં ઉગ્ગત ગૃહપતિ હસ્તિગ્રામક શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ હસ્તિગ્રામના એક શ્રેષ્ઠકુળમાં થયો હતો. ઉગ્ગત એનું નામ. એની અને વૈશાલિક ઉગ્ગ ગૃહપતિની વાતમાં ઘણો જ થોડો ફરક છે. આની વાત અદ્દકનિપાતના બાવીશમા સુતમાં આવેલી છે. એ સુતનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

૧. અહીં ડૉલ્ફિસ માટે Oracle of Delphi એ આપેલો અભિપ્રાય અને એ સંબંધમાં ડૉલ્ફિસનું વર્તન, એનું સ્મરણ થાય છે.

૨. ‘બુદ્ધ ધર્મ’ અને ‘સંઘ’ (મરાઠી) પરિશિષ્ટ ૨ જુઓ.

ભગવાન વજ્રજ્યોના દેશમાં પ્રવાસ કરતા કરતા હસ્તિગ્રામ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ભિક્ષુઓને ઉદ્દેશીને એમણે કહ્યું, “ભિક્ષુઓ, ઉગ્ગ^૧ગૃહપતિ હસ્તિગ્રામક આઠ ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત છે.” એમ કહી ભગવાને વિહારમાં પ્રવેશ કર્યો. એક ભિક્ષુએ ઉગ્ગને ઘેર જઈ એને આ હકીકત કહી સંભળાવી અને એ કયા આઠ ગુણોથી યુક્ત છે તે પૂછ્યું. ઉગ્ગ બોલ્યો, “ભગવાને કયા ગુણોની વાત કરી હશે તે હું નથી જાણતો. તો પણ મારામાં જે આઠ સારા ગુણો છે તે હું તમને કહું છું. (૧) મેં જ્યારે ભગવાનને નાગવનમાં પહેલા પહેલા જોયા, ત્યારે એમના પર મારી એકદમ શ્રદ્ધા બેઠી અને મારો દાંડનો કેફ ઉતરી ગયો. મારામાં આ પહેલો સારો ગુણ છે. (૨) થી ૫ સુધીના ગુણો ૬૧ મા પ્રકરણમાંના ગુણોના જેવા જ છે.) (૬) હું જ્યારે સંઘને નિમંત્રણ કરું છું, ત્યારે અમુક ભિક્ષુ સમાધિપ્રજ્ઞાપારંગત, અમુક પ્રજ્ઞાવિમુક્ત, અમુક સમાધિકુશલ, અમુક દષ્ટિપ્રાપ્ત, અમુક શ્રદ્ધાવિમુક્ત, અમુક ધર્માનુસારી, અમુક શ્રદ્ધાનુસારી, અમુક શીલવાન અને અમુક દુઃશીલ, પાપી છે,^૬ એવું દેવતાઓ મને કહે છે. પણ સંઘને અન્નદાન આપતી વખતે હું તેઓમાં ભેદભાવ રાખતો નથી. બધાની સાથે સમાન વર્તન રાખું છું. મારામાં આ છઠ્ઠો ઉત્તમ ગુણ છે. (૭) મો પહેલાંની માફક જ) (૮)

૧. અહીં ઉગ્ગતને જ ઉગ્ગ કહી સંજ્ઞાધ્યો છે, એવું મનોરથપૂરણી ઉપરથી જણાય છે.

• આ ઉદ્યાન એની પોતાની માલિકીનું હતું, એમ અર્ધકથાકારનું કહેવું છે.

૧. અહીં નવ જાતના ભિક્ષુઓ વર્ણવ્યા છે. તેમાં શીલવાન અને દુઃશીલ (દુરાચારી) એ બેનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે. ‘શ્રદ્ધાનુસારી’ સુધીના પહેલા સાતની સવિસ્તર માહિતી મજ્જિમનિકાયમાંના કીટાગિરિસુત્તમાં મળી આવે છે. Call the labourers, and give them their hire, beginning from the last unto the first. (Mathew, 20. 8). આ ખાચબલની વાતનું અહીં સ્મરણ થાય છે.

જો હું ભગવાન કરતાં પહેલો મરી જાઉં, તો ‘ ઉગ્ગ ગૃહપતિ હસ્તિગ્રામક ફરીથી આ લોકમાં આવશે નહિ, ’ એવું ભગવાન કહે તો નવાઈ નથી. મારામાં આ આઈમો ઉત્તમ ગુણ છે. ”

ત્યાર પછી એ લિલ્હુ ભગવાન પાસે ગયો અને ઉગ્ગનું કહેવું ભગવાનને નિવેદન કર્યું. ત્યારે ભગવાન બોલ્યા, “ ઉગ્ગ ગૃહપતિ જે બોલ્યો, તે યોગ્ય જ બોલ્યો છે. ”

ઉગ્ગ વૈશાલિક અને ઉગ્ગ હસ્તિગ્રામક એ બે જૂદા જૂદા ગૃહસ્થો હતા, એમાં શંકા નથી. પરંતુ આ બે સુતોમાં એમના ગુણોનું આપેલું વર્ણન લગભગ સરખું જ છે. તેથી એ ગુણ એ બંનેમાં હતા કે માત્ર એમાંથી એકમાં જ હતા, તે કહેવું મુશ્કેલ છે. કાષ્ઠએ આ ઉગ્ગ સંબંધી તો કાષ્ઠએ બીજા ઉગ્ગ સંબંધી થોડા ઘણા ફેરફાર સાથે આ વાત સાંભળી હોય, અને બંનેના કથનમાં ફરક હોવાથી પહેલાને પહેલી વાત અને બીજાને બીજી વાત લાગુ કરવામાં આવી હોય, એવો પણ સંભવ છે.

૬૩

શૂર અંબઠું

“ જ્ઞાનયુક્ત શ્રદ્ધા રાખનારા ઉપાસકોમાં શૂર અંબઠું શ્રેષ્ઠ છે. ”

એનો જન્મ શ્રાવસ્તીના એક શ્રેષ્ઠિકુળમાં થયો હતો. મોટો થયા પછી એ બીજા પંથના શ્રમણની પાછળ પડ્યો હતો; પણ પછી ભગવાનના ધર્મનું શ્રવણ કરી એ બુદ્ધોપાસક થયો. એટલે આ પોતાના હાથમાંથી છટકી જાય છે એમ ધારી બુદ્ધનું ૩૫ લઘ માર ત્યાં પ્રગટ થયો. બુદ્ધ ભગવાન પાછા આવ્યા એમ ધારી શૂરે એનો આદરસત્કાર કર્યો, અને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. બુદ્ધ-૩૫ મારે કહ્યું, “ મેં તને પંચસ્કંધ અનિત્ય છે એમ કહ્યું; પણ એ બરાબર નથી, એ મારા ધ્યાનમાં આવવાથી હું પાછો અહીં આવ્યો. કેટલાક સ્કંધ અનિત્ય છે એ સાચું, પણ કેટલાક સ્કંધ નિત્ય પણ છે, એ ભૂલવું જોઈએ નહિ. ”

‘બુદ્ધવચનમાં આમ ફેરફાર થવો શક્ય નથી,’ એ જાણી શૂરે કહ્યું, “તું બુદ્ધ નથી; પણ માર છે.”

આર્યાવરણના આ શબ્દ કાન પર અથડાતાં જ મારને પોતાના પર જાણે કે પરશુપ્રહાર થયો હોય એમ લાગ્યું; અને ભયભીત થઈ બોલ્યો, “હા, હું માર છું.”

શૂર:—રે માર, તારા જેવા સેંકડો ને હજારો માર આવે, તો પણ મારા મનમાં ચલબિચલ થઈ શકે તેમ નથી. તેથી તું અહીં ઉભો રહીશ નહિ.

એમ કહી અંબરે ચપટી વગાડી અને માર સ્તબ્ધ થઈ ત્યાં જ અન્તર્ધાન થયો.

આ વાત મનોરથપૂરણીમાં મળી આવે છે. એ કાલ્પનિક હોય તો પણ આકર્ષક હોવાથી અહીં આપી છે.

૬૪

જીવક કૌમારભૂત્ય

“વૈયક્તિક શ્રદ્ધા રાખનારા ઉપાસકોમાં જીવક કૌમારભૂત્ય શ્રેષ્ઠ છે.”

એની સમગ્ર વાત પહેલા લાગમાં (કલમ ૬૦-૬૨) આવી જ ગઈ છે. એણે રાજગૃહમાં બુદ્ધ ભગવાન અને લિક્ષુસંઘને રહેવા માટે એક આશ્રવન આપ્યું હતું. પરિનિર્વાણ પહેલાં ભગવાન રાજગૃહમાં આવ્યા હતા ત્યારે અજાતશત્રુ રાજાને એમની મુલાકાતે લાવવાનો પ્રયત્ન જીવકે જ કર્યો હતો એવું સામગ્ગ-ગાક્કલસુત ઉપરથી જાણાય છે. પરંતુ જીવકની બધી શ્રદ્ધા વ્યક્તિગત હતી, એટલે કે ધર્મ અથવા સંઘ ઉપર એને અત્યંત પ્રેમ હતો નહિ. તેથી વૈયક્તિક શ્રદ્ધા રાખનારા ઉપાસકોમાં એને અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું.

૬૫

નકુલપિતા ગૃહપતિ

“બીજાનું સમાધાન કરનારા ઉપાસકોમાં નકુલપિતા ગૃહપતિ શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ ભર્ગ દેશમાં સુસુમાર નગરમાં એક ગ્રેષ્ઠીના કુળમાં થયો હતો. ભગવાન એ નગરમાં ગયા ત્યારે નકુલપિતાની અને એની સ્ત્રીની એમના પર અત્યંત શ્રદ્ધા બેઠી. એ બંને ભગવાનને પોતાનો પુત્ર કહેતા અને એમના પર એવો જ પ્રેમ રાખતા. તો પણ બુદ્ધ ભગવાને શરૂઆતમાં એમને ધર્મોપદેશ કરી એમનો પ્રેમ નષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ. ધીમે ધીમે પોતાની મેળે જ વિચાર કરી એમને ઠેકાણે આવવા દીધાં; અને પછીથી ધર્મોપદેશ કરી એમને સ્વોત્તરપાતિશ્રી પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરી.

નકુલપિતા અને નકુલમાતા એ બંનેનો એક બીજા પર એટલો બધો પ્રેમ હતો કે એમનાં ચરિત્ર જૂદાં જૂદાં લખી શકાય તેમ જ નથી. એમનાં શરીર લિન્ન હતાં તો પણ સાંસારિક જીવન એક હતું, એમ કહેવું બેઠ્યો. અંગુત્તરનિકાયના ચતુક્કનિપાતમાં એમને વિશે એક સુત્ત (નં. ૫૫) છે. એનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:-

એક વખત ભગવાન ભર્ગ દેશમાં સુસુમારગિરમાં ભેસકલાવનમાં રહેતા હતા. એક દિવસ સવારે ભગવાન નકુલપિતાને ઘેર જઈ એમના માટે પાથરેલા આસન પર બેઠા. નકુલપિતા અને નકુલમાતા બંને ભગવાનને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠા. નકુલપિતાએ ભગવાનને કહ્યું, “લદંત, નકુલમાતાનું મારી સાથે અત્યંત જીવાન અવસ્થામાં લગ્ન થયું હતું; અને ત્યારથી માંડે મન એને છોડી કદી પણ બીજે ગયું હોય એવું યાદ નથી. ત્યારે શારીરિક વ્યભિચારની તો વાત જ શી કરવી? હવે અમારી એવી ઈચ્છા છે કે આ જ જન્મમાં નહિ પણ આવતા જન્મમાં ય અમારો પ્રેમ આવો જ કાયમ રહે.”

નકુલમાતા બોલી, “લદંત, નકુલપિતાની સાથે માંડે લગ્ન અત્યંત જીવાન અવસ્થામાં થયું હતું; અને ત્યારથી માંડે મન એને છોડી બીજે ગયું હોય એવું યાદ નથી. ત્યારે શારીરિક વ્યભિચારની તો વાત જ શી કરવી! હવે અમારી એવી ઈચ્છા છે કે આ જ જન્મમાં નહિ પણ આવતા જન્મમાં ય અમારો પ્રેમ આવો જ કાયમ રહે.”

ભગવાને કહ્યું, “ જો તમારી એવી ઇચ્છા હોય, તો તમારે બનેએ સમાનશ્રદ્ધ, સમાનશીલ, સમાનત્યાગ અને સમાનપ્રત્યથવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આમ કરવાથી આ લોકમાં અને પરલોકમાં તમારો પ્રેમ કાયમ રહેશે.”

બીજે કોઈ સમયે યુદ્ધ ભગવાન સુસુમારગિરમાં રહેતા હતા; ત્યારે નકુલપિતા ઘણો માદો થયો. ત્યારે નકુલમાતાએ એને કહ્યું, “ પ્રિય ગૃહપતિ, તને જો મરણ આવવાનું હોય તો સંસારમાં આસક્ત થઈ આવવા દઈશ નહિ. આવી રીતે મરણ આવે એ નિંદ્ર છે, એવું ભગવાને કહ્યું છે. કદાચ તને એવી શંકા આવશે કે તારા મરણ પછી હું છૈયાંછોકરાનું પોષણ નહિ કરી શકું, સંસારનું ગાફું નહિ ચલાવી શકું. પણ તું એમ માનીશ નહિ. મને સૂતર કાંતતાં અને બિન તૈયાર કરતાં આવડે છે. એનાથી હું આપણું છોકરાંઓનું પાલન પોષણ કરી શકીશ. તેથી સંસારની ચિંતાથી દુઃખી થઈ, મરણ આવવા દઈશ નહિ.

“ બીજી તને એવી પણ શંકા આવે કે, તારી ગેરહાજરીમાં હું પુનર્વિવાહ કરીશ. પરંતુ એ પણ યોગ્ય નથી. આજ સોળ વરસથી હું ગૃહસ્થબ્રહ્મચર્ય^૧ પાળું છું, એ તું જાણે છે જ. તેથી એ શંકાનો ત્યાગ કરી શાંતિથી મરણ આવવા દે.

“ ત્રીજી તને એવી શંકા આવવાનો સંભવ છે કે, તારા મરણ પછી હું ભગવાન તથા લિક્ષુસંધનું દર્શન કરવા નહિ જાઉં. પણ તું એ ધ્યાનમાં રાખ કે તારા મરણ પછી તો હું ભગવાન અને લિક્ષુસંધને મળવા માટે વધારે તત્પર રહીશ. તેથી આ શંકા મનમાંથી દૂર કરી શાંતિથી મરણ આવવા દે.

“ ચોથી તને એવી પણ શંકા આવશે કે, ‘મારા મરણ પછી નકુલમાતા પૂર્ણ રીતે ચારિત્રનું રક્ષણ નહિ કરે.’ પણ તું એ ધ્યાનમાં

૧. ગૃહસ્થબ્રહ્મચર્ય એટલે ઉપોસથને દિવસે બ્રહ્મચર્ય પાળી સર્વ નિયમોનું પાલન કરવું તે.

રાખ કે, ભગવાનની શ્વેતવસ્ત્ર ધારણ કરનારી તથા પૂર્ણ રીતે ચારિત્રનું રક્ષણ કરનારી જે ગૃહિણી-શ્રાવિકાઓ છે, તેમાંની જ હું પણ એક છું. તેથી આ શંકાનો પણ ત્યાગ કરી શાંતિથી તાં મરણ થવા દે.

“પાંચમી તને એવી શંકા આવશે કે, ‘નકુલમાતાને હજી સમાધિ પ્રાપ્ત થઈ નથી.’ પણ એમ નથી. ભગવાનની ગૃહિણી-શ્રાવિકાઓમાં જેઓને ધ્યાનનો લાભ થયેલો છે, તેઓમાંની હું પણ એક છું. આ વિશે જે કોઈને શંકા હોય તે ભગવાનને પૂછી જીવે. તેથી આ શંકાનો પણ ત્યાગ કરી શાંતિથી મરણ આવવા દે.

“વળી તને એ પણ શંકા આવવાનો સંભવ છે કે, નકુલ માતા ભગવાનના ધર્મવિનયમાં હજી સ્થિર થઈ નથી. એને આ ધર્મનું તત્ત્વ સમજાયું નથી. પરંતુ તું એ ધ્યાનમાં રાખ કે, ભગવાનની જે તત્ત્વજ્ઞાની ગૃહિણી-શ્રાવિકાઓ છે, તેમાંની હું એક છું. એ વિશે કોઈને સંશય હોય તો એ ભગવાનને પૂછી જીવે. તેથી એ શંકા મૂકી દઈ સંસારની કાળજી વગર શાંતિથી મરણ આવવા દે.”

નકુલમાતાના આ ઉપદેશથી નકુલપિતાની માંદગી ઓસડ વગર જ એકદમ દૂર થઈ. કેટલોક વખત વીત્યા બાદ એના શરીરમાં થોડીક શક્તિ આવી એટલે એ ભગવાન રહેતા હતા ત્યાં-ભેસકલાવનમાં આવ્યો; અને ભગવાનને નમન કરી એક બાજુએ બેઠો. ત્યારે ભગવાને એને કહ્યું, “હે ગૃહપતિ, તું મોટો ભાગ્યશાળી છે. નકુલમાતા જેવી પ્રેમ રાખનારી, અનુકમ્પા રાખનારી અને ઉપદેશ કરનારી સ્ત્રી તને મળી છે. સંકેદ વસ્ત્ર ધારણ કરનારી મારી ગૃહિણી-શ્રાવિકાઓમાં જેઓ શીલસંપન્ન, સમાધિસંપન્ન અને તત્ત્વજ્ઞાની શ્રાવિકાઓ છે, તેમાંની નકુલમાતા એક છે. તને આવી સ્ત્રી મળી, એ તારે નશીબ છે.”

નકુલમાતા અને નકુલપિતા એ નામ એમના પહેલા છોકરા ઉપરથી પડેલાં હોવાં જોઈએ. આવે અણીને પ્રસંગે પતિનું સમાધાન

કરવામાં જ્યારે નકુલમાતાએ આટલું બધું કૌશલ્ય બતાવ્યું, ત્યારે એવો સંમાનશીલ પતિ પણ એ કામમાં એટલો જ કુશળ હોવો જોઈએ. તેથી ખીન્નઓનું સમાધાન કરનારા ઉપાસકોમાં એને અગ્રસ્થાન મળ્યું, એમાં નવાઈ નથી.

ઉપાસિકાઓ

૬૬

સુજતા સેનાનીદુહિતા

“પ્રથમ શરણુ ગએલી ઉપાસિકાઓમાં સુજતા સેનાની-દુહિતા પહેલી છે.”

એનો જન્મ ઉરુવેલા-પ્રદેશમાં સેનાનીને ઘેર થયો હતો. યુવાવસ્થામાં, એક વડના ઝાડ પર રહેનારી દેવતાની એણે બાધા રાખી હતી કે, ‘જો મને યોગ્ય વરદાન મળી પહેલો છોકરો થાય તો હું દર વરસે તને યોગ્ય ઉપહાર અર્પણ કરીશ.’ એનો સંકલ્પ પૂર્ણ થયો. તેથી પોતાની બાધા ઉતારવા માટે એણે એકલા દૂધની ઉત્તમ ખીર તૈયાર કરી, અને એ વડ નીચે સાફસૂક કરવા પોતાની દાસીને લાં મોકલી. આપણા યોધિસત્ત્વ એ દિવસે સવારે એ ઝાડ નીચે બેઠો હતો. એને જોઈ દાસીને લાગ્યું કે સુજતાની બાધા સ્વીકારવા માટે સાક્ષાત્ વૃક્ષદેવતા અવતરી હશે. એણે દોડતાં જઈ એ વાત પોતાની શેઠાણીને કહી. એ દાસી સાથે દૂધની ખીર લઈ લાં આવી. ત્યાં આવી જુવે છે તો એને બળર પડી કે, વૃક્ષ નીચે બેઠેલી વ્યક્તિ દેવતા નથી પણ પરમ તપસ્વી યોધિસત્ત્વ છે. તો પણ ઘણા ભક્તિભાવથી યોધિસત્ત્વને દૂધની ખીર અર્પણ કરી. એ ભિક્ષા ગ્રહણ કરી, યોધિસત્ત્વે એ જ રાત્રે બુદ્ધપદ પ્રાપ્ત કર્યું. તેથી બૌદ્ધ સાહિત્ય તથા ચિત્રકળામાં સુજતાના દાનને અતિશય મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે, અને એનું નામ અજરામર થઈ ગયું છે.

૬૭

વિશાખા મિગારમાતા

“દાયિકા-ઉપાસિકાઓમાં વિશાખા મિગારમાતા શ્રેષ્ઠ છે.”

આની સમગ્ર વાત યુદ્ધલીલાસારસ^૧ અહના બીજા ભાગમાં (પ્ર. ૧૦) આવી ગઈ છે. ત્યાં એ ધ્રુમપદ-અટૂકથાને આધારે લખેલી છે. તે પછી મનોરથપૂરણીની વાતમાં અને એ વાતમાં ફરક નથી. અનાથપિંડિક જેવી રીતે દાયક-ઉપાસિકામાં શ્રેષ્ઠ હતો, તેવી રીતે આ દાયિકા-ઉપાસિકાઓમાં શ્રેષ્ઠ હતી. એનું એક ઉદાહરણ પહેલા ભાગમાં (કલમ ૬૪) આવી ગયું જ છે.

૬૮ અને ૬૯

ખુન્નુત્તરા અને સામાવતી

“અહશ્રુત ઉપાસિકાઓમાં ખુન્નુત્તરા શ્રેષ્ઠ છે.”

“મૈત્રીધ્યાન કરનારી ઉપાસિકાઓમાં સામાવતી શ્રેષ્ઠ છે.”

એમાંની પહેલી ઘોસિત શ્રેષ્ઠીની દાસીને પેટ જન્મી હતી. એનું નામ ઉત્તરા હતું. પરંતુ એ જરા કુખ્ન^૧ હોવાથી એને ખુન્નુત્તરા કહેતા. સામાવતીનો^૨ જન્મ ભદ્રિય નગરમાં ભદ્રવતિય શ્રેષ્ઠીને ઘેર થયો હતો. એ બંને જણી એકત્ર કેવી રીતે આવી, તે નીચેની વાત ઉપરથી માલુમ પડશે.

એક વખત ભદ્રિય નગરની આસપાસ મોટો દુકાળ પડ્યો હતો. ભૂખમરાની બીકથી લોકો વ્યાકુળ થઈ આમતેમ નાસવા લાગ્યા. ત્યારે ભદ્રવતિય શ્રેષ્ઠીએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું “હે ભદ્રે, આ દુકાળનો અંત આવે એમ લાગતું નથી. કૌશાંબીમાં ઘોસિત શ્રેષ્ઠી નામનો મારો એક મિત્ર રહે છે. ત્યાં આપણે જઈએ તો એ આપણને ભૂલી જશે નહિ.”

૧. ‘કુખ્ન’ શબ્દનું પાલિ રૂપ ‘કુખ્જા’ થાય છે.

૨. ‘સામાવતી’ એવો પાઠ પણ મળી આવે છે.

બાસિત ટ્રેડી અને એની મુલાકાત થએલી નહોતી; એમ નહિ, તો પણ એક ખીજનો વ્યવહાર ચાલુ હોવાથી એમનામાં મિત્રતા બંધાઈ હતી. ભદ્રવતિય ટ્રેડી પોતાની સ્ત્રી અને એકની એક છોકરીને લઈ કૌશાંખી જવા નીકળ્યો. જ્યાં ત્યાં દુકાળ હોવાથી માર્ગમાં એને ઘણી તકલીફ પડી. મહા મહેનતે કૌશાંખી આવી પહોંચી એ બંને એક ધર્મશાળામાં ઉતર્યા. “આવા મલિન વેષે બાસિત ટ્રેડીને મળવું ઠીક નથી, એક બે દિવસ વિશ્રાંતિ લઈ પછી ત્યાં જવું,” એવા વિચારથી ભદ્રવતિય ત્યાં જ રહ્યો. પણ જમવાનું શું કરવું ?

તે વખતે બાસિત ટ્રેડીએ દુકાળપીડિત લોકો માટે અન્નચત્ર ઉઘાડ્યું હતું. પોતાની સ્ત્રીને ત્યાં ન મોકલતાં ભદ્રવતિયે પિંડ લાવવા માટે છોકરીને ત્યાં મોકલી. એ એક પાત્ર લઈ, અન્નચત્ર પાસે જઈ શરમથી એક બાળુએ ઉભી રહી. એને જોઈ છત્રના વ્યવસ્થાપકના મનમાં વિચાર આવ્યો કે, “ખીજની સ્ત્રીપુરુષો માછલાં પકડનાર મચ્છીમારોની માફક મોટેથી ખૂમાખૂમ કરી આગળ આગળ ધસવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પણ આ છોકરી નીચું માથું ધાલી મૌન રાખી ઉભી છે. આ કોઈ કુલીન છોકરી હોવી જોઈએ.” એણે એને કહ્યું, “છોકરી, તું આગળ કેમ નથી આવતી ?” એ બોલી, “આવી બીડમાં મારા જેવી છોકરી કેવી રીતે અંદર ધુસે ?”

“વાર, છોકરી, તારા ઘરમાં માણસો કેટલાં છે ?”

“અમે ત્રણ જણ છીએ.”

વ્યવસ્થાપકે એને એકદમ ત્રણ પિંડ આપ્યા; અને એ લઈ એ ધર્મશાળામાં આવી. માર્ગમાં પડેલી મહેનતથી અને અપવાસથી ભદ્રવતિય અત્યંત અશક્ત થયો હતો. તેમાં એણે આ અન્ન હદ ઉપરાંત ખાધું, અને તેથી તે એ જ રાત્રે મરણ પામ્યો. ખીજે દિવસે સામાવતીએ અન્નચત્રમાં આવી બે જ પિંડ માગી લીધા. પણ પતિશોકને લીધે તથા શરીરને અત્યંત કલેશ થવાથી એની મા પણ એ દિવસે મરણ પામી. તો પણ બૂખ ન રોકાવાથી ત્રીજે દિવસે

અન્નચ્છત્રના વ્યવસ્થાપકને ત્યાં જઈ એણે એક જ પિંડ માગ્યો. ત્યારે એણે કહ્યું, “પહેલે દિવસે ત્રણ, કાલે બે, અને આજે એક જ પિંડ માગે છે એ શું?” ત્યારે એણે એને બંધી હકીકત કહી સંભળાવી. ત્યારે વ્યવસ્થાપક બોલ્યો, “એમ હોય તો તું મારા શેઠની જ છોકરી છે, એમ હું માનીશ. મને પણ છોકરી નથી. ચાલ, તું મારી છોકરી થઈ રહે.”

માખાપ વગરની સામાવતીને ટાઈ પાલકની જરૂર હતી જ. તેથી એણે આ વાત એકદમ કબૂલ કરી, અને તે દિવસથી એ પોતાના દત્તકપિતાને ત્યાં રહેવા લાગી. બીજેજ દિવસે એણે એને કહ્યું, “અન્નચ્છત્રની જગ્યાએ આટલી બધી ગડબડ અને ખૂમાખૂમ થાય છે, તે તમે બંધ કરી શકો તેમ નથી શું?”

“અલિ છોકરી, આટલો મોટો જમાવ હોય છે, ત્યાં ગડબડ અને ખૂમરાણુ બંધ કેવી રીતે કરી શકાય?”

“હું તમને એક ઉપાય બતાવું. આ જગ્યાએ એક મોટી વાડ તૈયાર કરાવો, અને એમાં બે જ બારણાં રાખો. વચ્ચે અન્ન આપનારા-એએ અન્નનાં વાસણુ ભરી રાખવાં, અને ત્યાં ઉભા રહેવું. જેઓ લેવા માટે આવે તેમને એક બારણામાંથી અંદર લેવા, અને પિંડ લઈ બીજા બારણામાંથી બહાર જવા કહેવું. આમ કરવાથી ખૂમાખૂમ અને મારામારી ન થતાં સર્વ કામ થઈ રહેશે.”

વ્યવસ્થાપકને એની કલ્પના ઘણી ગમી ગઈ, અને બીજેજ દિવસે એણે એનો અમલ કર્યો. સારથી ખૂમાખૂમ ને મારામારી બંધ થઈ. કેટલાક દિવસ બાદ બ્રાહ્મણોએ એ વ્યવસ્થાપકને બોલાવીને પૂછ્યું કે, “હાલમાં અન્નચ્છત્ર ચાલુ છે કે નહિ?” એણે કહ્યું, “બધું પહેલાંની માફક જ ચાલુ છે.”

બ્રાહ્મણોએ, “ત્યારે પહેલાંની માફક ખૂમાખૂમ ને ગડબડ સંભળાતી નથી તે?”

અનુ:—આર્ય, મારી એક છોકરી છે. એણે મને આ યુક્તિ સૂઝાડી. એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાથી આજે અન્નચ્છત્રની જગ્યાએ શાંતિ પ્રવર્તે છે.

ભોસિત:—અરે, પણ તને છોકરી ક્યાંથી ?

શેકની આગળ લપ્પનછપ્પન ચાલે તેમ ન હોવાથી, પોતાને છોકરી કેવી રીતે મળી, તે કહેવાની વ્યવસ્થાપકને ફરજ પડી. ત્યારે ભોસિત બોલ્યો, “ આ તારો મોટો ગુન્હો ગણુવો જોઈએ. આટલા દિવસ તેં મારી છોકરીને પોતાને ઘેર રાખી લીધી, અને એ હકીકત મને કહી નહિ. તેથી જલદીથી જઈ એને અહીં લઈ આવ.”

એને છોડવાની વ્યવસ્થાપકની ઈચ્છા નહોતી. પરંતુ શેકની મરજી સાચવવા માટે સામાવતીને એ શેકને ઘેર લઈ ગયો. ત્યારથી ભોસિત શ્રેષ્ઠીએ એનું પોતાની એકની એક છોકરીની માફક પાલન કર્યું. શહેરમાંની પાંચસો કુમારિકાઓ એની સાથે ક્રીડા કરવા માટે આપવામાં આવી હતી; અને એની એકાદ રાજકુમારી જેવી ખરદાસ્ત રાખવામાં આવતી હતી.

કૌશાંખીના ઉદયન રાજાએ સામાવતીને સખીઓ સાથે ક્રીડા કરતાં જોઈ, અને ભોસિત શ્રેષ્ઠી પાસે એની માગણી કરી. મારી છોકરીને સાપત્ન કુળમાં પરણાવવાની મારી ઈચ્છા નથી, એમ કહી શ્રેષ્ઠીએ રાજાની માગણીનો અસ્વીકાર કર્યો. તેથી એક દિવસ સામાવતી પોતાની સખીઓ સાથે ઉદ્યાનમાં ગઈ હતી, ત્યારે ઉદયન શ્રેષ્ઠીને ઘેર આવ્યો અને એની સ્ત્રીને તથા નોકરચાકરોને ઘરમાંથી બહાર કાઢી બારણાં બંધ કરી, એના પર સીલ (રાજમુદ્રા) કર્યું; અને ખડો પહેરો રાખી ત્યાંથી પાછો ગયો. સામાવતી ઉદ્યાનકીડા કરી ઘેર આવી જુવે છે તો પોતાનાં માળખા બહાર બેઠેલાં ! એણે પૂછ્યું, “ આ શું છે ? ” એમણે બનેલી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. ત્યારે તે બોલી, “ તમે એમ કેમ કર્યું ? જો રાજા મને મારા પરિવાર

સાથે રાણી બનાવવા તૈયાર હોય તો મને કંઈ વાંધો નથી, એમ તમારે કહેવું હતું ને?”

“દીકરી, તને રાણી થવાનું ગમશે એની અમને શી ખબર?”

પછીથી શ્રેષ્ઠીએ રાજાને એવો સંદેશો કહેવડાવી મોકલ્યો. એણે સામાવતી માટે મોન મહેલ બંધાવી, એમાં એને માટે સખી-ઓની પણ વ્યવસ્થા કરી; અને એને પટરાણી બનાવી.

મોસિત શ્રેષ્ઠીના કુકુટ શ્રેષ્ઠી અને પાવારિક શ્રેષ્ઠી નામના બે ધનિક મિત્રો કૌશાંબીમાં રહેતા હતા. બુદ્ધ ભગવાનની કીર્તિ સાંભળી એ ત્રણ જણ એમના દર્શન માટે શ્રાવસ્તી ગયા; અને એમણે ભગવાનને પોતાને શહેર આવવા નિમંત્રણ કર્યું. ભગવાને એમને કહ્યું કે, તથાગત ગામમાં રહેતા નથી. આ સૂચના એમને માટે બસ હતી. કૌશાંબી જઈ એમણે શહેર બહાર ઘણે દૂર નહિ તેમ બહુ પાસે નહિ, એવી રમ્ય જગ્યાએ ત્રણ આરામ (વિહાર) બંધાવ્યા. એ આરામનાં ઘોસિતારામ, કુકુટારામ અને પાવારિકારામ એવાં નામ હતાં.

‘આપને તથા ભિક્ષુસંઘને રહેવા માટે આરામ તૈયાર થઈ ગયા છે,’ એવો સંદેશો મોકલી શ્રેષ્ઠીઓએ ભગવાનને કૌશાંબી આવવા નિમંત્રણ કર્યું. પરંતુ ભગવાન એ વખતે, ઉપદેશ કરતા, કુરુ દેશમાં ફરતા હતા. પ્રવાસ કરતા કરતા તેઓ કુમ્ભાસદમ્મ (કુમ્ભાષદમ્ય) શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં માર્ગદિય બ્રાહ્મણે એમને જોયા; અને એમની લક્ષણસંપત્તિ જોઈ પોતાની અદ્વિતીય સુંદર કન્યા માટે આ જ વર યોગ્ય છે, એવી એની ખાતરી થઈ; અને એકદમ ઘેર જઈ એણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું, “પ્રિયે, છોકરીને શણગારી તૈયાર કર. આજે એને માટે મેં યોગ્ય વર શોધી કાઢ્યો છે.”

બ્રાહ્મણને ઘેર આ ગડગડ ચાલી રહી હતી. એટલામાં બુદ્ધ ભગવાન એ ઘર આગળ થઈ ગામમાં ભિક્ષા માટે ગયા. છોકરીને

શાશુગારીને જલદી તૈયાર ન કરી માટે બ્રાહ્મણ સ્ત્રી પર રીસ ચઢાવી બોલ્યો, “આ જો, એ આ રસ્તે થઈ હમણાં જ પસાર થયો.” બ્રાહ્મણી જમીન પર પડેલાં યુદ્ધનાં પગલાં તરફ જોઈ હસતી હસતી બોલી, “તમે સાવ ગાંડા દેખાઓ છો! આ પગલાં કામી માણસનાં હોય એમ લાગતું નથી. આ અત્યંત વિરક્ત, સર્વજ્ઞ મનુષ્યનાં પગલાં છે. આવા માણસને છોકરી આપવાનો વિચાર કરો છો, એ નર્યું ગાંડપણ છે.” એના બોલવા તરફ ધ્યાન ન આપતાં બ્રાહ્મણ બોલ્યો, “તું પણ ઠીક બકબક કરે છે!”

આવી રીતે એ બેનો વાદવિવાદ ચાલી રહ્યો હતો, એટલામાં યુદ્ધ ભગવાન લિક્ષાટન કરી જમી રહ્યા પછી એ જ રસ્તે પાછા જતા હતા. એમને દ્વરથી જોઈ બ્રાહ્મણ પોતાની છોકરીને લઈ એમની પાસે ગયો અને કહ્યું, “ભો પ્રવ્રજિત, સવારથી હું તારી શોધમાં છું. સર્વલક્ષણસંપન્ન એવો મારી છોકરીને માટે તું જ લાયક વર છે. તેથી આજથી તું એની સંભાળ રાખ.”

ભૃઃ—ઘડાલા બ્રાહ્મણ, તૃણા, અસંતોષ અને કામવિકારનો વિચાર કરતાં સ્ત્રીઓની સોખમમાં મને સુખ લાગતું નથી. મને તો એમ જ લાગે છે કે, આ અમેધ્ય (અપવિત્ર) પદાર્થોથી ભરેલું શરીર પગથી પણ સ્પર્શ કરવાને લાયક નથી.

યુદ્ધતું આ કથન સાંભળી ભાગદિવાને (ભાગદિય બ્રાહ્મણની છોકરીને) અત્યંત તિરસ્કાર આવ્યો. એ મનમાં જ બબડી ઉઠી, “એને જો મારી જરૂર ન હોય, તો જરૂર નથી એવું સીધી રીતે કહે. પણ ‘અમેધ્ય પદાર્થોથી ભરેલું શરીર’ એમ કહી મારું અપમાન શા માટે કર્યું?” ત્યારથી એણે યુદ્ધ ભગવાનનું વેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળી એની મા લિક્ષુણી થઈ અને એનો ખાપ લિક્ષુ થયો; અને એણે છોકરીને પોતાના નાના ભાઈને સ્વાધીન કરી.

ભાગંદિયાના સૌંદર્યની કીર્તિ સાંભળી ઉદયન રાજાએ એના કાકાનું સમાધાન કરી, એની સાથે લગ્ન કર્યું. સામાવતીની માફક જ એને પણ રાજાએ એક મહેલ બંધાવી આપ્યો હતો અને એના માનભરતખાની પણ એવી જ રીતે વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી. બુદ્ધ ભગવાન કૌશાંબી આવ્યા, ત્યારે એમનું વેર લેવાની આ સારી તક છે, એમ ધારી ભાગંદિયાએ પોતાના કાકાને કહી ગામના લકડગા લોકાને ભેગા કર્યા અને એમની પાસે બુદ્ધને ગાળો દેવડાવી. ત્યારે આનંદે કહ્યું, “આ શહેરના લોકો આવા દુષ્ટ છે. તેથી આપણે અહીંથી ખીજે ઠેકાણે જઈએ.” ભગવાન બોલ્યા, “આવે પ્રસંગે તથાગત ગભરાઈ જતા નથી. આ લોકો એક અઠવાડિયા સુધી ગાળંગાળા કરશે; પછીથી શાંત થશે. એમની ગાળો એમની પાસે જ રહેશે. તું તારા જીવને નાહક દુઃખી કરીશ નહિ.”

એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ, ભાગંદિયાનો આ પ્રયોગ નિષ્ફળ ગયો. તેથી ખીજે ક્યે રસ્તે બુદ્ધનું વૈર લઈ શકાશે તેનો એ વિચાર કરવા લાગી.

એક દિવસ ભગવાનને કૌશાંબી શહેરના મુખ્ય માળીને ઘેર આમંત્રણ હતું. સામાવતીના પરિજનમાં ખુન્નજીતરા દાસી પણ હતી. એ દરરોજ એ માળીને ત્યાંથી આઠ કાર્પાપણનાં ફૂલ લઈ જતી. રાજના નિયમ પ્રમાણે એ ફૂલ માટે આવી, ત્યારે માળીએ એને કહ્યું, “અલિ ઉત્તરા, આજ તને ફૂલ આપવા માટે મને નવરાશ નથી. ભગવાનને અને લિશ્વસંઘને મારે પીરસવાનું છે. તું પણ પીરસવાના કામમાં જરા મદદ કર.” એ પ્રમાણે ખુન્નજીતરાએ માળીને મદદ કરી. ભોજન થઈ રહ્યા પછી ભગવાને કરેલો ઉપદેશ એણે સાંભળ્યો, અને માળી પાસેથી ફૂલ લઈ એ સામાવતી પાસે ગઈ. ફૂલ જોઈ સામાવતીએ એને કહ્યું, “અલિ, આ ફૂલ તો બમણાં દેખાય છે. રાજાએ પ્રસન્ન થઈ ફૂલના પૈસા બમણા તો નથી કર્યા ને?” ખુન્નજીતરા બોલી, “બાસાહેબ, ખરું કહું ? હું રાજા

ચાર કાર્પાપણનાં યુદ્ધ લાવતી હતી અને ચાર કાર્પાપણ ગાંઠે બાંધતી હતી. પણ આજે મેં આઠે કાર્પાપણનાં ફૂલ આણ્યાં છે. ”

સાંઃ—અલિ, પણ આજે જ એમ કેમ કર્યું ?

પુઃ—બાસાહેબ, આજે મેં અમૃતપ્રાપ્ત ધર્મ જાણ્યો; અને હવેથી મારાથી અસલ્ય કર્મ થવું અશક્ય છે.

સાંઃ—અલિ ઉત્તરા, તેં જ અમૃતધર્મ જાણ્યો છે, તે અમને પણ આપને ?

આમ કહી સામાવતીએ અને એની સખીઓએ હાથ આગળ કર્યા.

પુનજીવન બોલી, “ બાસાહેબ, આ ધર્મ આપના હાથ પર મૂકી શકાય તેવો નથી. યુદ્ધ ગુરુએ કહ્યા પ્રમાણે હું તમને એનો ઉપદેશ કરીશ. પણ તમારા નશીબમાં હશે, તો જ તમને એનો લાભ થશે. ”

પુનજીવનના કહેવા પ્રમાણે એને ખેસવા માટે એક ઉત્તમ આસન આપવામાં આવ્યું, અને સામાવતી તથા એની સખીઓ હલકા આસન પર ખેસી એનો ઉપદેશ સાંભળવા લાગી. એમને એ ઉપદેશ એટલો બધો ગમી ગયો કે, તે દિવસથી દરરોજ પુનજીવનને મોકલી એને યુદ્ધનો નવો નવો ઉપદેશ સાંભળી આવવાનું સોંપવામાં આવ્યું; અને એની પાસેથી તેઓ પોતે એ બધું સાંભળતી. પુનજીવનને મહેલમાં એ વગર બીજું કંઈ પણ કામ સોંપવામાં આવતું નહિ.

સામાવતીની સખીઓ ભગવાનના ધર્મ પર અત્યંત પ્રસન્ન થઈ હતી ખરી; તો પણ રાજની બીકને લીધે ભગવાનની પ્રત્યક્ષ મુલાકાત તેઓ લઈ શકે તેમ નહોતું. પણ ન્યારે ભગવાન એ રસ્તે થઈને જતા હોય, ત્યારે એમને જોવા માટે મહેલની બારીઓમાં એક સરખી બીડ થઈ રહેતી. બારીઓ પૂરતી ન હોવાથી એમને તોડી પાડી મોટી કરવી પડી. એમની શ્રદ્ધા જોઈ માગંદિયાનો

મત્સર એથી પણ વધ્યો; અને મીઠું મરચું ભભરાવી એણે આ હકીકત રાજાને કહી. રાજાએ સામાવતીના મહેલની બારીઓ પૂરાવી નાખી, ઉપરની બાજુએ બારીઓ મૂકાવી, જેમાંથી મહેલમાં પ્રકાશ આવતો, પણ રસ્તામાંની કાંઈ ચીજ દેખાતી નહિ.

પણ માગંદિયાનું એટલાથી સમાધાન થયું નહિ. રાજા પોતાનું કહેલું માને છે, એમ જોઈ એણે બીજાં પણ તરફ ઉભાં કરવાનું શરૂ કર્યું. રાજા એના મહેલમાં ગયો હતો ત્યારે એણે એને કહ્યું, “મહારાજ, તમને લાગે છે કે સામાવતીનો તમારા પર પ્રેમ છે. પણ એ તદ્દન ખોટું છે ! જો તમારે એનો અનુભવ લેવો હોય તો આ આઠ મરધા એની પાસે મોકલી એમનું માંસ તૈયાર કરી લાવવા કહો. ”

રાજાએ એ પ્રમાણે કર્યું. પણ સામાવતીએ કહ્યું, “ભગવાનનો ધર્મ જાણ્યાથી આ જીવતાં પ્રાણીઓને હું મારી શકું તેમ નથી.” અર્થાત્ એ માણસ મરધા પાછા લઈ માગંદિયાના મહેલમાં આવ્યો. એટલે માગંદિયાએ રાજાને કહ્યું, “જોયો ને સામાવતીનો આપના ઉપર પ્રેમ ! હવે આ જ મરધા મારી નાંખી, એમનું માંસ તૈયાર કરી ભિક્ષુસંઘને મોકલો, એવું હું આપના તરફથી એને કહાવી મોકલું છું; અને મારી ખાતરી છે કે એ કામ એ તરત જ કરશે.”

માગંદિયાએ રાજાને ખબર ન પડે તેમ પોતાના માણસ પાસે એ મરધા મરાવ્યા, અને એમનું માંસ તૈયાર કરી ભિક્ષુસંઘને આપ્યો, એવું સામાવતીને કહાવી મોકલ્યું. સામાવતીએ એ પ્રમાણે કર્યું. માગંદિયાએ આ વાત મીઠું મરચું ભભરાવીને રાજાને કહી; તો પણ રાજાના મન ઉપર જોઈએ તેવું પરિણામ થયું નહિ.

એક દિવસ સામાવતીના મહેલમાંથી રાજા ઠેઠ માગંદિયાના મહેલમાં ગયો. ઉદયન રાજા પોતાની પાસે એક નાની સરખી વીણા રાખતો. આ વીણા એને હાથી પકડવાના કામમાં ઘણી મદદ કરતી; અને એ લીધા વગર એ ક્યાંએ જતો નહિ. લાગ જોઈ માગંદિયાએ

એક નાનુક શસ્ત્રથી વીણામાં કાણું પાડ્યું, અને ફેટલાક દિવસ ઉપર મહેલમાં લાવી વાંસની નળીમાં રાખી મૂકેલું કૃષ્ણસર્પનું બચ્ચું ધીમે રહી એ કાણામાં પેસાડી કાણું બંધ કરાવી તાંબ્યું. ત્યાર પછી રાજા પાસે આવી એણે કહ્યું, “મહારાજ, સામાવતી તમારો ક્યારે ધાત કરશે એનો નિયમ નથી. તેથી તમે સાવધ રહેજો.” રાજા પોતાની વીણા વગાડવાની તૈયારીમાં હતો. મારગદિશા લાડથી એના હાથમાંથી એ લઇ પોતે વગાડવા લાગી; અને એકદમ એ કાણું ખુલ્લું કરી બોલી, “મહારાજ, આમાં કંઈકે લયંકર ચીજ છે.” અને વીણા નીચે મૂકી એ નાસવા માંડી. એટલામાં એ સાપ એ કાણામાંથી બહાર નીકળ્યો. એને જોઇ રાજાનો ક્રોધ પ્રવ્યક્ત થયો. એણે એકદમ સામાવતી તથા એની સખીઓને પોતાની પાસે લાવી હાથે કરવાનો હુકમ કર્યો.

રાજાના માણસો જ્યારે સામાવતીને લાવવા માટે ગયા ત્યારે સામાવતીએ તરત જ અનુમાન કર્યું કે રાજા અત્યંત ક્રોધાયમાન થયો છે; અને એણે સખીઓને કહ્યું, “આજે રાજા આપણને મારી નાંખવા ઇચ્છે છે. તેથી એના પર નિસ્શીમ મૈત્રીભાવના કરવી એ આપણું કર્તવ્ય છે.”

રાજપુરુષોએ એ બધાને લાવી રાજાની આગળ હારખંધ ઉભાં કર્યા. રાજાએ ઝેરી બાણ ધનુષ્ય ઉપર ચઢાવી કાન મુઠ્ઠી પાણુજ એચી. બાણ સામાવતી તથા એની સખીઓની મૈત્રીભાવનાનો પ્રભાવ એટલો બધો પડ્યો કે રાજાનો હાથ દોરી તથા બાણને ચોંટી રહ્યો, શરીરમાંથી પરસેવાના રેલા વાહ્યા, શરીર કંપવા લાગ્યું, મોઢામાંથી લાજ પડવા લાગી, આંખો ભમવા લાગી. ત્યારે સામાવતીએ કહ્યું, “મહારાજ, શું આપને પીડા થાય છે?”

રાજા:—હા દેવી, હું તદ્દન બ્રમિત થઇ ગયો છું. મને મદદ કર.

સાં:—મહારાજ, જો એમ હોય તો બાણ જમીન પર રાખો.

રાજાએ એમ કહ્યું, એટલે બાણ એની મેળે નીચે પડ્યું. રાજા તરત જ સચેલ (વસ્ત્ર સાથે) સ્નાન કરી આવ્યો અને સામાવતીને પગે લાગ્યો, અને બોલ્યો, “દેવી, મારો અપરાધ માફ કર.”

સાંઃ—દેવ, મેં તમને માફી આપી છે.

રાજા:—દેવી, તું મને માફ કરે છે, એ ઘણું સાર છે. આજથી હું તમને યુદ્ધના દર્શન માટે જવાની છૂટ આપું છું.

આવું મોટું તરકટ ઉભું કરવા છતાં પણ કંઈ ફળ મળ્યું નહિ, એ જોઈ માગંદિયા અત્યંત ખિન્ન થઈ, અને એનો મત્સરાગ્નિ વધારે ભભૂકી ઉઠ્યો. એક દિવસ યુક્તિપૂર્વક રાજાને લઈ એ ઉદ્યાનકીડા માટે ગઈ; અને આ તરફ પોતાના કાકાને કહી સામાવતીના મહેલનાં સર્વ બારણાં બંધ કરાવી એને આગ લગાડાવી. સામાવતી અને એની સખીઓ એ આગમાં બળી મૂઈ. તપાસ કરતાં માગંદિયાના કાકાના આ કૃત્યની રાજાને ખબર પડી, અને એમાં માગંદિયાનો હાથ હોવો જોઈએ, એવી એની ખાતરી થઈ. પણ એને જરા પણ સંશય ન આવવા દેતાં એણે કહ્યું, “આ ઠીક થયું! એ મને મારી નાંખવા માટે જ્યારે ને ત્યારે ખટપટ કરતી હતી! અને એની સખીઓ બળી મૂઈ એ પણ ઉત્તમ થયું!” માગંદિયા બોલી, “મહારાજ, આ કામ મારા વગર થયું નથી.”

રાજાએ, ‘હું ખુશ થયો છું,’ એમ કહી એના બધાં સગાં-વહાલાંને ભેગાં કર્યા, અને એના દેખતાં એ બધાનો વધ કરી, પછીથી એનો પણ વધ કરાવ્યો.

ઉદ્યન રાજાના અંતઃપુરને (જનનખાનાને) આગ લાગવાથી સામાવતી અને એની પાંચસો સખીઓ બળી મૂવાની હકીકત ઉદ્યાનના સાતમા વર્ગના દસમા સુત્રમાં આપેલી છે. ‘એમની ગતિ શી થઈ?’ એવો પ્રશ્ન લિક્ષુઓએ પૂછ્યો, ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “એમનામાંથી કેટલીક સ્રોતઆપત્ર, કેટલીક સદૃદાગામી અને કેટલીક અનાગામી હતી. એમનું મરણ નિષ્ફળ નહિ જાય.” આ ઉપરથી

મ જણાય છે કે પિંડોલ પ્તારદ્વાને ઉદ્યનને બુદ્ધોપાસક કર્યો
 ૥૨ પહેલાં ઘણાં વરસ અંતઃપુરની સ્ત્રીઓમાં બૌદ્ધધર્મનો સારો
 તે પ્રચાર થયો હતો.

બુદ્ધે કન્યાદાન લેવાની ના પાડી, એવો ઉદ્દેશ સુત્તનિપાત-
 ના માર્ગદિશસુત્તમાં મળી આવે છે. ઉદાનમાંનું સુત્ત તથા માર્ગદિશ-
 સુત્તની અટૂંકથાએને આધારે મનોરથપૂરણીકારે ઉપરની વાત રચેલી
 હોવી જોઈએ. એમાં ઇતિહાસનો ઘણો અંશ હોવો જોઈએ. આ જ
 વાત ધર્મમપદ-અટૂંકથામાં થોડી વધારે ખીલવીને લખેલી છે; પણ
 મનોરથપૂરણીની વાત એનાથી વધારે પ્રાચીન હોવી જોઈએ.

૭૦

ઉત્તરા નંદમાતા

“ધ્યાનરત ઉપાસિકાઓમાં ઉત્તરા નંદમાતા શ્રેષ્ઠ છે.”

રાજગૃહમાં સુમનશ્રેષ્ઠી નામે એક શ્રીમંત વેપારી રહેતો હતો.
 એની પાસે એક પૂર્ણ નામે નોકર હતો. આ ઉત્તરા એની દીકરી હતી. એક
 દિવસ રાજગૃહમાં આચ્છવ ચાલતો હતો તે વખતે સુમનશ્રેષ્ઠીએ પૂર્ણને
 કહ્યું, “પૂર્ણ, તું આજે આચ્છવમાં મોજમઝા કરવાનો, કે સારા
 ખળદ અને હળ લઈ ખેતરમાં ખેડવા જવાનો?” પૂર્ણ બોલ્યો,
 “આર્ય, હું મારી સ્ત્રીને પૂછીને કહું છું.” એણે પોતાની સ્ત્રીને
 પૂછ્યું, ત્યારે એ બોલી, “આ શું! મને શું પૂછો છો? શેઠની
 ઇચ્છા તમે ખેતર ખેડો એવી દેખાય છે. તેથી એ કામ છોડી
 આચ્છવમાં જશો નહિ.” સ્ત્રીનું કહેવું સાંભળી પૂર્ણ ખેતીનાં આનંદો
 લઈ ખેતર ખેડવા ગયો.

એ જ દિવસે સારિપુત નિરોધસમાધિમાંથી ઉઠી એ જ રસ્તે
 યજ્ઞને આવતો હતો. પૂર્ણને જોઈ, અહીં પાણી ક્યાં મળશે, એવું એણે
 પૂછ્યું. પૂર્ણે એને દાતણ તથા મ્હોં ઘોવા માટે પાણી આણી આપ્યું;

૧ આ ભાગનું પ્રકરણ ૮ જુવો.

અને એના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, આજે આવા સત્પુરુષને ભિક્ષા આપી શકાઈ હોત તો દીક થાત. પૂર્ણની સ્ત્રી પોતાના પતિ માટે એ આચ્છવને દિવસે મિષ્ટાન્ન તૈયાર કરી એ લઈ એ રસ્તે આવતી હતી. સારિપુત્તને જોઈ એણે મનમાં વિચાર કર્યો કે આપણાં જોવા ગરીબના ઘરમાં આવા સત્પુરુષને આપવા માટે ક્યાંથી ભિક્ષા હોય ? આજે આ અન્ન આમને અર્પણ કરી, ફરીથી ઘેર જઈ પતિ માટે ખીજું લાવી શકાશે. આવો વિચાર કરી એ બધું અન્ન સારિપુત્તના પાત્રમાં નાંખી એ બોલી, “લદ્દન્ત, આવા આ દારિદ્ર્યમાંથી અમે મુક્ત થઈએ તેમ કરો.” સારિપુત્તે, ‘તારા મનોરથ પૂર્ણ થાઓ’ એવો આશીર્વાદ આપ્યો, અને એ ત્યાંથી જ વિહારમાં ચાલ્યો ગયો.

પૂર્ણની સ્ત્રી પાછી ઘેર ગઈ; અને પતિ માટે ફરીથી મિષ્ટાન્ન તૈયાર કરી, પૂર્ણ જમીન ખેડતો હતો ત્યાં લઈ ગઈ. પોતાને મોડું થવાથી પૂર્ણને રીસ ચઢી હશે એમ ધારી, એણે કહ્યું, “સ્વામિનાથ, આજ એક દિવસ મને ક્ષમા કરો. તમારે માટે તૈયાર કરેલું મિષ્ટાન્ન મેં વાટમાં સ્થવિરને આપી દીધું, અને આ ફરીથી ખીજું તૈયાર કરી લઈ આવી છું. તેથી જ મને મોડું થયું.”

પૂર્ણ:—હે ભદ્રે, તે આ ઘણું સાફ કર્યું. આજે સવારે મેં સ્થવિરને દાતણ તથા મ્હોં ઘોવા માટે પાણી આપ્યું હતું, અને એ જ વખતે મારા મનમાં એને કંઈક ભિક્ષા આપવી, એવો વિચાર આવ્યો હતો. કેમ જાણે માફ મન જાણીને જ તે આ કામ કર્યું હોય ને !

સ્ત્રીએ આણેલું મિષ્ટાન્ન ખાઈ, એના ખોળામાં માથું મૂકી પૂર્ણ થોડી વાર સૂઈ ગયો; અને ઉઠીને જુએ છે તો ખેડેલી એક જગ્યાએ એને સોનાની જ માટી દેખાઈ. તે બોલ્યો, “ભદ્રે, આજ મેં ખેડેલી જગ્યાએ આ સોનું દેખાય છે, જોયું કે ?”

સ્ત્રી:—આર્ય, આજે તમને ઘણી મહેનત પડવાથી તમારી આંખો બગડી ગઈ હશે.

પૂઃ—પ્રિયે, જો તને મારા પર વિશ્વાસ ન હોય, તો તું જાતે જ જઈને જો.

એ સોનું જ હતું, એવી એની પણ ખાતરી થઈ. એટલે પૂર્ણે કહ્યું, “આપણે આ ચોરી જઈએ તો અપરાધી ફરીએ. તું અહીં જ રહે. હું રાજાને એની ખબર આપું છું.”

એક તાસકમાં ત્યાંથી સોનાની માટી ભરી લઈ પૂર્ણે રાજમહેલમાં ગયો, અને રાજાને બનેલી બધી બીના કહી સંભળાવી. રાજાએ એ બધું સોનું રાજમહેલમાં આણ્યું, અને પૂર્ણને ધનત્રેષ્ઠી એવું નામ આપી શ્રેષ્ઠીપદ આપ્યું.

ઉત્તરા દેખાવડી તો હતી જ; તેમાં વળી એના બાપે મોટી યોગ્યતા સંપાદન કરી, એટલે ખુદ પૂર્ણના માલિકે-સુમનશ્રેષ્ઠીએ પોતાના છોકરા માટે એની માગણી કરી. પણ પૂર્ણે કહ્યું, “મારે તમારે ત્યાં છોકરી આપવી નથી.” એ સાંભળી સુમનશ્રેષ્ઠીને ખોટું લાગ્યું, અને એણે કહેવડાવી મોકલ્યું કે, “આટલાં વરસ સુધી મારા હાથ તજે રહી, અધિકાર મળ્યો કે તરત જ મને ભૂલી ગયો કે શું ?” ત્યારે પૂર્ણે જવાબ આપ્યો, “હું તમને ભૂલી ગયો નથી. તમારા કુળની તથા ગોત્રની મને પરવા નથી. પણ તમે રહ્યા બીજા પંથના; અને મારી છોકરી રહી બુદ્ધાતુયાયિની ! તેથી એનું તમારા ઘરમાં બનશે શી રીતે ?” એ પર સુમનશ્રેષ્ઠીએ લખ્યું કે, “આપણા જૂનો સંબંધ તોડી નાંખવો હીક નથી. હું અન્યપંથી હોઉં, તો પણ મારી પુત્રવધૂના વહિવટમાં હું જરા પણ ઓછું રાખીશ નહિ. બુદ્ધનો સત્કાર વગેરે કરવા માટે એને જે ખર્ચ થાય, તે એને આપવામાં આવશે.”

ત્યાર પછી ઉત્તરાને સુમનશ્રેષ્ઠીના છોકરા વેરે પરણાવવામાં આવી. કેટલોક કાળ વીસ્યા પછી એણે પોતાના પતિને કહ્યું, “હું

૧. એ બુદ્ધની પૂજા માટે એક કાર્યાલયનાં ફૂલ મોકલતી હતી, એવું મનોરથપૂરણીમાં છે. પણ વિહારમાં રોજ ફૂલ મોકલાવેલા રીવાજ બુદ્ધના વખતનો નહોતો, પણ બુદ્ધધોષના વખતનો હતો. તેથી મૂળ વાક્યનું રૂપાંતર કરતી વખતે થોડો ફેરફાર કર્યો છે.

પિયરમાં હતી ત્યારે મહિનામાં આઠ દિવસ ઉપોસથવ્રત પાળતી હતી. તેથી અહીં પણ તેમ કરવાની પરવાનગી આપો. ” પણ એને આ વાત પસંદ પડી નહિ. ચોમાસું આવ્યું તો પણ ઉત્તરાને ઉપોસથ કરવા માટે પરવાનગી મળે નહિ. ચાતુર્માસનું છેલ્લું પખવાડિયું આવતા પહેલાં એણે પોતાના બાપને કાગળ લખ્યો કે, ‘તમે મને અહીં કેદમાં પૂરી છે. આટલા દિવસમાં હું એક દિવસ પણ ઉપોસથ પાળી શકી નથી. તેથી હવે મારે માટે એકદમ પંદર હજાર કાર્ષાપણ મોકલી આપશો.’

એનાં માબાપે પણ આ આટલા પૈસા કેમ માંગે છે, તેની તપાસ કરવાની પંચાતમાં ન પડતાં એકદમ પંદર હજાર કાર્ષાપણ મોકલી આપ્યા. તે વખતે રાજગૃહમાં સિરિમા નામની એક ગણિકા રહેતી હતી. એને બોલાવી લાવી ઉત્તરાએ કહ્યું, “સિરિમા, હું પંદર દિવસ ઉપોસથવ્રત પાળવા ઇચ્છું છું. તેથી આ પંદર હજાર કાર્ષાપણ લઈ આ પખવાડિયું મારે બદલે તું મારા ઘણીની સેવા કર. ”

સિરિમાએ આ વાત કબૂલ કરી. એની સાથે મોજ કરવા મળશે, એવું જોઈ ઉત્તરાના પતિએ ઉત્તરાને ઉપોસથ પાળવા માટે તરત જ રજા આપી. તે દિવસથી ઉત્તરા દાસીઓને સાથે લઈ, ખાવા પીવાના પદાર્થ તૈયાર કરાવી સંધને દાન આપતી, અને બાકીનો વખત ધર્મચિંતનમાં ગાળતી. આ રીતે પખવાડિયું પૂરું થવા આવ્યું.

પંદરમે દિવસે સવારે ઉત્તરા રસોઈ કરવામાં ગુંથાઈ હતી; અને એનો પતિ સિરિમા સાથે ગરબાં મારતો અગાશી પર બેઠો હતો. ઉત્તરાએ બારીમાંથી એના તરફ જોયું. ‘આવી સંપત્તિનો ત્યાગ કરી રસોઈના ધૂમાડાથી પોતાનું મોં કાળું કરી લેનારી તથા દાસીઓ સાથે કામ કરનારી આ સ્ત્રી અતિ અલાગીયણ હોવી જોઈએ,’ એવો વિચાર મનમાં આવવાથી એનો પતિ જરાક હસ્યો. ‘એ પોતાની સંપત્તિનો મદથી ઉન્મત્ત થયો છે,’ એવું જોઈ ઉત્તરા પણ હસી. એ જોઈ, ‘આ ચેટિકા હું અહીં હજાર છું એવે વખતે

મારા પતિ સાથે હસે ખેલે શું ?' એમ બોલતી બોલતી ક્રોધથી અપાટાખંધ સિરિમા નીચે ઉતરી ! એની એ ચાલ ઉપરથી જ ઉત્તરાએ જાણી લીધું કે, આ પખવાડિયામાં એને 'હું શેઠાણી જ છું,' એવું લાગવા માંડ્યું હોવું જોઈએ ! અને તે જ વખતે સિરિમા પર મૈત્રીતું ધ્યાન ધરી એ સામે ઉભી રહી.

દાસીઓના ટાળામાં પેસી કડાઈમાંથી મોટી કડછી ભરી કડકડતું તેલ લઈ સિરિમાએ એ ઉત્તરાના માથા પર રેડ્યું ! પરંતુ મૈત્રીના ધ્યાનના પ્રભાવથી ઉત્તરાને એથી ઈર્જા ન થતાં કમળપત્ર પર પડેલા જલખિંદુની માફક એ ત્યાંથી સરીને નીચે પડ્યું. ત્યારે પાસે ઉભેલી દાસીઓએ સિરિમાને કહ્યું, “ વાહ રે વાહ ! અમારી શેઠાણી પાસેથી પૈસા લઈ આ ઘરમાં આવી, અને હવે પોતે જ શેઠાણી થવાનો વિચાર કરે છે કેમ ? ”

એમ કહી એક પછી એકે આવી સિરિમા પર એમણે યથેચ્છ પ્રહાર કરવા માંડ્યો. ત્યારે સિરિમાએ પોતાનો અધિકાર ઝાળખ્યો; અને ઉત્તરાના પગ આગળ નમી પડી, પગે પડી, એની માથી માગી. ઉત્તરા બોલી, “ સિરિમા, આ બાળકમાં હું તને ક્ષમા કરીશ નહિ, હું કુલીન સ્ત્રી છું, એ તું ધ્યાનમાં રાખ. જો ભગવાન તને ક્ષમા કરે તો હું કરીશ. ”

એટલામાં ભગવાન લિશ્તુસંઘ સાથે લિક્ષા માટે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એમને પગે લાગી સિરિમાએ ખનેલી હકીકત એમને કહી સંભળાવી, અને એમની માથી માગી. ભગવાને માથી આપી, એટલે ઉત્તરાએ પણ એનો અપરાધ માફ કર્યો. એટલે ભગવાને કહ્યું, “ ક્ષમાથી ક્રોધને છતવો; દુર્જનને સાધુતાથી છતવો; કૃપણને દાનથી છતવો, અને જૂઠાને સત્યથી છતવો. ”

૧. મૂળ ગાથા ધરમપદમાં છે:—

અક્રોધેન જિને ક્રોધં, અસાધું સાધુના જિને ।

જિને કંદારિયં દાનેન, સચ્ચેનાલિકવાદિનં ॥

વેળુકંટક શહેરમાં રહેનારી વેળુકંટકી નંદમાતા નામની બીજી એક ઋદ્ધિમતી ઉપાસિકા હતી, એવું અંગુત્તરનિકાયમાંનાં કેટલાંક સુતો ઉપરથી જણાય છે. એને તથા ખુન્નુત્તરાને ઉપાસિકાવર્ગમાં ભગવાને અગ્રસ્થાન આપ્યું છે. તેથી એ તથા ઉત્તરા નંદમાતા એ બન્ને એક જ હોવી જોઈએ, એવી પ્રબળ શંકા આવે છે. અદ્દ-કથાઓ રચાઈ તે વખતે મૂળ વાતમાં ઘણો જ ફેરફાર થયો, ઉપરની વાત રચવામાં આવી હશે.

૭૧

સુખવાસા કેલિયદુહિતા

“ઉત્તમ અન્ન આપનારી ઉપાસિકાઓમાં સુખવાસા કેલિય-દુહિતા શ્રેષ્ઠ છે.”

આ સીવલિ સ્થવિરની મા થાય. એની વાત આ ભાગના અદ્વારમાં પ્રકરણમાં આવી ગઈ છે. એટલે એ ત્યાં જોઈ લેવી.

૭૨

સુખિયા ઉપાસિકા

“માંદાઓની માવજત કરનારી ઉપાસિકાઓમાં સુખિયા શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ વારાણસીમાં થયો હતો, અને એનું લગ્ન પણ એ જ શહેરના એક યુવાન સાથે થયું હતું. એક દિવસ ધર્મ-અવળુ માટે એ વિહારમાં ગઈ હતી, ત્યારે એણે ત્યાં એક અત્યંત માંદો પડેલો લિક્ષુ જોયો; અને એને ઔષધ માટે શું જોઈએ છે, તેની તપાસ કરી. એના રોગ માટે માંસનો ઉકાળો જોઈતો હતો. એણે માંસ લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ એવી ક્ષેત્રાએ માંસ મળી શકે તેમ નહોતું. એ છુદ્દોપાસિકા હોવાથી જનાવરને મારીને માંસ તૈયાર કરવું પણ એને પસંદ નહોતું. તેથી પોતાની ઓરડીમાં જઈ શસ્ત્રથી પોતાની બાંધનું માંસ કાપી, પોતાની દાસી પાસે એનો ઉકાળો

કરાવી એણે એ એ લિશ્તુ પાસે મોકલ્યો; અને એથી એ માંદી પડી.

સુપ્પિયાના પતિનું નામ સુપ્પિય હતું. એ પણ અત્યંત શ્રદ્ધાળુ ઉપાસક હતો. ઘેર આવી તપાસ કરતાં એની માંદગીનું કારણ જ્યારે એને સમજાયું, ત્યારે એને સાતદ આશ્ચર્ય થયું. એણે પોતાના મનમાં જ કહ્યું “માંદા લિશ્તુને દર્દ ઓછું થાય તે માટે પોતાની જાંઘનું પણ માંસ આપવા આ તૈયાર થઈ; એનું આ ઔદાર્ય ધણું જ મોટું છે.” તે દિવસે વિહારમાં જઈ ભગવાનને એણે આમંત્રણ કર્યું. જીન્ટે દિવસે નક્કી કરેલે વખતે ભગવાન લિશ્તુ-સંઘ સાથે એને ઘેર ગયા અને સાં પાથરેલા આસનપર બેસા. સુપ્પિય ભગવાનને નમસ્કાર કરી એક બાળુએ ઉભો રહ્યો. ત્યારે ભગવાને સુપ્પિયાની ખખર પૂછી. સુપ્પિયે, ‘એ માંદી છે,’ એવું કહ્યું. ભગવાને કહ્યું, “એને અહીં બોલાવો.”

સુ૦:—પણ લદ્દત, એ ઉડી શકતી નથી.

ભ૦:—જો ઉઠાતું નહોત, તો એને ઉચકીને લઈ આવો.

એ પ્રમાણે એને ઉચકીને ભગવાનની સામે લાવીને બેસાડવામાં આવી. ત્યારે એનો ધા એની મેળે રૂઝાઈ ગયો. ભોજન થઈ રહ્યો પછી ભગવાને વિહારમાં જઈ, વગર વિચાર્યે માણસના માંસને ઉઠાવો લેવા માટે એ લિશ્તુનો નિષેધ કર્યો; અને ત્યારથી ઔપધ સાડ પણ માણસના માંસને ઉપયોગ કરવો નહિ, એવો નિયમ કર્યો.^૧

આ વાત ઉપરથી સુપ્પિયાને માંદા માણસ માટે કેટલી લાગણી હતી, તે સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે.

૭૩

કાતિયાની

“જ્ઞાનયુક્ત શ્રદ્ધા રાખનારી ઉપાસિકાઓમાં કાતિયાની શ્રેષ્ઠ છે.”

૧. મૂળ વાત મહાવજ્જના છૂટા ભાગમાં છે, અને કેટલોક ફેરફાર કરી મનોરથપૂરણીકારે આ ૬ વાત લીધી છે.

એનો જન્મ અવંતી દેશમાં કુરુધર શહેરમાં થયો હતો, અને એ ત્યાં જ રહેતી હતી. એ મોટી થઇ ત્યારે એની અને સોણ કુટિરુની મા કાળી ઉપાસિકાની દઢ મિત્રતા અંધારી. કુરુધરથી સોણ આવસ્તી ગયો, અને ત્યાંથી ઉત્તમ રીતે ભગવાનનો ધર્મ શીખી પાછો આવ્યો; ત્યારે કાળીએ એને પોતાને ઘેર ઉપદેશ કરવા માટે બોલાવ્યો. એનો ઉપદેશ સાંભળવા ઘણા લોકો આવ્યા હતા. તેમાં કાતિયાની પણ હતી.

કાતિયાનીને ઘેર ખાતર પાડવા માટે શહેરના ગઢ બહારથી ચોરોએ ભોંયડું ખોદવાનો આરંભ કર્યો હતો, અને એ ભોંયડું એ જ રાતે પૂડું થયું. ચોરોના આગેવાને પડોશમાં ચાલી રહેલો ધર્મોપદેશ સાંભળ્યો, અને ત્યાં જઇ એ કાતિયાનીની પાછળ ઉભો રહ્યો. એ જ વખતે દીવા માટે તેલ લાવવા સાર કાતિયાનીએ પોતાની દાસીને ઘેર મોકલી, એ દાસી તેલ ન લાવતાં જ, ચોર આવ્યાની ખબર લઇ આવી. તે વખતે ચોરોના આગેવાને એવો વિચાર કર્યો કે, જો આ ગડબડને લીધે કાતિયાની અહીંથી ઉઠીને જવા લાગે, તો એના અહીં ને અહીંયાં જ એ કકડા કરી નાખીશ. પણ કાતિયાનીએ દાસીને કહ્યું, “અતિ, ગડબડ કરીશ નહિ. ચોરોને હાથ લાગે તે ચોરો લઇ જશે. પણ હું જે આજે ઉપદેશ સાંભળું છું તે કાઢના પણ હાથમાં આવે તેવો નથી. આવા કામમાં તું વિધન નાખીશ નહિ.”

એનું એ વચન સાંભળી ચોરોનો આગેવાન અત્યંત શરમાયો, અને પોતાના મનમાં જ બોલ્યો, “આવી બાઇના ઘરમાં ખાતર પાડનારા અમને આ મહાપૃથ્વી બેલાગ થઇ પોતાના પેટમાં સમાવી દે, એ જ યોગ્ય છે.” એ એકદમ કાતિયાનીને ઘેર ગયો અને પોતાના સાથીઓને દરેક ચીજ એને ઠેકાણે મૂકી દેવાની એમને લઇ કાળીને ઘેર આવ્યો. એ બધા ચોરો ત્યાં ભેગા થયેલા લોકોની પાછળ ઉભા રહ્યા હતા. જ્યારે ઉપદેશ પૂરો થયો, ત્યારે કાતિયાનીને

પગે લાગી એ આગેવાને પોતાને તથા પોતાના સાથીદારોને ક્ષમા કરવાની પ્રાર્થના કરી. ‘ એ ક્ષમા કેમ માગે છે, ’ એ કાતિયાની સમજ શકી નહિ. તે બોલી, “ તમે મારો શો અપરાધ કર્યો છે ? ” એણે બનેલી સર્વ હકીકત એને કહી સંભળાવી. ત્યારે એણે એમના સર્વ અપરાધ માફ કર્યા. પણ એટલાથી એમનું સમાધાન થયું નહિ. એની મારફતે જ પોતાને પ્રવ્રજ્યા આપવા માટે એમણે સોણને વિનંતી કરી, અને એ બધા ભિક્ષુ થયા.

૭૪

નકુલમાતા શૃહપત્ની

“ બીજનું સમાધાન કરનારી ઉપાસિકાઓમાં નકુલમાતા શૃહપત્ની શ્રેષ્ઠ છે.”

એની આખી વાત નકુલપિતાની વાતમાં (પ્ર. ૬૫) આવી ગઈ છે. એ ત્યાં જોઈ લેવી.

૭૫

કાળી ઉપાસિકા કુરરધરિકા

“ માત્ર સાંભળીને જ (મળ્યા વગર) ભક્ત થએલી ઉપાસિકાઓમાં કાળી શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ રાજગૃહમાં એક સારા કુટુંબમાં થયો હતો. એનું લગ્ન અવંતી દેશના કુરરધર નામે શહેરના એક કુટુંબમાં થયું હતું. એ ગર્ભવતી હતી ત્યારે પિયર આવેલી; અને ત્યાં જ એણે પહેલવહેલી ભગવાનની કીર્તિ સાંભળી; ત્યારથી એ ઉપાસિકા થઈ. એને જે છોકરો થયો તેનું નામ સોણ પાડવામાં આવ્યું. એની કથા આ ભાગના સત્તરમા પ્રકરણમાં આવી ગઈ છે. ભગવાનની કીર્તિ સાતાગિર અને હિમવત નામના બે યક્ષોના સંવાદ ઉપરથી એણે સાંભળી, એવું મનોરથપૂરણીમાં કહ્યું છે. કાલે તેમ થયું હોય, તો પણ ભગવાનનું દર્શન થયા વગર જ, બીજાઓ પાસેથી

એમની કીર્તિ તથા ધર્મોપદેશ સાંભળી એ ઉપાસિકા થઇ, એટલી વાત તો સત્ય છે.

[બુદ્ધના ભિક્ષુસંઘમાં અંત્યજ જાતિના પણ ભિક્ષુઓ હતા. પણ એમનામાંથી કોઇનો પણ ઉપરની યાદીમાં સમાવેશ થએલો નથી. તેથી નમુના દાખલ સોપાક (શ્વપાક) તથા સુનીત એ એ અંત્યજ જાતિના સ્થવિરોનાં ચરિત્ર ચેરગાથા-અટ્ટકથાને આધારે અત્રે આપું છું.]

૭૬

સોપાક (શ્વપાક).

એનો જન્મ રાજગૃહમાં શ્વપાકકુળમાં થયો હતો અને એ જ નામથી એ આગળ જતાં પ્રસિદ્ધ થયો. એ ચાર મહિનાનો હતો ત્યારે જ એનો બાપ મરણ પામ્યો. અને એના ભરણપોષણનો ભાર એના કાકા પર પડ્યો. એ સાત વરસનો થયો ત્યારે ‘ આ મારાં છોકરાં સાથે લટયાં કરે છે, ’ એમ કહી એનો કાકા એને સ્મશાનમાં લઇ ગયો, અને એના બંને હાથ પીઠ પાછળ બાંધી એ જ દોરીથી એને ત્યાં પહેલા એક મડદા સાથે બાંધી દીધો; અને ‘ આને શિયાળવાં ખાઇ જાઓ, ’ એમ કહી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. એટલે સોપાક, ‘ મારી અહીં શી ગતિ થશે, મારો અહીં કોણ વાલી, મને આ બીકમાંથી કોણ તારશે? ’ એમ કહી ખોટેથી આક્રોશ કરવા લાગ્યો. રાત્રે સોપાકનો આક્રોશ સાંભળી ભગવાન ત્યાં આવ્યા, અને બંધનમાંથી મુક્ત કરી એને પોતાની સાથે લઈ ગયા. સોપાકની માએ દિયરને છોકરાની બબરૂ પૂછી; પણ એણે કંઈ પણ દાદ લાગવા દીધી નહિ. તેથી બીજા દિવસે એનો શોધ કરતી કરતી એ ભગવાન પાસે આવી પહોંચી, અને પોતાના છોકરાની બબરૂ પૂછી. ભગવાને એને ધર્મોપદેશ કર્યો. એ સાંભળી એ સ્નેહઆપન્ન થઇ, અને છોકરાને વિહારમાં લઇ જવા માટે એને ખોટું ન લાગતાં

ઉલ્લેખો આનંદ જ થયો. પછીથી સોપાકને અર્હતપદ પ્રાપ્ત થયું.
થેરગાથામાં એની જે સાત ગાથાઓ છે તે આ પ્રમાણે છે—

દિસ્વા પાસાદછાયાયં ચંકમન્તં નરુત્તમં ।

તત્થ નં ઉપસંકમ્મ વન્દિસ્સં પુરિસુત્તમં ॥૧॥

एकंसं चीवरं कत्वा संहरित्वान पाणियो ।

अनुचंकमिस्सं विरजं सव्वसत्तानमुत्तमं ॥२॥

ततो पञ्हे अपुच्छि मं पञ्હानं કોવિદો વિદુ ।

અચ્છમ્મી ચ અભીતો ચ વ્યાકાસિં સત્થુનો અહં ॥૩॥

વિસ્સજ્જિતેસુ પજ્જેસુ અનુમોદિ તથાગતો ।

મિક્કુસંઘં વિલોકિત્વા ઇમમન્થં અમાસથ ॥૪॥

લાભા અંગાન મગધાનં યેસાયં પરિભુજ્જતિ ।

ચીવરં પિણ્ડપાતશ્ચ પચ્ચયં સયનાસનં ।

પચ્ચુટ્ઠાનશ્ચ સામીચિં, તેસં લાભા તિ ચ વ્રતી ॥૫॥

અજ્જદગ્ગે મં સોપાક દસ્સનાયોપસંકમ ।

एसा चेव ते सोपाक भवतु उपसम्पदा ॥६॥

जातिया सत्तवस्सोहं लङ्घान उपसम्पदं ।

ધારેમિ અન્તિમં દેહં અહો ધમ્મસુધમ્મતા ॥૭॥

(૧) મહેલની છાયામાં ચંક્રમણ કરતા નરોત્તમને જોઈ હું ત્યાં
ગયો, અને એને નમન કર્યું. (૨) ચીવર એક ખભા પર કરી
અને હાથ જોડી એ વિશુદ્ધ, સર્વસત્ત્વોત્તમની પાછળ પાછળ હું
પણ ચંક્રમણ કરવા શાગ્યો. (૩) ત્યારે એ કુશલપ્રશ્ન પૂછનારાએ
મને પ્રશ્ન પૂછ્યા અને ગલરાટ કે બીક વગર મેં એ ગુરૂને જવાબ
આપ્યા. (૪) પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપવા માટે તથાગતે માફ અભિનંદન
કર્યું અને સિદ્ધસંઘ તરફ ફરી એણે કહ્યું, (૫) “ જે અંગોનાં
તથા મગધોનાં ચીવર, પિંડપાત, લેપન્ય (ઔષધ) અને સયનાસન

આ સ્વીકારે છે, એ એમનો મોટો ફાયદો જ છે એમ સમજવું જોઈએ. જે એની માનમર્યાદા રાખે છે, તેમને પણ ફાયદો થાય છે. (૬) સોપાક, તું આજથી મને મળવા માટે આવતો જજે; અને આજ તારી ઉપસંપદા થઈ એમ સમજ.” (૭) હું સાત વરસનો હતો ત્યારે મને ઉપસંપદા મળી; અને હવે હું આ અંતિમ શરીર ધારણ કરું છું. ધન્ય છે ધર્મના સામર્થ્યને !

૭૭

સુનીત

એનો જન્મ ભંગીકુળમાં થયો હતો. થેરગાથાના બારમા નિપાતમાં એની ગાથાઓ છે. તેમાંજ એનું ચરિત્ર આપેલું છે. એ ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે:—

નીચે કુલમ્હિ જાતોહં દલ્હિદો અપ્પભોજનો ।

હીનં કમ્મં મમં આસિ અહોસિં પુપ્ફછટ્ટકો ॥૧॥

જિગુચ્છિતો મનુસ્સાનં પરિભૂતો ચ વમ્મિતો ।

નીચં મનં કરિત્વાન વન્દિસ્સં વહુકં જનં ॥૨॥

અથહસાસિ સમ્બુદ્ધં ભિક્ખુસંઘપુરક્કલતં ।

પવિસન્તં મહાવીરં મગધાનં પુરુત્તમં ॥૩॥

નિક્કિલપિત્વાન વ્યામંગિં વન્દિતું ઉપસકમ્મિં ।

મમેષ અનુકમ્પાય અટ્ઠાસિ પુરિસુત્તમો ॥૪॥

વન્દિત્વા સત્થુનો પાદે એકમન્તં ઠિતો તદા ।

પબ્બજ્જં અહમાયાચિં સબ્બસત્તાનમુત્તમં ॥૫॥

તતો કારુણિકો સત્થા સબ્બલોકાનુકમ્પકો ।

एहि भिक्खूतिं मं आह सा मे आसूपसम्पदा ॥६॥

સો હં એકો અરજ્ઞાસિંમ વિહરન્તો અતન્દિતો ।

અકાસિં સત્થુ વચનં યથા મં ઓવદી જિને ॥૭॥

